

NICOLAE CHIFĂR

**ISTORIA
CREȘTINISMULUI**

I

ISBN 978-973-739-530-6

Editura Universității „Lucian Blaga”
Sibiu – 2007

CUVÂNT ÎNAINTE

În anul 1999 am publicat la Editura Trinitas a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei din Iași primul volum din Istoria creștinismului urmat de alte trei între anii 2000-2005. Lucrarea, care viza în mod special pregătirea didactică a studenților teologi și a profesorilor de religie, s-a bucurat de aprecierea cititorilor după cum se poate observa din numărul mare de exemplare tipărite periodic.

Experiența la catedră a condus la constatarea că prima ediție necesita în timp unele revizuirii și adăugiri, fapt pentru care am pregătit această nouă ediție. Întrucât pe parcursul anilor s-a modificat în mai multe rânduri structurarea temelor privind Istoria bisericească și s-a impus chiar o restrângere a programei analitice, am considerat util pentru necesitățile de studiu să reorganizez tematica în două volume, fiecare urmărind expunerea istoriei Bisericii derulată pe câte unul din cele două milenii de existență a ei. Prin urmare, acest prim volum tratează viața și activitatea Bisericii de la întemeierea ei de către Mântuitorul Hristos până la marea dezbinare cunoscută sub denumirea: Schisma cea Mare de la 1054.

Și de această dată am ținut cont de faptul că unele evenimente sau aspecte ale vieții bisericești constituie obiect de studiu pentru discipline complementare (Vechiul și Noul Testament, Patrologia, Bizantinologia, Istoria universală, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, Dogmatica, Liturgica, Arta creștină, Dreptul bisericesc etc.) și de aceea am căutat să evit repetiția în tratarea temelor. De asemenea și bibliografia indicată la sfârșitul fiecărui capitol este alcătuită în general din lucrări și studii publicate în limba română pentru a facilita studiul și procurarea lor.

Pentru a nu încărca textul propriu-zis cu materiale informative speciale, dar în același timp pentru a le pune totuși la dispoziția studenților, am prevăzut la sfârșit o anexă în care sunt grupate mai multe documente de importanță deosebită pentru înțelegerea unuia sau altuia dintre subiectele

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CHIFĂR NICOLAE

Istoria creștinismului / Chifăr Nicolae. – Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2007 – 2 vol.
ISBN 978-973-739-529-0
Vol. I. – Bibliogr. – ISBN 978-973-739-530-6

tratate. De asemenea, volumul este prevăzut cu lista patriarhilor și împăraților care au activat în această perioadă.

Sper ca și această ediție, revizuită și completată, a Istoriei creștinismului să se bucure de aceeași apreciere și să devină studenților și tuturor cititorilor un suport de studiu util și eficient.

Autorul

INTRODUCERE

Cuvântul „istorie”, care își are originea în termenul grecesc ἱστορία (verbul ἱστορέω = a relata, a expune, a povesti, a cerceta, a descrie), transmis pe filieră latină (*historia*) în mai multe limbi moderne și definește știința care studiază dezvoltarea societății omenești în diversitatea și complexitatea ei, precum și legile care guvernează această dezvoltare, trebuie analizat sub raport obiectiv și subiectiv. În sens obiectiv, istoria cuprinde totalitatea evenimentelor petrecute în timp, adică istoria ca fapt. În sens subiectiv, ea se ocupă cu cercetarea și expunerea științifică a acestora. Prin urmare, evenimentele petrecute în timp formează istoria în sens obiectiv, iar studiul lor este istoria în sens subiectiv. Totalitatea evenimentelor istorice alcătuiesc obiectul de studiu al istoriei ca știință, care nu se ocupă doar de expunerea lor, ci cercetează și cauzele și consecințele lor.

Istoria creștinismului sau Istoria bisericească universale are ca obiect de studiu Biserica creștină întemeiată de Mântuitorul Iisus Hristos pentru mântuirea oamenilor și organizată în mod vizibil de Sfinții Apostoli. Biserica este o comunitate religioasă-morală, dumnezeiască și omenească în același timp. Latura dumnezeiască este dată de originea, învățătura, spiritul, scopul și puterile ei, iar cea omenească o constituie membrii ei, manifestările ei și formele ei de organizare. Istoria creștinismului (Geschichte des Christentums, Histoire du christianisme), disciplină denumită și Istoria Bisericii (Ἱστορία της Εκκλησίας, Histoire de L'Eglise, Geschichte der Kirche, Storia della Chiesa) sau Istoria bisericească generală sau universală (L'Histoire ecclésiastique, Histoire générale de l'Eglise, Ἐκκλησιαστική ἱστορία, Allgemeine Kirchengeschichte), Istoria creștinătății (Histoire de la chrétienté, History of Christianity) sau Istoria religiei creștine (Geschichte der christlichen Religion), studiază numai latura umană a Bisericii, urmărind atât influența ei asupra omenirii, cât și influența omenirii asupra ei. De aceea Biserica are o istorie externă care privește raporturile ei cu statul, societatea și celelalte religii sub toate aspectele lor de manifestare și o istorie internă care privește aria ei de răspândire, organizarea ei,

formularea învățături de credință, controversese interne, cultul, disciplina, literatura și arta ei.

Istoria creștinismului se definește prin urmare ca o știință istorică având drept scop cercetarea și expunerea sistematică a vieții Bisericii creștine întemeiată de Mântuitorul Iisus Hristos sub variatele ei forme de manifestare, privind dezvoltarea și acțiunea ei internă și externă. Ca atare, prin studierea istoriei creștinismului se urmărește cunoașterea și înțelegerea desfășurării vieții Bisericii creștine de pretutindeni sub toate formele ei de manifestare de la început și până astăzi. Acest lucru are foarte mare importanță pentru că Biserica nu este doar o simplă comunitate religios-morală, ci ea se manifestă ca o instituție socială și culturală, încadrându-se astfel ca parte componentă a istoriei universale. Studiarea istoriei bisericești facilitează cunoașterea și înțelegerea situației actuale a creștinismului, analizând evenimentele petrecute în funcție de cauzele, evoluția, consecințele și raportul dintre ele și căutând astfel să se înțeleagă și să se explice mișcările și schimbările apărute de-a lungul secolelor până astăzi.

Chiar dacă Biserica este o instituție dumnezeiască și omenească în același timp, Dumnezeu, întemeietorul ei, nu face istoria ci lasă ca ea să fie trăită de omenirea pe care El o conduce prin Pronia Sa divină, o susține spre a face binele, spre desăvârșire. Pentru că Dumnezeu îngăduie și păcatul, în istoria Bisericii întâlnim pe lângă fapte virtuoaase și patimi. Din confruntarea lor se poate valorifica libertatea omului.

Certitudinea cercetării științifice și expunerii corecte a istoriei creștinismului ne-o oferă respectarea principiilor de bază formulate de școala modernă de istorie: cunoașterea izvoarelor, verificarea și analiza lor critică, cercetarea lor evolutiv-genetică și expunerea sistematică a ideilor. Cunoașterea și cercetarea documentelor în mod critic și comparativ conduce la descoperirea adevărului istoric. De aceea, evenimentele istorice trebuie urmărite ținând cont de cauzele, evoluția, legăturile și consecințele lor pentru ca apoi să poată fi expuse sistematic pe baza cercetării critice și obiective a documentelor. Pentru istoricul bisericesc, componenta religioasă trebuie să joace un rol esențial întrucât cauzalitatea și finalitatea evenimentelor desfășurate în Biserică se raportează la credința în existența lui Dumnezeu. De aceea, istoria Bisericii creștine, întemeiată de Mântuitorul Iisus Hristos și fundamentată pe învățătura Lui, cuprinde și fapte dumnezeiești care nu pot fi explicate prin considerarea factorilor umani, ci primite ca un dat al credinței.

Ca știință istorică, Istoria creștinismului se bazează pe documente, care, după proveniența, caracterul și forma lor sunt de mai multe feluri: originale sau directe și derivate sau indirecte; oficiale și particulare; scrise și orale. În cadrul istoriei bisericești mai adăugăm izvoare divine (Sfânta Scriptură) și omenești, care pot fi creștine și necreștine. În urma studiului critic și obiectiv al acestor documente dovedite de cercetarea istorică drept sigure și autentice, care pot fi singulare sau adunate în diferite colecții, la rândul lor editate sau inedite, se elaborează o istorie adevărată a Bisericii.

Principiul interdisciplinarității este evident și în cazul Istoriei creștinismului, apropiate și complementare fiind: Noul Testament, Patrologia, Istoria dogmelor, Arheologia creștină, Cronologia, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, Bizantinologia, Dogmatica, Dreptul bisericesc, Liturgica și altele. Ca științe auxiliare Istoriei bisericești amintim pe cele care oferă în mod special sprijin în cercetare: Filologia (cunoașterea limbii documentelor), Paleografia (citirea scrierii vechi), Epigrafia (citirea inscripțiilor), Numismatica (cunoașterea monedelor și medaliilor vechi), Heraldica (cunoașterea stemelor), Diplomatica (tehnica și citirea documentelor), Sfragistica (cunoașterea sigiliilor și pecetilor), Arheologia, Geografia istorică, Filosofia istoriei și Istoria artei. În strânsă legătură cu Istoria creștinismului stau Bizantinologia, care se ocupă cu istoria Imperiului bizantin (330-1453), Slavistica, având ca obiect de studiu istoria popoarelor slave așezate în Peninsula Balcanică și în Europa Centrală și de est, care au fost încreștinate prin misiunea pornită din Constantinopol, ortodocși rămânând numai sârbii, bulgarii și rușii în timp ce croații, slovacii, cehii și polonezii preferând ritul apusean și Orientalistica, obiectul ei de studiu fiind istoria popoarelor din Orientul Apropiat și Mijlociu (sirieni, armeni, arabi, perși, turci, copti, etiopieni, indieni și altele), unde trăiau numeroși creștini.

Întrucât evenimentele istorice se petrec în timp și spațiu, pentru Istoria bisericească o importanță deosebită prezintă Cronologia. Timpul cu care operează Cronologia a fost împărțit și socotit de diferite popoare în mod variat, dând naștere la așa numitele ere. *Era romană* număra anii de la întemeierea Romei (*ab urbe condita* – a.u.c.) fiind cu 753 de ani înaintea erei creștine; *era greacă* sau era olimpiadelor începe la 778 înaintea erei creștine și grupează anii în serii de câte patru după felul cum se repetau jocurile olimpice; *era consulară* număra anii după consuli, *era dioclețiană* de la 29 august 284 marcând începutul domniei împăratului Dioclețian

(284-305). Se mai numește și era martirilor pentru că în timpul lui s-au înregistrat cei mai mulți martiri creștini; *era spaniolă* începe cu 38 de ani înainte de era creștină, odată cu stăpânirea Spaniei de către împăratul August; *era Seleucizilor*, folosită în Siria, începe în anul 311/312 înaintea erei creștine marcând bătălia de la Gaza; *era lui Avraam* începe cu 2017 ani înainte de Hristos; *era mahomedană* începe la 16 iulie 622 d.Hr. marcând momentul hedjira, adică plecarea lui Mahomed de la Mecca la Medina.

Pentru Istoria creștinismului mai importante sunt era de la facerea lumii, începutul căreia este stabilit foarte diferit (la evrei 3761, în Apus 3943, în Răsărit 5492, în Alexandria 5508 iar la Constantinopol 5509) și *era creștină* sau era de la Hristos.

Era creștină a fost calculată de călugărul Dionisie Exiguus (cel Mic sau cel Smerit, mort la anul 540), un daco-roman din Scythia Minor (Dobrogea) cu o eroare de 4-5 ani. El stabilește nașterea Mântuitorului Hristos la anul 753 a.u.c., or, se știe că Irod cel Mare, regele Iudeii a murit în anul 750 a.u.c., pruncul Iisus având atunci unul până la doi ani. Prin urmare începutul erei creștine trebuie să corespundă anilor 748 sau 749 a.u.c. Cu toate acestea ea este valabilă până astăzi, data evenimentelor istorice stabilindu-se în concordanță cu anul Nașterii mântuitorului Hristos, adică anul 1 al erei dionisiene.

Calcularea timpului a folosit ca instrument de lucru calendarul, începutul anului la creștini variind de la o zonă la alta: 1 ianuarie, 1 sau 25 martie, 1 septembrie. Anul bisericesc începe în Răsărit la 1 septembrie în timp ce anul civil, care s-a generalizat începând cu secolul al XVI-lea, la 1 ianuarie. Întrucât calendarul iulian adoptat de creștini în care anul civil era mai mare cu 11 min. și 14 secunde decât anul solar, a dat cu timpul o diferență de 10 zile, papa Grigorie al XIII-lea (1571-1585) i-a încredințat astronomului italian Luigi Lilio să facă rectificarea necesară și astfel în anul 1582 a fost adoptat calendarul nou, numit și calendarul gregorian. Biserica Ortodoxă, refuzând atunci să adopte această schimbare, a făcut îndreptarea calendarului iulian, întârziat cu 13 zile, după primul război mondial. Hotărârile luate de către Sinodul de la Constantinopol din anul 1923 privind adoptarea calendarului îndreptat nu au fost acceptate de toate Bisericile Ortodoxe locale, astfel unele dintre ele păstrând calendarul iulian.

Tot ca modalitate de calcul a fost folosit ciclul indicțiilor, grupând anii în serii de câte 15. Sunt cunoscute ciclurile: constantinopolitan, roman (pontifical), cezarian (constantinian) și altele.

Periodizarea Istoriei creștinismului este necesară pentru a facilita studiul ei, ținând cont că în desfășurarea istorică a evenimentelor apar întotdeauna perioade cu caracteristici deosebite. Se poate vorbi de o împărțire după *conținut*, având ca obiect de studiu răspândirea creștinismului, raporturile Bisericii cu lumea, formularea învățăturilor de credință, organizarea ei, cultul, literatura și arta bisericească, și o împărțire după *timp*, în perioade mai mari sau mai mici. De reținut este faptul că în cadrul studiului Istoriei creștinismului cele două împărțiri nu pot fi privite separat, ci folosite împreună.

Împărțirea pe evuri, folosită de mulți istorici, nu este prea adecvată, pe de o parte pentru că cele trei evuri: antic, mediu și modern nu sunt unanim delimitate, iar pe de altă parte pentru că ele cuprind perioade foarte extinse de timp. De aceea, este mai practică împărțirea pe perioade de timp mai scurte.

Perioada I: de la Nașterea Mântuitorului Iisus Hristos și până la anul 313 (Edictul de la Mediolanum) sau 324 (începutul domniei ca singur suveran a împăratului Constantin cel Mare). Este perioada confruntărilor dintre Biserică și lumea antică, încheiată cu acordarea libertății creștinismului.

Perioada a II-a: de la 313 la 787 (respectiv 843 – Duminica Ortodoxiei) cuprinzând epoca Părinților bisericești și a sinoadelor ecumenice.

Perioada a III-a: de la 787/843 la 1054 (Schisma cea mare), caracterizată prin confruntările dintre Răsărit și Apus, prin cristalizarea catolicismului și ideii de Biserică universală culminând cu separarea celor două Biserici.

Perioada a IV-a: de la 1054 la 1453 (căderea Constantinopolului) sau 1517 (Reforma protestantă), caracterizată prin dualismul confesional între Răsărit și Apus și prin încercări de refacere a unității bisericești; prin confruntări între papalitate și suveranii apuseni, epoca cruciadelor și a scolasticii.

Perioada a V-a: de la 1453/1517 la 1789 (Revoluția franceză). Este perioada confruntărilor dintre catolicism și reformă, a nemulțumirilor social-politice, a reformei interne a catolicismului după conciliul de la Trident (1564), a filarității profesionale a creștinismului apusean și a îndoielii științei și filosofiei asupra veridicității creștinismului.

Perioada a VI-a: de la 1789 (sau 1800) până astăzi. Se continuă dezvoltarea creștinismului și laicizarea lumii moderne. Apar multe Biserici naționale autocefale în Răsărit iar ecumenismul țintește refacerea unității Bisericii. În ciuda secularizării și a accentuării curentului laicizant și ateist,

prin sistemele socialiste și comuniste, după schimbările politice petrecute în sud-estul Europei în anii 1988/1989 s-a trezit conștiința omului că depinde de o forță supranaturală de care trebuie să asculte.

Istoria creștinismului se orientează în cercetarea și expunerea evenimentelor după metodologia istorică urmărind: cunoașterea izvoarelor, verificarea lor, analiza lor critică, cercetarea lor evolutiv-genetică, expunerea sistematică a faptelor istorice.

Cu toate că are principii precise, această metodă de cercetare nu este un sistem rigid pentru că istoria este trăire, este viață cu momente foarte complexe. De aceea, se impune o interpretare corectă a documentelor și izvoarelor pentru a se evidenția adevărul istoric. Prin urmare, studierea documentelor trebuie făcută după metoda critică-comparativă urmărindu-se cauzele, evoluția, legăturile și urmările lor și apoi să fie expuse sistematic. Istoria trebuie să fie obiectivă, scoțând la iveală adevărul.

Bibliografia Istoriei creștinismului. Deși nu se încadrează în categoria lucrărilor istorice în înțelesul strict al cuvântului, cărțile Noului Testament (Evangheliile, Faptele Apostolilor și Epistolele pauline) ne oferă importante informații istorice așa încât ele pot fi considerate, sub acest aspect, primele scrieri creștine cu conținut istoric.

Primele scrieri istorice propriu-zise sunt considerate memoriile și cronografiile. Astfel, înainte de anul 180 Hegesip a scris o lucrare intitulată *Memorii* iar Iuliu Africanul a alcătuit în prima jumătate a secolului al III-lea o *cronografie* în cinci cărți, începând cu facerea lumii și până la anul 217/221 d.Hr. considerată prima încercare de istorie a creștinismului. Tot ca scriere istorică este cotată și lucrarea *Panarion* sau *Contra tuturor ereziilor* în care Sfântul Epifanie de Salamina în Cipru († 403) combate 80 de erezii apărute în Biserică în primele trei secole, oferind cu această ocazie și importante informații despre anumite popoare și unele școli filosofice ale timpului. Unanim însă este considerat „părintele istoriei bisericești” episcopul Eusebiu al Cezareei Palestinei († 340) care a scris *Istoria bisericească*, în zece cărți. Bazându-se pe cunoștințele sale istorice și pe documente, multe dintre ele dispărute între timp, Eusebiu relatează evenimentele bisericești care s-au petrecut de la Nașterea Mântuitorului Hristos și până la anul 324. Tot el este autorul unei *Cronici* a lumii de la nașterea lui Avraam (2016 î.Hr.) și până la anul 302 d.Hr., transmisă integral în versiune armeană și tradusă parțial în

limba latină și completată până la anul 378 de Fericitul Ieronim. Cu unele excepții, critica modernă îl consideră pe Eusebiu autorul lucrării *Viața Fericitului Constantin*, în cinci cărți, scrisă după moartea împăratului Constantin cel Mare (22 mai 337). De asemenea el a mai scris *Despre martirii din Palestina* făcând referiri la persecuția declanșată de Dioclețian și continuată de Galeriu, respectiv perioada anilor 303-311.

Istoria bisericească a lui Eusebiu a fost continuată de alți trei istorici greci: Socrate, *Istoria bisericească*, în șapte cărți, pentru anii 305-439; Sozomen, *Istoria bisericească*, în nouă cărți, cuprinzând perioada anilor 324-425; Teodoret, *Istoria bisericească*, în cinci cărți pentru anii 325-428.

Sinteze istorice au alcătuit Teodor Lector, care a scris pe la anul 530 *Istoria tripartită*, în patru cărți și Evagrie Scolasticul, care a întocmit o *Istorie bisericească*, în șase cărți, pentru anii 431-594.

Preocupări istorice întâlnim și la Filip de Side, care a scris pe la anul 430 o *Istorie creștină*, în treizeci și șase de cărți, păstrată doar fragmentar; Filostorgiu cu *Istoria bisericească*, în șase cărți, istorisind sub influența ariană evenimentele dintre anii 318-425; Ghelasie al Cizicului, autorul unei *Istorii bisericești*, în trei cărți, expunând istoria Orientului creștin în timpul împăratului Constantin cel Mare; Zaharia Retorul, istoric monofizit din Gaza, care a scris o *Istorie bisericească*, în douăsprezece cărți, pentru anii 450-491 și o *Cronică siriacă* până la anii 568/569; Ioan Mihalas (Retorul) cu *Istoria universală*, în șaptesprezece cărți, de la facerea lumii până la anul 574 d.Hr.

Istorisiri despre începuturile monahismului creștin găsim la Paladie Scolasticul în *Istoria Lausală* (*Lavsaiikon*) scrisă în prima jumătate a secolului al IV-lea iar *Limonariu* (*Livada duhovnicească*) a lui Ioan Moshu ne oferă pe lângă viețile pline de virtuți ale monahilor trăitori între anii 550-620 și unele informații istorice.

În domeniul istoriei au mai scris de asemenea Gheorghe Monahul (Amartolos sau Păcătosul) o *Cronografie* de la facerea lumii și până în anul 843 și Teofan Mărturisitorul tot o *Cronografie* a anilor 248-819, cu importante informații despre criza iconoclastă. Dintre istoricii bizantini s-au remarcat Nichifor Calist Xantopol cu *Istoria bisericească*, în optsprezece cărți, cuprinzând perioada de la Nașterea Mântuitorului Hristos până la începutul domniei împăratului Heraclie (610) și mai târziu Nichifor Gregoras cu *Istoria bizantină* a anilor 1204-1359.

La scriitorii latini, cu excepția lui Tertulian care în lucrarea sa *De mortibus persecutorum* (Despre moartea persecutorilor) alcătuiește o primă istorie a persecuțiilor creștine sub împărații romani, chiar înaintea lui Eusebiu, nu au fost elaborate scrieri istorice originale, ci s-a apelat la traduceri din scriitorii greci sau la compilații. Astfel, Fericitul Ieronim († 420) a tradus *Cronica* lui Eusebiu de Cezareea iar Rufin († 410) nouă cărți din *Istoria bisericească* a aceluiași autor adăugând în două cărți evenimentele istorice până la sfârșitul domniei împăratului Teodosie cel Mare (395). Casiodor, inspirându-se din istoricii greci Socrate, Sozomen și Teodoret, a scris *Istoria tripartită* continuată până la anul 518. De asemenea Sulpiciu Sever a alcătuit o cronică universală de a crearea lumii până la anul 400 d.Hr. intitulată *Istoria sfântă*; Paul Orosius o *Istorie împotriva păgânilor* (*Historiae adversus paganos*), în șapte cărți, de la Adam și până la anul 417 iar Prosper de Aquitania o *Cronică universală* de la facerea lumii până la anul 455 d.Hr. Tot în această perioadă apar primele istorii ale unor popoare cum ar fi *Istoria francilor* (*Historia francorum*), în zece cărți, a lui Grigorie de Tours († 593/4) și *Istoria vizigoților, vandalilor și suevilor* a lui Isidor de Sevilla († 636), el fiind și autorul unei *Cronici universale* de la facerea lumii până în anul 615 d.Hr. Aceste preocupări au fost continuate și în Evul Mediu, Beda Venerabilul alcătuiind în secolul al VIII-lea o *Istorie bisericească a angliilor* iar Haymo și Atanasie Bibliotecarul compilând în secolul al IX-lea câte o istorie după cronicarii bizantini. Autori de cronici au mai fost: Reginon din Pruem (906), Herman Contractus din Reichenau (1054) Eckhart din Aura (1125), Anselm din Havelberg (1158), și Otto din Freising (1185). Interesantă este ideea acreditată de călugărul dominican Ptolemeu din Lucca (1326) în lucrarea sa intitulată *Historia ecclesiastica nova* că Împărăția lui Hristos s-ar identifica cu jurisdicția universală a papei, ceea ce ar conduce la formula „vicarius Filii Dei”.

Interesul pentru studiul istoric a cunoscut noi valențe ca urmare a polemicii dintre catolici și protestanți privind sursele istorice. Astfel, Laurențiu Valla și Nicolae de Cusa au demonstrat falsitatea documentelor *Donatio Constantini* și *Decretele pseudoisidoriene* pe care se întemeia concepția despre primatul papal. În mediul protestant între anii 1559-1574 s-a scris o vastă istorie a primelor 13 secole cunoscută cu denumirea *Centurile de Magdeburg* sub coordonarea lui Mathias Flacius Illyricus. Ca răspuns,

romano-catoliciei au alcătuit o istorie bisericească, în 12 volume publicată la Roma între anii 1588-1607 intitulată *Annales ecclesiastici* avându-l ca autor pe Caesar Baronius. Lucrarea a fost revizuită și completată la Paris de H. Spondanus până la anul 1646 și la Roma de Abrah, Bzovius, Raynald și Theiner până la anul 1572 și de frații Antonius și Francisc Pagi până la anul 1705. Ambele lucrări comportă o puternică tentă confesională. Un pas important pentru cercetarea istorică pe baza documentelor a făcut J. Harduin și J.D. Mansi, publicând colecții voluminoase de acte sinodale și decrete papale.

Lucrări originale de istorie bisericească alcătuite cu mult spirit critic au apărut abia începând cu secolul al XVII-lea. În Franța s-au remarcat istoricii romano-catolici Noël Alexandre, Sebastian Lenain de Tillemont și C. Fleury. În Germania au scris protestanții: G. Arnold, J.L. Mosheim, J.M. Schroeckh, A. Neander, J.K.L. Gieseler, F.Chr. Braur, K. Hase, J.H. Kurtz, J.J. Hertzog, W. Möller, A.v. Harnack, H. Hauck, E. Preuschen, G. Krüger, K. Heussi, H. Böhmer, K. Müller, H.v. Schubert, H. Lietzmann, J. Walter, H. Jedin și romano-catolicii: J. Alzog, F.X. Kraus, A. Möhler, C.J. Hefele, J. Hergenroether, J. Döllinger, E.K.Funk, A. Mönöpfler, A. Ehrhardt, K. Bihlmeyer, F. Dölger, J. Lortz, A.Veit și J. Hollnsteiner. Sub coordonarea unui colectiv format din L. Duchesne, H. Leclercq, G. Bardy, J. Zeiller, V. Martin și alții a fost publicată la Paris începând cu anul 1934 o remarcabilă istorie bisericească cu titlul: *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*. La reformati s-au remarcat E. Chastel, E. de Faye, J. Viénot, P. Farges și alții.

Colecții patristice

1. J.P. Migne, *Patrologia cursus completus. Series graeca* (PG), 161 (167) vol., Paris, 1857-1866; *Index* red. de F. Cavallera, Paris, 1912; *Index locupletissimus* red. de Th. Hopfner, tom I-II, Paris, 1928;
2. J.P. Migne, *Patrologia cursus completus. Series latina* (PL), 221 (222) vol., Paris, 1841-1855; *Series Latina Supplementum*, edit. de A. Hamman, 9 vol., Paris, 1958-1974;

Ediții suplimentare pentru cercetarea acestor colecții: E. Dekkers/A. Gaar, *Clavis Patrum Latinorum*, (CPL), Steenbrugge, 1961, reed. 1995; J.H. Frede, *Vetus Latina*, Freiburg, 1995; M. Geerard, *Clavis*

- Patrum Graecorum*, (CPG), 5 vol., Turnhout, 1974-1987; Idem, *Clavis Apocryphorum Novi Testamenti*, (CANT), Turnhout, 1992; J. Machielsen, *Clavis Patristica Pseudepigraphorum Medii Aevi*, (CPPM), Turnhout, 1990 şu;
3. *Corpus Vindobonense* (CV) sau *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* (CSEL), Viena, 1860 şu;
4. *Corpus Berolinense* (CB) sau *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte* (GCS), Berlin, 1897 şu;
5. *Corpus christianorum, Series Latina* (CChr.SL), Turnhout, 1953 şu;
6. *Corpus christianorum, Series Graeca* (CChr.SG), Turnhout, 1977 şu;
7. R. Graffin, *Patrologia Syriaca* (PS), 3 vol., Paris, 1894-1926;
8. R. Graffin, *Patrologia Orientalis* (PO), Paris, 1907 şu;
9. *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium* (CSCO), Paris, 1903 şu;
10. G.B. Niebuhr, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (CSHB), Bonn, 1828-1897;
11. *Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi* (MGH. AA), Hannover/Berlin, 1826 şu; *Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum* (MGH.SRL), Hannover, 1878 reed. 1964; *Scriptores rerum Merovingicarum* (MGH.SRM), Hannover, 1886-1938;
12. D.C. Fabricius, *Corpus confessionum. Die Bekenntnisse der Christenheit*, Berlin/Leipzig, 1928-1943;
13. J. Zellinger/B. Geyer, *Florilegium Patristicum* (FlorPatr), Bonn, 1904-1941;
14. K. Aland, *Patristische Texte und Studien* (PTS), Berlin, 1963 şu;
15. N. Brox, *Fontes Christiani* (FC), Freiburg, 1991 şu;
16. H.de Lubac/J. Danielou, *Sources chretiennes* (SC), Paris, 1941 şu;
17. J.R. Deferrari, *The Fathers of the Church* (FaCh), Washington, 1947 şu;
18. H. Chadwick, *Oxford Early Christian Texts* (OECT), Oxford, 1971 şu;
19. M. Naldini/M. Simonetti, *Biblioteca Patristica* (BPat), Florența, 1984 şu;

Acte sinodale

1. J. Hardouin, *Acte conciliorum et epistolae decretales ac constitutiones summorum pontificum*, 11 vol., Paris, 1714-1715;
2. J.D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, 53 vol., Florența/Veneția, 1759-1827, completată de L. Petit/J.B. Martin până la vol. 60, Paris, 1899-1927, reed. Graz, 1960;
3. E. Schwartz, *Acta conciliorum oecumenicorum* (ACO), Berlin, 1914 şu;
4. H. Jedin, *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Freiburg/Bâle, 1962;
5. Ch.J. Hefele/H. Leclercq, *Histoire des conciles*, 10 vol., Paris, 1907-1908;
6. J. Stevenson/W.H.C. Frend, *Creeeds, councils and controversies. Documents illustrating the history of the Church A.D. 337-461*, Londra, 1989;

Alte documente

1. *Codex Theodosianus* (CTh), T. Mommsen/P. Mayer (editori), 2 vol., Berlin, 1954;
2. *Codex Justinianus: Corpus Iuris Civilis, Digesten, Institutiones, Novellae* (CJ), P. Krüger (editor), 3 vol., Berlin, 1954-1959;
3. J.B. Pitra, *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta*, 2 vol., Roma, 1864/1868, reed. 1963;
4. J și P. Zepos, *Jus Graeco-Romanum*, 8 vol., Atena, 1931;
5. C. Vogel, *Liber Pontificalis*, 3 vol., Paris, 1955-1957;
6. H. Denzinger/C. Bannwart, *Enchiridion Symbolorum, definitionum, declarationum de rebus fidei et morum*, Freiburg, 1963;
7. Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, München/Berlin, 1924-1960;

Dicționare și enciclopedii

1. *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie* (DAcL), Paris, 1903-1953;
2. *Dictionnaire de théologie catholique* (DThC), Paris, 1909-1950;
3. *Reallexikon für Antike und Christentum* (RAC), Stuttgart, 1950 şu;
4. *Lexikon für Theologie und Kirche* (LThK), Freiburg, 1957-1965, reed. 1993 şu;
5. *Theologische Realenzyklopädie* (TRE), Berlin/New-York, 1977 şu;

Tratate de Istorie bisericească

1. K.D. Schmidt, *Die Kirche in ihrer Geschichte*, Göttingen/Zürich, 1961 și;
2. H. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte*, Freiburg, 1999;
3. B. Kottje/B. Moeller, *Ökumenische Kirchengeschichte*, Mainz/München, 1989;
4. C. Bihlmeyer/H. Tüchle, *Histoire de l'Église*, Paris, 1963-1969;
5. J. Lortz, *Histoire de l'Église des origines à nos jours*, Paris, 1962;
6. K. Heussi/E. Peter, *Précis d'histoire de l'Église*, Neuchâtel, 1967;
7. Ph. Hugues, *A history of the Church*, Londra, 1948;
8. C. Andresen, *Die Kirchen der alten Christenheit*, Stuttgart, 1971;
9. C. Andresen/A.M. Ritter, *Geschichte des Christentums*, Stuttgart, 1993;
10. R.A. Markus, *Christianity in the Roman world*, Londra, 1974;
11. Idem, *The end of ancient Christianity*, Cambridge, 1990;
12. E. Dassmann, *Kirchengeschichte I*, Stuttgart, 1991;
13. G. Dumeige/H. Bacht, *Geschichte der ökumenischen Konzilien*, vol. I-III, Mainz, 1964-1990;
14. J.N.D. Kelly, *Altchristliche Glaubensbekenntnisse. Geschichte und Theologie*, Göttingen, 1993;
15. W.D. Hauschild, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte*, Gütersloh, 1995;
16. M. Schmaus/A. Grillmeier/L. Scheffczyk, *Handbuch der Dogmengeschichte*, Freiburg, 1971 și;
17. A. Grillmeier, *Jesus der Christus im Glauben der Kirche*, Freiburg, 1979 și;
18. K. Beyschlag, *Grundriss der Dogmengeschichte*, 2 vol., Darmstadt, 1988 și;
19. A.A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, 1932;
20. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963;
21. H.G. Beck, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Göttingen, 1980;
22. Idem, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959;
23. J.M. Hussey, *The orthodox Church in the Byzantine empire*, Oxford, 1986;
24. D.A. Zakythinos, *Byzantinische Geschichte 324-1071*, Viena, 1979;
25. E. Caspar, *Geschichte des Papsttums von den Anfängen bis zur Weltherrschaft*, 2 vol., Tübingen, 1930-1933;
26. G. Haendler, *Die Rolle des Papsttums in der Kirchengeschichte bis 1200*, Göttingen, 1993;
27. B. Altaner/A. Stuiber, *Patrologie*, Freiburg, 1980;
28. St. Papadopoulos, *Patrologia*, Atena, 1977;
29. I. Ortiz de Urbina, *Patrologia Syriaca*, Roma, 1965;
30. E. Popovici, *Istoria bisericească universală și statistica bisericească*, trad. de A. Mironescu, tom. I-IV, București, 1925-1932;
31. I. Rămureanu/ M. Șesan/ T. Bodogae, *Istoria bisericească universală*, vol. I, București, 1987 și vol. II, București, 1993;
32. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Vol. I-III, București, 1992-1997;
33. I.G. Coman, *Patrologia*, vol. I-III, București, 1984-1988;
34. N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, trad. de M. Holban, București, 1974;
35. N. Bănescu, *Istoria Imperiului bizantin*, vol. I-II, București, 2000-2003.

I. ÎNTEMEIEREA ȘI ORGANIZAREA BISERICII

I.1. Plinirea vremii

Mântuitorul Iisus Hristos a venit în lume la „plinirea vremii” (Gal. 4, 4), adică atunci când lumea antică era pregătită pentru primirea învățaturii Lui. Ca să înțelegem condițiile în care a luat ființă și s-a răspândit creștinismul, este necesar să cunoaștem starea lumii antice greco-romane și iudaice la nașterea Sa.

1. Lumea greco-romană

Situația politică. Palestina, țara în care S-a născut Mântuitorul Iisus Hristos și a luat ființă creștinismul, era parte componentă a Imperiului roman. Dintr-un stat concentrat în jurul Romei, Imperiul roman s-a dezvoltat prin cuceriri succesive într-un puternic stat universal, în jurul Mării Mediterane. El se întindea de la Atlantic și Marea Nordului până în Armenia, Arabia, Marea Roșie, iar din Bretania, Rin și Dunăre până la marginea Saharei și a Etiopiei. Împăratul Traian (98-117) a extins mai mult granițele imperiului, înglobând în nord-est Dacia, iar în sud-est întinzându-se până la Marea Caspică și Golful Persic.

Puterea era împărțită între împărat și senat (diarhie), împăratul numindu-se Princeps, adică primul între senatori. Sistemul politic care asigura conducerea statului inaugurat de împăratul Augustus era *Principatul*. Împăratul Dioclețian (284-305) a inaugurat un nou sistem politic, *Dominatul*, puterea supremă în stat exercitând-o împăratul singur, ca un stăpân (dominus).

Populația se ridica, după aprecierea istoricilor, de la 60 la 120 milioane, iar orașele mai importante erau: Roma, Alexandria, Antiohia, Corint, Efes, Tesalonic, Cartagina și Lugdunum (Lyon). Administrativ, imperiul era im-

părțit în provincii, de trei feluri: imperiale, conduse de un legat imperial; senatoriale, administrate de un proconsul și provincii cu situație specială (Egiptul, Palestina, Mauritania), puse sub comanda unui procurator.

Legătura între capitală (Roma) și provincii se făcea cu ajutorul drumurilor pavate, iar administrația și ordinea erau deservite și asigurate de armată, funcționari și legi. Cu toate că imperiul era o conglomerare de popoare, exista o pace internă sigură, lucru apreciat și de creștinism. Ne-maexistând granițe interne, circulația se făcea nestingherit, schimburile comerciale, culturale și mișcările demografice contribuind la omogenizarea imperiului. Comunicarea se făcea în special în limba greacă, dialectul comun, în care s-au scris și cărțile Noului Testament.

Situația religioasă. Cu excepția evreilor, toate celelalte popoare din imperiu erau politeiste și idolatre. Fiecare avea religia sa, tolerată de statul roman, cu mici excepții. Religia romană era într-o stare de decadentă. Împăratul August s-a intitulat „pontifex maximus”, adică șef religios suprem al statului, încercând printr-o reformă religioasă să întărească păgânismul roman. O mare decadentă a cunoscut și religia greacă, cunoscută mai ales prin Misterele de la Eleusis. Cultele orientale, în mod special ale zeitelor Cybelle, Attis și Osiris exercitau o mare influență introducând în spațiul greco-roman idei religioase noi ca: păcatul, curăția, nemurierea, ospețele sacre, renașterea. Sub influență grecească, au pătruns în Imperiul roman misterele, magia, astrologia și alte practici religioase. Cultul zeului Mithra, zeul soarelui, a ajuns prin armată să fie cunoscut în toate provinciile imperiului. Această conglomerare de zeițăți și practici religioase a dus la instaurarea unui sincretism religios, care tindea spre o religie universală. Cunosând idei noi, ca cea de mântuire, monoteism, răspundere morală, ispășire personală, a pregătit astfel lumea pentru creștinism. Tot în acest timp s-a întărit cultul împăratului care urmărea menținerea unității imperiului.

Trăirea morală era determinată de religiozitatea poporului, foarte scăzută. Religia păgână romană nu propaga o viață morală, zeițățile fiind pline de imoralitate. Familia nu era protejată, femeile și copiii erau socotiți inferiori, iar sinuciderile sporeau vertiginos.

Situația socială era foarte defectuoasă. Bogații, clasa privilegiată, trăiau în lux și plăceri, deținând mari latifundii și sute de sclavi. Populația în general era săracă, iar sclavii considerați drept animale sau unelte de lucru,

stăpânii având putere deplină asupra lor. Ei puteau fi bătuți, maltratați, vânduți sau chiar uciși, iar căsătoriile lor nu erau recunoscute legal.

Imperiul trecea printr-o mare criză. Impozitele foarte grele erau încasate arbitrar și abuziv. În sprijinul săracilor s-au organizat asociații de înțelajorare, ca forme legale de funcționare, sub tutela cărora existau și unele comunități creștine. Filosofia timpului era reprezentată de trei curente mai importante: epicureismul, scepticismul și stoicismul.

Epicureismul, promovat de Epicur (341-270 î.Hr.) mai întâi în Mytilene și apoi la Atena, recomanda renunțarea la teoria senzualistă a cunoașterii pentru a trăi în armonie cu natura. Deși era considerat o filosofie a plăcerii, epicureismul nu pune accent pe plăcerile trecătoare, ci pe cele care durau viața întreagă fiind rezultatul unei păci interioare. Pentru adepții acestui curent, singurele plăceri durabile erau sănătatea trupească și liniștea sufletească. Zeii, nefiind preocupați de bunul mers al lumii și de fericirea omului, erau ca și inexistenți. De aceea se nega Pronia divină și se promova indiferența religioasă extinsă până la ateism. Nu se vorbea de păcat, de judecată universală sau de viață după moarte.

Scepticismul, un sistem filosofic promovat de Pyrrhon din Elea (365-275 î.Hr.), recomanda suspendarea judecății fără a abandona însă cercetarea obiectelor cunoașterii sensibile sau intelectuale a credințelor și a practicii. În concepția lor, omul este incapabil de a avea vreo certitudine. Pentru a se elibera de certitudinile înșelătoare de care depinde fericirea sau nefericirea lui, omul trebuie să întrețină această suspendare a judecății și să fie deposedat de orice opinie pentru a reuși să se îndepărteze de orice cauză de tulburare. Scepticii considerau că natura lucrurilor nu rămâne ascunsă, singurul criteriu de care dispunem este fenomenul ce corespunde modului în care credem că simțim și ne imaginăm obiectul.

Scepticismul nu este un somn al rațiunii, ci o examinare a oricărei cunoașteri de către o rațiune însuflețită de un ideal de egalizare, de nediferențiere a reprezentărilor noastre. Sub aspect moral, scepticismul promova viciul și imoralitatea dusă la extrem.

Stoicismul, curent filosofic eminat de Zenon din Citiu (336-264 î.Hr.), cerea integritate morală obținută prin stăpânirea de sine și asceză severă, învățând pe oameni că scopul vieții este obținerea fericirii urmând calea naturii. Promovând materialismul și panteismul, stoicii urmăreau să descopere omului binele suprem și modul cum pot să-l dobândească. Ori-

ginalitatea stoicismului consta în a realiza identificarea lui Dumnezeu cu natura care, în însăși viața ei, este desfășurare a divinului, providență și destin. Stoicii credeau că lumea este condusă de necesitate în care răul nu poate lipsi. Recomandau apatia și justificau viciile și sinuciderile. Virtutea este unicul bun al omului care trebuie să scoată din suflet orice fel de patimi, poftă și dorințe pentru a rămâne impasibil în fața încercărilor vieții și a deveni total independent. O altă notă de originalitate este concepția stoicilor că orice om trebuie privit ca aproapele tău, fiind considerați astfel egali cei tari cu cei slabi, bogații cu săracii, sclavii și oamenii liberi, precepte care au găsit o mare popularitate, pregătind societatea greco-romană pentru primirea creștinismului.

În secolul al III-lea s-a dezvoltat neopitagorismul și neoplatonismul, cel din urmă fiind religia celor culti. În general, filosofia era electivă, culegând din fiecare sistem idei noi, ceea ce a ajutat oarecum la promovarea ideilor creștine.

2. Iudaismul

După întoarcerea din robia babilonică, în urma înfrângerii babilonienilor de regele Cyrus al Perșilor (536 î.Hr.), evreii și-au rezidit templul și s-au reorganizat sub conducerea lui Zorobabel. În timpul împăratului Alexandru cel Mare ei au fost colonizați în orașele noi înființate, începându-se un proces de elenizare, în fața căruia s-au apărat cu dârzenie, menținându-și religia și ființa.

Răscoala condusă de frații Macabei a dus la redobândirea Ierusalimului, iar prin rezidirea templului s-a reorganizat cultul iudaic. În cele din urmă, s-a organizat un stat teocratic independent condus de sinedriu, un fel de senat cu 70 de membri și un rege. Regele ben Hircan a extins granițele statului iudaic urmărind intensificarea contactelor cu romanii.

Dezbinările interne de mai târziu i-au favorizat pe romani, care prin generalul Pompei au ocupat Ierusalimul (63 î.Hr.), evreii fiind nevoiți să plătească tribut. Hircan a fost instalat ca etnarh și arhiereu, administrând Iudeea și Galileea. Palestina devenea astfel provincie romană sub autoritatea legatului Siriei. În anul 30 î.Hr. romanii l-au numit pe Irod cel Mare (37-4 î.Hr.) rege al Iudeii. El a introdus practici păgâne slăbind astfel cultul iudaic. După moartea lui, regatul a fost împărțit în trei: pentru Arhelau, Irod Antipa și Filip. Irod Agripa (37-44) devine singurul rege al Iudeii

în anul 41 prin bunăvoința împăratului Claudiu (41-54) moștenind întregul teritoriu care formase regatul bunicului său, Irod cel Mare. Evreii nu suportau stăpânirea romană. S-au răzvrătit, au avut loc ciocniri, sfârșind cu ocuparea Ierusalimului și distrugerea templului de împăratul Vespasian (69-79), în anul 70 d.Hr.

Clasa conducătoare a iudeilor era formată din două partide: *fariseii*, apărătorii legii mozaice, ostili stăpânirii romane și *saduceii*, partid proeșesc aristocratic, care angaja oameni bogați, liberali, loiali stăpânirii. Considerau obligatorie numai legea scrisă, negau învierea, viața veșnică, existența îngerilor și demonilor, providența. Ei erau urâți de popor.

Esenienii, o sectă religioasă iudaică lângă Marea Moartă, practica asceza, respingea sacrificiile de animale, nu participau la cultul din templu, practica cultul soarelui și al îngerilor, combăteau sclavia, jurământul, folosirea armelor, admiteau nemurirea sufletelor dar nu și învierea.

Samarinenii, o populație amestecată, iudei și neiuidei, țineau numai Pentateuhul, aveau un templu propriu pe Muntele Garizim, păstrau ideea mesianică.

Datorită schimbărilor politice, iudeii s-au răspândit în toată lumea, formând puternice comunități, propagând iudaismul și făcând mulți adepți printre păgâni. Acest lucru a favorizat răspândirea creștinismului, ei fiind primii vizati de propovăduirea creștină. Venind în contact cu elenismul, iudaismul și-a însușit idei religioase noi care au influențat chiar ideea mesianică. Mesia nu mai era așteptat ca un Mântuitor, ci ca un eliberator național al Palestinei. Totuși, ei au pregătit omenirea, mai mult decât oricare alt popor, pentru primirea ideilor creștine, facilitând astfel răspândirea creștinismului.

I.2. Mântuitorul Iisus Hristos, întemeietorul Bisericii

Cu toate că Mântuitorul Iisus Hristos este cea mai importantă persoană din istoria omenirii, se cunosc puține date despre viața și activitatea Sa ca Mântuitor al lumii. Totuși, din Sfintele Evanghelii și din celelalte cărți care formează Noul Testament, cunoaștem caracterul, scopul și rezultatele misiunii Sale.

Ca persoană istorică, în strânsă legătură cu Mântuitorul Iisus Hristos, a fost Sfântul Ioan Botezătorul. El era fiul preotului Zaharia și al Elisabetei, născut în timpul domniei regelui Irod cel Mare († 750 a.u.c.), cu șase luni mai mare decât Iisus și rudă cu El (Lc. cap. 1). A fost cel mai mare și ultimul profet al Vechiului Testament, trăind o viață de ascet. Și-a început misiunea profetică de Înaintemergător al Domnului botezând la Iordan și propovăduind pocăința pentru apropiata „împărăție a cerurilor”. El L-a botezat pe Iisus la râul Iordan și a avut ca ucenici pe unii dintre viitorii apostoli, pe Andrei și Ioan. În timpul domniei lui Irod Antipa, a fost arestat datorită prediciei lui necruțătoare, închis în fortăreața Macherus și decapitat. Informații despre viața Sfântului Ioan Botezătorul deținem nu numai din Sfintele Evanghelii ci și din lucrarea istoricului iudeu Iosif Flaviu, *Antichități iudaice*, XVIII, 5, 2 unde-l numește „om ales, care îi îndemna pe iudei să cultive virtutea și să fie drepti unul față de altul, arătându-și evlavia față de Dumnezeu prin intermediul botezului”. Informația a fost preluată de episcopul Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, I, 11, 5.

Data nașterii Mântuitorului Iisus Hristos nu se cunoaște cu exactitate. Ea este fixată de Dionisie cel Mic (Exiguus) în mod eronat la 753 a.u.c. căci Mântuitorul a trebuit să se nască înainte de anul 750 a.u.c., când a murit regele Irod cel Mare. Evangheliile ne oferă câteva repere istorice, care ne ajută la fixarea relativ reală a anului nașterii Mântuitorului Iisus Hristos: domnia împăratului August, proconsulatul lui Quirinius, recensământul, venirea magilor,uciderea pruncilor, moartea lui Irod, începutul misiunii profetice a Sfântului Ioan Botezătorul care precede cu puțin pe cea a lui Iisus, anume anul al 15-lea al domniei împăratului Tiberiu (14-37), când Iisus avea „cam treizeci de ani” (Lc. 3, 23). Prin urmare, Mântuitorul S-a născut în anul 749 sau 748 a.u.c. (conform Tradiției Bisericii la 25 decembrie, nașterea Sa fiind sărbătorită la această dată mai întâi în Roma și apoi în Răsărit) în orașul Betleem din Iudeea, în timpul

domniei împăratului Octavian August și a proconsulului Quirinius care a dispus recensământul din Palestina, pentru care Sfânta Fecioară Maria și dreptul Iosif au venit din Nazaret la Betleem. A fugit în Egipt ca să scape de furia lui Irod și după întoarcere S-a stabilit cu mama Sa, Maria și dreptul Iosif (logodnicul ei) la Nazaret în Galileea. Mai este cunoscut episodul de la 12 ani, când a rămas în templu și a dialogat cu cărturarii (Lc. 2, 42-51).

Nici durata activității publice a Mântuitorului nu este cunoscută exact datorită diferențelor dintre sinoptici și Evanghelia după Ioan, cercetările mai noi fixând durata de 3 ani.

Mântuitorul a fost botezat la Iordan la 6 ianuarie 780 a.u.c. sau anul 27 al erei creștine dionisiene, având aproximativ 30 de ani (Lc. 3, 23). A serbat Pasha anului 781/28 (Ioan 5, 1), a anului 782/29 (Ioan 6, 4) și înainte de Pasha anului 783/30 a ținut Cina cea de Taină cu Sfinții Apostoli, noaptea fiind prins și judecat iar vineri dimineața, 14 Nisan/7 aprilie răstignit pe dealul Golgota. După trei zile, adică Duminică dimineața 16 Nisan/9 aprilie 783/30 a înviat din morți. După Înviere a petrecut pe pământ timp de 40 de zile arătându-Se apostolilor și altor ucenici de 10 ori (Lc. 24, Ioan 20, Mt. 28, F.Ap. 1 și I Cor. 15). La 19 mai 783 sau 30 S-a înălțat la ceruri de unde va veni să judece lumea.

Faptul că Mântuitorul a fost persoană istorică este mărturisit de Sfintele Evanghelii, de Faptele Apostolilor, de Sfinții Apostoli Petru și Pavel în epistolele lor, de Părinții Apostolici (Clement Romanul), de soldații romani care păzeau mormântul, dar și de laici și de izvoare externe, autentice și neautentice:

– *Acta Pilati* – dispoziția împăratului Tiberiu legată de referatul lui Ponțiu Pilat care interzicea deschiderea mormintelor și furtul trupurilor (neautentică);

– *Epistola lui Lentulus*, adresată împăratului Tiberiu, face o descriere frumoasă a chipului lui Iisus Hristos, care a inspirat pictorii creștini la zugrăvirea icoanei Mântuitorului. (neautentică);

– *Scrisoarea regelui Abgar V Ukama* al Edesei și răspunsul Mântuitorului, neautentică;

– *Epistola lui Mara* din Siria către fiul său Serapion, datată la anul 73, care vorbește despre „înțeleptul rege” al iudeilor, condamnat la moarte (neautentică).

I. Mărturiile iudaice

Iosif Flaviu (37/38 – 100/105), *Antichitățile iudaice*, XVIII, 3,3 vorbește despre Iisus ca învățător al adevărului și făcător de minuni, care a fost răstignit în timpul lui Ponțiu Pilat: „În acea vreme a trăit Iisus, un om înțelept, dacă poate fi numit aievea om. El a fost autorul unor uluitoare minuni și învățătorul oamenilor care erau bucuroși să afle adevărul. A tras de partea Lui o mulțime de iudei, dar și o mulțime de păgâni. Acesta a fost Hristos. Chiar dacă Pilat, datorită acuzațiilor aduse de frunții poporului nostru, l-a răstignit, n-au încetat să-L iubească cei ce l-au îndrăgit de la început. Căci li s-a arătat a treia zi iarăși viu, așa cum au prezis profeții trimiși de Dumnezeu, înfăptuind și o mie de alte minuni. De atunci și până azi dăinuie poporul creștinilor, care își trage numele de la El”. În aceeași lucrare, XX, 9,1 amintește de martiriul lui Iacob fratele lui Iisus, numit Hristos, informație preluată de Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, II, 23, 21-24.

Rabinul Eliezer ben Hyrcan (secolul al II-lea) afirmă că a cunoscut pe Iacob, discipol al lui Iisus Nazarineanul

Mărturiile iudaice sunt foarte sărace pentru că iudeii aveau o altă reprezentare a lui Mesia (erou eliberator), iar ideea mesianică nu convenea autorității romane și, deci se temeau. Aprecierile calomnioase de mai târziu la adresa lui Iisus au fost împrumutate de unii scriitori păgâni (Celsus, Porfirius) sau au constituit material informativ pentru unele compilații și falsuri din epoca medievală (cartea Sefer toldot Ieșu – Cartea originii lui Iisus) sau modernă (Epistola lui Benan, autorul nefiind medicul egiptean din secolul I, ci chiar descoperitorul, Ernst Edler von der Planitz, 1910).

2. Mărturiile romane

Pliniu cel Tânăr, guvernatorul Bithyniei, în *Scrisoarea către împăratul Traian* din anul 111/112, vorbește despre adunarea creștinilor într-o anumită zi (*stato die*), Duminică și că Ei îl adorau pe Hristos ca Dumnezeu („*carmen Christo quasi Deo dicere*”).

Istoricul Tacitus († 120) în *Annales*, XV, 44 vorbește despre Hristos care a fost condamnat la moarte de Ponțiu Pilat în timpul împăratului Tiberiu și de suferințele creștinilor în timpul persecuției lui Nero din anul 64.

Istoricul Suetonius († 141) relatează că împăratul Claudiu i-a expulzat pe evrei din Roma în anul 49, pentru că se agitau din cauza lui Hristos

(„*Judeos impulsore Chresto continue tumultuantes, Roma expulit*”, *Vita Claudii*, 25, 4) și despre torturarea creștinilor în timpul lui Nero (*Vita Neronis* 16, 2).

Filosoful platonice Celsus, este primul care pe la anul 165 îl consideră pe Iisus fiul natural al Mariei cu un soldat roman, dar renumitul teolog alexandrin Origen († 254) în lucrarea sa *Contra lui Celsus* a combătut această aberație, încât până în secolele XVI-XVII nimeni nu a mai tăgăduit dumnezeirea Mântuitorului Iisus Hristos. Protestantismul radical și Școala de la Tübingen au revenit asupra acestei calomnii în secolele XVIII-XIX.

Bibliografie:

- V. Gheorghiu, *Anul și ziua morții Domnului nostru Iisus Hristos*, Cernăuți, 1925; M. Șesan, *Cronologia vieții Mântuitorului*, în: „Altarul Banatului”, nr. 4/1947, p. 4-17; P. Rezuș, *Istoricitatea Mântuitorului*, în: Studii Teologice, nr. 3-4/1957, p. 177-199; E. Vasilescu, *Viața Domnului nostru Iisus Hristos și viața altor întemeietori de religii*, în: „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 7-8/1974, p. 546-5; G. Drăgulin, *Era creștină. Metoda calculării și posteritatea ei științifică*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 7-12/1994, p. 309-321; Iosif Flaviu, *Antichitățile iudaice*, trad. de I. Acsan, București, 2000; Idem, *Istoria războaielor iudeilor împotriva romanilor*, trad. de G. Wolf / I. Acsan, București, 1997; D. Abrudan, *Iosif Flaviu – istoric al epocii intertestamentare. Importanța sa pentru cunoașterea contextului în care a apărut creștinismul*, în: „Mitropolia Ardealului”, nr. 3/1987, p. 3-20; P. Ierimia, *Epoca irodiană după scrierile lui Iosif Flaviu*, în: „Revista Teologică”, nr. 2/2000, p. 128-163; Corneliu Tacitus, *Annales*, trad. de G. Guțu, București, 1995, p. 430-431; Pliniu cel Tânăr, *Opere complete*, trad. de L. Manolache, București, 1997, p. 343-345; I. Fruma / G.T. Marcu, *Procesul Mântuitorului*, Sibiu, 1945, reed. București, 1992; I. Fruma, *Procesul lui Iisus în lumina noilor documente și descoperiri arheologice*, București, 2000; E. Vasilescu, *Istoria religiilor*, București, 1983, p. 385-408; J. Delumeau, *Religiile lumii*, trad. de A. Pagu, București, 1993, p. 15-141; N. Balca, *Istoria filozofiei antice*, București, 1982; O. Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, București, 1984; R. Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, trad. de M. Popescu, București, 1998; G.T. Marcu, *Mediul de apartenență al cârților Noului Testament*, în: Mitropolia Ardealului, nr. 7-9/1976, p. 252-272; V. Mihoc, *Samaritenii*, în: Mitropolia Ardealului, nr. 7-9/1980, p. 625-632; Idem, *Iisus Hristos în operele antice profane*, în: „Studii Teologice”, nr. 1/1989, p. 7-24; I. Bara, *Esenienii – Date în legătură cu istoria, învățătura și viața lor, din sursele filoniene și în baza descoperirilor de la Qumran*, în: „Altarul Banatului”, nr. 4-6/1993, p. 43-57; A. Coebu, *Situația socială în Țara Sfântă în epoca Noului Testament*, în: Teologia, nr. 1-2/1998, p. 57-63.

I.3. Activitatea sfinților apostoli

Din punct de vedere dogmatic, Biserica a fost înființată de Mântuitorul Iisus Hristos prin vestirea Evangheliei. Momentul istoric și canonic al întemeierii Bisericii a fost în clipa ruperii catapetesmei Templului, când Mântuitorul prin moartea pe cruce urmată de Înviere și-a împlinit misiunea. Organizarea teritorială a Bisericii a început în ziua pogorării Sfântului Duh, la 29 mai 783 a.u.c. sau 30 d.Hr. când s-au botezat primii 3000 de creștini.

Din relatările scripturistice aflăm că existau două comunități de credincioși: una în Galileea de peste 500 de creștini (I Cor. 15, 6) și alta mai mică cca. 120 de creștini în Ierusalim (F.Ap. 1, 15).

După Cincizecime cei 3000 de creștini, de diferite neamuri, botezați și întăriți în credință de cele văzute la Pogorârea Sfântului Duh și cele auzite prin predica Sfântului Petru, căci erau „pătruși la inimă”, au trimis mai departe mesajul evanghelic, aducând în sânul Bisericii noi membrii și punând bazele altor comunități creștine.

La început, cea mai puternică comunitate creștină era în Ierusalim, unde creștinii mergeau la Templu pentru a se ruga și a asculta lecturile scripturistice, dar aveau și un cult aparte („frângerea pâinii”) și un mod de viață deosebit. Pentru a nu fi confunziți cu iudeii, ei se numeau „ai lui Hristos”, iar în Antiohia s-a inițiat noțiunea specifică de „creștini” (F.Ap. 11, 26).

Deoarece în anul 36 creștinii s-au separat de iudei, aceștia au început prigonirea lor, primul martir creștin fiind Sfântul Arhidiacon Ștefan (F.Ap. 7, 55-60), unul dintre cei 7 diaconi aleși de apostoli (F.Ap. 6, 2-6). Judecarea și condamnarea arhidiaconului Ștefan constituie *primul conflict doctrinar al creștinismului cu iudaismul*. În aceste momente, își face apariția, mai întâi ca prigonitor al Bisericii, iar după convertirea pe drumul Damascului ca vas ales al lui Hristos, Saul din Tars – Apostolul Pavel. În anul 39 a venit la Ierusalim contactându-i pe sfinții apostoli Petru și Iacob (fratele Domnului).

Comunitatea din Ierusalim a cunoscut o puternică dezvoltare, trăind în dragoste frățescă și realizând benevol și parțial folosirea în comun a bunurilor. Astfel, se remarcă levitul Iosif din Cipru, care punând toate bunurile sale „la picioarele Apostolilor” (F.Ap. 4, 36-37) devine un activ și prețios colaborator, cunoscut cu numele de Barnaba (fiul mângâierii). În-

trucât erau și unele cazuri de abateri morale, Biserica a trebuit să ia măsuri disciplinare, cum a fost cazul lui Anania și al soției sale Safira (F.Ap. 5, 1-11), căci folosirea în comun a bunurilor era benevolă și nu putea fi mințit Duhul Sfânt.

Pentru că apostolii nu respectau interdicția de a propovădui pe Iisus cel Înviat, au fost arestați și aduși în fața sinediului, care i-ar fi condamnat la moarte dacă nu intervenea rabinul Gamaliel, renumit înțelept și cărturar (F.Ap. 5, 12-42). Propovăduirea Evangheliei nu se făcea numai în Ierusalim. Datorită prigoanei iudaice, creștinii s-au refugiat în Samaria, Fenicia, Cipru, Antiohia. Diaconul Filip botează pe eunucul de la curtea reginei Candachia a Etiopiei, evanghelia ajungând să fie propovăduită în afara granițelor Imperiului roman. În Cezareea Palestinei se convertește sutașul Corneliu prin predica apostolului Filip și era botezat de Sfântul Petru aflat la Ioppe. Prin aceasta se deschide calea neamurilor spre creștinism, fără a mai fi necesară legea mozaică, în special circumciziunea, ca puncte de trecere la Hristos.

În Antiohia, de la o propovăduire spontană a iudeo-creștinilor, se trece la o propovăduire organizată prin lucrarea lui Barnaba și a lui Saul. Se cunoaște și o mare comunitate creștină în Damasc.

În anul 42, în urma intrigilor, împărații Caligula (37-41) și Claudiu (41-54) i-au persecutat pe creștini, murind în anul 44 ca martir Sfântul Apostol Iacob, fratele Sfântului Ioan (F.Ap. 12, 1-2). A urmat arestarea Sfântului Apostol Petru, care a scăpat în mod miraculos venind în casa Mariei (F.Ap. 12, 3-17). De acum apostolii și chiar Sfântul Petru părăsesc Ierusalimul.

Saul însoțit de Barnaba și Marcu pornesc în prima călătorie misionară (45-48). Trecând prin Asia Mică ajung în Cipru, unde câștigă pentru Hristos pe proconsulul Sergiu Paulus. El însuși își va schimba numele în Paul (F.Ap. 13, 1-12).

Învindu-se în Antiohia o discuție între creștinii proveniți dintre păgâni și cei proveniți dintre iudei (deoarece iudeo-creștinii impuneau păgânilor intrarea în Biserică prin legea mozaică, în special respectarea circumciziunii), în jurul anului 50 apostolii s-au adunat la Ierusalim într-un sinod și au hotărât că nu este obligatorie legea mozaică pentru creștinii proveniți dintre păgâni, ci mai ales să se ferească de idolatrie, desfrânare, consum de sânge și de animale sugrumate (F.Ap. 15, 1-20). De acum Faptele Aposto-

lilor nu mai amintesc decât numele sfinților Petru, Ioan Iacob (cu prilejul uciderii lui Iacob, fratele Domnului, mort la anul 61/62) și Pavel care a dominat cu personalitate și misiunea sa istoria bisericească mai bine de două decenii.

Activitatea celorlalți apostoli este cunoscută doar din Tradiția Bisericii. Conform acesteia, Toma a propovăduit la parți (Persia și India), Andrei în Scythia, Ioan în Asia, Petru în Galatia, Pont, Bithynia, Capadocia, Asia Proconsulară, Corint, iar în anul 64 se afla în Roma, Iacob, fratele lui Ioan, în Ierusalim, Tadeu în Palestina, Filip în Frigia, Simon Zelotul în Persia și Babilonia, Matia în Etiopia, Matei în Palestina și apoi în Etiopia, iar ucenicii, în special cei 70, i-au însoțit pe cei 12 în misiunile lor sau au propovăduit separat.

Până către anul 70 apostolii și-au încheiat cursul vieții în mod martiric, doar Sfântul Ioan a trăit până spre anul 100. Misiunea lor de propovăduire și de organizare a comunităților creștine a fost continuată de ucenici, hirotoniți și așezați de ei în diferite cetăți, care la rândul lor hirotonind episcopi, preoți și diaconi, au asigurat astfel, prin punerea mâinilor, succesiunea apostolică în Biserică.

I.4. Sfântul Apostol Pavel

Din Faptele Apostolilor, scrisă de ucenicul său Luca, și din unele epistole proprii, putem descrie cu aproximație viața și activitatea Sfântului Apostol Pavel, care a dominat mai bine de două decenii viața și activitatea Bisericii.

Pavel, cu numele său iudaic Saul (cel dorit), s-a născut în Tars, capitala provinciei Cilicia, între anii 1-5 d.Hr. Provenind dintr-o familie înstărită, care poseda probabil un atelier de țesut stofă din păr de capră (meserie practică în această zonă și învățată și de el), a primit educație în familie și apoi în școala sinagogală după tradiția riguroasă a iudaismului. În Tars erau școli renumite ca și în Alexandria și Atena, Saul însușindu-și atât limba cât și cultura grecească, ceea ce-l deosebea de ceilalți apostoli și i-a folosit în activitatea misionară de mai târziu. Tot din familie poseda și dreptul de cetățean roman.

De la Tars, a plecat la Ierusalim unde avea o soră, mama lui Ioan Marcu. A învățat la școala rabinică, avându-l ca dascăl pe vestitul Gamaliel studiind exegeza, dreptul, istoria, dogmatica și morală. Din punct de vedere fizic nu era o persoană deosebită și suferea de o boală supărătoare (probabil malarie), cunoscută și în ținutul Tarsului.

Saul nu l-a cunoscut personal pe Iisus, căci în timpul activității misionare a Mântuitorului el terminase școala și se întorsese la Tars, fiind probabil rabin. Nu se știe când și de ce a venit la Ierusalim, însă este cunoscut ca persecutor al creștinilor, fiind prezent la martiriul Sfântului Ștefan. De la Ierusalim a plecat cu scrisori către sinagoga din Damasc pentru a aresta pe creștini și a-i aduce la Ierusalim, stăpânit de o cruzime și un fanatism rar întâlnite, căci „sufla cu amenințare și ucide împotriva ucenicilor Domnului” și „pustia Biserica” (F.Ap. 8, 1-3).

Mergând spre Damasc, cu scrisori și gardă dată de sinedriu, a fost întâmpinat în mod miraculos de Mântuitorul Iisus Hristos înainte de intrarea în oraș. Căzut la pământ și orbit, se supune Domnului. După ce a fost dus în cetate, a primit botezul de la preotul Anania și ca „vas ales” a început apostolatul, fiind chemat direct de Iisus Hristos. Convertirea lui a uimit pe creștini, căci se temeau de el și i-a indignat pe iudei, care plănuiau moartea lui. Scăpat din mâinile lor cu ajutorul creștinilor, s-a refugiat în Arabia unde a petrecut trei ani, întărindu-se în credință.

Urât, urmărit și amenințat permanent de iudei pentru renegarea legii iudaice, Saul apostolul lui Hristos, deși și-a iubit neamul și a suferit pentru el, a vestit Evanghelia la păgâni, împlinind misiunea sa ca un desăvârșit apostol creștin. În călătoriile sale misionare prefera să propovăduiască în orașe mari, mai întâi iudeilor și prozelizilor, apoi păgânilor. După ce întemeia comunități creștine, așeza în ele preoți și episcopi și menținea legătura prin scrisori sau prin alți ucenici. În același timp a rămas în legătură permanentă cu Biserica mamă din Ierusalim.

În activitatea sa pastorală a întreprins trei călătorii misionare (45-48, 51-54; 54-58), ultima fiind la Ierusalim în anul 58. A mers apoi la Roma (60-61), fiind arestat în anul 63. După ultima călătorie misionară, probabil în Spania, a fost din nou arestat, murind ca martir, după tradiție, la 29 iunie 67, împreună cu Sfântul Apostol Petru. El a fost decapitat și îngropat pe via Ostia, iar Sfântul Petru răstignit cu capul în jos.

Prin activitatea sa misionară, prin călătoriile sale, prin râvna sa neobosită de a sluji lui Hristos „făcându-se tuturor toate”, Sfântul Apostol Pavel a asigurat universalitatea creștinismului. Prin epistolele sale (14 la număr) și prin învățătura sa a pus bazele teologiei creștine, lăsând Bisericii o teologie de o rară frumusețe și o experiență misionară și pastorală de neîntrecut.

Bibliografie:

V. Mihoc, *Introducere în Studiul Noului Testament*, Sibiu, 2001; S. Tofană, *Introducere în Noul Testament*, vol. I: Text și canon. Epoca Noului Testament, Cluj-Napoca, 1997; M. Bassarab, *Ermiteutică biblică*, Oradea, 1997; Gr.T. Marcu, *Saul din Tars*, Sibiu 1939; L.G. Munteanu, *Viața Sfântului Apostol Pavel*, Cluj, 1942; N.I. Nicolaescu, *Cronologia paulină*, București, 1942; S. Vlad, *Un păstor model. Sfântul Apostol Pavel*, Timișoara 1946; I. Moisescu, *Activitatea Sfântului Apostol Pavel la Atena*, Iași 1946, reed. București, 2002; Idem, *Sfântul Pavel și viața celor mai de seamă comunități creștine în epoca apostolică*, în: „Studii Teologice”, 7-8/1951, p. 389-416; I. Bărlănescu, *Personalitatea Sfântului Apostol Pavel, izvoarele sale doctrinare și permanența sa actualitate*, în: „Altarul Banatului”, nr. 4-6/1993, p. 31-42; S. Verzan, *Sfântul Apostol Pavel*, București 1996; M.F. Baslez, *Sfântul Pavel*, trad. de A.M. Christodorescu, București, 2001; I. Chirilă, *Vestirea distrugerii Templului lui Irod în pseudoepigrafe, în manuscrisele de la Qumran și în alte texte invadite*, în vol. „O viață în slujba Bisericii și a școlii românești”, dedicat Arhid. prof. dr. Constantin Voicu la împlinirea a 75 de ani, București, 2005, p. 338-350.

I.5. Organizarea Bisericii primare

Comunitatea creștină întemeiată de Sfinții Apostoli s-a numit de la început *Biserica* (Ἐκκλησία, F.Ap. 2, 47, 5, 11, 7, 38, 8, 3). La Sfântul Apostol Pavel întâlnim și denumirea de „adevăratul Israel” (cf. Gal. 6, 16). Cuvântul Biserica primește un sens mai larg decât cel avut până atunci (de simplă adunare) și anume asociație, frăție, societate creștină. Astfel, cuvântul Biserica denumește o comunitate locală, dar și totalitatea comunităților. Sfântul Ignatie al Antiohiei († 107) a folosit pentru prima dată expresia „Biserica universală” (καθολικὴ Ἐκκλησία), spunând că ea se găsește acolo unde este Hristos (*Epistola către Smirneni* VIII, 2). Mai târziu, Sfântul Policarp al Smirnei († 156) este numit episcopul Bisericii Universale (ἐπίσκοπος τῆς ἐν Σμύρνῃ καθολικῆς ἐκκλησίας) (*Martiriul Sfântului Policarp*, cap. 8 și 16).

Înființarea Bisericii ca fenomen și organism cu totul nou față de comunitățile religioase existente până atunci, a fost voința și porunca Mântuitorului și nu o creație apostolică, o imitație a altor instituții religioase (iudaice și păgâne) cum au afirmat unii protestanți raționaliști.

Biserica înțelegea ca așezământ al mântuirii și comunitate creștină, trebuie să existe, să aibă membrii, conducere, norme și viață proprie. Așa a fost ea organizată de Sfinții Apostoli, iar aceste elemente constitutive sunt fundamentale și s-au dezvoltat odată cu ea. Unele comunități au fost întemeiate în urma predicii apostolilor sau ucenicilor lor, altele au luat ființă spontan prin vestirea evangheliei de unii creștini, care ascultaseră predica apostolilor sau a ucenicilor acestora în altă parte. Așa s-au format comunități în Antiohia, Damasc, Roma și poate în multe alte orașe.

În Ierusalim, comunitatea creștină era grupată în jurul apostolilor și condusă de ei. Avea o viață proprie, credincioșii trăind în frățietate, practicând folosirea în comun a bunurilor și participând la rugăciune și la frângerea pâinii. După plecarea apostolilor din Ierusalim, conducerea comunității a preluat-o Iacob „fratele Domnului”, care se bucura de o mare cinstire ca și celelalte rude ale Mântuitorului. În afară de apostoli, erau prezbiterii, o categorie de creștini respectați pentru vârsta și înțelepciunea lor, și diaconii care participau la cult, serveau la mese, propovăduiau Evanghelia, fiind asimilați și ei în conducerea Bisericii.

Celelalte comunități erau organizate la fel, conducerea lor fiind exercitată de apostolii fondatori. Chiar dacă nu se stabileau definitiv în cetatea respectivă, apostolii purtau grija comunității prin corespondență, vizite periodice sau prin prezbiteri-episcopi și diaconi așezați de ei pentru a exercita conducerea locală. Diaconii nu aveau numai o misiune practică și socială, ci și una sacerdotală, predicând, botezând și ajutând la săvârșirea Sfintei Euharistii (frângearea pâinii). Se cunosc cei 7 diaconi peste care și-au pus mâinile Sfinții Apostoli (F.Ap. 6, 6), iar Sfântul Apostol Pavel vorbește de o diaconia Fibi (Febe) a Bisericii din Chenhrea (Rom. 16, 1). Prezbiterii, denumire dată în perioada apostolică atât episcopilor, cât și preoților, au fost hirotoniți de apostoli prin punerea mâinilor după post și rugăciune, lucru confirmat de Faptele Apostolilor, când Sfântul Apostol Pavel a hirotonit prezbiteri pentru comunitățile înființate în prima sa călătorie misionară. Prezbiterii (preoții) erau hirotoniți fie de apostoli, fie de ucenicii acestora, fiind recomandați comunității spre a fi chemați în caz de boală (Iacov 5, 14), învrednicindu-se de îndoită cinstire (I Tim. 5, 17-19), fiind pildă bună păstoriilor lor (I Petru 5, 1-3).

Episcopul era prezbiterul de frunte al comunității. Cu toate că denumirea lui se confundă cu cea a prezbiterului, nu putem afirma că nu avea o misiune deosebită. Sfântul Apostol Pavel, care numește uneori doar pe episcopi și diaconi, poruncește lui Timotei și Tit să hirotonească prezbiteri (I Tim. 3, 2-13; Tit 1, 5). Deci la sfârșitul veacului apostolic cele două denumiri – episcop și prezbiter – erau specifice la două categorii separate de sacerdoți. Sfântul Ignatie al Antiohiei vorbește lămurit de cele trei trepte preoțești la începutul secolului al II-lea: „...străduiți-vă să le faceți pe toate în unire cu Dumnezeu, având înăltățorul pe episcop, care este în locul lui Dumnezeu, pe preoți care sunt în locul soborului Apostolilor și pe diaconi care-mi sunt așa de dragi, cărora li s-a încredințat slujirea lui Iisus Hristos „(*Epistola către Magnezieni* VI, 1). Același sfat îl găsim și în *Epistola către Tralieni* (cap. II), iar pe smirneni îi îndemna astfel: „Cu toții urmați pe episcop, după cum urmează Iisus Hristos pe Tatăl, iar pe preoți ca pe Apostoli, pe diaconi respectați-i ca pe porunca lui Dumnezeu” (*Epistola către Smirneni*, VII, 1). Sfântul Clement Romanul († cca. 100) pune în analogie ierarhia creștină (episcopi, preoți, diaconi) cu ierarhia vechi testamentară (arhieru, preoți și leviți) (*Scrisoarea I către Corinteni*, cap. 40-44).

Așadar, exista în Biserică la sfârșitul veacului apostolic bine conturată ierarhia bisericească (episcopi, preoți și diaconi), rânduită prin hirotonie și

având misiunea de a săvârși cultul, predicarea Evangheliei, administrarea comunității, asistența socială, supravegherea vieții morale și impunerea disciplinei creștine.

Pe lângă ierarhia sacerdotală, exista o categorie de propovăduitori cunoscuți sub numele de harismatici. Ei nu erau aleși și hirotoniți, însă se bucurau de o mare cinstire din partea comunității pentru darurile cu care erau înzestrați. Ei sunt amintiți mai ales de Sfântul Apostol Pavel (I Cor. 12, 28-30), cei mai însemnați fiind apostolii, proorocii și învățătorii. Aceste daruri (harisme) au fost specifice epocii apostolice, pentru a impresiona și a atrage pe necredincioși la creștinism, dar și pentru a întări credința celor convertiți. Cu timpul ele au dispărut, locul lor fiind luat de instituții organizate cum ar fi școlile catehetice în locul didascalilor.

Creștinismul, ca religie spirituală, liberă și universală, a fost pregătit de Vechiul Testament. Primii creștini proveneau dintr-o iudei și păstrau încă o puternică afinitate cu legea mozaică și cultul la Templu, lege pe care voiau s-o impună și păgânilor. Astfel, s-a produs conflictul dintre Sfinții Apostoli Pavel și Petru, fiind necesar sinodul apostolic pentru a înlătura unele piedici puse pătrunderii creștinismului în rândul păgânilor. Datorită pericolului de iudaizare a creștinismului, creștinii, favorizați și de evenimentele politico-istorice, s-au separat de iudei. Un rol important l-a jucat căderea Ierusalimului și distrugerea templului de către romani la anul 70, prin Vespasian și fiul său Tit. Prin dărâmarea templului și confiscarea obiectelor și vaselor liturgice ca pradă de război pentru romani, s-a încheiat și cultul la templu. Dar nu numai pentru iudei era o mare pierdere, ci și romanii pierdeau în aceeași perioadă (69) templele lui Jupiter și Junona, care aveau o mare însemnătate pentru religiozitatea romanilor. După căderea Ierusalimului, creștinii erau separați de iudei, iudeo-creștinii asimilându-se celorlalți creștini sau formând unele secte iudaizante.

Încercările ulterioare ale iudeilor de a reface forța politică au fost spulberate de romani, iar redobândirea pentru o scurtă perioadă de timp a Ierusalimului print-o revoltă condusă de regele Bar-Cochba i-a determinat pe romani (în timpul împăratului Adrian, între 132-135) să atace orașul, să-l ocupe, să-l distrugă și să-l reconstruiască sub numele de Aelia Capitolina, cu temple păgâne, unde evreilor le era interzis accesul prin lege. În oraș exista o comunitate creștină, însă o mare înflorire a cunoscut-o cea din Cezareea Palestinei.

I.6. Cultul și viața creștină

1. Cultul creștin

La Ierusalim, comunitatea creștină a continuat să frecventeze templul, dar avea și un cult propriu. La templu ascultau lecturile biblice și participau la rugăciune. Creștinii se adunau separat în case particulare unde „frângeau pâinea” în amintirea Cinei celei de Taină, slujbă pe care o numeau și „Cină domnească”. Ea nu avea semnificația unei simple mese ci un caracter sacru, fiind numită de Sfântul Apostol Pavel „împărtășire” (κοινωνία) cu Trupul și Sângele Domnului și necesita o pregătire și un respect deosebit, „căci cel ce mănâncă și bea cu nevređnicie, își mănâncă și bea osândă, nesocotind trupul Domnului” (I Cor. 11, 29). Caracterul de taină al „frângerii pâinii” îl confirmă și *Învățătura celor 12 Apostoli* (Didahia), care cerea mărturisirea păcatelor înainte de împărtășire „pentru a fi jertfă” lor „curată” (XIV, 1).

Frângerea pâinii sau Sfânta Euharistie era însoțită de predica apostolilor și de rugăciuni. Acest cult propriu creștinilor se efectua în casă, una din ele fiind probabil casa Mariei, mama lui Ioan Marcu, F.Ap. 12, 12). Numărul creștinilor fiind însă mare, este de înțeles că ei foloseau mai multe asemenea case încăpătoare.

În Ierusalim, după practica rugăciunii la templu, creștinii se adunau în fiecare zi (F.Ap. 2, 46) frângând pâinea și participând la masa frățească comună, numită „agapă”. Pentru a fi feriți de urmărirea prigonitorilor și pentru faptul că în cursul zilei erau ocupați, creștinii se adunau seara pentru săvârșirea Sfintei Euharistii.

În afara Ierusalimului neexistând templul, cultul creștin se desfășura după modelul sinagogal. Cu timpul, creștinii fiind alungați din sinagogă au trebuit să-și organizeze comunitatea separată de iudei și deci să practice un cult propriu desfășurat în case particulare. Ca forme de cult, ei au preluat de la sinagogă lecturile din Vechiul Testament, din psalmi, unele rugăciuni și cuvântări. Ele au fost îmbogățite cu elemente creștine cum ar fi lecturi din scrierile Apostolilor (pe măsură ce acestea apăreau), rugăciuni și omilii. Conducerea o avea un apostol iar în lipsa lui întâistătătorul comunității, adică episcopul. Aceste forme de cult erau însoțite întotdeauna de „frângerea pâinii” și de agapa frățească, prelungindu-se uneori cu cuvântul apostolului până noaptea târziu. În Troia, Sfântul

Apostol Pavel a vorbit până către miezul nopții (după frângerea pâinii), încât un tânăr, Eutihie, furat de somn a căzut de la fereastra camerei aflate la etajul trei și a murit. A fost înviat de apostol, care apoi și-a continuat cuvântul până la ziuă (F.Ap. 20, 7-12).

Tot din Faptele Apostolilor aflăm că acest cult creștin se oficia în prima zi a săptămânii, Duminica, nu în fiecare zi ca în Ierusalim, deși apostolul era prezent întreaga săptămână (F.Ap. 20, 7). Duminica, ziua domnească, zi de rugăciune și de sărbătoare săptămânală în care se slujea și Sfânta Euharistie însoțită de o agapă în amintirea Învierii Domnului, este confirmată de *Învățătura celor 12 Apostoli* (XIV, 1), cât și de Pliniu cel Tânăr în *Scrisoarea către împăratul Traian* din anul 111/112. În timp ce la Ierusalim iudeo-creștinii au mai ținut o perioadă de timp și sabbatul, comunitățile creștine din afara Ierusalimului, separate de iudei și formate în mare parte din prozeliti și creștini proveniți dintre păgâni, au renunțat de timpuriu la el.

Conținutul rugăciunilor creștinilor în epoca apostolică este necunoscut, probabil că aveau un caracter spontan legat de momentul respectiv. Existau cu siguranță rugăciuni euharistice, cum găsim în *Învățătura celor 12 Apostoli* (IX, 2-4, X) sau la Clement Romanul, (*Scrisoarea I către Corinteni* 59, 4 – 61, 3) și rugăciuni ocazionale, de cerere sau de mulțumire (F.Ap. 4, 24-31). O importanță deosebită avea rugăciunea Tatăl nostru. Rugăciunile erau făcute cu multă credință fiind recomandate și cerute de apostoli. În rugăciune, creștinii trăiau sentimentul comuniunii cu Dumnezeu și între ei înșiși. Botezul ocupa un loc prioritar în comunitatea creștină, căci prin această taină se intra în creștinism. La început, pregătirea pentru botez era scurtă, rezumându-se uneori la ascultarea unei singure piedici, urmată de mărturisirea credinței în Iisus Hristos și a păcatelor. Spre deosebire de cel iudaic și ioaneic, botezul creștin era o taină, căci aducea iertarea păcatelor și împărtășirea harul Sfântului Duh. Botezul putea fi săvârșit și de diaconi și se făcea în numele Sfintei Treimi. Expresii ca „în numele lui Iisus Hristos” sau „în numele Domnului” aveau menirea de a deosebi botezul creștin de cel iudaic sau ioaneic, însă formula trinitară de săvârșire a lui era clar afirmată în Noul Testament (Mt. 28, 19) și confirmată de *Învățătura celor 12 Apostoli*.

Mărturisirea de credință care preceda această taină era scurtă, cuprinzând adevăruri despre dumnezeirea și opera mântuitoare a lui Iisus Hristos. Spre sfârșitul secolului I, perioada de pregătire a neofitilor era mai lungă,

ei trebuind să cunoască învățătura de credință și preceptele morale cuprinse în Sfintele Evanghelii. Botezul era precedat de câteva zile de post, atât din partea primitorului, cât și a săvârșitorului. Se făcea în apă curgătoare prin scufundare și numai în lipsa acesteia se practica botezul prin turnare.

Urma punerea mâinilor, care era făcută la început numai de apostoli, unită cu rugăciunea de primire a Sfântului Duh. Astfel punerea mâinilor însoțită de rugăciune nu însemna numaidecât hirotonie, ci binecuvântare pentru întreprinderea unei călătorii sau a unei misiuni (F.Ap. 13, 2-3).

Hirotonia se făcea prin punerea mâinilor și prin rugăciune, precedate de postire. Actul sfânt al hirotoniei este confirmat de Sfântul Apostol Pavel. El scrie lui Timotei să păstreze aprins „harul lui Dumnezeu”, cel ce este dat lui „prin punerea mâinilor” (II Tim. 1, 6) și să nu transmită acest har prea repede altora, făcându-se astfel părtaș păcatelor lor (I Tim. 5, 22). Acest lucru confirmă faptul că după moartea Sfinților Apostoli hirotoniile au fost făcute de episcopii instalați de ei, asigurându-se astfel succesiunea apostolică.

Postul, ca formă de cult, este prezent în viața creștinilor și confirmat de Sfânta Scriptură. Pe lângă posturile prilejuite de diferite evenimente mai importante din viața creștinilor, la sfârșitul secolului I sunt cunoscute ca zile săptămânale de post miercuri și vineri, când creștinii se adunau și pentru cult, așa cum este confirmată această tradiție mai târziu în unele Biserici (de ex. în Cartagina).

Sărbătorile creștine sunt instituite chiar din perioada apostolică. Ca sărbătoare specifică creștinilor era ziua întâi a săptămânii, ziua domnească (cf. F.Ap. 20, 7; I Cor. 16, 2; Apoc. 1, 10, *Învățătura celor 12 Apostoli*, 16, 1; Sfântul Ighațiu al Antiohiei, *Epistola către Magnezieni* IX, 1), zi în care creștinii se adunau pentru săvârșirea Sfintei Euharistii.

Iudeo-creștinii au ținut cu siguranță și cele două mari sărbători iudaice, Paștile și Cincizecimea, însă cu semnificația lor creștină: Învierea Domnului și Pogorârea Sfântului Duh. Prin secolul al III-lea se serba în Răsărit la 6 ianuarie Epifania sau Theofania, ca zi a întrupării și arătării Domnului, sărbătoare trecută apoi și la creștinii din Roma și confirmată de martiriul episcopului Filip de Heraclea († 307).

Practica apuseană a serbării Nașterii Domnului la 25 decembrie a trecut și în Răsărit începând cu secolul al IV-lea, separând Nașterea Domnului de Botezul Domnului, fapt amintit în anul 377 la Antiohia iar la Con-

stantinopol în anul 379, când Sfântul Grigorie de Nazianz ținea vestita cuvântare „Hristos se naște, măriți-L! Hristos din ceruri, întâmpinați-L” (PG. 36, 311-334). Zece ani mai târziu vorbea despre această sărbătoare Sfântul Ioan Gură de Aur în Antiohia (386-388). Sărbătoarea Nașterii Domnului înlocuia o sărbătoare păgână a solstiului de iarnă (natalis solis) combinată din secolului al III-lea cu sărbătoarea zeului solar Mithra. Hristos, „soarele dreptății” era „răsăritul cel de sus” care desființa cultul idolatric păgân.

Viața creștinilor era deosebită, net superioară atât iudaismului, cât și păgânismului, fundamentată pe morala evanghelică. Creștinismul, înlocuind atât legalismul iudaic formalist, cât și imoralitatea păgână, punea mare accent pe curăția sufletească, pe bunătate și iubire, pe sinceritate și răbdare, pe mila creștină, evitând orice plăcere unită cu păcatul. Parusia Domnului era așteptată prin păstrarea vie a credinței în Iisus Hristos. *Învățătura celor 12 Apostoli*, accentuând acest aspect, îi îndemna pe creștini astfel: „Adunați-vă des, căutând cele de trebuință sufletelor voastre, căci nu vă va folosi tot timpul credinței voastre, dacă nu veți fi desăvârșiți în ultimul moment” (cap. 16, 2).

Se insistă în mod deosebit asupra asistenței sociale în Biserică și asupra rezolvării litigiilor în sânul comunității, în spirit creștin și nu apelând la justiția păgână (I Cor. 6, 1-9).

Munca era recomandată și ridicată la rang de cinste, încât apostolul Pavel condamnă lenevia și se face pildă multora prin lucrul mâinilor sale.

Moralitatea familiară este ridicată, femeia devenind în creștinism soră a lui Hristos și mădular al Bisericii, iar copiii sfinți și curați prin botez. Apologeții creștini insistă în mod deosebit asupra moralei familiare creștine condamnând imoralitatea păgânismului. În *Epistola către Diognet* citim: „Creștinii trăiesc în trup, dar nu după trup; trăiesc pe pământ, dar viețuiesc ca și în ceruri; Ei nu sunt o societate nouă, după trup, ci după spirit, căci, deși viața lor materială este la fel ca a tuturor oamenilor, țința lor morală și duhovnicească este excepțională. Ei sunt pentru lume ceea ce este sufletul pentru trup” (cap. VII).

Fără îndoială că existau și unele lipsuri în viața morală a creștinilor, lipsuri amintite sau condamnate de epistolele pauline, dar care ținneau de slăbiciunea firii umane. Pentru menținerea vieții morale a credincioșilor, Biserica intervenea prin măsuri disciplinare, excluzând din sânul ei pe cei

ce se făceau părtași la păcate grele, pedepsele date de ea fiind de ordin strict moral, spirituale și nu corporale. Ca formă cultică de îndreptare morală, Biserica folosea spovedania. Erau foarte puțini cei care, biruiți de pofta păgâne, nu se îndreptau ci părăseau comunitatea. Pentru majoritatea creștinilor, apartenența lor la Biserica lui Hristos era o mare demnitate și se străduiau să o merite.

Bibliografie:

Scrierile Părinților Apostolici, trad. de D. Fecioru, în col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 1, București, 1999; Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, trad. de T. Bodogae, în col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol. 13, București, 1987; G.I. Soare, *Forme de conducere în Biserica creștină în primele trei secole*, București 1938; Idem, *Biserica și asistența socială. Doctrină și organizare în primele două secole*, București, 1948; I. Moisescu, *Sfântul Pavel și viața celor mai de seamă comunități creștine în epoca apostolică*, în: „Studii Teologice”, nr. 7-8/1951, p. 398-416; Idem, *Ierarhia bisericească în epoca apostolică*, București 1955, reed. București, 2002; S. Verzan, *Preoția ierarhică sacramentală în epoca apostolică*, București, 1991; S. Todoran, *Viața și activitatea Sfântului Apostol Petru*, în: „Credința Ortodoxă”, nr. 1/2000, p. 8-31; L. Stan, *Instituții de asistență socială în Biserica veche*, în: „Ortodoxia”, nr. 2/1957, p. 259-279; Șt. Alexe, *Viața creștină după bărbății apostolici*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1955, p. 223 ș.u; Șt. Slevocă, *Harismele în Biserica primară*, în: „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 9-10/1958, p. 698 ș.u; Episcop Vasile Târgovișteanul, *Opera caritativă a Bisericii în primele veacuri creștine*, în: „Ortodoxia”, nr. 2/1991, p. 143-153; G. Apostolu, *Lucrarea socială a Bisericii*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1992; M. Tepelea, *Aspecte ale vieții sociale în Biserica primară*, Deva, 2004; P. Vintilescu, *Istoria liturghiei în primele trei veacuri*, București, 2001; I. Rămu-reanu, *Cinstirea Sfințelor icoane în primele trei secole*, în: „Studii Teologice”, nr. 9-10/1971, p. 621-671; M. Vizitiu, *Forme ale filantropiei în epoca apostolică*, în: „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași”, Teologie, 1992, p. 9-19; A. Jivi, *Din istoria primară a Bisericii*, în vol. „Credință ortodoxă și creștină”, Sibiu, 1992, p. 39-57; M. Tepelea, *Considerații privind convertirea păgânilor la creștinism, în secolele I-IV*, Oradea, 2007; I. Marga, *Instituția patriarhatului în Biserica*, în: „Mitropolia Ardealului”, nr. 6/1990, p. 50-60; I. Vicovan, *Dați-le voi să mănânce! Filantropia creștină – istorie și spiritualitate*, Iași, 2001, p. 20-111.

II. PERSECUȚIILE

II.1. Preliminarii

Biserica creștină a fost persecutată mai întâi de iudei iar apoi, timp de aproape trei secole, de către romani. Sfinții Apostoli au fost persecutați de iudei (amenințați, închiși, bătuți și chiar martirizați) pentru că nu au respectat interdicția dată de sinedriu de a nu mai vorbi despre Iisus Hristos. Primul martir creștin a fost arhidiaconul Ștefan, urmat apoi de Sfântul Iacob al lui Zevedeu, fratele Sfântului Ioan Evanghelistul. Datorită faptului că în diaspora creștinii s-au îndepărtat de sinagogă, iar în Ierusalim nu s-au solidarizat cu conașionalii lor în războiul iudaic, ura față de creștini a crescut și mai mult. Au urmat noi arestări, bătăi, amenințări cu moartea soldându-se chiar cu ucideri. Totuși numărul martirilor în timpul persecuțiilor iudaice a fost mic, la aceasta contribuind autoritatea romană, care la început a procedat legal, neamestecându-se în furia iudaică iar pe unii dintre apostoli scoțându-i chiar de pericolul condamnării la moarte.

Primele conflicte cu păgânii, de pe urma cărora Sfinții Apostoli și unii creștini au avut de suferit, s-au datorat în special violenței manifestate în momentul când a fost afectat venitul material provenit din speculații pe seama superstiției poporului (magie, ghicit, vrăjitorie, idolatrie). Împăratul Claudiu, prin expulzarea evreilor din Roma, care se agitau din cauza lui Hristos în anul 49, a atins indirect și pe creștini, care erau asimilați lor.

Persecuțiile propriu-zise din partea autorității romane, îndreptate direct împotriva creștinilor, au început în anul 64 prin împăratul Nero (54-68) și au luat sfârșit în urma Edictului de la Mediolanum din anul 313 dat de împăratul Constantin cel Mare (306-337). Timp de aproape trei secole, creștinii au fost persecutați de împărații romani, numărul persecuțiilor variind după părerile istoricilor între 7 (Lactanțiu vorbea de 6) și 10 (Augustin și Paul Orosiu). După caracterul, forma și gravitatea lor, cle se pot împărți în două sau trei perioade: de la Nero la Deciu (249-251), fiind incidentale și locale și

de la Deciu la Dioclețian (285-305), respectiv Galeriu (305-311) cu caracter sistematic și general, aplicate pe baza unui edict imperial. De la Nero la Domițian (81-96) creștinii erau socotiți o sectă iudaică, dar începând cu Domițian au fost persecutați ca practicând o religie nouă și ilegală (*religio illicita*). În timpul împăratului Septimiu Sever (193-211) se introduce o nouate în istoria persecuțiilor și anume este interzis prozelitismul creștin.

Dacă până la împăratul Deciu persecuțiile erau susținute de populația păgână și de unii guvernatori, după anul 249 ele erau dictate de împărat și aveau caracter general cuprinzând întreg Imperiul roman. Până la începutul domniei împăratului Traian (98-117) nu se cunoaște o legislație persecutoare propriu-zisă. Abia după aceea se făcea uz de rescripte (dispoziții oficiale temporale limitate la o cetate sau o provincie), iar începând cu împăratul Deciu apare primul edict (o lege de stat, generală și obligatorie în tot imperiul), creștinismul fiind persecutat ca religie nepermisă. Au fost unii împărați romani care n-au persecutat pe creștini, fie pentru că erau indiferenți și dezinteresați, fie că aveau o atitudine tolerantă, uneori chiar favorabilă.

2. Cauzele persecuțiilor

Cauze religioase. Creștinismul a intrat de la început în conflict cu păgânismul, deoarece contrastul dintre cele două religii era evident și fundamental. Păgânismul idolatru tolera toate religiile, chiar și iudaismul monoteist, însă creștinismul, ca religie nouă, monoteistă, morală și absolută, era considerat drept o „superstiție nouă și dăunătoare” (Suetoniu). Creștinismul era urât de păgâni deoarece prin viața și credința nouă, pe care le propovăduia, dădea lovitură de grație religiilor imorale, idolatre, vechi și decăzute practice de ei. Necunoscând și neînțelegând noua învățătură, ei considerau creștinismul ca apostazie de la religia strămoșilor, o blasfemie la adresa zeităților protectoare, un cult secret și periculos, bazat pe magie și vrăjitorie. Orice nenorocire care se abătea asupra populației era considerată ca pedeapsă a zeilor pentru că au fost insultați și blasfemiați de refuzul creștinilor de a-i adora și a le aduce sacrificii. Toate acestea îl îndreptățeau pe Tertulian să scrie: „Dacă Tibul se revarsă peste maluri, dacă Nilul nu se revarsă peste ogoare, dacă cerul nu trimite ploaie, dacă pământul se cutremură, dacă e foamete, dacă se ivește vreo molimă, îndată se strigă: La leu cu creștinii! Ațția la unul singur? Vă întreb: înainte de Tiberiu, adică înainte de venirea lui Hristos, câte nenorociri nu s-au abătut asupra pământului și asupra orașelor?” (*Apologeticum* XL, 2-3).

Cauze politice. În Imperiul roman exista o strânsă legătură între religie, stat și viața publică. Obligațiile religioase (participarea la cult, la diferite manifestări și acte religioase) făceau parte integrantă din îndatoririle civice ale oricărui cetățean roman și cu atât mai mult ale demnitarilor de stat. De aceea, creștinismul, ca religie antipoliteistă și antiidolatră, era considerat de lumea păgână periculos statului și societății. Neparticiparea la cultul zeilor, protectorii imperiului, cărora le datora toată puterea și gloria lui, atrăgea condamnarea creștinismului ca religie dușmănoasă. Statul putea suferi din cauza mâniei zeilor insultați și blasfemiați de creștini. Aceași atitudine o manifestau și filosofi și preoții păgâni, văzând în creștinism un pericol atât pentru cultură, care era împletită cu religia, cât și pentru societatea romană, bazată pe principiile promovate de păgânism.

Cauze moral-sociale. Creștinii erau urâți de păgâni și datorită vieții lor morale, principiile căreia neînțelegându-le se hazardau în aprecieri și însinuări necontrolate. Astfel, creștinii erau acuzați că sunt consumatori de carne și sânge de om, considerând Sfânta Euharistie drept ospăț canibalic. Erau acuzați de imoralitate, afirmând că la ospetele lor practică desfrâul, comit incesturi, că adoră soarele (Hristos – soarele dreptății). Acuzațiile calomnioase de crime secrete constituiau un mare pericol pentru creștini, fapt consemnat de apologeți (Tertulian, *Apologeticum*, VII-IX, 16; Iustin Martirul și Filosoful, *Apoloogia* 1, 26; *Dialog cu iudeul Trifon*, 10; Atenagora Atenianul, *Rugăciunea pentru creștini*, 31-36; Teofil al Antiohiei, *Către Antolic*, III, 4-15; Minucius Felix, *Octavius*, 9, 30, 31).

Creștinismul era disprețuit și pentru faptul că propovăduia egalitatea dintre oameni, indiferent de poziția lor socială. De aceea era socotit ca religie a sclavilor, a săracilor, a ignoranților. Pentru că ei nu râvneau la funcții administrative înalte, la demnități senatoriale și guvernamentale, se abțineau de la practicarea unor meserii nedemne de viața creștină și criticau viața imorală a societății romane, erau considerați nefolositori și ostili statului și societății.

Cultul împăratului. Cultul împăratului constituia la romani religie de stat. Refuzul creștinilor de a practica acest cult atrăgea persecutarea lor, fiind acuzați de sacrilegiu și ofensă adusă maiestății imperiale care era mai înaltă decât zeitățile. Creștinismul era socotit periculos, ofensând atât religia, cât și divinitatea (Tertulian, *Apologeticum*, XXVII, 1).

Pentru toate aceste cauze, creștinii erau persecutați și urâți, fiind considerați ateți, conspiratori, imorați, periculoși statului și societății romane, superstițioși și criminali, în concluzie un pericol public. Astfel, mulțimile erau ușor instigate împotriva creștinilor și cereau cu ușurință moartea lor.

3. Legislația, procedura de judecată și pedepsele

Orice cult, pentru a funcționa, avea nevoie de o aprobare conferită prin lege. Creștinismul neprimind o astfel de aprobare era considerat religie nepermisă și deci adepții lui puteau fi urmăriți făcându-se uz de unele legi și decrete referitoare la religii. Legea celor 12 table interzicea cultele străine și pedepsea magia. Un decret senatorial din anul 189 d.Hr. și o lege dată de împăratul Traian împotriva asociațiilor nelegale interziceau adunările nocturne. O altă lege (*lex Julia de majestate*) pedepsea manifestările dăunătoare față de poporul roman. Făcându-se uz de aceste legi și decrete, creștinii puteau fi urmăriți și persecutați, invocându-se un motiv sau altul.

Creștinii puteau fi judecați fie după procedura regulată (*judicatio*) a procesului de crimă, aplicându-se pedepse capitale (pierderea libertății, cetățeniei sau vieții), folosită pentru cetățenii romani, fie procedura reprimării delictelor (coercitio) aplicată de funcționarii romani superiori, care pedepsea pe necetățeni, suspecți sau vinovați de tulburarea ordinii publice. La aplicarea ei se foloseau de momentele procesului de crimă, însă aveau libertatea de a decide singuri, uneori influențați de mulțime sau ambiții personale.

Se pare că în primele două secole s-au folosit împotriva creștinilor măsuri administrative și polițienești și mai puțin legile penale de drept comun sau legi speciale pentru religii. Primele erau mai ales pentru necetățeni, cele din urmă însă pentru cetățenii romani. În sprijinul acestei păreri vin scrierile apologetilor, care afirmă că creștinii nu erau acuzați de crime prevăzute de lege, ci doar pentru simpla apartenență la creștinism (Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Apologia* I, 4; Tertulian, *Apologeticum*, II, 3, 11; *Scoropiace*, IX-X).

Cu siguranță au existat legi și decrete speciale pe baza cărora creștinii erau persecutați. Tertulian și Sulpiciu Sever vorbesc despre un decret din timpul împăratului Nero, din anul 64, concretizat în formula „non licet esse vos” (nu este permis ca voi să existați) numit și Institutum Neronianum (*Apologeticum*, IV, 4; *Ad nationes*, I, 7). În Martirul lui Apollonius,

din timpul împăratului Comod (181-192), se vorbește de un decret senatorial: „Non licet esse christianos” (nu este permis să existe creștini). Pe baza acestor formule, creștinii erau persecutați ca practicând o religie nepermisă (religio illicita) până la împăratul Constantin cel Mare care prin Edictul de la Mediolanum (313) a dat libertate creștinismului.

La Roma judecarea era făcută de prefectul orașului, iar în provincii de guvernatori. Pedepsele aplicate erau în funcție de poziția socială a inculpatului. În general se respecta principiul: cei de neam nobil erau deportați, cei simpli decapitați. Creștinilor întotdeauna li se confiscau averile. Pedepșa capitală însemna pierderea libertății, cetățeniei sau moartea, cea din urmă aplicată prin decapitare, răstignire, aruncare la fiare sau în luptele de gladiatori. Privarea de libertate însemna exilul în locuri neprielnice, munca în mină sau cariere, creștinii fiind tratați ca sclavi. Femeile și fetele erau în general vândute la casele de toleranță.

Înainte de aplicarea pedepsei, erau ținuți în închisoare și torturați pentru a apostazia. Uneori mureau înainte de a fi executați datorită condițiilor inumane în care erau ținuți (fără lumină, aer, hrană, apă, în lanțuri sau în butuci). Torturile erau grele: flagelare, bătaia cu vergi, lapidarea, sfășierea corpului cu unghii de fier sau cu cioburi de sticlă, arderea cu fierul înroșit, întinderea corpului, tăierea de cai fugăriți, tăierea limbii sau a unor membre ale corpului, răstignirea, scoaterea ochilor, smulgerea unghiilor, turnarea de plumb topit sau de smoală încinsă pe corpul gol etc. Începând cu Deciu timpul de detenție s-a prelungit, însoțit de torturări groaznice în vederea apostazierii, sub Dioclețian și urmașii săi imediați cunoscându-se apogeul.

II.2. Desfășurarea persecuțiilor

1. Persecuțiile locale

Exceptând expulzarea iudeilor din Roma ordonată de împăratul Claudiu în anul 49, persecuțiile romane împotriva creștinilor au fost inaugurate în anul 64 de împăratul Nero și au durat cu unele întreruperi până la emiterea edictului de la Mediolanum din anul 313. Din cele aproape 3 secole, persecuțiile propriu-zise au durat mai bine de jumătate din această perioadă de timp. Dacă până în anul 249 persecuțiile au fost ocazionale și locale, începând cu împăratul Deciu (249-251) ele au devenit generale și sistematice, reglementate prin legi de stat, prin edicte, cu valabilitate generală.

Nero (54-68). Nero Claudius Caesar, născut în anul 37, era fiul Agripinei (a patra soție a lui Claudius) și al senatorului Cnaeus Domitius Ahenobarbus. În anul 50 a fost adoptat de împăratul Claudiu devenind frate vitreg cu Britannicus și Octavia (copiii Valeriei Messalina, cea de-a treia soție a lui Claudiu, executată în octombrie 48 datorită implicării ei într-o conspirație). În anul 53 s-a căsătorit cu Octavia.

Deși era foarte tânăr, ambițios și vanitos, în primii ani de domnie el a întreținut relații bune cu senatul. Datorită luptelor pentru putere cad rând pe rând victime membrii familiei imperiale: Britannicus (53), Agrippina (59) și Octavia (62). Începând cu anul 60 relațiile lui cu senatul se înrăutățesc, împăratul comportându-se tot mai mult după modelul inaugurat de Caligula (despotismul orientalo-elenistic). Opoziția din partea senatului a declanșat o serie de procese de lez-maiestatis.

Așa am putea înțelege și acuzația (după toate probabilitățile neîntemeiată) adusă lui Nero, că el ar fi autorul incendiului izbucnit la Roma în anul 64 care a distrus două treimi din oraș (10 din cele 14 regiuni ale orașului). El însă, bucurându-se de simpatia mulțimii, i-a învinuit pe creștini de această calamitate. Chiar nedovedită, învinuirea a declanșat o mare prigoană împotriva creștinilor.

Persecuția a cunoscut cruzime înspăimântătoare izvorâtă din nebunia lui Nero și fanatismul maselor infuriate. Istoricul Tacitus relatează că mii de creștini au fost îmbrăcați în piei de animale sălbatice și sfășiați de câini. Unii au murit în arenă devorâți de fiare sălbatice, alții, unși cu rășină, au fost arși pe rug, luminând ca niște făclii grădinile lui Nero, în timp ce el

Istoria creștinismului

dădea spectacole de curse. Numărul martirilor este necunoscut, însă după Tacitus și Clement Romanul se apreciază că a fost o mare mulțime de creștini. Tradiția bisericească vorbește de martirizarea *Sfinților apostoli Petru și Pavel* la 29 iunie 67.

Nu se cunoaște un edict în acest sens, însă Tertulian (*Apologeticum*, II, 4), Sulpiciu Sever (*Historia sacra* II, 29) și Paul Orosiu (*Historiae adversus paganos* VII, 5) consideră că Nero persecuta pe creștini pe baza formulei „non licet esse vos” numită și „Institutum Neronianum”. Deoarece nu sunt cunoscuți martiri și în alte orașe, se crede că persecuția s-a limitat numai asupra creștinilor din Roma.

La 9 iunie 68, Nero, decretat de senat „hostis publicus” (dușman public) și condamnat la moarte, s-a sinucis în apropierea Romei roșind, cuvintele „Qualis artifex pereo” (Ce mare artist pier). Urmașii lui s-au confruntat cu criza politică din imperiu (războiul iudaic soldat cu dărâmarea templului în anul 70 sub împăratul Vespasian și fiul său Titus) încât nu au mai acționat împotriva creștinilor.

Domitian (81-96). Titus Flavius Domitianus, născut în anul 51, era fiul lui Vespasian și al Flaviei Domitilla, desemnat ca succesor la tron (23 iunie 79) de fratele său mai mare Titus (79-81). Era un caracter ambițios și egoist, un om gelos, răzbunător și răutăcios. A trasat o nouă linie de guvernare bazată pe despotismul lui Caligula și Nero, autodivinizându-se și revendicând titlul de „dominus et deus”. Urmărind să centralizeze în mână sa toată administrația și să instaureze o monarhie absolută, a intrat în conflict cu aristocrația senatorială reluându-se procesele de lez-maiestatis. A prigonit nu numai pe iudei și creștini, dar și pe unii filosofi și astrologi romani.

Creștinii au intrat în conflict cu autoritatea romană datorită refuzului de a plăti „fiscus iudaicus” impus iudeilor după dărâmarea templului din Ierusalim. Prin aceasta, ei dezvăluiau faptul că mărturisesc o credință nouă și astfel pierdeau dreptul de toleranță care-l aveau iudeii. De asemenea, erau acuzați de ateism, imoralitate sau de „urzire de lucruri noi”. Victime ale persecuției lui Domitian au fost persoane nobile și unele rude ale împăratului, cum ar fi vărul său, *Flavius Clemens* cu soția sa *Flavia Domitilla*, consulul *Acilius Glabrio* și alții. După tradiție *Sfântul Ioan Evanghelistul* a fost exilat în anul 96 pe insula Patmos.

Persecuția lui Domitian a fost scurtă, căci el a căzut victimă unui complot organizat de libertul Parthenius, comandantul gărzii palatului și de soția sa Domitia Longina, senatul hotărând ștergerea numelui său de pe inscripțiile publice. A fost proclamat împărat Nerva (96-98) care a grațiat pe cei condamnați de Domitian și nu a dat curs acuzațiilor aduse creștinilor.

Traian (98-117). Marcus Ulpius Traianus, originar din sudul Spaniei, municipiul Italica, s-a născut în anul 53 fiind primul provincial care ocupa tronul imperial din Roma. Traian, un excepțional militar și un bun administrator, a fost cel mai însemnat cuceritor roman după Caesar, extinguând la maximum granițele imperiului: din Peninsula Iberică până la Tigris și Eufrat, din Scoția până în pustiu Sahara și prima cataractă a Nilului. Epoca Antoninilor, inaugurată de el și încheiată de Comod, fiul lui Marcu Aureliu, este apreciată ca cea mai fericită din istoria Imperiului roman.

Deși a dat dovadă de bunătate și dreptate, a fost un persecutor al creștinilor reinvoind legea contra eteriilor și emițând primul rescript, care s-a păstrat, împotriva creștinilor. Acest rescript este răspunsul său la raportul trimis de guvernatorul Bithyniei, Pliniu cel Tânăr, între anii 111-112, privind situația creștinilor. Din acest raport aflăm că ei erau numeroși, răspândiți chiar și în sate, că datorită lor templele se goleau, că nu se mai vindeau animale pentru sacrificii și că erau neglijate sărbătorile. Pliniu a arestat mai mulți creștini, însă după anchetarea lor i-a eliberat negăsindu-i vinovați de încălcarea legilor. De aceea cere împăratului instrucțiuni legate de procedura pe care ar trebui s-o aplice împotriva lor, mai ales că erau denunțați prin scrisori anonime.

Împăratul Traian răspunde printr-o scrisoare-rescript, prima reglementare privind judecarea creștinilor cunoscută până atunci, stabilind că nu trebuie să fie persecutați din oficiu, însă când sunt denunțați și dovediți, să fie pedepsiți dacă nu apostaziază. Menționează că denunțurile anonime nu pot fi luate în seamă, considerând această procedură nedemnă pentru epoca sa.

Ambiguitatea acestui rescript nu schimbă situația creștinilor. Nu erau căutați din oficiu, însă trebuiau pedepsiți dacă nu sacrificau zeilor. Erau eliberați dacă apostaziau și nu se dădea curs denunțurilor anonime. Deci creștinii erau pedepsiți nu pentru încălcarea legilor ci pur și simplu pentru că aparțineau noii religii. Deși părea tolerant, rescriptul era foarte aspru și

pe baza lui au fost persecutați creștinii de împărații următori. Ca martiri mai însemnați din timpul lui Traian sunt cunoscuți Sfinții *Ignatie al Antiohiei*, sfășiat de fiare la Roma în anul 107 și *Simeon al Ierusalimului* în vârstă de 120 de ani.

Adrian (117-138). Publius Aelius Hadrianus, născut în anul 76, era tot din municipiul hispanic Italica și a făcut carieră militară pe lângă împăratul Traian. La insistențele soției sale Plotina, împăratul Traian, pe patul de moarte, l-a desemnat succesor la tron. Foarte sensibil, pasionat de a cunoaște cât mai mult, domnia lui nu s-a rezumat la o simplă guvernare din capitală, ci a călătorit în toate provinciile Imperiului. A îmbunătățit sistemul administrativ, reorganizând provinciile și a reprimat răcoala evreilor condusă de Bar Kochba, reconstruind Ierusalimul ca oraș roman cu numele Aelia Capitolina. A fost un mare iubitor de cultură și de ordine, el însuși fiind poet și filosof.

Asemenea lui Traian, el a răspuns guvernatorului Minucius Fundanus, precizând că oamenii să nu fie tulburați de calomnii însă dacă denunțătorii creștinilor pot dovedi acuzațiile în fața tribunalului, sunt liberi s-o facă. Au existat martiri creștini și sub Adrian, însă el a căutat să stăvilească furia maselor. Lui i-au fost adresate primele apologii, alcătuite de Quadratus și Aristide din Atena. Cu puțin timp înainte de moarte, Adrian l-a adoptat pe Antonin Piu, desemnat succesor la tron din anul 136, cu condiția ca și el la rândul său să-l adopte pe Marcu Aureliu.

Antonin Piu (138-161). Antoninus Pius, născut la anul 86, descindea dintr-o familie senatorială din Gallia. Spre deosebire de înaintașul său, Antonin nu a părăsit niciodată Italia. În anul 148 a sărbătorit 900 de ani de la întemeierea Romei. A asigurat statului o bună administrație, bogăție financiară și a protejat vechiul cult roman. În același timp a întărit sistemul de apărare a granițelor imperiului. A fost considerat drept tipul de împărat ideal.

Deși el n-a prigonit pe creștini, au existat martiri în urma persecuțiilor unor guvernatori provinciali. Este cunoscută persecuția de la Smirna, când au murit 11 creștini, unul apostaziind a fost eliberat. Acum a căzut victimă și bătrânul *Polycarp al Smirnei*, în anul 155, fiind străpuns cu pumnalul și apoi ars pe rug la Smirna. Împăratului Antonin Piu i-a adresat o apologie Sfântul Justin Martirul, reproducând în final și rescriptul lui Adrian.

Marcu Aureliu (161-180). Marcus Annius Verus, născut la Roma în anul 121, provenea dintr-o familie senatorială, originară din peninsula Iberică. În anul 138 a fost adoptat de Antonin Piul, cu numele de Marcus Aelius Aurelius Verus iar în anul 145 s-a căsătorit cu fiica lui Antonin, Faustina. Marcu Aureliu a beneficiat de o educație aleasă, având profesori renumiți cum ar fi Marcus Cornelius Fronto și Herodes Atticus. Influențat de stoici, mai ales de Quintus Iunius Rusticus, a fost începând cu anul 146 reprezentantul acestui curent filosofic, fixându-i principiile în lucrarea *Către sine însuși*.

S-a remarcat ca un om foarte cult, meditativ, preocupat de filosofie, drept și în general pentru învățământ, înscriindu-se ca o mare personalitate în galeria împăraților romani. Din punct de vedere militar a făcut eforturi deosebite pentru a respinge atacurile împotriva imperiului în Orient, dar mai ales la nord de Dunăre și pe Rin. Echilibrul și stabilitatea relativă a principatului au cunoscut sub Marcu Aureliu perioada de sfârșit, întrevăzându-se criza care a dominat imperiul în secolul al III-lea. Marcu Aureliu a fost primul împărat care a asociat la domnie un coîmpărat, pe Lucius Aurelius Verus, în anul 161.

Pentru rațiuni de stat, dar și pentru faptul că filosofia stoică era condamnată de creștini, Marcu Aureliu a declanșat persecuția folosind ca principiu formula neroniană: *non licet esse vos*. A fost influențat atât de unii scriitori păgâni ostili creștinismului (Fronto, Celsus), cât și de mulțimile agitate din cauza calamităților (inundații, epidemii, războaie) care au afectat unele provincii ale imperiului. La Roma a suferit moarte martirică o tânără nobilă romană, *Cecilia*, pentru că a refuzat să sacrifice zeilor, iar apologetul și filosoful creștin *Justin* a fost martirizat împreună cu alți șase creștini în anul 165.

Persecuția a cunoscut proporții în Galia, atestând existența unor puternice comunități creștine în Vienna și Lugdunum (Lyon). Despre această persecuție se relatează într-o scrisoare trimisă creștinilor din Asia și care se păstrează aproape integral la Eusebiu de Cezareea (*Istoria bisericească* V, 1). Persecuția din Galia s-a declanșat în anul 177-178 la Lugdunum capitala celor trei Galii (Galia Cisalpina în nordul Italiei, Galia Lugdunensis în nordul Galiei și Galia Narbonensis în sud-estul Franței) cu ocazia unor sărbători păgâne. Au murit 48 de creștini, de diferite clase sociale, majoritatea de origine orientală. Mai cunoscute sunt numele sclavei *Blandina* și al fratelui

ei *Ponticus*, încă minori, diaconul *Sanctus*, medicul *Alexandru*, *Maturus*, *Attalus*, *Vivliada*, *Vettius*, *Epagathus* și venerabilul episcop *Potin* al *Lugdunumului*, în vârstă de 90 de ani. Trupurile martirilor au fost lăsate câteva zile în văzul tuturor după care au fost arse și cenușa aruncată în râul Ron.

Împăratul Marcu Aureliu, la fel ca Traian, i-a răspuns guvernatorului Galiei că poate elibera pe apostoli, iar pe ceilalți să-i condamne. A favorizat pe denunțatori, ei făcându-se părtași la o parte din averea creștinilor condamnați. Sub Marcu Aureliu s-a ajuns ca sclavii să denunțe pe stăpânii lor. Alți martiri cunoscuți în timpul împăratului Marcu Aureliu au fost episcopii *Publius al Atenei*, *Sagaris de Laodiceea* și *Carpus*, diaconul *Papyrus* și *Agathoniki* din Pergam.

Lui Marcu Aureliu i se atribuie și un edict de toleranță pentru creștini, prilejuit de victoria romanilor asupra quaziilor și marcomanilor pe la anul 174, victorie atribuită rugăciunilor creștinilor care au scăpat armata de secetă (Tertulian, *Apologeticum* V, 5-8). La 17 martie 180 împăratul Marcu Aureliu a murit, probabil de ciumă, în castrul de la Vinolobona (Vienna). În memoria sa a fost ridicată la Roma o columnă (30 m înălțime) cu scene din primul război cu marcomanii.

Comod (180-192). Lucius Aelius Aurelius Commodus Antoninus, a fost fiul lui Marcu Aureliu și al Faustinei (130-176), născut la Roma în anul 161, ca „primul moștenitor al tronului născut în purpură”. În anul 166 a primit titlul de cezar iar în anul 177 a fost desemnat august (și coregent). Renunțând la planul de ofensivă contra marcomanilor fixat de tatăl său, s-a întors din Galia la Roma, pe care n-a mai părăsit-o toată viața.

Deși era fiul lui Marcu Aureliu și beneficiase de o educație aleasă, a fost complet diferit de acesta, trăind o viață imorală, scandaloasă, amintind de nebuniile și capriciile lui Nero. *Historia Augusta* (cap. XIX, 2) îl caracterizează „nerușinat, necinstit, spurcat la gură, murdar și desfrănat, mai crud decât Domițian, mai necurat decât Nero”. Sprijinindu-se pe garda pretoriană și pe armată, a condus imperiul după modelul monarhilor orientali inițiind un regim absolutist. Crezându-se o reîncarnare a zeului Hercules, apărea în public costumat ca atare și participa personal la luptele de gladiatori din amfiteatru. Conducerea imperiului era lăsată pe seama unor favoriți, corupți și abuzivi (Tigidius Perennius – 182-185; Marcus Aurelius Cleander – 185-189). Sub protecția sa, cultele orientale (Mithra,

Serapis, Isis) au cunoscut o largă răspândire. Deși s-a arătat tolerant față de creștini, totuși persecuția inițiată de tatăl său a continuat și în timpul lui. Sunt cunoscuți cei 12 *martiri sciliciti* din anul 180, actul lor martiric fiind primul document creștin în limba latină. Alți martiri au fost în Asia Proconsulară, Frigia și Siria. cel mai de seamă nume fiind al senatorului roman *Apollonius*, denunțat de un sclav și judecat de prefectul pretoriului *Perennis*. A fost decapitat la Roma în anul 181.

Spre sfârșitul domniei, probabil influențat de soția sa *Marcia* (cunoscută cu atributul de „concupina” datorită poziției sociale inferioare), care simpatiza pe creștini, *Comod* s-a arătat tolerant față de ei. Acum au fost eliberați creștinii condamnați pe baza listei, întocmită probabil de episcopul Romei, cunoscut *Marciei*. Odată cu asasinarea lui *Comod* în anul 192, a luat sfârșit dinastia Antoninilor. Numele lui a fost șters de pe inscripțiile publice (*damnatio memoriae*).

După moartea împăratului *Comod*, Imperiul roman a cunoscut pe întreaga durată a secolului al III-lea o puternică criză, amintind de cea din „anul celor patru împărați”. Ea a afectând atât viața politică și militară, cât și pe cea economică, financiară, culturală, socială și religioasă. Cronologic această criză a cunoscut două faze: una latentă încheiată cu dispariția dinastiei Severilor (235) și una acută, marcată de anarhia militară dintre anii 235-284, care punea în pericol însăși existența imperiului. „Prin durată, violență și consecințe, marea criză a secolului III marchează unul din cele mai dificile momente din istoria statului roman, totodată cel mai grav de la întemeierea Imperiului.” Sfârșitul crizei a însemnat și înlocuirea sistemului de conducere – *principatul*, cu un nou sistem – *dominatul*, sub împărații *Dioclețian* și *Constantin cel Mare* finalizându-se procesul transformării imperiului într-o monarhie absolută de drept divin, după modelul oriental.

Din punct de vedere religios, secolul al III-lea a însemnat impunerea tot mai vizibilă a curentului sincretist, cultele orientale ocupând tot mai mult spațiu în religiozitatea populației romane. A cunoscut o mare răspândire cultul solar al zeului *Mithra*, ajungând ca împăratul *Aurelian* (270-275) să facă din el religia împăraților. *Mithra*, zeul solar ocupa un loc important în imperiu, în cinstea lui ridicându-se la Roma templul *Mithracum*, purtând inscripția: „*Soli invicto*” (Soarelui invincibil). Creștinismul continuă să fie persecutat. Împăratul *Septimiu Sever* a introdus o nouă în istoria

persecuțiilor și anume interzicerea prozelitismului creștin lovind astfel în Biserică nu ca o comunitate de oameni ci ca o instituție de propagare a învățăturii creștine. Începând cu domnia lui *Deciu* (249-251) persecuțiile, desfășurate de bază pe edict, primesc un caracter general și sistematic.

Septimiu Sever (193-211) a ajuns împărat după ce au fost eliminați, în mare parte prin asasinare, o serie de pretendenți la tronul imperial. A intrat triumfal în Roma, sprijinit de legiunile de la Dunăre, la 9 iunie 193. Pentru a elimina orice încercare de uzurpare, el a instaurat un regim riguros și autoritar, deschizând drumul dinastiei Severilor la tronul imperial.

Septimiu Sever s-a născut în anul 146 în orașul african *Leptis Magna* într-o familie punică romanizată. Căsătorit cu *Julia*, fiica unui preot sirian *Domna* din *Emesa*, s-a impus ca o personalitate energetică, ambițioasă și activă, femeile și cultele orientale jucând un mare rol. Asemenea lui *Traian*, a extins granițele imperiului cucerind *Seleucia*, *Babilonul* și *Ctesiphonul*, *Mesopotamia* transformându-o în provincie romană cu reședința la *Nisibi*.

Față de creștini, *Septimiu Sever* s-a arătat la începutul domniei indiferent sau chiar tolerant. *Tertulian* spune că el avea la palat un creștin, *Proculus Torpacion*, care-l vindecase de o boală, cum făcuse și cu fiul său mai mare. *Caracalla* avea chiar o doică creștină. De asemenea, în senat se găseau creștini iar episcopii puteau ține sinoade legate de controversa pascală.

În anul 197 a izbucnit însă o puternică persecuție în Africa. Însuși împăratul devine persecutor. În anul 200/201, datorită unor revolte în Orient, a dat un rescript prin care se interzicea prozelitismul iudaic. După o vizită în Egipt (201/202) a interzis și prozelitismul creștin, lovind astfel Biserica în dezvoltarea ei. Persecuția nu s-a generalizat, însă au suferit martirii în *Alexandria*, *Egipt* și în general în nordul Africii cateheții, neofiii și alți creștini. În *Alexandria* a murit ca martir *Leonida*, tatăl lui *Origen*, el însuși fiind în pericol dacă nu ar fi fost împiedicat de mama sa să părăsească locuința. Persecuția a cauzat închiderea școlii catehetice din *Alexandria*, conducătorul acesteia, *Clement Alexandrinul* († 215/216) fiind nevoit să părăsească Egiptul. Chiar unii dintre elevii și catehumenii din *Alexandria* au suferit martiriul. Amintim pe *Plutarh Serenus* (ars de viu), *Heraclide* și *Heron* (decapitați), *Serenus* (tolerat și apoi decapitat), tânăra *Potamiana* împreună cu mama ei, *Marcela* (torturate și arse de viu), *Herais* și soldatul *Basilide*, care a fost decapitat pentru că o protejase pe *Potamiana*.

La Catargina în 202/203 au murit o tânără nobilă romană de 20 de ani, *Perpetua* împreună cu sclava sa *Felicitas*, care a născut în închisoare cu puțin înainte de martiriu. Împreună cu ele au fost martirizați alți patru creștini: *Saturninus*, *Secundus*, *Saturus* și *Revocatus*. Actul martiric, întocmit de Perpetua și încheiat de un autor necunoscut, este unul din cele mai frumoase și interesante scrieri de acest fel din literatura creștină.

Victime ale persecuției lui Septimiu Sever au fost înregistrate și la Capadocia și poate în Frigia. Probabil tot acum a murit ca martir episcopul *Irineu* în urma persecuției declanșată în anul 202 asupra comunității din Lugdunum.

Septimiu Sever a murit la 4 februarie 211 la Eboracum (azi York) în Britania, conducerea imperiului preluându-o cei doi fii ai săi, Caracalla (Marcus Aurelius Severus Antoninus), august din 209 și Geta (Publius Septimius Geta). Erau complet diferiți de tatăl lor și măcinați de o ură nestinsă, care a dus la asasinarea lui Geta (26 februarie 211), în palatul din Roma.

Sub *Caracalla* (211-217) persecuția din Africa a cunoscut și mai mari proporții. Ea a fost declanșată din cauza refuzului unui soboțier creștin de a purta coroană de lauri cu prilejul unei ceremonii în cinstea celor doi auguști. Persecuția s-a extins și în Apus, în Numidia și Mauretania. Tot acum jurisconsulul roman Domitiu Ulpian a întocmit o colecție de ordine imperiale împotriva creștinilor.

Alexandru Sever (222-235). Marcus Aurelius Severus Alexander, nepotul Iuliei Maesa, cumnata lui Septimiu Sever și fiul Iuliei Mamaea, era originar din Asia Caesarea (Fenicia). A fost ridicat la rangul de cesar în anul 221, câștigând curând simpatia Romei și a pretorienilor, care l-au declarat împărat (deși avea doar 13 ani) la 13 martie 222, după ce împăratul Elagabal (Heliogabal)(218-222), vârul său, fusese asasinat. Autoritatea imperială era exercitată de mama sa, Iulia Mamaea în colaborare cu juriștii Domitius Ulpianus (prefectul pretoriului) și Paulus Modestinus.

Împăratul a întreținut bune relații cu senatul, intrând însă în conflict cu armata și garda pretoriană. Pe plan extern a avut confruntări cu perșii, care conduși de dinastia Sasanizilor, au devenit un mare pericol pentru imperiu.

Pe plan religios, Alexandru Sever a favorizat răspândirea cultelor orientale. Religia casei imperiale era sincretismul. În virtutea acestui fapt, Hristos apare ca un zeu, alături de alți zei sau împărați divinizați într-o sală

de rugăciune închinată zeilor Iari (Ialarium). Pe peretele sălii de rugăciune, unde împăratul se închina în fiecare dimineață, era scris versetul evanghelic: „Precum voiți să vă faceți vouă oamenii, faceți-le și voi asemenea” (Mt. 7, 12; Lc. 7, 31), numită „regula de aur”. Se pare că el ar fi dorit să ridice un templu în cinstea lui Hristos și să-l admită oficial între zeitățile imperiului. Într-un proces legat de un teren, cerut de creștini pentru o biserică iar de cărciumari pentru un han, împăratul a dat câștig creștinilor: „Vreau mai bine ca Dumnezeu să fie adorat într-un chip oarecare pe acest loc, decât să-l dau cărciumarilor”.

Împăratul Alexandru Sever a acordat privilegiu și iudeilor, fiind socotit de unii chiar creștin. Mama sa, Iulia Mamaea era apropiată creștinilor, întreținând convorbiri la Roma cu Ipolit, iar în Antiohia cu Origen, pe care l-a chemat special.

Chiar dacă în casa imperială s-a arătat toleranță față de cultele orientale și chiar față de creștinism, romanii nu s-au lăsat copleșiți de sincretismul oriental. Acest lucru poate fi constatat din faptul că juristul roman Domitius Ulpianus a codificat toate edictele și rescriptele date împotriva creștinilor.

Invasia alamanilor în Galia l-a obligat pe împărat să părăsească Orientul, unde lupta împotriva perșilor, venind la începutul anului 235 pe Rin. La 19 martie 235 Alexandru Sever și mama sa Iulia Mamaea au fost uciși la Mogontiacum (Mainz) de legiunile din Germania datorită nemulțumirilor față de politica filosenatorială a curții imperiale. Cu aceasta, dinastia severilor a luat sfârșit, tronul imperial fiind ocupat de Maximin Tracul, proclamat împărat de armată.

Maximin Tracul (235-238). Caius Iulius Verus Maximianus a inaugurat „epoca anarhiei militare” în care s-a acutizat criza secolului al III-lea. Timp de 50 de ani s-au succedat la tronul imperial 50 de împărați și co-împărați, majoritatea fiind asasiñați. Puterea era susținută și asigurată de armată. Datorită deselor atacuri la granițe, cu invazii avansate în provincii și chiar în Italia, Imperiul roman schimbă politica militară ofensivă cu una defensivă. Nu s-a putut instaura nici o dinastie însă în timpul împăraților Claudius II Gothicul și Aurelian se întrevădea depășirea crizei.

Maximin Tracul descindea dintr-o familie de țărani din Tracia și s-a născut în anul 173. Dotat cu o puternică forță fizică, a făcut o strălucire

tă carieră militară, încredințându-i-se în anul 234, ca prefect al recruților (*prefectus tironibus*), misiunea de a pregăti armata pentru o campanie împotriva alamanilor.

Proclamat împărat de armată, nu a cerut recunoașterea senatului și nici nu a venit la Roma. Pentru susținerea campaniilor militare a promovat o politică fiscală apăsătoare, afectând în special societatea bogată, pe marii latifundiași și municipalitatea, care îl urau.

Nemulțumită de guvernarea lui Maximin Tracul, provincia Africa s-a răsculat și a fost numit împărat senatorul Antonius Gordianus Sempronianus împreună cu fiul său Antonius Gordianus Sempronianus II, recunoscut de Roma, care între timp îl declarase pe Maximin Tracul dușman public (*hostis publicus*). Confruntarea dintre cei doi și Maximin a avut loc la Cartagina, ieșind învingător Maximin. După aceasta la Roma au fost numiți împărați alți doi senatori (Clodius Pupienus Maximus și Caelius Calvius Balbinus) care l-au proclamat ca cezar pe nepotul împăraților uciși la Cartagina, Marcus Antonius Gordianus, doar de 13 ani. Maximin a intrat cu armata în Italia însă, nereușind să cucerască Aquileia, după un asediu prelungit, a fost asasinat de soldați. La Roma au fost uciși și ceilalți doi împărați, rămânând să guverneze singur Gordianus III (238-244).

În ceea ce privește atitudinea împăratului Maximin Tracul față de creștini, el a declanșat o persecuție împotriva clerului, care marchează atitudinea intransigentă a autorității romane față de religia creștină. Eusebiu al Cezareei spune că a poruncit uciderea „conducătorilor Bisericii, vinoși de învățătura cea după Evanghelie” (*Istoria bisericească* VI, 28). La Roma au suferit exil cei doi episcopi rivali, *Ponțian* (230-235) și *Ipolit* († 235), care au și murit în „insula nociva” Sardinia. Se pare că tot aici a fost exilat și a murit urmașul lui Pontian, *Anteros* (235-236). În Orient au fost întemnițați doi prieteni ai lui Origen, preotul *Prococtist* și diaconul *Ambrozie*, precum și mulți creștini din Capadocia.

După moartea lui Maximin Tracul (238) a urmat pentru creștini o perioadă de liniște. Sub împărații Gordian III (238-244) și Filip Arabul (244-249) nu s-au înregistrat martiri. Fericitul Ieronim afirmând chiar că Filip Arabul (244-249) ar fi fost primul împărat roman creștin („primus de regibus Romanis christianus fuit”, *De viris illustribus*, 54). Aceeași părere o împărtășește și Eusebiu al Cezareei (*Istoria bisericească* VI, 34), însă documentar nu poate fi confirmată. Faptul că mileniul Romei a fost serbat

sub un împărat oriental favorabil creștinilor a declanșat fanatismul roman sub împăratul Deciu.

2. Persecuții generale

Deciu (249-251). Caius Messius Quintus Decius, senator roman desemnat de Filip Arabul să conducă provinciile dunărene Moesia și Pannonia, a ajuns împărat împotriva voinței lui, fiind ales de armată în toamna anului 249. A trebuit să se confrunte cu Filip Arabul pe care l-a învins la Verona și ucis. Era originar din Illyricum (Pannonia Inferior), fiind primul ilir pe tronul Imperiului roman.

Era un om activ, energic, susținut de armată. În timpul domniei sale, imperiu s-a confruntat cu un mare pericol, invazia goților. Pentru consolidarea internă a imperiului, Deciu a căutat să întreprindă o reformă. În acest sens l-a numit pe Valerian censor, pentru a supraveghea moravurile societății. Se urmărea distrugerea creștinismului socotit de Deciu element dizolvant al unității imperiului. Din rațiuni de stat, Deciu a declanșat o puternică persecuție împotriva creștinilor. Hotărâtă și organizată prin legi de stat, persecuția devenea generală, fiind aplicată în întreg imperiu și urmărindu-se desființarea creștinismului ca religie.

În toamna anului 249, împăratul Deciu a dat un edict de persecuție. Nu se cunoaște textul acestuia însă se știe cum a fost aplicat. Creștinii, indiferent de vârstă sau stare socială, chiar și dacă erau doar bănuți, pe baza listelor întocmite de autoritățile romane, erau obligați să se prezinte personal în fața unei comisii de stat și să demonstreze adevărul la păgânism: sacrificii, libațiuni, participarea la ospete sacre. Celor care făceau acestea li se elibera un certificat (*libellus*), iar celor care fugeau li se confisca averea și când se întorceau acasă erau uciși. Cei care refuzau să se prezinte erau aduși cu forța iar funcționarii indulgenți erau amenințați cu pedepse grave.

Această persecuție era, după cum se vede, îndreptată împotriva clerului și a creștinilor mai de seamă din imperiu. Nu se urmărea în mod special uciderea lor, ci apostazierea. De aceea erau supuși la o îndelungată detenție și la torturi groaznice. Se ucidea numai cu scopul de a-i intimida. Origen ne spune că judecătorii se întristau, dacă chinurile erau suportate cu curaj; dimpotrivă bucuria lor era fără margini, când puteau triumfa asupra unor creștini (*Contra Celsum*, VIII). Biserica trecea printr-o mare încercare, deoarece mulți creștini apostaziau, unii oferindu-se singuri să sacrifice,

alții erau biruiți de torturi groaznice. Era foarte dureros pentru Biserică când un episcop ca Evdemon al Smirnei apostazia împreună cu un număr însemnat de creștini, chiar dacă actul lor era doar formal pentru a scăpa de chinuri sau de moarte.

După trecerea persecuției, apostazia (*lapsi*) constituiau o mare problemă pentru Biserică. După gravitatea actului de apostaziere, ei erau împărțiți în patru categorii: a. *sacrificati* (cei care au sacrificat zeilor); b. *thurificati* (cei care aduceau sacrificii numai ardere de tămâie); c. *libellatici* (cei care obțineau un certificat (libellus) că au sacrificat zeilor obținut de cele mai multe ori pe bani, fără să sacrifice); d. *acta facientes* (cei care declarau la interogatoriu că nu sunt creștini).

Revenirea acestora în sânul Bisericii presupunea penitență pe măsura gravității actului de apostaziere, ceea ce a constituit o mare problemă.

Numărul martirilor și mărturisitorilor a fost foarte mare. Acum au fost martirizați episcopii *Fabian al Romei*, *Alexandru al Ierusalimului*, *Vavila al Antiohiei*, *Saturnin al Tolosei*, preotul *Pionius* din Smirna și mulți alții în Egipt, Grecia și alte ținuturi. Chiar Origen a fost închis și torturat. Au fost unii episcopi ca *Ciprian al Cartaginei*, *Dionisie al Alexandriei*, *Grigorie al Neocezareei*, care ajutați de credincioși s-au ascuns, conducând bisericile lor prin corespondență și oameni de încredere. După un an de persecuție îngrozitoare, lucrurile s-au mai potolit. Împăratul și autoritățile romane și-au dat seama că Biserica este o organizație foarte puternică care nu poate fi distrusă.

La 21 noiembrie 251 Deciu murea eroic în luptele cu goții la Abrittus (Moesia), fiind primul împărat roman care cădea pe câmpul de luptă pentru apărarea imperiului. Sub urmașul său, Trebonius Gallus (251-253), persecuția a fost reluată datorită fanatismului roman influențat de diferite calamități cu care se confrunta imperiul. Printre cei persecutați se numără și episcopul *Corneliu al Romei*, care fiind deportat a murit după câteva luni. De remarcat faptul că acești creștini au dat dovadă de mai mult curaj.

Valerian (253-260). Publius Licinius Valerianus, cenzor pentru supravegherea moravurilor publice în timpul împăratului Deciu, a fost proclamat împărat de trupe. Și-a asociat la conducere pe fiul său Publius Egnatius Licinius Gallienus, născut în anul 218, încredințându-i apărarea provinciilor din Europa, în timp ce el se ocupa de cele din Orient. Era prima divizare geografică a imperiului.

Valerian era un om bun și onest, însă foarte influențabil și nestatornic. Preia conducerea imperiului în momentul unei puternice crize economice. Cu toate că la început i-a tolerat pe creștini, influențat de șeful finanțelor Macrian, un păgân fanatic, Valerian a dezlănțuit persecuția împotriva creștinilor, crezând că din averile lor va acoperi o parte din deficitul financiar. Prin edictul din august 257, Valerian a declarat război deschis Bisericii. Creștinii erau obligați să sacrifice zeilor, erau interzise adunările și erau confiscate bunurile bisericesti. S-au făcut multe condamnări la munci în mine sau exilări. Datorită efectului scăzut, s-a dat un nou edict, în anul 258, care lovea mai ales în creștinii înstăriți, de la care Biserica avea un mare sprijin material. Persecutorii s-au înșelat însă pentru că Biserica posedea puține averi mobile, iar imobilele erau greu de vândut.

Printre martirii înregistrați acum se numără episcopii *Sixt al II-lea al Romei*, *Ciprian al Cartaginei*, *Fructuosus de Tarragona*, cu cei doi diaconi ai lui, diaconul *Laurențiu* din Roma iar *Dionisie al Alexandriei* a suferit foarte mult.

La Utica, în Africa, au fost aruncați într-o groapă cu var nestins, din ordinul proconsulului Valerius Maximus, *153 de creștini* iar alții au fost aruncați în arenă și sfâșiați de fiare.

Înfrânt la Edessa de armata lui Shapur I, în anul 260, Valerian căzu prizonier. Perșii l-au jupuit de viu, iar corpul l-au umplut cu paie și l-au așezat într-un templu spre rușinea romanilor. Imperiul era în pericol de scindare, de aceea *Gallienus* (260-268) a renunțat la persecuție, probabil marcat de soarta tatălui său și influențat de soția sa Salomina, prietena creștinilor. S-a dat un rescript de toleranță comunicat în scris episcopilor. Gallienus a fost primul împărat roman care făcea acest lucru. Nu se cunoaște textul rescriptului, însă se știe că Biserica reprimea bunurile confiscate și creștinii erau liberi să practice cultul lor. Astfel se instaurează o perioadă de pace pentru creștini, tulburată până la Dioclețian doar de scurta persecuție declanșată de împăratul Aurelian în anul 274.

Aurelian (270-275). Lucius Domitius Aurelianus, născut în jurul anului 214, era originar din Moesia, fiul unui modest colon. A făcut carieră militară ajungând sub Claudiu II (268-270) comandantul cavaleriei. În timpul domniei sale, imperiul se confrunta cu criza internă și cu dezbinarea politică. La granițe, atacurile popoarelor migratoare erau tot mai greu de respins. Din timpul lui Aurelian datează construirea unor

puternice fortificații de incintă la Roma, zidul lui Aurelian de 19 km., o capodoperă a tehnicii romane, păstrându-se până astăzi. Cu toate că se consolidase granița pe Dunăre, Aurelian a fost obligat să dispună în anul 271 retragerea armatei și administrației romane din Dacia, datorită atacurilor popoarelor migratoare și a dacilor liberi. Imperiul a continuat însă să influențeze viața culturală, politică și economică la nord de Dunăre, păstrându-și pe malul drept al fluviului orașe fortificate și capete de pod în vederea unei noi cuceriri a Daciei.

În anul 274 Aurelian a reușit să învingă pe toți pretendenții la tronul imperial, restabilind unitatea imperiului. A fost declarat „*restitutor orbis*” (restaurator al cetății) și a adoptat titlatura de „*Dominus et Deus*” (Domn și zeu). Cultul zeului solar Mithra (*Deus Sol Invictus*) a devenit religie oficială, în cinstea lui zidindu-se templul, Mithriacum, purtând inscripția „*soli invictio*” (Soarele invincibil).

Față de creștini, împăratul Aurelian s-a arătat la începutul domniei tolerant. Este cunoscut cazul episcopilor Paul de Samosata și Domnus. Paul de Samosata, adept al antitrinitarismului, a fost depus în anul 268 din scaunul Antiohiei și înlocuit cu Domnus. Protejat de regina Zenobia a regatului Palmyra din Siria (desprins de Imperiul roman în anul 271), al cărui ministru era, a refuzat să părăsească scaunul episcopal. După desființarea regatului Palmyrei de Aurelian în anul 272, împăratul l-a recunoscut pe episcopul Domnus.

Totuși în anul 274 împăratul Aurelian a dat un edict de persecuție împotriva creștinilor, edict care s-a aplicat diferit în provinciile imperiului. În decembrie 275 Aurelian a fost asasinat la Caenophrurium (castrul nou), aproape de Bizanț, de un grup de ofițeri, datorită umelțiilor unui secretar care, săvârșind grave incorectitudini fiscale, urma să fie pedepsit. A urmat o perioadă de mari lupte interne, cunoscută sub numele de perioada „celor treizeci de tirani”. Imperiul s-a restabilit odată cu venirea la conducere a energicului împărat, dar și un mare persecutor al creștinilor, Dioclețian, în anul 284, cu care a inaugurat o nouă formă de guvernare – *Dominatul*.

Dioclețian (284/285-305). Caius Aurelius Valerius Diocletianus a fost proclamat împărat la Nicomidia de către armata din Orient la 20 noiembrie 284, fiind unul dintre cei mai importanți împărați ilirieni. S-a născut în Dalmația pe la anul 240, într-o familie foarte săracă. A început cariera

militară ca soldat ajungând, înainte să fie proclamat împărat, comandantul gărzii imperiale.

Prin măsurile reformatoare impuse, împăratul Dioclețian a căutat să definitiveze organizarea politică, militară și administrativă începută de dinastia Severilor și să pună capăt anarhiei militare cu care s-a confruntat imperiul aproape tot secolul al III-lea. Prin toate acestea, se urmărea întărirea coeziunii interne și a rezistenței imperiului în fața atacurilor de la granițe. Era necesară de asemenea consolidarea autorității imperiale. Reforma începută de Dioclețian a fost desăvârșită de împăratul Constantin cel Mare care a încheiat procesul transformării imperiului într-o monarhie absolutistă de drept divin.

Puterea decizională era concentrată în mâna împăratului și a demnitarilor săi, care formau „*sacrum consistorium*” (fostul consiliu al principelui din perioada principatului). Totul era pus în practică de un aparat birocratic, strict ierarhizat și militarizat. În acest sens, au fost reorganizate provinciile, reducându-le suprafața, imperiul însumând circa 100 de provincii grupate în 12 dioceze (conduce de câte un vicar), formând la rândul lor patru prefecturi: Orient, cu capitala la Nicomidia, Illyricum la Sirmium, Italia la Mediolanum, apoi Roma și în cele din urmă la Ravenna și Galia la Treveri. Prin această măsură, atât Italia, cât și Egiptul pierdeau unele privilegii avute anterior, ele fiind organizate ca provincii obișnuite.

Puterea militară era separată de cea politică. Efectivele militare au crescut la aproximativ 500000 de soldați, organizați în 60 de legiuni. Armata era formată din două categorii de soldați: armata centrală mobilă, de intervenție (*comitatenses*) și trupele de graniță (*limitanei*), care în paralel cultivau și loturi de pământ. Pentru întărirea granițelor (*limes*) s-au construit fortărețe (*castella*) și drumuri, care permiteau deplasarea mai ușoară de-a lungul graniței și deci o mai bună supraveghere a ei.

S-a impus și un nou sistem fiscal, plata impozitelor făcându-se în natură, corespunzător cu noile unități fiscale (*iugo* și *capita*), ceea ce a dus la pierderea autonomiei exercitate de orașe și obligarea diferitelor categorii profesionale să-și mențină meseriile lor. Haosul economic instaurat în timpul anarhiei militare a fost învins prin introducerea monedelor noi, din aur și argint, cu o mai mare valoare economică.

În timp ce prin măsurile luate, împăratul Dioclețian a pus capăt crizei secolului al III-lea, prin impunerea politeismului și preferarea adopției în

locul principiului eredității dinastice, el se situează ca un reprezentant al decadenței împăraților ilirieni din secolul al III-lea. El a inaugurat și o nouă formă de guvernare, diarhia, asociindu-l la domnie pe Maximian cu titlul de „cezar” la 1 martie 286 și „august” de la 19 septembrie 286. Dioclețian ca „protaugust” păstra inițiativa, preluând conducerea Orientului, iar Maximian pe cea a Occidentului. Actele normative se dădeau în numele celor doi auguști. După anul 292 cei doi și-au asociat câte un cezar, făcând trecerea la conducerea tetrarhică. Dioclețian l-a luat pe ginerele său Galeriu (Maximian Galeriu) la 21 mai 293, încredințându-i Illyricul, Macedonia și Grecia, iar Maximian l-a numit cezar la 1 martie 293 pe Constanțiu Chlorus, cu care de asemenea s-a înrudit (Constanțiu părăsindu-o pe Elena, s-a căsătorit cu fiica lui Maximian, Flavia Maximiana Theodora). El asigură paza Galliei, Spaniei și Britaniei, având reședința la Treveri, în timp ce Maximian conducea Italia și Africa, rezidând la Mediolanum.

Dioclețian a impus monarhia absolută și fastul oriental (veșminte pompoase, diademă, ceremonial complicat). Trăia retras în palat și cei care-l vizitau trebuiau să se prosterneze în față lui și să-i sărute marginea mantiei. Era adorat ca un zeu luându-și chiar titlul de Jovius, iar Maximian pe cel de Herculus la 21 iulie 287. Deși era un păgân convins și lupta pentru restabilirea cultului păgân autentic neacceptând sincretismul, el s-a arătat la început tolerant față de creștini, care erau prezenți în administrație, armată și chiar în serviciul palatului. Cezarul Galeriu era însă un intolerant, un fanatic, incult și brutal. În atitudinea sa anticreștină a fost influențat și de mama sa, Romula (originară din cetatea Romula Reșca, capitala Daciei Malvensis, Oltenia), refugiată în anul 248 în sudul Dunării, datorită invaziei carpilor, unde a întemeiat orașul Romulianum (Lactantiu, *De mortibus persecutorum*, IX).

În anul 297 Dioclețian și Galeriu au obținut o strălucită victorie împotriva perșilor, granița răsăriteană a Imperiului roman fiind stabilită pe fluviul Tigris. În anul următor (298) a declanșat persecuția împotriva creștinilor sub pretextul curățirii armatei de elemente periculoase. La Durostorum (Silistra) au murit ca martiri veteranul *Iuliu* și soldații *Heischius*, *Nicandru*, *Marcian*, *Pasicrate* și *Valentinian*. În jurul anului 300 au murit la Halmyris, pe brațul Sfântului Gheorghe al Dunării, preotul *Epictet* și tânărul *Astion*, fiul unui judecător, convertit de curând la creștinism, ambii refugiați aici din Asia Mică. Cu această ocazie, aflăm și despre episcopul

Evangelicus, primul episcop atestat documentar la Tomis (Nestor Vornicescu, Una dintre primele scrieri ale literaturii române străvechi „*Pătimi-re Sfinților Epictet și Astion*”, Craiova, 1990).

Asemenea lui Galeriu, preceda în Apus și împăratul Maximian Herculus, politica sa anticreștină fiind susținută de unii guvernatori și filosofi neoplatonici, printre care amintim pe guvernatorul Hierocles al Bithyniei. Ei socoteau creștinismul periculos pentru armată și stat, iar comandanții armatei și preoții păgâni îi învinuiau că în prezența lor nu se poate ghici.

Cu toate acestea Dioclețian nu s-a lăsat atras în acțiunile anticreștine cerute de colaboratorii săi în discuțiile purtate la Nicomidia. El a cerut să fie consultat și oracolul de la Milet, închinat lui Apollo, care s-a pronunțat în defavoarea creștinilor. Astfel, protaugustul Dioclețian, influențat și de neoplatonicul Porfiriu, care în jurul anului 300 scrisese o lucrare în 15 cărți împotriva creștinilor, a declanșat persecuția împotriva lor sub lozincă radicală: *nomen christianorum delete* (numele creștinilor să fie nimicit), (Lactantiu, *De mortibus persecutorum*, XII; Eusebiu de Cezarea, *Istoria bisericească*, VIII, 2).

La 24 februarie 303 a fost dat primul edict contra creștinilor. În ziua precedentă, catedrala din Nicomidia a fost prădată de cărți, mobilier, obiecte de cult, iar biserica de lângă palatul imperial distrusă. Edictul prevedea: dărâmarea locașurilor de cult, arderea cărților, interzicerea adunărilor. Nu se prevedeau ucideri, ci cei care nu apostaziau erau pedepsiți. Cei bogați își pierdeau drepturile și privilegiile, iar cei săraci erau făcuți sclavi, neputându-se elibera. După cum se observă, se urmărea apostazierea și desființarea Bisericii. Nu s-a putut evita vărsarea de sânge pentru că cezarul Galeriu învinuia pe creștini de orice rău întâmplat. Un incendiu pus la cale de Galeriu în palatul de la Nicomidia, distrugerea unui așezământ de cult de către un creștin, revoltele din Siria și Armenia au constituit motive pentru persecutarea creștinilor. Chiar personalul de la curtea imperială a fost obligat să sacrifice zeilor, acestei măsuri fiind obligate să se supună și împărăteșele Prisca, soția lui Dioclețian, și fiica ei Valeria, soția lui Galeriu, știindu-se că simpatizau creștinii. Edictul a fost aplicat cu strictețe de împăratul Maximian Herculus și cezarul Galeriu. Acum s-au distrus cărți și arhive de mare valoare. Catacombele de la Roma au fost umplute cu nisip pentru a opri adunările creștinilor. Constanțiu Chlor a distrus și el câteva biserici.

În aprilie 303 a fost emis al doilea edict și mai aspru, care lovea în special în clerul bisericesc. Se prevedea arestarea episcopilor, preoților, diaconilor, lectorilor și exorecștilor, forțarea lor să apostazieze și să jertfească zeilor. Cei care refuzau erau uciși. Amnistia acordată de împărați în toamna anului 303 cu prilejul sărbătoririi vicennialiei (20 de ani de domnie a lui Dioclețian) nu s-a extins și asupra creștinilor, ci, dimpotrivă, la 27 septembrie 303 s-a dat al treilea edict, îndreptat tot împotriva clerului. Membrii clerului superior și inferior erau obligați să apostazieze și să sacrifice zeilor. Cei care refuzau trebuia să fie omorâți.

În primăvara anului 304, Galeriu reuși să-l determine pe Dioclețian să emită al patrulea edict de persecuție împotriva creștinilor, care imita pe cele date de Deciu (249-250) și Valerian (258), declarându-se război Bisericii. Acum s-au aplicat pedepse foarte aspre, unele chiar fără temei legal. Unii creștini au fost executați, alții obligați la 10 zile de sacrificiu de tămâie (în Numidia). S-au solicitat cărțile sfinte spre a fi distruse, unii creștini predând cărți cretice spre a le salva pe cele bune. Au fost multe apostazieri. Cei mai mulți martiri s-au înregistrat în Orient, în special în provinciile dunărene, unde acționa Galeriu. Dintre martirii mai însemnați amintim pe episcopul *Antim al Nicomidiei*, decapitat în 303. La Eliopol în Egipt a murit Sfânta *Varvara* iar în Cilicia au suferit martiriul doctorii *Cosma* și *Damian* care practica medicina gratuit. În Antiohia Pisidiei a suferit *Margareta*, în Capadocia Sfinții *Gheorghe* și *Doroteea*, iar în Tesalonic sfințele *Agapi*, *Irina* și *Hiona*.

După edictul din 304, creștinii au fost urmăriți mai mult. La Sirmium, unde rezida Galeriu, au murit episcopul *Irineu* (6 aprilie 304), diaconul acestuia, *Dimitrie* (9 aprilie 304), *Secundus* (15/20 iulie 304), *Basilla*, *Anastasia* (25 octombrie 304) și mulți alții. La Singidunum (Belgrad) a pătimit preotul *Montanus* (26 martie 304). Printre martiri este cunoscut și episcopul *Victorin de Poetovio* (Pettau în Austria), martirizat la 2 noiembrie 304. În apropiere de Sirmium, la Fruska Gora au pătimit „cei patru încoronați” (*Quattuor coronati*), în realitate cinci, practicând meseria de sculptori.

O inscripție de la Axiopolis (Cernavodă) din secolul al-IV-lea amintește numele martirilor *Chiril*, *Chindeas* și *Tasios* (*Dasius*). Mai este cunoscut *Dasius de Durostorum* (20 noiembrie 303), martirizat la Axiopolis, înmormântat mai întâi la Durostorum, iar la sfârșitul secolului al IV-lea

la Ancona, în Italia. Probabil sub Dioclețian (304-305) sau Licinius (320-324) au murit și cei patru martiri de la Noviodorum (Isaceea), *Zotic*, *Atalos*, *Camasis* și *Filipos*, descoperiți la Niculișel în anul 1971 și așezați la Mănăstirea Cocos (jud. Tulcea). Prin urmare persecuția a fost foarte aspră, căzând victime nenumărați creștini.

La 1 mai 305 (împlinirea a 20 de ani de domnie comună) cei doi auguști, Dioclețian și Maximian Herculus, s-au retras de la conducerea imperiului, conform înțelegerii făcute la început. Dioclețian s-a stabilit în palatul său de la Salona, în Dalmația, unde a murit în anul 316, iar Maximian la Lucania, nevoit să se sinucidă la Massalia în anul 310, datorită înfrângerii suferite din partea lui Constantin cel Mare.

S-a format a doua tetrahie. Galeriu și Constanțiu Chlor devin auguști, asociindu-și câte un cezar; Galeriu pe Valerius Maximianus Daia, un ofițer crud, violent și viclean, iar Constanțiu Chlor pe Flavius Valerius Severus. Galeriu deținea autoritatea dominantă. El stăpânea Peninsula Balcanică și Asia Mică, iar Maximian Daia, restul Orientului și Egiptul. În Occident, Constanțiu Chlor conducea Britania, Gallia și Spania, iar Valeriu Sever stăpânea peste Italia, Pannonia și Africa.

Deoarece în cadrul celei de a doua tetrahii s-a preferat adopția și nu principiul eredității s-au ivit nemulțumiri din partea lui Constantin, fiul lui Constanțiu Chlor, și a lui Maxențiu, fiul lui Maximian Herculus. Moartea lui Constanțiu Chlor la Eboracum (York) în Britania, la 25 iulie 306, a făcut ca o parte din trupele din Occident să-l proclame împărat pe Constantin. Galeriu, constrâns de împrejurări l-a recunoscut cu titlu de cezar, numindu-l august doar pe Tiberiu Flaviu Sever.

Profitând de anumite neînțelegeri și probabil de poziția nefavorabilă a lui Galeriu în Italia, datorită politicii sale fiscale, Maxențiu a fost proclamat de pretorienii „*principes*”, impunându-și autoritatea asupra Spaniei și Africii. Augustul Flavius Severus încearcă să-l înlăture însă, trădat de trupe, a fost predat la Ravenna lui Maxențiu, care l-a ucis în toamna anului 307. În acest timp reîntră în viața politică fostul august Maximian Herculus, care se proclamă împărat, căutând să-l câștige de partea sa pe Constantin, căruiu îi oferi mâna fiicei sale, Fausta.

În această situație, cei trei reprezentanți ai primei tetrahii, Dioclețian, Galeriu și Maximian Herculus s-au întrunit într-o conferință la Carnuntum. Dioclețian refuză să reentre în viața politică, iar Maximian Herculus

a fost obligat să renunțe la titlul de august. Galeriu l-a numit pe Valerius Licianus Licinius, un ofițer din Illyricum, august pentru Occident. Maximian Daia (în Răsărit) și Constantin (în Apus) sunt recunoscuți cezari. În urma protestului celor doi cezari, Galeriu a fost silit să-i recunoască în anul 310 cu titlul de auguști. Maximian Herculius nu renunță la viața politică proclamându-se pentru a treia oară împărat la Arelate (Arles). A fost însă înfrânt de Constantin și silit să se sinucidă la Massalia în anul 310.

În această perioadă de criză internă, situația creștinilor nu s-a schimbat. În anul 305 Galeriu și Maximian Daia au dat un nou edict, ceea ce a continuat persecuția în Răsărit. Obligativitatea sacrificiilor devenea generală. Cei care nu se supuneau erau pedepsiți cumplit. Multe creștine se sinucideau pentru a nu fi dezonorate. Printre martirii de acum mai cunoscute a fost *Sfânta Ecaterina*, de neam împărătească, martirizată în anul 307 la Alexandria.

Constrângerea la sacrificii se făcea pe bază de tabel nominal, amintind de persecuția lui Deciu. În piețe, alimentele erau stropite cu apă lustrală, cu vin și sânge de la jertfele păgâne. La intrarea în băi și la fântâni santinelele obligau la sacrificii. Pedepsele erau groaznice. Cei mai mulți mărturisitori creștini erau condamnați la muncă în mină sau la carierele de piatră din Palestina, Cipru, Cilicia, Tebaida și altele. Trupurile martirilor de multe ori nu puteau fi înmormântate, rămânând pradă câinilor și păsărilor.

În primăvara anului 311 Galeriu s-a îmbolnăvit foarte grav, medicii neputând să-l ajute. În această stare de disperare, cu acordul lui Constantin și Liciniu, el a dat la 30 aprilie 311 la Sardica (Sofia) un edict de toleranță. În schimbul iertării acordate, creștinii erau datori să se roage Dumnezeului lor pentru însănătoșirea lui, trebuiri publice urmând să se desfășoare în bună rânduială, ei putând trăi netulburăți în căminele lor. (Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, VIII, 17,3-10; Lactanțiu, *Despre moartea persecutorilor*, 34. Textul integral al edictului în *Anexă*). Acest edict punea capăt temporar persecuțiilor. El a fost primit cu mare bucurie de creștini, cei condamnați putând să se reîntoarcă la casele lor.

În cjuđa acestui edict de toleranță, persecuția a continuat în Orient. Maximian Daia a încercat să organizeze păgânismul iar populația manifesta o poziție anticreștină. Se cunosc acum ca martiri cinci episcopi egipteni, printre care *Petru al Alexandriei*, *Phileas de Thmuis*, apoi preotul *Pamfil* în Cezareea Palestinei și preotul *Lucian* la Nicomidia. Maximian Daia a

pornit război chiar împotriva regelui creștin Tiridate al II-lea al Armeniei (261-317), soldat cu eșec și o mare rușine pentru romani.

Confruntările politice au continuat. Galeriu a murit la 5 mai 311. Conducerea imperiului rămănea în mâna a patru auguști: în Răsărit, Liciniu și Maximian Daia iar în Apus, Constantin (Gallia, Spania, Britania) și Maxențiu (Italia și Africa). Un conflict între Constantin și Maxențiu era inevitabil. După ce Constantin s-a asigurat de neutralitatea lui Liciniu, a pornit împotriva lui Maxențiu, învingându-l la Turin și Verona. Lupta decisivă s-a dat însă aproape de Roma, la Pons Milvius (Podul Vulturului) la 29 octombrie 312. Maxențiu a fost învins iar în retragere s-a înecat în râul Tibru. Constantin a intrat triumfal în Roma.

Istoricii contemporani lui Constantin (Eusebiu și Lactanțiu) mărturisesc că împăratul atribuia această victorie ajutorului divin. În urma arătării pe cer a semnelui sfinte cruci înconjurat de cuvintele: *in hoc signo vinces* (întru acesta vei învinge) și a descoperirii lui Hristos în vis, care l-a îndemnat să pună pe steaguri semnul crucii și monograma creștină XP (formată din cele două inițiale ale numelui lui Hristos XP), împăratul Constantin a fost convins asupra victoriei. Eusebiu chiar relatează că împăratul s-a jurat lui că aceste lucruri sunt reale, ceea ce dovedește și atașamentul lui față de creștini.

Între timp Licinius purtase o bătălie cu Maximian Daia pe care l-a învins la Adrianopol la 30 aprilie 313. Maximian Daia s-a retras în Asia Mică unde a murit în cursul verii anului 313 la Tarsus. Astfel Liciniu rămănea împărat al Orientului, iar Constantin al Occidentului. Cei doi auguști, întâlnindu-se la Mediolanum în februarie-martie 313, au dat un edict în favoarea creștinilor, prin care se asigura Bisericii libertate deplină (Lactanțiu, *Despre moartea persecutorilor*, 48, 2-12 și menționat de Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, X, 5, 2-14. Textul integral în *Anexă*).

Constantin și Liciniu (înruđit cu cel dintăi prin căsătoria cu sora acestuia, Constanția) mărturiseau interes pentru problemele religioase, proclamând libertatea credinței și a cultului pentru toți oamenii, inclusiv pentru creștini. Erău anulate toate rescripțele și edictele anticreștine și declarau libera trecere la creștinism. De asemenea se ordona restituirea bunurilor confiscate de la biserici.

Acest act de toleranță de la Mediolanum nu numai că acorda libertate creștinilor și restituia bunurile confiscate, ci recunoștea Biserica drept o instituție organizată, sprijinită prin interesul împăratului pentru religia

creștină. Astfel, creștinismul devenea din „religio illicita” o „religio licita”. Actul a fost impus spre aprobare, chiar Maximian Daia, constrâns de Liciniu, și-a dat acordul verbal.

Din nefericire, conflictul dintre Constantin și Liciniu a înscris în martirologiu nume noi. Liciniu învins, cedează lui Constantin Illyricum în anul 314, însă se răzbună persecutând creștinii favorizați de acesta. Astfel, sunt cunoscuți între anii 320 și 324 cei 40 de mucenici înghetați în lacul de la Sevastia, precum și alții. Au existat și apostazieri, iar cultul creștin era împiedicat.

În urma unei noi înfrângeri la Chrysoopolis, la 18 septembrie 324, și a unei conspirații, Liciniu a fost condamnat la moarte și executat la Tesalonica în anul 324. Prin urmare, Constantin rămânea până la sfârșitul vieții singurul conducător al imperiului, ceea ce nu se mai întâmplase din anul 285. Se pare că a reînnoit edictul de la Mediolanum, favorizând chiar religia creștină. De acum înainte, exceptând scurta domnie a lui Iulian Apostatul (361-363), religia creștină este favorizată în imperiul roman, ajungând spre sfârșitul secolului al IV-lea religie de stat. Convertirea împăratului Constantin cel Mare la creștinism a însemnat o încercare de armonizare a intereselor superioare ale Imperiului roman cu interesele Bisericii creștine.

Bibliografie:

Pliniu cel Tânăr, *Opere complete*, trad. Liana Manolache, București 1977; Suetonius, *Viețile celor doisprezece Cezari*, trad. de G. Ceaușescu, București, 1998; T.M. Popescu, *Cauzele persecuțiilor din punct de vedere istoric și psihologic*, Atena 1922; V.N. Popescu, *Cauzele conflictului politic între Biserica creștină și statul roman sub împărații Severi*, București 1929; J. Morcau, *Die Christenverfolgung im Römischen Reich*, Berlin 1971; I. Rămureanu, *Actele martirice*, în col. „Părinți și scriitori bisericești”, vol.11, București, 1982; N. Chifăr, *Sângele martirilor; sămânța creștinismului*, în: „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași”, Teologie, tom. II (1993-1994), Iași, 1994, p. 63-74; D. Tudor, *Figuri de împărați romani*, București, 1974; Idem, *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982; C. Manfred, *Dicționar de împărați romani*, trad. de A. Armbruster, București, 2001; E. Champlin, *Nero*, trad. de G. Tudor, București, 2006; M. Țepelea, *Împăratul roman Nero și relația sa cu religia creștină*, în: „Orizonturi Teologice”, nr. 1/2006, p. 70-86; J. Bennett, *Traian*, trad. de V. Agrigoroaiei, București, 2006; M. Țepelea, *Împăratul Traian și politica sa față de creștinism*, în: „Orizonturi Teologice”, nr. 1-2/2005, p. 143-159; A.R. Birley, *Hadrian*, trad. de G. Tudor, București, 2007.

III. POLITICA RELIGIOASĂ A ÎMPĂRAȚILOR ROMANI

III.1. Constantin cel Mare și creștinismul

Constantin cel Mare (306-337). Flavius Valerius Constantinus, s-a născut în jurul anilor 273/274 fiind fiul lui Constanțiu Chlor, cezar (293-305) și împărat al părții occidentale a imperiului (305-306) și al Elenei (Flavia Iulia Helena, 257-337), prima sa soție. Apare pe scena politică în anul 306, când a fost chemat de tatăl său, fiind proclamat în același an (după moartea lui Constanțiu Chlor) împărat de către trupele din Occident. După înlăturarea lui Maxențiu, învins la Podul Vulturului la 28 octombrie 312, Constantin cel Mare a rămas singurul împărat în Occident, în timp ce în Orient stăpânea cumnatul său Liciniu, căsătorit cu sora sa, Constanția. Neînțelegerea dintre Constantin și Liciniu s-a soldat cu înfrângerea și uciderea celui de-al doilea. Constantin a devenit din anul 324 și până la moarte (337) singur împărat al imperiului, desăvârșind politica de guvernare inițiată de Dioclețian în 284 și transformând Imperiul roman într-o monarhie absolută de drept divin.

El a desăvârșit și opera de organizare administrativă a imperiului începută de Dioclețian. Numărul provinciilor a fost ridicat la 117 de la 101, grupate în 14 diocese, față de 12 dinainte. S-a menținut numărul de 4 prefecturi (Orient, Illyricum, Gallia și Italia). Armata formată din trupe de campanie mobile (comitanenses) și trupe de graniță stabile (*limitanei*) era grupată în 75 de legiuni. La 11 mai 330 a inaugurat noua capitală a imperiului, Constantinopol – Noua Romă, care avea o poziție strategică excelentă și o importanță comercială unică. Puterea a fost concentrată în mâna împăratului, senatul din Roma și cel din Constantinopol devenind doar simple consilii urbane. Ordinea instituită în stat va domina întreaga perioadă romano-bizantină (330-610), iar trăsăturile ei esențiale, caracterul autocrat al puterii imperiale, centralizarea și birocratizarea aparatului de stat s-au păstrat până la sfârșitul imperiului.

Pe lângă consolidarea economică (scoaterea noii monede de aur, solidusul, care înlocuia pe cea de argint), politică și juridică, Constantin cel Mare a redeșteptat viața spirituală în imperiu. Dezvoltarea învățământului și renașterea interesului pentru studiile clasice au făcut ca operele marilor autori latini să fie temeinic studiate și comentate. Totuși, literatura și-a revenit cu greu din eclipsa anilor de criză. Tot atunci s-au construit ultimele edificii monumentale ale artei romane păgâne, care impresionează mai mult prin masivitatea și bogăția ornamentală, decât prin eleganță și armonia proporțiilor (Termele lui Dioclețian, Arcul de triumf al lui Constantin la Roma; Palatul lui Constantin la Trier, vila lui Dioclețian la Salona (Dalmația), Palatul și mausoleul lui Galeriu la Tesalonic, Basilica lui Maxențius la Roma, ș.a.). Sculptura și pictura au cunoscut tot mai mult elemente biblice din Vechiul și Noul Testament, realismul fiind înlocuit treptat cu schematicismul.

Personalitatea împăratului Constantin cel Mare a fost privită contradictoriu de istorici. În timp ce Biserica Ortodoxă îl venerază ca sfânt iar Biserica Romano-Catolică îi atribuie supranumele de „mare”, protestanții și unii cercetători profani îl caracterizează ca un mare om politic, care condus de interese personale și de stat, a servit Biserica pentru ca apoi să se servească de ea. Ca argumente se poate menționa faptul că și-a păstrat titlul păgân de „pontifex maximus”, tolerând încă păgânismul, că s-a botezat pe patul de moarte (de către episcopul semiarian Eusebiu al Nicomidiei), că a avut atitudinea echivocă între creștinism și păgânism, între Ortodoxie și arianism, apreciind politica sa religioasă chiar defavorabilă creștinismului.

Totuși, cei care au cercetat fără patimi și idei preconcepute și au analizat obiectiv informațiile despre Constantin cel Mare au apreciat elogiile contemporanilor (Eusebiu de Cezareea și Lactanțiu) la adresa împăratului fundamentate pe realitate, iar pe Constantin cel Mare ca fiind un om cu convingere religioasă.

Convertirea la creștinism a împăratului Constantin cel Mare trebuie înțeleasă ca un proces în timp și nu totală de la început. În același fel trebuie privită și politica sa religioasă, care nu poate fi caracterizată în exclusivitate după unele acte normative, ci și după atitudinea persoanei amintite, având în vedere și împrejurările sociale și politice în care s-au emis aceste acte. Chiar dacă nu putem cunoaște evoluția lui religioasă în intimitatea ei, se poate însă afirma cu convingere că împăratul odată declarat în favoarea creștinismului, a progresat continuu, ajungând ca de la lupta cu Maxențiu

(312) și până la botez (337) să se apropie tot mai mult de creștinism, fiind pătruns și influențat de el.

Înainte de anul 312 el era adeptul păgânismului, religia imperială fiind cultul zeului solar Mithra, introdus în 274 de împăratul Aurelian. Desigur că a cunoscut și creștinismul, fără însă să-l intereseze îndeaproape. Că mama sa Elena ar fi fost creștină și că ar fi influențat convingerile sale religioase, nu poate fi demonstrat.

Cert este faptul că înainte de confruntarea cu Maxențiu, în viața lui Constantin s-a produs o schimbare fundamentală. După relatările lui Lactanțiu și ale lui Eusebiu de Cezareea, înainte de lupta de la Pons Milvius (Podul Vulturului) din 28 octombrie 312, Constantin a văzut pe cer, ziua, în amiaza mare, o cruce strălucitoare, deasupra soarelui, înconjurată de inscripția *in hoc signo vinces* (întru aceasta vei învinge). Noaptea, în somn, i s-a arătat însuși Hristos, cu semnul crucii, văzută ziua pe cer, cerându-i să-l pună pe steagurile de luptă ca semn protector. A doua zi Constantin a confecționat un steag cu monograma lui Hristos numit „Iabarum”, pe care l-a purtat în luptă.

Timpul apariției acestui semn diferă în relatările celor doi istorici. Eusebiu spune că împăratul a văzut semnul înainte de a pleca cu armata din Galia (*Viața lui Constantin*, I, 28-30), în timp ce Lactanțiu afirmă că Mântuitorului i s-a arătat în noaptea dinaintea luptei, victoria armatei lui Constantin de numai 20000 de soldați împotriva armatei lui Maxențiu de 130000 de soldați fiind datorată ajutorului lui Dumnezeu (*De mortibus persecutorum*, 48, 5 ș.u.).

Faptul că această viziune nu a fost o halucinație, cum tind unii s-o definească, ci o realitate, este confirmat și de inscripția de pe arcul de triumf al lui Constantin din Roma unde se spune că a câștigat lupta împotriva lui Maxențiu cu ajutorul lui Dumnezeu (*instinctus divinitatis*), prin inspirație divină. În plus, Eusebiu relatează că împăratul Constantin i-a spus sub jurământ că semnele văzute l-au convins de puterea lui Hristos și l-au determinat să treacă de partea creștinilor. O statuie ridicată la Roma în cinstea lui Constantin poartă semnul crucii.

Schimbarea produsă în viața lui este deci urmarea unui fapt real și nu a unei halucinații. Astfel, la câteva luni după înfrângerea lui Maxențiu, în ianuarie 313, Constantin, devenit împărat al Occidentului, împreună cu Liciniu, împărat al Orientului, a dat la Mediolanum edictul de libertate a creștinilor, care transforma credința lor din singura religie nepermisă (religio illicita) în-

tr-o religie permisă (religio illicita), protejată și favorizată. Chiar dacă unii istorici și cercetători încearcă să fundamenteze atitudinea favorabilă creștinilor manifestată de împărat pe interese politice și militare, realitatea este însă alta și anume că el aprecia în mod deosebit moralitatea lor și nu sprijinul lor militar, numărul soldaților creștini din trupele occidentale fiind și așa foarte mic.

Desigur, convertirea lui Constantin poate să fi fost influențată de familie (Constantiu Chlor era tolerant cu creștinii, iar mama sa Elena se presupune că se creștinase) de sfârșitul lui Galeriu și în general al împăraților persecutori și de cele petrecute chiar sub ochii lui, concluzionând că persecuțiile nu vor distruge religia creștină, însă momentul crucial al trecerii lui Constantin de partea creștinilor a fost anul 312, în ajunul luptei cu Maxențiu. Convertirea lui a fost reală și benefică creștinismului precum reiese și din politica sa religioasă.

După înfrângerea lui Maxențiu, Constantin preia conducerea Occidentului cu titlul de august, stăpânind imperiul împreună cu Liciniu, care guverna tot cu titlul de august în Orient. În această calitate a dat mai multe acte normative în favoarea creștinilor.

Prin edictul de la Mediolanum din anul 313 li se acorda libertate religioasă creștinilor. Împăratul nu numai că tolera creștinismul, ci în realitate îl proteja. Astfel, la scurt timp după acest edict, prin alte acte normative, scutea pe clericii creștini de obligația grea și costisitoare a funcțiilor municipale, acordându-le subvenții importante și dându-le astfel posibilitatea de a se ocupa numai cu slujirea bisericească.

A înlăturat din procedura penală anumite pedepse care contraveneau spiritului creștin: răstignirea, zdrobirea picioarelor, stigmatizarea. S-a îmbunătățit regimul din închisori și s-a favorizat eliberarea sclavilor, Biserica, prin slujitorii ei, având dreptul de a-i proclama liberi în fața credincioșilor. S-a întărit asistența socială și au fost evitate luptele de gladiatori. S-au luat măsuri pentru protejarea familiei și creșterea moralității.

Începând cu anul 321 s-a generalizat Duminica, ca zi de sărbătoare pentru toți cetățenii imperiului. Doar țărani, care erau în majoritate păgâni, mai lucrau în această zi la strângerea recoltei. Soldații erau obligați să participe la slujbe. Încă din anul 317 s-au scos monede cu monograma creștină, iar după înlăturarea lui Liciniu (324), emblemele păgâne încep să dispară. În funcțiile importante erau preferați creștinii iar funcționarilor păgâni li s-au interzis sacrificiile.

Este adevărat că împăratul Constantin a tolerat mai departe cultul păgân, însă l-a limitat prin anumite măsuri restrictive. Cultul împăratului menține numai simbolismul politic, ca semn al unității și puterii imperiului, însă sensul religios dispare: templele cu statuile împăratului devin localuri publice, fără sacrificii, fără statui, iar cultele împletite cu imoralitatea și înșelătoaria au fost interzise.

Familia imperială (împăratul, mama sa Elena, soția sa Fausta, sora sa Anastasia, fiica sa Constantina) acorda sprijin moral, dar mai ales material pentru refacerea bisericilor stricate sau pentru construirea altora mai mari. S-au ridicat la Ierusalim, Betleem, Antiohia, Roma, Tyr, Nicomidia precum și în alte orașe biserici impunătoare. Unele edificii și temple păgâne, acolo unde era preponderent numărul creștinilor, erau puse în slujba Bisericii. La Roma, de pildă, palatul imperial Lateran a fost cedat episcopului.

Dorința împăratului de a proteja creștinismul s-a concretizat și în construirea unei noi capitale imperiale creștine. În timp ce Dioclețian a stabilit o nouă capitală la Nicomidia, Constantin cel Mare a părăsit complet Roma veche și a construit pe Bosfor un oraș nou, împodobit nu cu temple păgâne, ci cu biserici și edificii creștine, pe care l-a inaugurat la 11 mai 330 dându-i numele Constantinopol. Mutarea capitalei de la Roma la Constantinopol a avut o mare importanță politică și religioasă. Constantinopolul prezenta interes strategic, economic, dar și religios, punând în umbră vechea Romă și trezind mai târziu rivalitatea între episcopii lor puși la rang de egalitate prin canoanele 3 (Sinodul II Ecumenic) și 28 (Sinodul IV Ecumenic).

Un alt sprijin acordat Bisericii de împăratul Constantin cel Mare a fost convocarea Sinodului I Ecumenic de la Niceea, în anul 325. Prin aceasta se urmărea întărirea unității Bisericii, care asigura și rezistența imperiului, ceea ce a făcut ca în timpul împăratului Teodosie cel Mare (379-395) creștinismul să fie declarat religie de stat iar Ortodoxia credința oficială a imperiului. Astfel, vechiul Imperiul roman păgân devine creștin.

Trebuie să reținem și un aspect negativ al politicii religioase inaugurate de Constantin cel Mare și anume amestecul uneori abuziv al împăratului în treburile Bisericii. Unii împărați au susținut chiar ereziile, asupra pe ierarhii ortodocși sau înlocuindu-i cu alții supuși puterii imperiale. Facilitând pătrunderea în Biserică a unor oameni fără calități morale deosebite, fără o convingere religioasă puternică, creștini care au rămas fideli unor practici păgâne, nivelul vieții morale a scăzut. În paralel însă a cunoscut o mare amploare monahismul.

Faptul că a condus imperiul cu asprime și uneori cu violență s-a datorat condițiilor dificile ale epocii sale. El a trebuit să-și asigure securitatea tronului, să stăvilească păgânismul în favoarea creștinismului. Și-a menținut titlul păgân de „pontifex maximus” nu pentru că nu era convins de creștinism, ci pentru că acest titlu îi dădea autoritate în fața păgânilor. Acuzația că s-a botezat cu puțin înainte de moarte pentru că nu era convins de adevărurile creștine este neîntemeiată, deoarece se cunosc multe cazuri când catehumenii amânau botezul mulți ani.

Greșelile pe care le-a făcut împăratul Constantin cel Mare nu se datorează numai lui, ci și colaboratorilor, care nu puține erau ierarhi. Trebuie remarcat însă faptul că în ciuda acestor greșeli, împăratul a dat libertate creștinismului scoțându-l de sub teroarea celor trei secole de persecuții, a luptat pentru unitatea lui prin combaterea de către Sinodul I ecumenic convocat de el nu numai a arianismului, ci și a ereziilor hristologice care se iviseră deja. Astfel a fortificat creștinismul, ceea ce i-a permis mai târziu, în confruntările cu mahomedanismul, să reziste cu succes, având protecția unui stat puternic creștin.

Împăratul Constantin cel Mare a fost botezat în palatul său de la Ancyrona, aproape de Nicomidia, de episcopul semiarian Eusebiu al Nicomidiei cu câteva zile înainte de Duminica Pogorării Sfântului Duh, în mai 337. A murit în Duminica Rusaliilor, la 22 mai 337 și a fost înmormântat cu mare fast în Biserica Sfinții Apostoli din Constantinopol, ctitoria sa. Pentru meritele sale și pentru sprijinul acordat creștinilor este prăznuit împreună cu mama sa Elena la 21 mai, cu atributul „Cel întocmai cu Apostolii”.

Bibliografie:

- I. Barnea / O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1972; I. Barnea, *Preocupările împăratului Constantin cel Mare la Dumărea de Jos*, în: Mitropolia Olteniei, 1980, p. 17-20; I. Râmureanu, *Lupta Ortodoxiei contra arianismului de la Sinodul I ecumenic până la moartea lui Arie*, în: „Studii Teologice”, nr. 1-2/1961, p. 13-40; I. Bocioagă, *Personalitatea lui Constantin cel Mare și politica lui socială*, Galați 1935; W. Treadgold, *O Istorie a statului și societății bizantine*, trad. de M.E. Avădanei, vol. I, Iași, 2004, p. 27-64; C.M. Odahl, *Constantin și imperiul creștin*, trad. de M. Pop, București, 2006; N. Chifăr, *Constantin cel Mare, primul împărat creștin*, în: „Revista Teologică”, nr. 3/2006, p. 19-35; O. Panaite, *Perioada constantiniană ca model al coexistenței stat-Biserică*, în: „Revista Teologică”, nr. 3/2006, p. 49-80; M. Țepelea, *Relațiile dintre împăratul Constantin cel Mare și Biserica secolului al IV-lea*, în: „Orizonturi Teologice”, nr. 2/2006, p. 78-95.

III.2. Politica religioasă a împăraților creștini după Constantin cel Mare

După moartea lui Constantin cel Mare (22 mai 337), conducerea imperiului au preluat-o cei trei fii ai săi, Constantin al II-lea (337-340), Constanțiu (337-361) și Constans (337-350). Constantin al II-lea exercita puterea asupra Galiei, Britaniei și Spaniei cu Mauritania Tingitana, având reședința la Treveri în Galia; Constanțiu conducea diocesele Egipt, Orient, Asia și Pont, având reședința la Constantinopol; Constans stăpânea peste Italia, Africa, Pannonia, Illyricum și Tracia având reședința la Sirmium.

În urma luptelor dintre ei, moștenirea lui Constantin al II-lea, căzut în bătălia de la Aquileea în anul 340, a revenit lui Constans. Imperiul a fost condus mai departe de cei doi frați până în anul 350 când moare Constans, iar apoi numai de Constanțiu, ca singur împărat până în anul 361. Deși au urmat politica tatălui lor, nici unul n-a reușit să dea imperiului gloria avută mai înainte.

Față de păgânism cei doi frați s-au arătat foarte cruzi. Crescuți și educați în spirit creștin au crezut că trebuie să lupte pentru triumful Bisericii prigonind pe păgâni. În anul 341 Constanțiu a emis o lege drastică împotriva celor ce jertfeau zeilor, lege adoptată și de Constans. În anul 346 neoplatonicul încreștinat Iulius Firmicus Maternus consemna într-o descriere superstițiile păgânilor și sfătuia pe împărați să topească comorile de aur și de argint ale templelor, persecutând pe cei ce nu renunță la păgânism. Astfel, au fost distruse toate templele păgâne din centrele orașelor. Totuși, o parte din ele au continuat să funcționeze iar preoții primeau subvenții de la stat. De asemenea au continuat să existe centrele de cultură conduse de sofști și neoplatonici.

Pentru faptul că împăratul Constanțiu a sprijinit arianismul, și-a atras disprețul ortodocșilor, care se adăuga la ura păgânilor. Domnia sa a fost defavorabilă imperiului, el guvernând „cu o incompetență notorie, prea bănuitor pentru a fi fericit, prea crud pentru a fi iubit, prea înfumurat pentru a fi mare” (cf. Durant, *Histoire de la civilisation*, I, Paris 1953, p. 9).

După moartea lui Constanțiu, conducerea imperiului a preluat-o Iulian (361-363), nepotul lor, cunoscut cu porecla de „Apostatul”. El nu a fost educat pentru tron ci pentru slujirea altarului fiind hirosesit citeț. În anul 357 a fost totuși numit cesar și i s-a încredințat conducerea Galiei și

expedițiile contra germanilor. Faptele de arme au făcut ca în februarie 360 să fie numit împărat. Acest lucru a produs o schimbare profundă în interiorul lui care, idolizând pe vestitul împărat Alexandru cel Mare, a renunțat la creștinism, fiind probabil influențat de educația primită de la profesorii păgâni. Eunucul păgân Mardoniu l-a inițiat în misterele culturii clasice câștigându-l pentru vechea cultură și religie greco-romană, iar filosoful Maxim din Efes în misterele cultului zeului Mithra.

La început, împăratul Iulian s-a arătat indiferent față de creștinism adoptând principiul: *fiecare este liber să creadă cum vrea*. A redeschis templele păgâne și s-au reluat sacrificiile. La scurt timp, el a început să devină ostil creștinismului, însă nu public. S-a folosit de discordia dintre creștini acordând libertate tuturor ereziilor. Insemnele creștine din armată și de pe monezi au fost eliminate, soldații creștini din garda imperială demiși. În unele provincii s-au înregistrat și martiri, cum ar fi soldatul roman *Emilian* de la Durostorum ars pe rug la 18 iulie 362.

Pentru a oferi o bază solidă religiei greco-romane, împăratul Iulian, în virtutea titlului de „pontifex maximus”, a făcut o reformă religioasă împletind elemente creștine cu filosofia neoplatonică. Deși n-a putut reînvia păgânismul cum dorea, a căutat să denigreze creștinismul și prin scris, în special prin lucrarea *Contra Galileenilor*. A anulat apoi privilegiile acordate creștinilor și a ordonat restituirea bunurilor secularizate din templele păgâne. În anul 362 a dispus ca în piețe toate produsele să fie stropite cu apă de la jertfele idolilor iar cererile creștinilor nu erau soluționate spunând că una din fericiri zice: „Fericii veți fi cei prizoniți...” (Matei 5, 11)

În noaptea de 26 spre 27 iunie 363 împăratul, rănit în ficat de o săgeată în campania contra perșilor, aruncă spre cer sângele ce-i curgea din rană exclamând: „Ai învins Galileene!”, după care a murit.

Moartea lui Iulian a fost considerată de creștini ca pedeapsă divină. Neavând urmași, a fost greu să se găsească moștenitor la tron. În cele din urmă a fost ales împărat *Iovian* (363-364). Deși el era adeptul ortodoxiei niceene, păgânismul a continuat să funcționeze. El a anulat privilegiile acordate păgânismului de Iulian, subvențiile de la stat, însă a arătat toleranță față de păgâni, interzicând practicarea vrăjitoriei și citirea viitorului în intestinele animalelor sacrificate zeilor. (Socrate, *Istoria bisericăscă* III, 24, 25). Demnitarii păgâni care au distrus bisericile creștine au fost obligați să le refacă pe

cheltuiala lor, iar creștinilor le-a redat drepturile câștigate prin edictul de la Mediolanum. Iovian a murit la 17 februarie 364.

Conducerea imperiului a fost preluată de generalul *Valentinian I* (364-375) originar din Panonia, care la dorința alegătorilor a asociat la domnie pe *Valens* (364-378), fratele său mai mic. Valentinian a preluat conducerea Apusului și Illyricului iar Valens conducea Orientul.

Deși ambii împărați erau creștini (Valens încă nu primise taina botezului când a fost desemnat împărat), s-au arătat toleranți și cu păgânismul. Valens a sprijinit totuși arianismul. Împotriva păgânilor a dat legea prin care bunurile retrocedate lor de Iulian au fost trecute în patrimoniul statului. Au fost interzise și pedepsiți cu moartea practicanții ritualurilor nocturne, ale magiei și manticii (prevestirea viitorului). În final s-a declanșat o adevărată persecuție împotriva păgânilor (mai ales a simpatizanților lui Iulian) fiind permis numai sacrificiul de tămâie. Acest lucru a dus la desființarea lentă a păgânismului.

După moartea lui Valentinian I, Apusul a fost condus de *Gratian* (375-383) care l-a asociat pe fiul său, *Valentinian al II-lea* (375-392) de numai 4 ani. În Orient, după moartea lui Valens a fost ales împărat viteazul general spaniol *Teodosie* (379-394, apoi până în 395 singur peste tot imperiul).

După curmarea pericolului goților, cei doi suverani, Teodosie și Gratian, au continuat politica de favorizare a creștinismului. La 28 februarie 380 Teodosie cel Mare dădea un edict la Tesalonica în favoarea Ortodoxiei niceene, reînnoit la Constantinopol la 10 ianuarie 381 (textul edictului în *Anexă*). Prin acesta el a creat Imperiul roman creștin. În anul 381 tot el interzicea complet practicarea manticii iar Gratian desființa subvențiile de la stat pentru preoții păgâni și seculariza bunurile templelor păgâne.

Încă de la urcarea pe tron, împăratul Teodosie cel Mare a renunțat la titlul păgân de „pontifex maximus” și a refuzat să mai poarte mantie albastră cu stele, simbolul pontificatului păgân. Același lucru făcea și Gratian în anul 382, înlăturând și statuia Victoriei din Roma. Lovitura de grație a fost dată păgânismului de Teodosie prin edictul din 21 mai 381, când porunceca ca toți care au părăsit creștinismul revenind la păgânism să fie privați de dreptul la moștenire (*Codex Theodosianus* XVI, 7, 1-2). În anul 386 el a ordonat închiderea templelor păgâne din Asia și Egipt iar în februarie 391 și noiembrie 392 a interzis cercetarea templelor și sacrificiile de orice fel. El a luptat și împotriva sectelor, Ortodoxia fiind decretată religie de stat.

Înainte de moarte, împăratul Teodosie cel Mare a lăsat imperiul moștenire celor doi fii, *Arcadie* (395-408) în Răsărit și *Honoriu* (395-423) în Apus. Politica religioasă a lui Teodosie a fost continuată și desăvârșită de Arcadie și de fiul acestuia *Teodosie al II-lea* (408-450). Deși cel din urmă, sprijit de soția sa Eudochia, a favorizat monofizitismul, urmașul său, împăratul *Marcian* (450-457), căsătorit cu sora sa Pulcheria, a fost primul împărat care a primit coroana imperială din mâna patriarhului Constantinopolului, tradiție păstrată până la desființarea imperiului (29 mai 1453). Tot el a fost acela care în sprijinul Ortodoxiei a convocat Sinodul al IV-lea ecumenic la Calcedon (451) pentru condamnarea monofizitismului.

O mare însemnătate pentru Biserică a avut domnia împăratului *Justinian I* (527-565). Imperiul a cunoscut o mare întindere și înflorire. Împăratul a sprijinit Ortodoxia, dar s-a manifestat și ca un stăpân al Bisericii, amestecându-se până în cele mai mărunte probleme ale ei. A emis decrete referitoare la credință, a compus tratate teologice, a condus adunări bisericești și a convocat Sinodul al V-lea ecumenic la Constantinopol în anul 553. Domnia împăratului Justinian I a însemnat pentru relațiile dintre stat și Biserică o epocă în care un cap încoronat a exercitat cea mai mare influență asupra vieții bisericești.

Dacă în Răsărit imperiul cunoștea o mare înflorire, în Apus a reușit să se mențină doar până în anul 476, când ultimul împărat roman, Romulus Augustulus a fost detronat de Odoacru, regele tribului german al herurilor. Sub împăratul *Heraclie* (610-641), patriarhul Constantinopolului primește din nou demnitatea și prestigiul umbrat oarecum de împăratul Justinian I. El organizează armata cu sprijinul patriarhului și reușește să-i învingă pe perși. A readus imperiului Asia, Siria și Palestina, iar Bisericii i-a redat Sfânta Cruce, luate de perși. Ea a fost așezată în biserica Învierii din Ierusalim, la 14 septembrie 630 în timpul patriarhului Zaharia.

O perioadă de criză pentru Biserică a fost domnia împăraților isaurieni (*Leon al III-lea* 717-741, *Constantin al V-lea* 741-775, *Leon al IV-lea* 775-780) care au sprijinit iconoclasmul. Redresarea a venit prin împărăteasa *Irina* (797-802) și fiul ei *Constantin al VI-lea* (780-797), convocat fiind Sinodul al VII-lea ecumenic la Niceea (787) aprobând cultul icoanelor, al moaștelor și al sfinților.

Revenirea iconoclasului prin împărății *Leon al V-lea* (813-820), *Mihail al II-lea* (820-829) și *Teofil* (829-842) a necesitat un nou sinod (pentru

condamnarea acestei erezii) convocat de împărăteasa *Teodora* (842-856) și fiul ei *Mihail al III-lea* (842-867) decretându-se la 11 martie 843 prima duminică din Postul Mare „Duminica Ortodoxiei” sărbătorită în fiecare an.

Prin urmare, politica religioasă inițiată de împăratul Constantin cel Mare a fost practică cu unele excepții de toți împărății creștini și a fost benefică Bisericii, chiar dacă unora ei s-au amestecat prea mult în treburile ei, Biserica însă s-a simțit totdeauna protejată de stat, iar dogmele decretate de sinoadele ecumenice au devenit prin promulgarea suveranului legi de stat obligatorii pentru toți creștinii.

Bibliografie:

A. Cornea, *Mentalități culturale și forme artistice în epoca romano-bizantină (300-800)*, București, 1984; H.C. Matei, *O istorie a Romei antice*, București, 1979, p. 194-221; N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, trad. de M. Holban, București, 1974; D. Tudor, *Figuri de împărați romani*, vol. I-III, București, 1970-1975; N. Bănescu, *Istoria Imperiului bizantin*, vol. I-II, București, 2000 și 2003; A. Gabor, *Biserică și stat în timpul lui Teodosie cel Mare*, București, 2003; V. Muntean, *Bizantinologie*, vol. I, Timișoara, 1999; G. Sibiescu, *Împăratul Justinian I și erezii*, București, 1935; A. Gerostergios, *Justinian cel Mare. Sfânt și Împărat*, trad. de O. Ioan, București, 2004; N. Chifăr, *Puterea imperială bizantină și cultul icoanelor în secolul al VIII-lea*, în vol. „Studii istorice”, Sibiu, 2005, p. 143-154.

IV. RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI

IV.1. În primele trei secole

Deși se confrunta cu persecuțiile venite din partea autorităților de stat romane, creștinismul a fost predicat nu numai în Imperiul roman ci, în unele cazuri, chiar a depășit granițele acestuia. Martiriul a demonstrat lumii greco-romane nevinovăția creștinilor, curajul și convingerea lor religioasă iar ideile și principiile morale promovate de noua religie atrăgeau lumea păgână dezamăgită de neîmplinirea idealurilor religioase și filosofice. Sincretismul religios, deschiderea spre cultele orientale și tendința spre monoteism favorizau răspândirea creștinismului încât lumea păgână începuse să privească admirativ pe creștini și chiar să adere la învățătura lor. Generalizarea persecuțiilor începând cu anul 249 nu a putut distinge Biserica lui Hristos care se organizase temeinic și pătrunsesese adânc în conștiința și viața oamenilor.

Activitatea misionară începută de Sfinții Apostoli a fost continuată de ucenicii lor, numele unora fiind menționate de istoricul Eusebiu de Cezareea, în special a aceluia de la care ne-au provenit și unele scrieri: Clement Romanul, Ignatie al Antiohiei, Papias, Policarp al Smirnei ș.a. Tot Eusebiu precizează că mulți ucenici ai apostolilor își împărțeau averea săracilor și plecau departe ca misionari creștini, înființând comunități și hirotonind preoți. Apoi fiecare creștin devenea prin exemplul vieții sale un misionar iar comunitățile făceau cunoscută Evanghelia în orașul respectiv și în împrejurimi. Tot acum se poate vorbi de începuturile instituției catehumentului, *Învățătura celor doisprezece Apostoli* (Didahia) fiind o mărturie în acest sens.

La începutul secolului al III-lea apar primele școli catehetice la care auditoriul nu era format numai din creștini ci și din păgâni. Comunitățile vechi și mai bine organizate erau solicitate să trimită misionari. În jurul unor creștini zeloși și bine instruiți se formau adevărate cercuri misionare.

De asemenea, teologi ca Origen sau Ipolit erau solicitați de cercurile intelectuale pentru a le prezenta noua religie. Origen a fost ascultat la Antiohia de Iulia Mamaea, mama împăratului Alexandru Sever, care îl cunoscuse și pe Ipolit la Roma, iar Grigorie Taumaturgul, ucenic al lui Origen, era cunoscut în Pont.

Pătrunderea învățăturii Mântuitorului Hristos în lumea intelectuală a însemnat pe de o parte atragerea unor personalități la creștinism (proconsulul Sergiu Paulus în Cipriu, Dionisie la Atena), iar pe de altă parte formarea unei pleiade de scriitori și teologi recrutați tot din lumea aristocratică romană (Iustin Martirul și Filosoful, Taĵian, Atenagora Atenianul, Apollonius, Ciprian), care puneau în slujba Bisericii erudiția sau prerogativele lor civile și militare ce decurgeau din funcțiile pe care le îndeplineau, uneori chiar la curtea imperială.

Deși exagerată, afirmația lui Tertulian: „Sîntem de ieri și totuși am ajuns să umplem pămîntul și toate ale voastre: orașele, insulele, fortărețele, municipiile, locurile de întîlnire, taberele militare chiar, triburile, adunările electorale, palatul, senatul, forul. Numai templele vi le-am lăsat vouă” (*Apologeticum* 37,4) corespunde într-o oarecare măsură realității deoarece creștinii erau prezenți la sfîrșitul secolului al II-lea peste tot. Mărturiile istorice din această perioadă, chiar dacă sunt puține, confirmă totuși acest lucru.

Pliniu cel Tânăr proconsulul Bithyniei, scria împăratului Traian pe la anii 111-112 că „superstiția cea mare (creștinismul - *n.n.*) s-a răspândit pretutindeni”. Sfîntul Iustin Martirul și Filosoful († 165) arăta că nu există popor, la care să nu fi fost predicat Hristos iar Sfîntul Averchie scria pe la anul 180 că de la Romă și până dîncolo de Eufrat se găsesc biserici, creștini, Sfînta Eucharistie și semnul ΙΧΘΥΣ (ichthys = pește), simbolul Mântuitorului (Ιησοῦς Χριστός Θεοῦ Υἱός Σωτήρ = Iisus Hristos Fiul lui Dumnezeu Mântuitorul).

Sfîntul Irineu al Lugdunumului († 202) scria la anul 190 că este cunoscut creștinismul în Spania, Alexandria, Galia și Britania, Egipt, Libia, Grecia, Siria, Asia-Mică și Orient (*Adversus haereses* I, 10, 2). La rîndul său Tertulian dădea mărturie pe la anul 200 despre creștinismul care a cuprins toate țările și este cunoscut parților, mezilor, elamiiților, mesopotami-enilor, armenilor, frigenienilor, capadocienilor, în Asia și Pamfilia, în Egipt și Ierusalim, getuliilor, maurilor, în Galia și Britania, sarmaților, dacilor, germanilor și sciților și multor altora (*Adversus Iudaecos*, 7, 4-8).

Mai realist, Origen scria pe la anul 248 că cei mai mulți dintre britani, germani, daci, sarmați și sciți n-au auzit încă cuvîntul Evangheliei (*Comentariu la Evangelhia după Matei* 24, 14), în timp ce Lucian din Antiohia († 312) afirmă că orașe întregi se converteau la creștinism. Astfel, pe baza mărturiilor existente se poate stabili aria geografică de răspîndire a creștinismului (a se vedea A. Harnack, *Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig, 1924) după cum urmează:

Palestina. După dărîmarea Ierusalimului (70 și 135) și construirea unui oraș păgîn, Aelia Capitolina, s-a format aici o nouă comunitate creștină. Mai importantă era însă cea din *Cezareea*, unde funcționa din secolul al III-lea o școală catehetică înființată de Origen și o bibliotecă datorată preotului Pamfil. Mai funcționau centre episcopale la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al IV-lea la *Gaza*, *Emaus*, *Elefteropolis* și altele.

Fenicia. Existau comunități creștine la *Tyr*, *Sidon*, *Ptolemaida*, *Berit*, *Biblos* și *Tripoli*.

Arabia. Cel mai important centru creștin era la *Bostra*, cunoscut prin episcopul Beril întors de la erezia antitrinitară de Origen pe la anul 244.

Siria era una din cele mai imporante provincii creștine cu vestitul centru la *Antiohia*. Aici au păstorit urmași ai apostolilor (Evodiu, Ignatiu) și funcționa o școală exegetică cu mari influențe în zonă, concurînd cu cea din Alexandria. Alte comunități creștine erau cunoscute la *Damasc*, *Seleucia*, *Apamea*, *Samosata*, *Bereea* ș.a., la Sinodul I Ecumenic participînd 20 episcopi sirieni.

Mesopotamia, țara dintre cele două fluvii, Tigrul și Eufrat, avea ca centru creștin foarte important orașul *Edessa*, cu o școală creștină din prima jumătate a secolului al III-lea. Alte centre sunt cunoscute la *Nisibi*, *Casca*, *Resaina*, *Persa*, *Europas* și *Macedonopolis*. La *Ostroene* creștinismul a fost tolerat și a ajuns religie de stat chiar înainte de a fi admis în Imperiul roman, datorită regelui Abgar VII (176-213). În Persia sunt cunoscute comunități creștine la *Seleucia* și *Ctesifon*, perșii fiind tolerați cu creștinii.

Asia Mică. În Bithynia este cunoscută existența creștinismului din scrisoarea proconsulului Pliniu cel Tânăr, care amintește de existența unor comunități creștine chiar și la sate. Comunități înființate de Sfinții Apostoli existau la *Efes*, *Smirna*, *Filadelfia*, *Sardes*, *Pergam*, *Colose*, *Laodiceea* și *Hierapolis*. Sunt cunoscute apoi cele din *Nicomidia*, *Niceea*, *Calcedon*, *Brusa* iar în Frigia la *Pepuza* și *Synnada*. În sud erau

cunoscute comunitățile de la *Mira*, *Iconiu*, *Side*, *Perga*, *Listra*, *Derbe* și *Ancyra*. Lucian de Samosata, înainte de a se converti la creștinism, amintea de numeroși creștini în Pont, existând biserici la *Neocezareea* și *Comana*. În *Cezareea Capadociei* exista o importantă comunitate încă din secolul al III-lea.

Armenia. Creștinismul a luat amploare în timpul regelui Teridate al III-lea (261-317) mai ales prin misiunea Sfântului Grigorie Luminătorul, apostolul armenilor. S-a introdus limba națională în cult iar misionarii armeni au propovăduit creștinismul până pe țărmul răsăritean al Mării Negre în regiunea Lazica, având ca centru mai important la *Pityus*.

Cipru și Creta sunt cunoscute ca centre creștine din perioada apostolică.

Egipt. Conform tradiției, creștinismul a fost propovăduit în aceste ținuturi de Sfântul evanghelistul Ioan Marcu. Numărul mare de martiri din timpul împărașilor Septimiu Sever, Deciu și Dioclețian demonstrează existența unei intense vieți creștine în Egipt. *Alexandria* renumită nu numai pentru comunitatea creștină ci și pentru școala teologică întemeiată de Pauten și dezvoltată de Clement Alexandrinul și Origen, a devenit și un important centru de misiune creștină. Alte biserici existau *Pelusium*, *Arsinoe*, *Nicopolis*, *Lycopolis* și *Hermopolis*. Din Egipt creștinismul putea fi predicat în Etiopia și chiar în sudul Arabiei și în India, unde conform tradiției a fost Sfântul Apostol Toma.

Tracia. Pe lângă comunitățile înființate de Sfântul Apostol Pavel au apărut și altele noi la *Heraclea*, *Byzantion*, *Filipopole* și *Anchialos*. Macedonia avea centru important *Tesalonicul* iar Ahaia pe cel de la *Corint*. În Grecia creștinismul a pătruns în mai multe cetăți, fie de pe coastă, fie în nord, în Peloponez. Cel mai important centru spiritual a rămas *Atena*.

Dacia. Sunt cunoscute comunitățile creștine de la *Tomis*, *Calatis*, *Axiopolis* (Cernavoda) și *Durostorum* (Silistra). Creștinismul fusese propovăduit și în nordul Mării Negre, în ținutul Crimeei. În Pannonia existau comunități mai importante la *Sirmium* și *Poetovio*.

Dalmatia. Creștinismul era cunoscut aici încă din secolul al II-lea existând biserici la *Dyrrachium*, *Scupi*, *Singidunum* și *Sardica*.

Italia. Creștinismul italic este de proveniență apostolică, *Roma* fiind cel mai important centru creștin al lumii apusene. Se cunosc apoi comunități creștine la *Ravenna* și *Mediolanum*. La sinodul de la Roma din 251 au participat 60 de episcopi italici.

Africa. Primele dovezi sunt consemnate prin actul de la sfârșitul secolului al II-lea al „martirilor scilitani” din anul 180, deși creștinismul s-ar fi propovăduit mult mai devreme. Cel mai important centru creștin a fost *Cartagina*. La sinoadele africane din jurul anului 220 participau până la 70 episcopi africani, iar Tertulian și Sfântul Ciprian au făcut să crească prestigiul acestei biserici.

Numidia și Mauritania. Se cunosc comunități creștine din secolul al III-lea la *Sicca*, *Cirta*, *Rusicade*, *Cezareea* și *Tipasa*, la *Tingis* în Mauritania predicându-se Evanghelia în limba poporului.

Spania. Creștinismul pretins a fi de origine paulină s-a răspândit mai întâi în sud. Începând cu secolul al III-lea apar comunități creștine în nord, în est și chiar în interiorul Spaniei. Centre mai importante erau la *Saragossa*, *Legio*, *Toletum*, *Tarraco* și *Elvira*.

Galia. Creștinismul galican apare menționat în timpul persecuției lui Marcu Aureliu, când s-a înregistrat martiri la *Viena* și *Lugdunum*, în cel din urmă păstorind vestitul episcop Irineu († 202). Sunt menționate în secolul al II-lea și comunitățile de la *Arelate*, *Marsilia* și poate *Narbo*, iar din secolul al III-lea la *Tolosa* (Toulouse), *Burdigala* (Bordeaux), *Lutetia Parisiorum* (Paris) ș.a. Pe Valea Rinului s-au înființat biserici la *Treveri*, *Colonia Agrippina* (Köln), *Metz*, *Mainz*, *Strasbourg* și *Bonn*.

Britania. Creștinismul a pătruns în această regiune datorită stăpânirii romane, centre creștine figurând la *Eboracum* (York), *Londinium* (Londra) și *Lincoln*. Britania a trimis episcopi la sinodul de la Arelate din anul 314, iar Tertulian scria mult mai devreme că „locurile britanilor, inaccesibile romanilor, s-au supus lui Hristos” (*Adversus Iudaeos*, 7).

În concluzie, se poate afirma că până în secolul al IV-lea creștinismul avea pondere mai mare în Orient decât în Occident, mai mult în lumea greco-romană decât la alte popoare și mai mult în regiunile de coastă, unde accesul misionarilor era mai ușor decât în interiorul continentelor. Luând în calcul numărul mare de martiri, al participanților la diferite sinoade, al centrelor școlilor creștine și al clerului în general, se poate admite cifra aproximată de Karl Bihlmeyer (*Histoire de l'Église*, vol I, Mülhouse 1969, p. 59-66 și 418-422) de 3-4 milioane de creștini, ponderea fiind mai mare în Orient.

Bibliografie:

Adolf Hamack, *Mission und Ausbreitung des Christentums in ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig 1924; J. Zeiller, *L'empire romain et l'Église*, Paris 1928; K. Baus, *Handbuch der Kirchengeschichte*, vol. I, Freiburg 1963, p. 237 ș.u; H. Chadwick, *Die Kirche in der antiken Welt*, Berlin 1972; H. Conzelmann, *Geschichte des Urchristentums*, Göttingen 1969; C. Bihlmeyer/ H. Tuchle-Van Damme, *Histoire de l'Église*, vol. I, Mulhouse 1969, p. 59-66, 418-422; M. Pellegrino, *La chiesa nei primi secoli*, Torino, 1961; K.S. Latourette, *Geschichte der Ausbreitung der Christentums*, Göttingen 1956; J. Daniélou, *Les origines du christianisme latin. Histoire des doctrines chrétiennes avant Nicée*, tom. III, Paris, 1978.

IV.2. În secolele IV-VI**1. În Răsărit**

Încetarea persecuțiilor împotriva creștinilor prin edictul de la Mediolanum din anul 313, încreștinarea împăratului Constantin cel Mare, legislația favorabilă creștinismului și o nouă capitală dată Imperiului roman care în timp a devenit primul imperiu creștin, au constituit premisele convertirilor masive la Învățătura Mântuitorului Hristos. Cu toate acestea, procesul complex al încreștinării imperiului s-a derulat până către sfârșitul secolului al VI-lea. Uneori s-a încercat aplicarea direcției dure, așa cum se poate constata din afirmațiile „prea creștinului împărat” Justinian (527-565) făcute în anul 546: „Zeci de mii de oameni, din care unii vestiți și de neam, grămăticii, filosofi, profesori și medici, după ce au fost descoperiți și torturați, au mărturisit că nu sunt creștini; de aceea au fost biciuiți și întemnițați, pentru ca pe urmă să fie încredințați bisericilor să-i învețe doctrina creștină”. În general însă s-a urmat calea firească a lucrurilor, încreștinările făcându-se din convingere și nu cu forța. Procesul început de împăratul Constantin cel Mare era ireversibil, chiar dacă s-a încercat revenirea oficială la păgânism de către împăratul Iulian Apostatul (361-363) sau opuneri de rezistență ca în cazul Hypatiei din Alexandria.

În Răsărit, leagănul creștinismului, erau create unele condiții specifice, care au facilitat o mai rapidă răspândire a noii învățături nu numai în mediul urban ci și în cel rural. Încă din primele veacuri s-a mers pe acordarea unei largi autonomii extinse în unele cazuri până la autocefalie. Promovarea limbilor naționale și în cult a permis traducerea bibliei și cărților de cult în limbile siriană, coptă, armeană, arabă, georgiană, etiopiană și altele. Acest lucru nu s-a putut realiza în Apus. Limba latină a rămas secole de-a rândul singura limbă liturgică la toate popoarele, deși în primul mileniu creștin au existat și unele liturghii și tradiții proprii, dar despre a căror existență nu s-a mai vorbit decât ca despre o vagă amintire. În momentul în care s-a încercat odată cu elenizarea Imperiului roman de Răsărit grezizarea Bisericii accentuându-se foarte mult intoleranța față de celelalte tradiții liturgice orientale, s-a ajuns să primeze interesele politice secundare față de cele religioase și astfel s-au făcut primele breșe în unitatea Bisericii. Vechii Orientali s-au despărțit de Biserica Ortodoxă, rămânând în această situație până astăzi.

Dintre popoarele răsăritene încreștinate în secolele IV-VI enumerăm pe armeni, georgieni, perși, indieni, arabi, copecți, egipteni, nubieni și altele, fără a exclude faptul că misionarii nestorieni au transmis învățătura creștină în Irak, Turchestan, Mongolia și China.

Armenia. Din punct de vedere politic, Armenia a trebuit mereu să facă față tendințelor expansioniste ale Persiei și Imperiului bizantin. Pe linie religioasă, armenii au cunoscut creștinismul de timpuriu. Datorită faptului că religia dualistă persană era susținută cu fanatism de dinastia susanizilor (224-640), multe familii creștine armene au preferat să ia drumul exilului decât să renunțe la religia lor. Așa s-a întâmplat și cu tânărul *Grigorie*, supranumit *Luminătorul* (Lusavorit) (†332), descendent al familiei regale, care s-a refugiat în Cezareea Capadociei unde a primit botezul. Întorcându-se în Armenia, Grigorie a fost arestat și persecutat de regele Tiridate al II-lea (261-317). După 15 ani de detenție, în urma vindecării miraculoase a regelui, Grigorie a fost eliberat și trimis la Cezareea Capadociei pentru a fi hirotonit episcop. Botezându-l pe regele Tiridate și familia lui, armata și sfetnicii, Grigorie a trecut la organizarea Bisericii Armene cu centru la Eciמידzin, unde, după tradiție, Mântuitorul însuși a arătat locul altarului. Au fost înființate alte 12 episcopate, iar la moartea marelui misionar ar fi rămas doar 17 familii neîncreștinate. El a fost venerat ca sfânt la scurt timp după moarte și considerat până astăzi apostolul armenilor.

Reluându-se modelul vechi-testamentar, s-a instituit principiul ereditar în preoție. În cult a fost folosită limba armeană. Dintre urmașii imediați ai Sfântului Grigorie amintim pe *Aristage*, ca reprezentant al Bisericii Armene la Sinodul I ecumenic din Niceea (325), și *Nerses cel Mare* (325-379), care preluând modelul prietenului său, Sfântul Vasile cel Mare, în opera caritativă misionar-pastorală și ascetică, este considerat o mare personalitate a Bisericii Armene. Din păcate acest lucru a fost interpretat de regele Pap ca o alianță cu grecii, inamicii regatului, și a fost otrăvit. Biserica Armeană a fost declarată autocefală sub conducerea unui catolicos.

Schimbările politice survenite în regatul armean (în anul 385 regatul a fost împărțit și anexat Persiei și Imperiului roman de Răsărit iar în anul 428 își încetează complet existența) au făcut ca armenii să-i păstreze identitatea prin Biserică, rolul conducător avându-l catolicosul, adunarea clerului și a credincioșilor. În acest context politico-religios un rol important

a avut catolicosul Sahac (Isac) cel Mare (390-440), ultimul descendent al Sfântului Grigorie Luminătorul.

Folosindu-se de alfabetul inventat de arhimandritul Mesrop, s-a tradus Sfânta Scriptură în limba armeană după versiunea siriacă Peșito, în anul 410 și după versiunea greacă Septuaginta, în anul 432. Tot acum s-a întocmit și un formular pentru Sfânta Liturghie cu elemente din liturghiile Sfinților Iacob, Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur și opere din scriitorii patristici siriieni și greci.

Absența episcopilor armeni de la sinoadele II, III și IV ecumenice a fost cauzată de războaiele cu perșii și bizantinii. Refuzul acceptării formulei dogmatice de la Calcedon nu s-a datorat atât controverselor religioase ci mai mult confruntărilor politice, așa încât sinoadele de la *Vagarșapat* (491) și *Tvin* (525) au aprobat formula necalcedoniană și expresia „cel te-ai răstignit pentru noi” adăugată de Petru Gnavevs imnului trisaghion.

Georgia sau Iveria. Începuturile creștinismului georgian se datorează misionarilor armeni. În jurul anului 320 *Nino* sau *Nunia*, o captivă de război armeană creștină, a atras atenția asupra religiei creștine datorită unor vindecări miraculoase de care s-a bucurat chiar regina. Câțiva ani mai târziu, regele Mirian a cerut împăratului Constantin cel Mare să-i trimită misionari creștini. Episcopul Eustasie al Antiohiei l-a botezat pe rege și poporul georgian și i-a încredințat conducerea și organizarea Bisericii georgiene episcopului Ioan, Biserica Antiohiei exercitându-și jurisdicția și asupra Georgiei. La sfârșitul secolului al V-lea georgienii si-au obținut atât independența politică față de perși și bizantini prin regii *Arcil* și *Vahtang*, cât și autocefalia bisericească față de Antiohia. Totuși patriarhul antiohian avea dreptul de a-l hirotoni pe catolicosul georgian și să trimită un exarh în caz de vacantare a scaunului patriarhal sau la apariția unor erezii.

Între anii 390-550 a fost tradusă Biblia și majoritatea cărților de cult în limba georgiană, iar menținerea relațiilor culturale și bisericești cu Antiohia și Constantinopol i-a determinat pe georgieni să recunoască formula calcedoniană în timpul catolicosului *Kirvan I* la începutul secolului al VII-lea și să adopte liturghia bizantină și alte rânduieli liturgice. Adăugăm și faptul că georgienii s-au remarcat ca misionari în nordul Mării Negre și a Mării Caspice încreștinând alani, lazi, tani, abasgi și alte popoare învecinate. De asemenea se cunosc încă de timpuriu călugări georgieni la

putem vorbi și de *Caria*, *Frigia* și *Lichia*, deși mai existau nuclee păgâne și în secolul al VI-lea.

Egipt. Centru cultural și spiritual al Egiptului era Alexandria. Paralelismul religios alexandrin s-a menținut până la sfârșitul secolului al IV-lea. Odată cu dărâmarea faimosului sanctuar păgân Serapeum (391) și masacrarea Hypathiei, simbolul filosofiei păgâne alexandrine, de către populația creștină din Alexandria în anul 415, păgânismul pierde și aici șansa de a mai exista.

Biserica Egiptului era organizată în aproape 100 de eparhii, cele mai renumite, exceptând Alexandria, fiind la Pelusium, Thmuis, Nicopolis, Lycopolis, Hermopolis, Arsinoe și Berenice în Libia Pentapolei. Deși Egiptul era câștigat aproape în întregime la creștinism, au mai rezistat unele coloniile păgâne și în secolul al V-lea. De exemplu în insula Philae, din sudul Egiptului, sanctuarul Isidei care avea și templul zeiței Isis a trebuit să fie cruțat de furia creștinilor de teama tribului blemienilor.

Un rol important pentru răspândirea creștinismului în Egipt l-a jucat introducerea alfabetului grecesc cu adaptările necesare pentru limba copță și folosirea limbii autohtonilor de către misionarii creștini. Disputele ariene și schisma meletiană nu au reușit să slăbească unitatea creștină, ci dimpotrivă a întărit-o, un rol important revenind monahismului.

Abisinia sau Etiopia. Creștinismul etiopian este legat de activitatea misionară a celor doi nepoți ai filosofului Meropiu din Tyr, *Frumențiu* și *Edestiu*. Cei doi captivi, (corabia cu care călătoreau a fost atacată de indigeni și doar ei au scăpat cu viață) au câștigat simpatia regelui etiopian din Axum (Auxuma), care i-a eliberat și le-a oferit importante funcții administrative. După moartea acestuia, au asigurat tutela regelui minor Aizana (Ezana) și conducerea statului. În paralel, au desfășurat și o impresionantă activitate misionară. Când au venit la Alexandria și i-au relatat Sfântului Atanasie cel Mare († 373) despre situația creștinismului la abisinieni, *Frumențiu* a acceptat să fie hirotonit episcop pentru Etiopia. Revenind la Axum în anul 350 l-a botezat pe regele Aixuna și pe fratele său Sazuna și mult popor. Deși împăratul Constanțiu a insistat ca *Frumențiu* să accepte arianismul, Etiopia a continuat să păstreze Ortodoxia niceeană.

Concomitent cu propovăduirea creștinismului, episcopul *Frumențiu* a oferit abisinienilor și o literatură etiopiană care a devenit cu timpul creștină. Introducând vocale în alfabetul etiopian, el l-a făcut mult mai practic

și mai ușor de citit. În acest domeniu un rol important au avut monahii etiopieni care au tradus multe opere din greacă și siriană.

După ocuparea Egiptului de arabi, etiopienii au păstrat legăturile canonice cu Alexandria și s-au menținut pe linia tradițională ortodoxă chiar dacă au păstrat unele practici iudaice (circumciziunea, sabbatul alături de duminică, preoția ereditară, refuzul unor alimente) sau musulmane (poligamia).

Nubia. Nubienii sau blemienii au fost încreștinați în tradiția orientală necalcedoniană în timpul împăratului Justinian I (527-565) prin misionarismul înflăcărat al preotului *Iulian* din Alexandria și păstoriți de episcopul Teodor din Philae.

Bibliografie:

- P. Krüger, *Zur Einführung des Christentums in Armenien durch den König Tiridat (Tridates)*, în: *Ostkirchliche Studien*, Würtzburg, 19 (1970), p. 339-346; R. W. Thomson / Moses Khorenats, *History of the Armenians*, Cambridge 1978; M. Rădulescu, *Aspectul național în evoluția Bisericii armenie*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 3-4/1974, p. 447-515; E. Norocel, *Biserica Armena*, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 7-8/1965, p. 374-390; H. Zohrabian, *Istoria Bisericii Armenie de la introducerea creștinismului în Armenia până în zilele noastre*, trad. de V. Mesturgian, București 1934; Gr. D. Cruceanu, *Istoria Bisericii Armenie până la Sinodul al IV-lea ecumenic*, București 1929; T. Grigorian, *Istoria și cultura poporului armean*, București, 1993; G. Toumanoff, *Studies in Christian Caucasian history*, Georgetown, 1963; R. Janin, *Origines chrétiennes de Géorgie*, în: *Echos d'Orient*, 15 (1912), p. 289-299; E. Norocel, *Istoria Bisericii Georgiene*, în: „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 9-10/1967, p. 577-592; J. Labourt, *Le christianisme dans l'Empire perse sous la dynastie sassanide (224-632)*, Paris, 1904; P. Thomas, *Churches in India*, New-Delhi, 1964; E. Tisserant, *Eastern Christianity in India*, Bombay/Calcutta/Madras, 1957; L. W. Brown, *The Indian Christians of St. Thomas*, Cambridge, 1956; M. Constantinescu, *Istoria bisericii din Malabar*, în: „Glasul Bisericii”, nr. 1-2/1964; C. Vasiliu, *Biserica creștinilor tomiți din Malabar*, în: „Studii Teologice”, nr. 5-6/1965, p. 354-368; Nicolae, mitropolitul Axomei, *A short introduction to the Ethiopian Orthodox Church*, Addis Abeba, 1965; F. Hezer, *Konfessionskunde*, Berlin/New-York, 1977, p. 202-302 cu foarte bogată bibliografie; W. Wright, *Istoria literaturii creștine siriene*, trad. rom. R. Rus, București, 1996; L. Stan, *O nouă patriarhie, Biserica din Etiopia*, în: „Ortodoxia”, nr. 1/1960, p. 34-73; I. Pulpea (Rămureanu), *Possibilitatea întoarcerii Bisericii monofizite la Ortodoxie*, în: „Ortodoxia”, nr. 4/1951, p. 586-636; I. Rămureanu, *Evenimentele istorice înainte și după Sinodul de la Calcedon (451)*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1970, p. 179-211; D.W. Winkler / K. Augustin, *Die Ostkirchen*, Graz, 1997.

2. În Apus

Imperiul roman de Apus și-a menținut în secolul al IV-lea granița nordică pe linia Dunării și a Rinului. Importantele centre creștine existente deja la începutul secolului al IV-lea au urmărit între altele câștigarea pentru creștinism a emigranților în Imperiul roman pentru a-i asimila în lumea romană care, deși mai păstra vechile credințe păgâne, a cunoscut o aderare la noua religie în plină ascensiune.

Persecuția lui Dioclețian a determinat pe mulți creștini să caute refugiu la popoarele barbare învecinate imperiului, unde se simțeau mai în siguranță decât la ei acasă, devenind astfel misionari printre locuitorii acestor triburi. Semnificativă în acest sens este afirmația scriitorului creștin Salvian († 495): „Săracii sunt despuiați de tot ce au, văduvele se vaită, orfanii sunt calcați în picioare până într-atât încât mulți dintre ei (chiar oamenii de neam ales și de creștere deosebită), își caută scăpare la dușmani. Pentru a nu pieri ca victime ale persecuției publice, ei se duc să caute la barbari omenia romanilor, întrucât nu mai pot răbda neomenia barbară printre romani. Se strămută la goți, bagauzi (burgunzi) sau la alți barbari..., căci preferă să trăiască liberi sub o aparentă sclavie, decât să fie sclavi sub o aparentă libertate”.

Pătrunzând în teritoriile romane ca „foederati”, acești barbari (goți, ostrogoți, vizigoți, burgunzi și vandali) au ocupat destul de repede funcții administrative civile și militare, devenind uneori chiar indispensabili. Ei nu urmăreau să submineze imperiul, ci dimpotrivă luptau pentru apărarea lui. Cunoșteau limba latină, dar nu erau foarte familiarizați cu ea pentru că și-au însușit-o în mod mecanic. Amestecul romanilor cu acești barbari a dat o nouă vigoare imperiului. După această „barbarizare”, Imperiul a cunoscut o nouă „romanizare” care presupunea încreștinarea barbarilor. Nu se poate vorbi de o asimilare a lor, ci de încreștinarea unor popoare care în contact cu vechea romanitate au dat naștere la popoare noi și la apariția unor Biserici noi, în care unele principii religioase autohtone și-au găsit viabilitatea în creștinism. La început, mai ales popoarele germanice au fraternizat cu creștinismul fără a fi dispuse să părăsească religiile lor. Impresionate însă de puterea, erudiția, bogăția, ospitalitatea și moralitatea creștinilor, în special a călugărilor, dar și din interes politic, aceste popoare s-au încreștinat, marcând o nouă perioadă în istoria creștinismului apusean.

La goți. Desigur prezența creștinilor romani printre barbari presupunea și propovăduirea învățăturilor creștine. Astfel la Sinodul I Ecumenic a fost prezent și episcopul Teofil din Gothia. Acest lucru nu trebuie interpretat în sensul că toți goții erau creștini ci că în Gothia, adică în ținuturile nord-dunărene controlate de goți, exista o Biserică bine organizată. De asemenea se știe că împăratul Constantin i-a exilat în Scythia Minor pe Eutihie din Capodocia și pe episcopul Audiu al Mesopotamiei, care fără îndoială au desfășurat o intensă activitate misionară pentru goți.

Pentru istoria încreștinării goților, un nume de mare rezonanță este cel al lui *Ulfila* sau *Wulfila*. El era descendent al unei familii creștine din Capodocia luată captivă de goți în anul 264. S-a născut în jurul anului 310 în ținuturile dunărene și a îndeplinit o perioadă de timp funcția de translator în slujba goților cunoscând limbile greacă, latină și gotică. Probabil așa se explică prezența lui la Constantinopol, la curtea împăratului Constantin. În anul 341 a fost hirotonit episcop pentru „țara goților” de Eusebiu al Nicomidiei, pe atunci episcop al capitalei. În anul 348, când a fost declanșată o persecuție împotriva creștinilor goți, Ulfila, având aprobarea împăratului Constantin, a trecut Dunărea împreună cu păstoriții săi așezându-se în Mesesia Inferior la Nicopolis. Timp de 40 de ani Ulfila a predicat învățătura creștină în greacă, latină și gotică nu numai la goți ci și la „romani” participând la mai multe sinoade și conferințe religioase, cu siguranță ocazionate de disputele ariene. A murit la Constantinopol în anul 383.

Marele merit al „apostolului goților” a fost acela că a creat un alfabet, o combinație de litere grecești, latine și runice (germanice) cu ajutorul căruia a scris mai multe lucrări teologice dar mai ales a tradus în limba gotică, Sfânta Scriptură, oferind astfel misionarilor creștini un inestimabil instrument de lucru. Existența multor expresii latine în această traducere se explică prin influența pe care a exercitat-o asupra lui creștinismul adoptat deja de numeroși daco-romani de pe ambele maluri ale Dunării.

La vizigoți și ostrogoți. Datorită apariției hunilor pe Don și în nordul Mării de Azov, ostrogoții și vizigoții, învinși pe la anul 370, cer permisiunea împăratului Valens (364-378) să se așeze în sudul Dunării, în teritoriile imperiale. Împăratul a acceptat impunând două condiții: participarea lor ca foederati (asociați sau mercenari) în companiile armatei imperiale și acceptarea creștinismului în variantă ariană. Astfel, majoritatea vizigoților conduși de *Fritigern* s-au încreștinat în jurul anului 375 în variantă ariană,

rămânând așa aproape 180 de ani. Din Tracia vizigoții au ajuns la Roma, pe care au jefuit-o la 24 august 410, iar de aici în sudul Galiei la Toulouse și apoi în Spania formând un puternic stat vizigot, care a durat până în anul 711 când a fost distrus de arabi. În Spania, vizigoții, revenind la Ortodoxie, au format o Biserică autocefală care ținea sinoade convocate de rege, avea mai mulți episcopi și o liturghie proprie asemănătoare cu liturghiile din Biserica primară.

Imperiul roman de Apus a reușit cu mare efort politic și militar, fiind implicat chiar și episcopul Romei, să reziste până în anul 476, când ultimul împărat, Romulus Augustulus, a trebuit să cedeze în fața lui Odoacru, regelui tribului germanic al herulilor. Între timp ostrogoții au înființat un regat al Italiei, condus de Teodorice cel Mare (†526) având capitala la Ravenna, care s-a arătat tolerant cu creștinii și cu papii de la Roma. Regatul, dar mai ales Ravenna, fiind revendicate de bizantini au fost cucerite după moartea lui Teodorice de împăratul Iustinian I.

La *suevi*. Acest popor s-a creștinat tot în credința ariană pe filieră vizigotă în timpul regelui Renimunt. Totuși regele Hararic (510-559) a reușit să-i aducă la Ortodoxie. Un rol important pentru creștinarea lor a avut arhiepiscopul *Marian de Bracara (Braga)* în nord-vestul Spaniei.

La *longobarzi*. Venind din Pannonia, tribul condus de Alboin, era în parte creștinat în formă ariană când s-a stabilit în Italia. Strădaniile prințesei Theodelinda de a-i convinge pe cei doi soți ai ei, Autharis și Turin să renunțe la arianism au fost zadarnice. Abia în secolul al VII-lea, în timpul domniei regelui Grimoald, longobarzii au renunțat la arianism mărturisind credința ortodoxă niceeană.

La *burgunzi*. Burgunzii, popor care locuia între Main și Neckar și pe malul stâng al Rinului, s-au creștinat tot în formă ariană prin intermediul vizigoților. În timpul regelui Sigismund au acceptat credința niceeană.

La *vandali* a pătruns creștinismul în formă ariană în secolul al IV-lea, când ei se aflau în Pannonia. Venind în Africa unde au întemeiat un nou regat pe la anul 429, au continuat să mărturisească arianismul. Situația s-a schimbat abia în anul 534 când generalul Belizarie, din ordinul împăratului Iustinian, a distrus regatul vandalilor.

La *franci* creștinismul a pătruns datorită populațiilor autohtone creștine peste care s-au așezat la sfârșitul secolului al V-lea. Se pare totuși că creștinarea oficială a francilor s-a făcut pe la anul 496, când regele *Chlo-*

dwig (Clovis) (481-511) influențat de soția sa, Clotilda, care era creștină, a promis că va primi botezul împreună cu nobilii săi (cca. 3000) dacă va câștiga bătălia cu alamanii de pe Rin. Botezul a fost oficiat de episcopul *Remigius de Reims*. Încreștinarea francilor a stopat extinderea arianismului, regele Chlodwig dar și episcopii Remigius de Reims, Cezar de Arelate, Martin de Tours cât și sfințele misionare Genoveva și Radegunda fiind considerați apărători ai Ortodoxiei în Apus. De la franci creștinismul a pătruns și la alamanii și șvabi însă foarte greoi, printre misionari remarcându-se călugării scoțieni Fridolin, Columban, Gallus, Trudpert, Pirmin, Magnus și Teodor.

La *bavarezi*, creștinismul era cunoscut încă din secolul al V-lea când s-a botezat prințul *Garibald* și fiica sa Theodelinda, care a contribuit apoi la încreștinarea longobarzilor. La solicitarea lui Garibald au desfășurat activitate misionară printre bavarezi abatele *Eustațiu de Luxeuil* și episcopii *Ruprecht de Worms*, *Emeran de Poitiers* și *Corbinian de Chartrettes*. Organizarea vieții bisericești din Bavaria a revenit însă lui *Bonifaciu*, Biserica fiind ridicată la rang de arhiepiscopie din inițiativa împăratului Carol cel Mare (768-814) în anul 798. În Bavaria existau încă patru eparhii: Regensburg, Passau, Freising și Salzburg. Elanul misionar al lui Bonifaciu s-a răsfrânt și asupra slavilor din Moravia și Boemia. În Turingia a apărut primul misionar scoțianul *Kilian* pe la anul 685. La Wurzburg a fost botezat ducele Gozberg, căruia i-au urmat apoi majoritatea turingienilor. Declanșarea unei persecuții pe la anul 698 a făcut mulți martiri, fiind necesară o nouă încreștinare în timpul lui Bonifaciu.

La *frizii* din nordul Germaniei au predicat anglo-saxonul *Willibrord* și colaboratorii lui pe la anul 690. Încreștinarea masivă a frizilor s-a făcut însă după ce Carol cel Mare a cucerit aceste teritorii.

Cel mai important misionar și organizator al vieții religioase la popoarele germanice a fost anglo-saxonul *Wifrid (Bonifaciu)*. Între anii 721-722 a propovăduit în Hessa superioară iar după anul 722, când a fost hirotonit episcop al germanilor de către papa Grigorie al II-lea (715-731) a activat în Hessa inferioară și Turingia. Aici a distrus sanctuarul păgân reprezentat de stejarul de la Geismar, din lemnul căruia a construit o bisericuță cu hramul Sfântul Petru.

În anul 732 papa Grigorie al III-lea (731-741) l-a ridicat pe Bonifaciu la rang de arhiepiscop. Organizând Biserica bavareză și pe cea din Hessa

cu puternice centre episcopale la Buraburg, Erfurt, Würzburg, Fulda și altele, a plecat în anul 753, însoțit de un grup de ucenici, la frizi, iernând la Utrecht. În primăvara anului 754 și-a continuat pentru foarte scurt timp activitatea misionară, deoarece fiind surprins de un grup de barbari în timp ce pregăteau botezul unor neofiți pe malul râului Boorn, au fost omorâți. Trupul venerabilului misionar martir a fost înmormântat la mănăstirea din Fulda, el fiind venerat ca „apostol al germanilor”.

La britani sau briți creștinismul a fost cunoscut de timpuriu, iar în secolul al IV-lea s-au înregistrat încreștinări masive până către ținuturile Scoției. După retragerea stăpânirii romane în anul 407, creștinii britani au fost atacați de scoțieni și picți (irlandezi). Cerând ajutorul triburilor germanice, ei au fost eliberați dar și recăștiți pentru politeismul păgân.

În Irlanda creștinismul a fost cunoscut încă din secolul al V-lea, deoarece papa Celestin I al Romei îl trimitea la anul 431 pe Paladiu ca episcop al creștinilor din Scoția. Încreștinarea definitivă a Irlandei s-a datorat misionarului britan Patrick (Patriciu). Printre picți și scoți a predicat în secolul al IV-lea britanul Ninian, însă un succes deosebit la încreștinarea lor a înregistrat abatele irlandez Columban. În Anglia, a activat ca trimis al papei Grigorie cel Mare (590-604), începând cu anul 596 egumenul benedictin Augustin. El s-a bucurat de toleranța regelui Ethelbert din Kent care a primit împreună cu soția sa botezul creștin. Exemplul a fost urmat și de popor, organizându-se importante centre episcopale la Canterbury, Kent și York.

Bibliografie:

K.S. Latourette, *A history of the expansion of Christianity*, 1-2, London, 1971; E. A. Thomsen, *The Visigoths in the time of Ulfila*, Oxford, 1966; Idem, *Christianity and the northern Barbarian. The Conflict between Paganism and Christianity in the fourth century*, Oxford 1963; R. Noll, *Frühes Christentum in Österreich*, Wien, 1954; I. Rămureanu, *Creștinismul în provinciile romane dunărene ale Iliricului la sfârșitul secolului al IV-lea*, în: „Studii Teologice”, nr. 7-8/1964, p. 408-450; P. M. Duval, *La Gaule chretienne a l'epoque romaine. Des origines chretiennes a la fin du IV-e siecle*, Paris, 1964; Idem, *L'Eglise des Gaules au V-e siecle*, Paris, 1957-1965; Idem, *La Gaule jusqu'au milieu du V-e siecle*, Paris, 1971; J. R. Palanque, *Histoire du christianisme en France, Tom. I. Des origines a la crientie medievale*, Paris, 1957; R. Philippe et autre, *La Gaules chretiennes, 500-900*, Paris, 1973; W. Delius, *Geschichte der irischen Kirche von ihren Anfängen bis zum 12. Jahrhundert*, München/Basel, 1954; C. Ștefan, *Misiunea creștină în Apus și Răsărit (secolele V-X)*, Cluj-Napoca, 2002.

V.

EREZII ȘI SCHISME

Cuvântul „erezie” (*haeresis*) înseamnă opțiune, alegere, părere separată despre, eroare, sectă sau erezie. Termenul este folosit pentru a defini învățăturile greșite, erorile, doctrina celor care n-au acceptat sau n-au păstrat învățătura de credință creștină așa cum a fost predicată de Mântuitorul Iisus Hristos și propăvăduită de Sfinții Apostoli, înțeleasă și păstrată de Biserică. Ereziile au apărut în Biserică încă de la începuturile existenței ei. Însuși creștinismul ca religie diferită de iudaism a fost numit la început „eres” (F.Ap. 28, 22) iar Sfântul Apostol Pavel consideră ereziile un fenomen firesc (1 Cor. 11, 19). Biserica combătându-le poate să evedențieze adevărurile de credință conforme cu Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție.

Erezia este așadar o pornire conștientă de a contrazice învățătura adevărată a Bisericii. Nu orice interpretare eronată a unui text scripturistic mai greu de înțeles, fără intenție, poate fi considerată însă de la început erezie, ci numai în momentul în care interpretul nu-și recunoaște greșeala și nu acceptă interpretarea corectă dată de Biserică. Astfel de erori au fost numite „eterodoxie” (părere eronată), „kenodoxie” (părere deșartă), „kakodoxie” (părere rea) sau „paradoxie” (părere greșită) pentru a le diferenția de „ortodoxia” (învățătura adevărată) Bisericii. În comparație cu erezia, schisma definește o abatere de la normele disciplinare ale Bisericii.

Primele erezii au fost de factură iudaică prin care se încerca introducerea în creștinism a unor practici vechitamentare (circumciziunea, sabbatul sau chiar unele ritualuri). Iudeo-creștinii moderati au menținut comuniunea cu Biserica în timp ce iudaizantii s-au organizat în grupuri sectare separate.

V.1. Eretici iudaizanți

1. *Nazareii* făceau parte din categoria iudaizanților moderați și erau grupați pe malul drept al Iordanului. Deși respectau legea mozaică, nu cereau să fie impușă și creștinilor. Îl recunoșteau pe Hristos drept Mesia și acceptau nașterea Sa supranaturală, moartea și învierea Sa. Dintre cărțile Noului Testament foloseau doar Evanghelia după Matei în limba aramaică sau cum afirmă istoricul Teodoret, Evanghelia zisă „după Evrei”.

2. *Ebioniții*, iudaizanți rigoriști, nu recunoșteau divinitatea lui Iisus Hristos, respectau legea mozaică, Evanghelia după Matei în versiunea aramaică, dar respingeau epistolele pauline considerându-l pe Sfântul Apostol Pavel un apostat. Ebioniții moderați țineau și sabatul și duminica. Symmachus, cel mai important reprezentant al ebioniților, a tradus Vechiul Testament în limba greacă în secolul al II-lea.

V.2. Iudeo-gnosticismul

Iudeo-gnosticismul era un sincretism de învățături mozaice, gnotice și creștine.

Cerint, un iudeu alexandrin influențat de filosofia lui Filon din Alexandria, a trăit în Asia Mică. El admitea dualismul: un Dumnezeu ascuns, invizibil, inefabil și materia eternă. Lumea era opera unui Demiurg. Iisus a fost un om natural, dar deosebit de ceilalți oameni prin bunătate și dreptate. La botez s-a pogorât asupra lui Hristosul, spiritul lui Dumnezeu, care L-a ajutat să facă minuni, dar care L-a părăsit la moarte. Neadmîțînd realitatea întrupării lui Hristos, el se înscria printre docheți.

Elchesaismul. Numele ereziei ar proveni de la un eretic Elkesai sau Elkesai, care a trăit în secolul al II-lea, sau de la cuvintele ebraice „hel kesai”, care înseamnă putere ascunsă. Elchesaismul este un amestec de idei religioase păgâne, iudaice, creștine, naturalism păgân, magie, astrologie și fatalism. Adepții acestei erezii respectau legea mozaică exceptînd sacrificiile sângeroase. Interziceau consumul de carne și vin, împărțîndu-se cu pâine și sare. Permiteau căsătoria și practicau un fel de botez și mai multe spălări rituale.

După învățătura lor, Hristos era un înger uriaș care s-a întrupat de mai multe ori, ultima întrupare făcîndu-se din Fecioara Maria. Alături de El stă Duhul Sfânt ca principiu feminin. Învățătura elchesaților era cuprinsă într-o scriere revelată, secretă, căzută din cer și adusă „profetului” Elchesai de însuși Fiul lui Dumnezeu.

V.3. Gnosticismul

Gnosticismul, un sistem de crezii foarte complicat, și-ar avea originea după unii autori (Sfântul Irineu de Lyon, Ipolit) în întâlnirea dintre creștinism și filosofia greacă, gnosticismul fiind „o acută elenizare a creștinismului” (Adolf von Harnack), un rezultat al purificării evangheliei prin filosofie. După alți autori, gnosticismul ar fi o creație precreștină a Egiptului antic sau a spațiului siro-palestinian sau persan. Alți istorici sunt de părere că gnosticismul trebuie căutat în iudaism, ca un rezultat al dezamăgirii mesianice provoca de evenimentele din anii 70 și 135. Nu se mai aștepta instaurarea împărăției lui Dumnezeu pe pământ, nu mai prezenta interes lumea creată de un Demiurg în care sufletul se simțea întemnițat, ci se căuta mîntuirea personală printr-o cunoaștere intimă a eului adevărat care aparține altei lumi.

Gnosticismul este așadar un fenomen religios cu caracter sincretist, conținînd idei religioase din diferite culte vechi și chiar din iudaism și creștinism. El este anterior creștinismului și nu un produs al evoluției interne, ci un rezultat al curentului sincretist, care căuta să atragă și creștinismul în marele proces al amestecului de religii și să-l transforme într-o religie a misterelor.

Numele gnosticismului vine de la cuvîntul grecesc γνῶσις (gnosis) care înseamnă cunoaștere. Gnosticul este un om care dorește mai mult să cunoască decît să creadă. El cunoaște pentru că este posesorul revelației. El știe „cine am fost și ce am devenit, unde am fost și unde am fost aruncați, spre care țel noi tindem și de cine am fost răscumpărați, ce este nașterea și ce este nașterea din nou” (cf. Clement Alexandrinul, *Excerpte din Teodot*, 78, 2). Cunoașterea este garantul eliberării și mîntuirii. Ea îl eliberează pe om de el însuși, de lumea materială și îi redă menirea primordială. Gnosticismul are la bază trei principii *dualismul*, *emanaționismul* și *mîntuirea prin gnoză*.

Dualismul presupune existența a două principii veșnice și opuse. Gnosticismul se folosea de concepția dualistă pentru a explica dubla existență a lumii prin actul creator al unei voințe personale și libere. Lumea, opera unui Demiurg, a unui înger inferior, este rea. Pentru a explica actul creației și existența lumii, gnosticii se folosesc de mituri. Astfel se pot explica căderea spiritului în lumea materială, coborîrea Mîntuitorului în lume, care pentru ca să-l salveze i se descoperă și cu urcarea la cer îi des-

chide calea spre sferele cerești. Gnosticismul a cunoscut mai multe forme și a dat naștere multor secte. Cele mai cunoscute sisteme gnostice sunt cel sirian și cel alexandrin.

Gnosticismul sirian este un sistem religios oriental caracterizat prin dualism religios, prin dochetism și antiudaism exagerat. Satornil (Satornin), cel mai reprezentativ promotor al gnosticismului sirian, a trăit în Antiohia și ar fi fost discipol al lui Menandru. El considera căsătoria instituită de diavol iar pe Dumnezeu Vechiului Testament creatorul lumii dar incapabil s-o măntuiască.

Gnosticismul alexandrin era reprezentat de Basilide (Vasilide), tot discipol al lui Menandru. Sistemul lui era mult mai evoluat decât al lui Satornil. Inițial a fost neantul din care a ieșit haosul, iar din acesta se ridică marele arhon care întemeiază ogdoaba. Al treilea arhon întemeiază ebdomada, adică cerul planetar. Între marele arhon (Dumnezeu) și al doilea arhon se găsesc 365 de ceruri, având fiecare câte șapte eoni și formând pliroma. Materia eternă de sub pliroma a prins câteva părți de lumină iar pentru eliberarea lor Iehova, arhonul ultimului cer, a creat lumea. Pentru măntuirea lumii, Dumnezeu a trimis pe cel mai mare dintre eoni (*nous*, mîntea), care s-a unit cu Iisus la botez, iar după ce a măntuit lumea prin gnoză, s-a retras în pliroma.

Începuturile gnosticismului creștin sunt așezate chiar în perioada apostolică, însă o dezvoltare propriu-zisă a lui s-a făcut în secolul al II-lea. Ca spațiu prielnic gnosticismul creștin este considerat Egiptul, unde sunt cunoscuți gnosticii Karpocrate, Vasilide și Isidor. Cea mai mare personalitate a gnosticismului creștin este considerat Valentin. Originar din Egipt, el a trăit între 135-160 la Roma. Aici a fondat o școală, care după moartea sa s-a divizat în școala apuseană condusă de Ptolemeu și Heracleon, și școala orientală condusă de Teodot.

Sistemul promovat de Valentin este cel mai dezvoltat și mai bine cunoscut datorită scriitorilor apologeti. El constituie exemplul tipic de speculație al gnosticismului creștin. În fruntea tuturor stă Dumnezeu cel Înalt, care de fapt este principiul primordial, nedefinit, numit început, preînceput, protopărinte, unul și totul, ca pereche: Tatăl și mîntea. Din această pereche emană alte 15 perechi, care formează plîntătea ($\pi\lambda\eta\rho\omega\mu\alpha$) din 30 de eoni. În centrul pliromei se petrece drama. Ultimul eon, înțelepciunea ($\sigma\omega\phi\iota\alpha$) vrea să-l înțeleagă și să-l cuprindă pe Tatăl,

ceea ce erau prerogative numai ale Fiului. Astfel se produce o dezordine, pentru înlăturarea căreia este adus un alt eon (Horos). Acum apare o nouă pereche, Hristos și Duhul Sfânt, care realizează ordinea și armonia în pliromă. După ce s-a realizat aceasta este adus Mântuitorul, numit Iisus. Din pliroma emană eonul Hristos, care coboară la înțelepciune spre a-i da formă. Acum se face separarea elementelor: spirituale, psihice și materiale. Din elementele psihice se formează Demiurgul creator. Acesta crează lumea sensibilă și pe om, care nu este nici numai material, dar nici numai spiritual. Fără știrea creatorului s-au infiltrat în unii oameni și unele elemente pnevmatice. În felul acesta gnosticii considerau omul alcătuit din trei elemente: cel material incapabil de măntuire, cel spiritual și cel psihic, care poate fi măntuit. Din compasiune față de elementele pnevmatice răspândite în materie, Mântuitorul coboară în lume pentru a aduna aceste elemente. Pentru că el nu poate lua trup material, printr-un truc i se dă o înfățișare aparentă. Propovăduind măntuirea, Mântuitorul dăruiește cunoașterea (gnoza) prin care elementele pnevmatice pot fi adunate, aduse Tatălui și reasezate în pliroma.

Se observă că Valentin reține din evangheliile numai denumirea de Creator și Mântuitor în Iisus. Întruparea este aparentă, iar moartea și învierea nu au nici un rol. Sfintele Taine, lucrând cu cele materiale, care sunt rele în sine, nu ajută la măntuire, însă pot fi acceptate unele ritualuri cum ar fi cel al euharistiei. Morala gnosticilor era foarte severă, urmărind distrugerea materiei, a corpului. Se interzicea căsătoria, consumul de carne și vin și plăcerile senzuale.

Sistemul lui Valentin a avut aderență la mulți creștini care erau încă influențați de religiozitatea elenistică și de mentalitatea dualistă. El devenea foarte periculos pentru Biserică prin multe idei, prin propagandă, prin scrierile și prin pretinsa sa știință în „Problema creației”.

V.4. Erezii gnostice

Maniheismul, o erezie gnostică, era un amestec de parsism, budism, de teosofie babilonian-haldeică și creștinism. Ea se asemăna cu sistemele gnostice siriene.

Întemeietorul acestei secte a fost *Mani* (Manes sau Maniheos), un persan de origine nobilă din Ctesifon, născut în jurul anilor 215/216. Sistemul lui este foarte bine conturat, cu multă originalitate, dorind să dea persanilor o religie nouă. Din această cauză se pare că a fost jupuit de viu pe la anul 277. Ziua morții lui a devenit cea mai importantă sărbătoare a maniheilor, zi în care ei se prosternau în fața scaunului maestrului lor.

Doctrina maniheică ducea dualitatea dintre împărăția luminii și cea a întunericului la extremă. Cele două lumi sunt personificate, vii, veșnice și necreate. În lupta lor, unele elemente de lumină formate din câte cinci serii de eoni, au căzut prizoniere în lumea întunericului. Ele sunt sufletul lumii sau Iisus pătimitorul (*Jesus patibilis*). Elementele luminoase salvate s-au așezat în soare și formează pe Iisus nepătimitorul (*Jesus impatibilis*), care este și Mântuitorul.

Fiecare om are un suflet luminos și unul întunecat. Eliberarea sufletului luminos se face prin Iisus Hristos, care a coborât din soare pe pământ, având un trup aparent și care a învățat pe oameni paza celor trei peceți: a gurii, a mâinilor și a sânelui, adică ferirea de păcatele săvârșite cu cuvântul, cu faptele și cu plăcerile. Mani a venit să restabilească învățătura adevărată falsificată de apostoli.

Promovau o morală severă pentru cei aleși și erau complet vegetarieni. Comunitatea maniheică, la conducerea căreia se imitase organizarea creștină cu 12 apostoli, 72 de episcopi, preoți, diaconi și evangheliști, era împărțită în aleși și auditori, primii rugându-se pentru trecerea prin me-tempsihoză la o altă viață a auditorilor, iar aceștia asigurând existența celor dintâi. Se imită o formă de botez și euharistie după modelul creștin. Deși persecutați, maniheii s-au răspândit în Italia, Galia și Africa, ideilor lor fiind reactivate în Evul Mediu sub forma altor secte.

Marcionismul este o erezie de factură gnostică promovând dualitatea de dumnezei, respingerea Vechiului Testament și acceptarea dochetismului. Întrucât puneau mai mare accent pe Evangheliile și pe epistolele pauline și promovau un creștinism impregnat de gnosticism, ideile marcioniste au avut mare aderență în mediul creștin al secolului al II-lea.

Întemeietorul sectei, *Marcion*, născut pe la anul 85, era fiul unui episcop din Sinope, pe țărmul Mării Negre. Fiind excomunicat de tatăl său pentru ideile sale greșite, a părăsit orașul natal, răspândindu-și învățăturile în Asia Mică. Datorită lipsei de aderenți a plecat la Roma unde s-a menținut în comunitatea Bisericii până la anul 144 când a fost alungat. A continuat să câștige adepți în spațiul mediteranean organizând chiar o comunitate proprie. A murit pe la anul 160. Adepții lui au continuat să existe în Apus până la mijlocul secolului al V-lea când au trecut la maniheism.

Învățătura dezvoltată de Marcion în lucrarea *Antiteze* avea la bază o serie de presupuse contradicții descoperite în cărțile Vechiului și Noului Testament: Legea și Evanghelia, dreptatea și iubirea. Astfel el constată superioritatea Evangheliei față de Legea lui Moise și respinge Vechiul Testament și pe Dumnezeu acestuia. Recunoaște numai prescripțiile Evangheliei care sunt date de Tatăl bun și necunoscut, care din iubire a trimis pe Fiul său pentru mântuirea oamenilor.

Printin acestea, Marcion nu tăgăduia existența Dumnezeului Vechiului Testamentului, însă el era un Demiurg inferior și lipsit de atotcunoaștere, care a creat o lume slabă, nesemnificativă, muritoare și neascultătoare. În încercare de a salva creația sa, acest Dumnezeu l-a ales pe Israel ca popor al său. Lui i-a dat Legea și i-a făgăduit un Mesia. Totul s-a soldat cu eșec. Dimpotrivă prin Evangheliile s-a propovăduit un alt Dumnezeu, necunoscut până acum Dumnezeului creator, Demiurgului, și anume Dumnezeul iubirii. Acestuia fiindu-i milă de om și de starea în care a ajuns, l-a trimis pe Iisus pe pământ ca să elibereze creația de jugul Legii. Venind pe pământ, Iisus l-a descoperit oamenilor pe Dumnezeul iubirii și l-a făcut să creadă în El. Când Dumnezeu creator a aflat de existența Dumnezeului necunoscut, l-a persecutat pe Iisus și l-a răstignit pe cruce. Deși Marcion era adeptul dochetismului, el acceptă ideea că prin moartea lui Iisus a fost răscumpărată lumea. La sfârșitul veacurilor oamenii se vor face părtași mântuirii pe care acum doar o speră și atunci Dumnezeu cel bun i se va descoperi complet omului și îi va lua pe ai săi în împărăția Sa.

Pentru a-și justifica învățătura, Marcion s-a folosit de scrierile nou-testamentare, din care a ales numai pe acelea care erau în concordanță cu ideile sale. Noul Testament marcionist era format din 10 epistole pauline (lipseau epistolele pastorale și cea către evrei), purificate de orice elemente de tradiție iudaică, și Evanghelia după Luca fără primele trei capitole care

relatau despre nașterea și copilăria lui Iisus. Faptul că Marcion realizează un „canon” al cărților Noului Testament demonstrează că este primul teolog care și-a fundamentat învățătura sa pe baza unor texte scrise și accentuează rolul normativ al scrierilor apostolice. În mediul protestant el este considerat un geniu religios și un reformator, care s-ar fi inspirat direct din scrierile pauline și din Evangheliile, sau un gânditor și un creator comparabil cu Sfântul Apostol Pavel, cu Fericitul Augustin și cu Luther. (A.v. Harnack.) Părerile sunt exagerate.

Morala marcionistă este rigoristă, condamnând căsătoria și impunând o asceză severă cu interzicerea consumului de carne și vin. Erau oficiate și unele taine, permițând mai multe botezuri pentru iertarea păcatelor. Spre deosebire de gnosticii propriu-zisi, Marcion nu admitea teoria eonilor și a necesității gnozei, nu folosea doctrine secrete și mistere și nu împărțea oamenilor în categorii favorizate (pnevmaticii) și defavorizate (ilicii sau materialii), ci accentua cădea pe aspectul soteriologic, cosmologic și filosofic. Din această cauză era mai accesibil decât gnosticismul și mai periculos pentru Biserică.

Montanismul. Spre deosebire de ereziile gnostice, montanismul pune în valoare alte idei religioase, inspirate din Apocalipsă și vizând Parusia. Se punea un mare accent pe trăirea intensă a Evangheliilor, în special pe aspectul eshatologic, hiliastic și profetic. Montanismul exprima într-o mare măsură tradiția creștină, în Asia Mică, unde a apărut, urmărind combaterea învățăturii despre îndepărtata Parusie promovată de unele secte, dar într-o oarecare măsură acceptată și de Biserică. Montanismul, ca mișcare de reînnoire spirituală, nu crea probleme în legătură cu învățătura evanghelică ci doar cu unele interpretări eronate ale acesteia.

Erezia a apărut în Frigia, pe la anii 160-170. Fondatorul ei era *Montanus*, fost preot a zeiței Cybele. Împreună cu două femei, Maximilla și Prisca (Priscilla) care cădeau în extaz și profeteau, el se credea proorocul care anunță timpul Parusiei, coborârea Ierusalimului ceresc și instaurarea împărăției de 1000 de ani. Aceste evenimente urmau să se întâmple în apropiere de Pepuza și Tymion, în Frigia, iar oamenii trebuiau să se pregătească trăind în asceză severă.

Caracteristic montanismului era intensitatea cu care adepții așteptau împlinirea acestor evenimente. Întrucât data și locul instaurării Ierusalimului ceresc erau fixate, credincioșii împreună cu maestrul lor au pornit

spre acel loc în întâmpinarea Domnului. Ei trebuiau să practice o asceză foarte severă: post, abținerea nu numai de la consumul de carne, dar chiar și de la fructe suculente, de la plăcerile trupesti, de la a doua căsătorie, să nu manifeste dorință de martiraj, să refuze iertarea pentru un credincios păcătos ș.a. Aceste practici depășeau normele ascetice recomandate sau cerute de Biserică.

O altă caracteristică era darul profeției. Inițial, Montanus nu voia să depășească limitele unui îndrumător spiritual care se bucura de harisma profetică din Biserică primară. În realitate însă, interpretând greșit acest aspect, el se considera Paracletul căruia i s-a descoperit ceea ce Hristos nu a dat Bisericii. Prin urmare el nu schimbă credința, ci instaurează o viață religioasă-morală, în spirit eshatologic, prin întărirea disciplinei și renaștere morală.

Montanismul a cunoscut numeroși adepți nu numai în Frigia, ci și în Galatia și în alte provincii din Asia Mică. În jurul anilor 177-180 la Lyon și Roma de vorba de asemenea de asemenea montaniste. În Africa se număra printre adepții acestei erezii chiar vestitul apologet Tertulian (†240), care spre sfârșitul vieții a întemeiat o grupare proprie a „tertulia-niștilor”. Deși a fost combătut de Apolinarie, Rodon, Meliton de Sardes și alții, montanismul a rezistat în Răsărit până în secolul al IV-lea.

Hiliasmul sau milenarismul este învățătura conform căreia înainte de judecata de apoi, Iisus Hristos va veni și va înființa o împărăție de 1000 de ani, în care vor intra numai dreptii. Puterea lui Satan va fi distrusă iar dreptii vor domni cu Iisus peste cealaltă lume. Atât ideea eshatologică cât și cea milenaristă aveau temeiuri scripturistice (Mt. 24, 34-42; 25, 31; Lc. 12, 3; In. 5, 28; Apoc. 20, 5-7), dar aceste texte nu pot fi interpretate în legătură cu o împărăție pământească.

Hiliasmul are rădăcini mai vechi decât creștinismul bazându-se pe profețiile vechitamentare despre o împărăție viitoare (Isaia, Daniel), împărăția lui Mesia. Ideea a fost preluată apoi în creștinism. Deși Sfinții Apostoli au precizat că parusia nu este un eveniment iminent, simbolismul Apocalipsei a întreținut această idee care a fost amplificată în perioada persecuțiilor. Ea este întâlnită la unii scriitori bisericești cum ar fi Păstorul lui Herma, Papias sau în Învățătura celor doisprezece apostoli.

Hiliasmul a devenit mișcare eretică odată cu apariția montanismului, fiind întâlnit în scrierile unor autori creștini chiar în secolele al III-lea și al

IV-lea. Erezia a fost combătută nu numai de Biserică ci și de unele mișcări eretice de factură gnostică. Școala alexandrină, prin interpretarea alegorică dată Apocalipsei, a combătut vehement milenarismul, iar în Apus Fericitul Augustin a contribuit la stoparea acestei erezii. Cu toate acestea, idei milenariste sunt întâlnite și în Evul Mediu și chiar la unele secte de astăzi.

Bibliografie:

T.M. Popescu, *Privire istorică asupra schismelor, ereziilor și sectelor. Conzele sociale ale apariției lor*, în: „Studii Teologice”, nr. 7-8/1950, p. 345-394; D. Vasilescu, *Originea și aspectele milenarismului în primele două veacuri*, în: Studii Teologice, nr. 5-6/1964, p. 334 ș.a.; I.P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, București, 1990; G. Stănescu, *Maniheismul*, în vol: Studii de Istorie Bisericească Universală și Patristică, Cluj-Napoca, 1998, p. 49-60; M. Tardieu, *Maniheismul*, trad. de O. Berca / E. Doreescu, Timișoara, 1995; T. Paraschiv, *Creștinism și gnosticism*, în: „Teologie și Viață”, nr. 8-10/1992, p. 35-54; L. Grozea, *Gnosticismul: concept, origine, caracteristici, delimitare*, în: „Revista Teologică”, nr. 2/1999, p. 67-88; S. Manolache, *Dualismul gnostic și maniheic*, Pitești/Brașov, 2000; M. Tepelea, *Istoria milenarismului în Biserica primelor veacuri*, în: „Orizonturi Teologice”, nr. 1-2/2005, p. 160-174;

V.5. Antitrinitarismul

Învățătura despre Sfânta Treime i-a preocupat pe teologii și filosofi creștini încă din primele secole. Existența Sfintei Treimi fiind o taină, mintea omenească, oricât de pătrunzătoare ar fi, tot nu ar putea ajunge la dezlegarea ei, ci omul trebuie să primească acest adevăr prin credință așa cum i-a fost descoperită lui de Dumnezeu. Apelându-se la unele analogii, s-a ajuns ca dogma Sfintei Treimi să fie mărturisită corect. Au fost însă adeseori dezvoltate învățături greșite care au dus la apariția ereziilor antitrinitare.

Antitrinitarismul este prin urmare o învățătură greșită privind dogma Sfintei Treimi. În istoria creștinismului primar au fost cunoscute două direcții antitrinitare: *antitrinitarismul dinamic sau subordinaționist*, care așeza persoanele dumnezeiești într-o subordonare verticală și mărturisea o deosebire clară între Tatăl și Fiul, ajungându-se uneori la diteism, și *antitrinitarismul modalist* care păstra unitatea dumnezeiască a Sfintei Treimi însă nu mărturisea persoanele treimice cu însușirile lor proprii. Prima direcție a încercat să explice dumnezeirea Fiului și raportul cu Tatăl, în timp ce a doua direcție a căutat să explice monoteismul creștin. Ambele au ajuns însă în final la negarea dogmei Sfintei Treimi.

Împotriva antitrinitarismului, Biserica a afirmat unitatea ființei dumnezeiești și personalitatea Fiului ca ipostas divin, ca Logosul întrupat, mărturisindu-se și dumnezeirea și unanitatea Lui. Pentru a mărturisi deosebirea dintre Tatăl și Fiul, unii teologi ca Iustin Martirul, Irineu, Ipolit, Tertulian, Origen ș.a., au preferat o formă de subordinaționism învățând despre existența preomenească a Mântuitorului pornind de la textul biblic: „Tatăl este mai mare decât mine” (In. 14, 28). Această învățătură a fost cu atât mai simplu de aplicat la persoana Sfântului Duh, unde textele scripturistice fiind mai puțin clare și precise.

Antitrinitarismul dinamic. Fondatorul acestei erezii este considerat *Teodot Curelarul*, originar din Bizanț. Venind pe la anul 190 la Roma și fiind interogat asupra atitudinii sale în fața persecuțiilor, Teodot a declarat că nu l-a tăgăduit pe Dumnezeu ci pe un singur om, înțelegând că Iisus este numai om, nu și Dumnezeu.

Deși învăța că Dumnezeu este Creatorul lumii, influențat de ideile iudeo-gnosticismului reprezentat de Cerint și Ebion, el îl considera pe Ii-

sus simplu om, născut din Fecioara Maria prin voința Tatălui, care a trăit ca toți oamenii fiind însă foarte evlavios. La botez în Iordan s-a coborât asupra lui Hristos sau Duhul Sfânt în chip de porumbel. Astfel el a primit putere dumnezeiască dar nici acum nu poate fi numit Dumnezeu, cel mult după învierea din morți.

Învățătura sa și-o argumentează cu texte biblice care vorbesc despre umanitatea lui Iisus. „Profet ca și mine îți va ridica Domnul din mijlocul tău, din frații tăi” (Deut. 18. 15) sau din profeți Ieremia (18, 9) și Isaia (53, 2). Din Noul Testament cita următoarele texte: „Celui care va zice cuvânt împotriva Fiului Omului, se va ierta lui; dar celui care va zice împotriva Duhului Sfânt, nu i se va ierta lui, nici în veacul acesta, nici în cel ce va să fie.” (Mt. 12, 31); „Duhul Sfânt va veni peste tine și puterea celui Prea înalt te va umbri; pentru aceea și Sfântul care se va naște din tine, Fiul lui Dumnezeu se va chema.” (Lc. 1, 35); „Dar acum voi căutați să Mă ucideți, pe Mine, omul care v-am spus adevărul pe care l-am auzit de la Dumnezeu.” (In. 8, 40) sau „Pe Iisus Nazarineanul, bărbat adevărit între voi de Dumnezeu, prin puteri, prin minuni și prin semne pe care le-a făcut prin El Dumnezeu în mijlocul vostru... voi L-ați luat și pironindu-L prin mâinile celor fără de lege, L-ați omorât.” (F.Ap. 2, 22-23); „Adică despre Iisus din Nazaret: cum a uns Dumnezeu cu Duhul Sfânt și cu putere pe Acesta care a umblat făcând bine și vindecând pe toți cei asupriți de diavolul, pentru că Dumnezeu era cu El.” (F.Ap. 10, 38) și „Căci unul este Dumnezeu, unul este și Mijlocitorul între Dumnezeu și oameni: omul Hristos Iisus.” (I Tim. 2, 5)

Deși a fost excomunicat de episcopul Victor al Romei, Teodot a reușit să-și atragă un grup de adepți formând chiar o școală sectară antitrinitară cu tendințe raționaliste și cu interpretare gramaticală-literară. Această școală a fost condusă apoi de *Asclepiodot* și de *Teodot cel Tânăr*, care împărtășeau aceleași idei eretice. Pentru scurt timp teodotienii au avut un episcop, pe confesorul Natalius, numit și primul antipapă, care însă a revenit în comunitatea Bisericii regretând gestul făcut (cf. Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, 5, 28, 8-12). Ultimul reprezentant al teodotienilor în Apus a fost *Artemon*, pe la 230-235. După anul 250 antitrinitarismul lui Teodot dispare ca doctrină în Occident.

În Răsărit însă, erezia a cunoscut o perioadă de revigorare în a doua jumătate a secolului al III-lea prin *Pavel de Samosata*, episcopul Antiohiei (260-269), fost procuror al reginei Zenobia a Palmirei, care-și întindea stă-

pănirea și asupra Siriei. Sinodul convocat la Antiohia în anul 268 a hotărât depunerea lui din treapta episcopală deși nu se știe exact dacă acest lucru s-a petrecut datorită rătăcirilor hristologice sau datorită indignării episcopatului sirian față de moralitatea lui (cf. Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, 7, 27, 1-2). El învăța că Dumnezeu este o singură persoană, iar Logosul, numit și rațiunea sau înțelepciunea dumnezeiască, locuiește în El nu ca persoană ci ca atribut. Logosul nu este o persoană și nu are un ipostas propriu, ci este impersonal ca și rațiunea în om.

Iisus este omul născut în mod supranatural din Fecioara Maria. El nu este Fiu-persoană, ci Logosul lui Dumnezeu locuind în omul Iisus. Dumnezeu Tatăl este unul iar Fiul lui este ca rațiunea în om. Înțelegând ființa (ὄνσια) sinonimă cu persoana (πρόσωπον) sau ipostasul (ὑπόστασις), el afirma că Logosul nu este deosebit ipostatic de Tatăl ci este deoiființă cu Tatăl (ὁμοούσιος τῷ Πατρί).

Logosul este numit fie înțelepciunea lui Dumnezeu (σοφία Θεοῦ) fie Duhul Sfânt (Πνεῦμα). El s-a născut din Fecioara Maria ca om asemenea nouă dar este mai bun decât toți oamenii pentru că este de la Duhul Sfânt. Asemenea profeților, în el a locuit Logosul dumnezeiesc dar într-un grad mult mai înalt. Legătura dintre Logosul divin și Iisus Hristos constă într-o unire morală și nu ființială, Logosul locuind în Hristos ca într-un templu (ὡς ἐν ναῶ).

Uns de Duhul Sfânt la Botez, El a atins perfecțiunea morală dar nu deține dumnezeirea după ființă, căci Logosul este deosebit ființial de Iisus. Iubirea lui față de Dumnezeu, voința Lui lipsită de păcat, îi conferă superioritatea și rămâne nedespărțit de Dumnezeu și prin puterea lui Dumnezeu ne mântuiește pe noi. Prin urmare Iisus Hristos nu este Dumnezeu după ființă ci prin virtutea sa. Pentru că este înzestrat cu putere dumnezeiască îl numim Dumnezeu.

Depus din treapta episcopală de sinodul de la Antiohia din anul 269, Pavel de Samosata n-a vrut să cedeze în favoarea noului ales, Domnus, decât atunci când creștinii s-au adresat împăratului Aurelian.

Antitrinitarismul modalist, numit și monarhianism sau patripasionism, considera Logosul divin ca ceva alegoric, nereal, Iisus Hristos fiind Dumnezeu-Tatăl însuși, care s-a întrupat. Antitrinitarismul modalist a apărut în Orient după care s-a manifestat și la Roma. Ca reprezentanți mai cunoscuți ai acestei erezii sunt Noet, Praxeas și Sabeliu.

Noet din Smirna învăța că unul Dumnezeu este Creatorul tuturor și ori de câte ori vrea El se descoperă în lume. El este nevăzut când nu se descoperă și văzut când se arată, este nepătruns când vrea să fie nepătruns și când vrea El se lasă pătruns de mintea umană, este nemuritor dar și muritor.

Fiul și Tatăl este unul și același Dumnezeu, care s-a intrupat din Fecioara Maria și s-a descoperit celor cărora a vrut El. El este cel răstignit, murind pe cruce El, cel nemuritor, împuns cu sulița, pus în mormânt și înviat a treia zi din morți. Dacă Fiul Iisus Hristos nu este Tatăl însuși, atunci El nu este Dumnezeu (cf. Ipolit, *Adversus haereses*, 9, 10). După ce a fost excomunicat în Smirna pentru erezia lui, Noet a plecat la Roma unde se părea că învățătura lui era deja cunoscută.

Praxeas, originar din Asia Mică, a activat ca exponent al antitrinitarismului modalist mai întâi la Roma și apoi în Africa. Despre învățătura lui Praxeas ne informează Tertulian. Tatăl, creatorul tuturor, s-a sălășluit în Fecioara Maria din care s-a născut ca Fiu și a pățimit. Dacă Iisus Hristos nu ar fi Tatăl întrupat atunci nu ar avea sens întreita ispitire a lui Hristos de către diavol, căci diavolul este în conflict cu Dumnezeu și nu cu omul.

Tatăl a pățimit împreună cu Hristos căci omul Iisus este corpul iar sufletul este Dumnezeu. Prin urmare Mântuitorul a murit nu după ființa sa Dumnezeiască ci după cea omenească: „Qui mortus est non ex divina, sed ex humana substantia” (cf. Tertulian, *Adversus Praxeam*, 1).

Sabeliu, originar din Cirenaica, a răspândit antitrinitarismul în Libia și Roma la sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui de-al III-lea fiind cunoscut de Ipolit, Zefrin și Calist. A fost cel mai reprezentativ promotor al antitrinitarismului modalist numit și sabelianism, sistemul lui doctrinar fiind mult mai dezvoltat și mai complicat decât la ceilalți antitrinitariști.

El concepea unitatea lui Dumnezeu ca trei numiri într-un singur ipostas (ἐν μίᾳ ὑποστάσει τρεῖς ὀνομαστίαι), Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt fiind nume diferite date aceleși persoane sau ipostase dumnezeiești. Același Dumnezeu se descoperă în forme și etape, după fiecare manifestare întorcându-se în sine. Revelația este concepută ca o dilatare sau extindere și ca o contracție și revenire în sine. Ca Dumnezeu Tatăl s-a descoperit la creație, ca Dumnezeu Fiul la mântuire, iar ca Duhul Sfânt la desăvârșirea, sfințirea și conducerea Bisericii. Aceste trei forme de manifestare sunt înțelese ca trei fețe (πρόσωπα), dar nu ca trei persoane sau ipostase ale unicului Dumnezeu pentru a nu se cădea în politeism. Sabeliu învăța despre

revelarea lui Dumnezeu ca Tată, Fiu și Duh Sfânt însă considera ipostasele nu ca proprii, personale ci ca moduri diferite de manifestare a ipostasului unic al monadei.

Erezia sabeliană a fost tolerată de unii episcopi ca Zefrin (199-217) și Calist (217-222) ai Romei, care după Ipolit ar fi acceptat o formă de sabelianism, socotind pe Tatăl și pe Fiul un singur Dumnezeu în care Fiul a pățimit iar Tatăl a copățimit împreună cu El. Dionisie al Alexandriei (248-264), combătând sabelianismul în câteva scrisori trimise la Roma, a folosit unii termeni în mod incorect. El învăța că Fiul nu este deoiființă cu Tatăl, ci este creatură a Tatălui pentru a demonstra deosebirea personală dintre Tatăl și Fiul.

Sabelianismul a fost combătut cu vehemență de Ipolit, Origen, Tertulian, Novațian și Dionisie al Romei însă idei antitrinitariste modaliste apar la Arnobiu, Lactantiu, Marcel de Ancyra iar mai târziu în secolul al XVI-lea la socinieni sau unitarieni.

Combateră antitrinitarismului a determinat pe unii părinți și scriitori bisericești să adopte subordinaționismul în Sfânta Treime pentru a arăta că Fiul este deosebit de Tatăl, deosebirea fiind personală și nu ca formă și mod de manifestare. Deoarece problema raporturilor dintre persoanele Sfintei Treimi nu fusese elucidată, subordinaționismul apare în operele lui Iustin Martirul, Irineu, Origen și Ipolit, care au constituit baza disputelor trinitare din secolul al IV-lea.

Bibliografie:

- W. Marcus, *Der Subordinationismus*, München, 1963; A. Grillmeier, *Le Christ dans la tradition Chretienne: De l'âge apostollique à Chalcedoine (451)*, Paris, 1973; H. De Riedmatten, *Les actes du proces de Paul de Samosate*, Fribourg, 1952; W. A. Bienert, *Das vornizaenische θεοούσιος als Ausdruck der Rechtgläubigkeit*, în: „Zeitschrift für Kirchengeschichte”, 90/1979, p. 151-175; R. M. Hübner, *Die antignotische Glaubensregel des Noet von Smyrna*, în: „München Theologische Zeitschrift”, 40/1989, p. 279-311; C. Voicu, *Hristologia Părinților apostolici*, în: „Ortodoxia”, nr. 3/1961, p. 405 ș.u.; G. Grosu, *Aspecte doctrinare din scrierile creștine ale secolului II*, în: „Glasul Bisericii”, nr. 3-4/1965, p. 337 ș.u.

V.6. Controverse și schisme

I. Disputele pascale

Aria extinsă de răspândire a creștinismului, multitudinea popoarelor care au primit în parte învățătura Mântuitorului Hristos, diversitatea tradițiilor locale care se interferau cu învățătura și practica liturgică a Bisericii, au creat condiții favorabile formării unor tradiții creștine locale care au dus cu timpul la discuții și neînțelegeri mai ales de ordin practic cu privire la cult și disciplina bisericească.

Prima dispută cunoscută în Biserică a avut ca obiect serbarea Paștilor cu referire la ziua și felul sărbătoririi acestui eveniment fundamental pentru creștini. Disputa sau controversa pascală a cunoscut trei faze până la soluționarea definitivă dată de Sinodul I ecumenic de la Niceea în anul 325.

În timpul domniei împăratului Antonin Piu (138-161), probabil în jurul anului 155, episcopul *Pollicarp al Smirnei* (†155) a avut o întrevedere cu episcopul *Anicet al Romei* (155-166) pentru a elucida unele mici neînțelegeri în legătură cu serbarea Paștilor. Ambii episcopi, bazându-se pe tradiția veche apostolică, n-au renunțat la tradiția pascală locală însă au consimțit de comun acord ca din această cauză să nu se rupă comuniunea bisericească. Anicet permitându-i Sfântului Pollicarp să săvârșească Sfânta Liturghie la Roma. Sfântul Irineu (citat de Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească* V, 24, 15-17), afirmă că „cele două biserici au avut pace, și cei care țineau și cei care nu țineau cea de-a 14-a zi”. De aici putem deduce care era cauza divergențelor pascale.

La începuturile creștinismului elementul iudaic era preponderent în comunitățile creștine, mai ales în Răsărit. Astfel s-a păstrat și tradiția iudeo-creștină de a serba în continuare Pascha iudaică. Pentru ceilalți creștini, semnificația Paștilor era legată de Învierea Domnului. Deoarece Patimile, Moartea și Învierea Domnului au corespuns ca timp Paștilor iudaice, creștinii s-au orientat în stabilirea datei Paștilor creștine după calendarul iudaic, respectiv la 14 nisan Răstignirea sau Paștile Răstignirii iar la 16 nisan Învierea sau Paștile învierii, indiferent în ce zi a săptămânii cădeau aceste date. Iudeo-creștinii erau numiți și „quartodecimani” pentru că serbau Paștile odată cu iudeii la 14 nisan. Pe de altă parte, exista a doua categorie de creștini care, punând accent pe Învierea Domnului petrecută duminica, serba Paștile în duminica după 14 nisan.

Din acest motiv s-a iscat o discuție între Bisericile din Asia pe la anii 167-170. În această dispută au intervenit episcopii *Meliton de Sardes* și *Apolinarie de Ieropolis*. Deși amândoi erau quartodecimani, se pare că n-au căzut de acord asupra unui alt aspect și anume dacă la 14 nisan se serbează Pascha iudaică pe care a ținut-o și Mântuitorul jertfind mielul pascal, sau dacă atunci s-a jertfit Hristos însuși pentru păcatele lumii. Se încerca prin urmare să se stabilească o cronologie a evenimentelor legate de viața Mântuitorului punându-se în concordanță referatele evanghelice.

A treia fază a disputelor pascale este mult mai clară. În jurul anului 190 preotul eretic Blastus, venit din Asia, predica la Roma serbarea Paștilor după tradiția iudaică. Deoarece s-au ivit divergențe privind problema pascală între quartodecimani și ceilalți creștini, episcopul *Victor I al Romei* (190-199) a scris celor mai imporanți episcopi din Asia printre care și lui *Policrat al Efesului*, cerându-le în numele episcopatului italic să convoace un sinod la care să adopte practica pascală romană. Pentru a fi mai convingător, i-a amenințat cu excomunicarea dacă nu vor accepta acest lucru.

Episcopul Policrat a convocat sinodul, însă episcopii au refuzat să accepte schimbarea tradiției lor pascale motivând că practica quartodecimaniă este moștenită de la apostoli. În scrisoarea de răspuns, episcopul Policrat a fost foarte hotărât să nu cedeze în fața cererii autoritare a episcopului Victor al Romei.

Conform informației transmise de Eusebiu de Cezareea (*Istoria bisericească* V, 23-24), episcopul Victor a excomunicat Bisericile din Asia, însă această atitudine gravă pentru întreaga Biserică „n-a plăcut tuturor episcopilor”. Sfântul Irineu al Lugdunumului i-a scris în numele episcopatului galic că nu este corect și l-a îndemnat ca și alți episcopi să nu excomunică „toate Bisericile lui Dumnezeu care țin după tradiție un obicei vechi”. Cu această ocazie aflăm că se punea în discuție și durata postului premergător sărbătoririi Paștilor.

Disputele pascale au fost soluționate la începutul secolului al IV-lea. Sinodul de la Arelate (314) a hotărât ca toți creștinii să serbeze Paștile „în aceeași zi și la aceeași dată în toată lumea” (Can. 1) iar la Sinodul I ecumenic s-a stabilit ca Paștile să se serbeze în prima duminică cu lună plină după echinoșul de primăvară (21 martie), amânându-se cu o săptămână dacă vor coincide cu Pascha iudaică. Existând mai multe calendare, serbarea Paștilor a diferit ca dată și după anul 325, episcopului Alexandriei fiindu-i încredințată de către sinod misiunea de a comunica Bisericilor data serbării Paștilor.

2. Disputa baptismală

Apariția ereziilor și rezolvarea problemei reprimirii apostaziilor din timpul persecuțiilor în comuniunea Bisericii au dat naștere la noi dispute, una dintre cele mai importante fiind cea legată de botez.

Disputa s-a purtat între Biserica din Roma și cea din Cartagina, respectiv între episcopii Ștefan al Romei (254-257) și Ciprian al Cartaginei († 258). La Roma se recunoștea botezul ereticilor și nu se impunea rebotezarea celor care reveneau în comuniunea Bisericii, pe când în Africa ereticii erau rebotezați pentru a fi primiți în Biserică. Practica africană era întâlnită și în Orient. Sinodul de la Iconiu prezidat de Firmilian al Cezareei Capadociei și altul ținut la Symada, în Frigia au hotărât rebotezarea ereticilor.

Deoarece la Roma, în Egipt și Palestina ereticii erau primiți în Biserică numai prin punerea mâinilor, episcopul Ștefan al Romei dorea să impună practica romană și în Africa, dar s-a lovit de rezistența Sfântului Ciprian al Cartaginei. El i-a amenințat și pe episcopii Firmilian al Cezareei Capadociei, Elenos din Tars și alții cu excomunicarea pentru rebotezarea ereticilor. Deși intervenția episcopului Dionisie al Alexandriei a aplanat conflictul, totuși între episcopii din Asia Mică și Ștefan al Romei s-au întrerupt legăturile firești.

Doă sinoade ținute la Cartagina în anii 255 și 256 sub președinția Sfântului Ciprian s-au pronunțat din nou pentru rebotezarea ereticilor și schismaticilor, motivând că botezul este valid numai în Biserică. Ereticii și schismaticii fiind ruși de Biserică nu pot săvârși taine valide pentru că nu au har.

Intrigat de această hotărâre, episcopul Ștefan al Romei a refuzat să-i primească pe trimișii Sfântului Ciprian iar pe el l-a criticat vehement. În timp ce Sfântul Ciprian lăsa libertate episcopilor de a proceda cum vor crede de cuviință, Ștefan al Romei voia să impună practica romană în întreaga Biserică, ceea ce a determinat pe Firmilian al Cezareei Capadociei să-l critice și să-i reproșeze că își arogă prerogative pe care nu le are nici un episcop.

Cei doi episcopi, Ciprian și Ștefan, au rămas fermi pe pozițiile lor fără a rupe comuniunea bisericească. Murind amândoi în timpul persecuției lui Valerian, în anul 258, se pare că s-a încheiat astfel și disputa baptismală. Sinodul de la Arelate (314) și Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325) au hotărât că se recunoaște botezul ereticilor dacă a fost săvârșit în numele Sfintei Treimi având în vedere că taina este validă nu prin săvârșitorul ei, ci prin ea însăși ca lucrare tainică a lui Dumnezeu.

3. Schisme

Ipolit. Moartea episcopului Zefirin al Romei (217) și polemica antitrinitaristă au scindat într-o oarecare măsură comunitatea din Roma întrucât s-a ajuns la alegerea a doi episcopi, Calist și Ipolit.

Ipolit, un remarcabil teolog și un scriitor talentat, indignat probabil de alegerea contracandidatului său, a deschis polemica acuzându-l pe Calist de antitrinitarism, de abateri disciplinare și de toleranță în chestiuni bisericesti. Schisma provocată în Biserica Romei a continuat și sub urmașii lui Calist, episcopii Urban și Pontian împăcându-se în urma persecuției declanșate de Maximin Tracul, ambii ierarhi murind ca martiri în anul 235.

Novat și Novațian. La mijlocul secolului al III-lea atât Biserica Romei cât și cea din Cartagina s-au confruntat cu dispute care au generat apariția unor schisme.

La Roma, murind ca martir episcopul Fabian, alegerea noului episcop a cauzat mari dispute, deoarece Novațian, un preot învățat, a pierdut în fața lui Corneliu (250-253). În momentul în care Corneliu s-a arătat de acord cu impunerea unei penitențe pentru lapsi (cei care au apostaziat în persecuții), dar în aplicare acestei reguli s-a comportat cu indulgență, a fost atacat de Novațian, care între timp reușise să fie ales și hirotonit episcop, organizând o grupare separată considerată de el adevărata Biserică. Nefiind recunoscut de episcopatul italian și cel din afară, Novațian fiind excomunicat de un sinod ținut la Roma, a dat sectei sale caracter rigorist. Excluseau pe cei „căzuți”, rebotezau pe cei care veneau în secta lor, înlăturau pe cei care săvârșeau păcate grele după botez, interziceau a doua căsătorie și altele. Secta a câștigat mulți adepți și a dăinuit sute de ani.

În paralel cu schisma dintre Corneliu și Novațian, s-a derulat în Cartagina schisma dintre Ciprian și Novat. Deși Sfântul Ciprian se retrăsese din fața persecuției lui Deciu conducând Biserica prin scrisori și curieri, a pretins ca reprimirea „lapsilor” în comuniunea Bisericii să fie precedată de penitență. În fruntea opoziției față de această măsură s-a situat preotul Novat care agita pe cei nemulțumiți de intranșigența episcopului lor. Revenind în scaunul episcopal din Cartagina în aprilie 251, Sfântul Ciprian a pus capăt dezordinii impunând prin mai multe sinoade penitență pentru lapsi, decizie acceptată și la Roma.

Meletie. Efectele persecuțiilor s-au răsrânt și asupra Bisericii din Egipt. Ținând cont de nemiloasa persecuție declanșată de Dioclețian la

începutul secolului al IV-lea și dorind să faciliteze reprimirea „lapsilor” în Biserică, episcopul *Petru I al Alexandriei* (300-311) s-a arătat mai indulgent. Acest lucru a fost dezaprobat de *Meletie de Lycopolis*, al doilea în rang în episcopatul egiptean. Fiind arestat episcopul Petru, Meletie a preluat conducerea Bisericii Egiptului hirotonind episcopi pentru scaunele episcopale a căror tutelari erau arestați. Aceasta a atras nemulțumirea multor clerici și credincioși și astfel s-a produs o schismă în Biserica Egiptului.

Fiind arestat și Meletie, el a continuat să învrăjbească pe creștinii din minele de la Faeno (Arabia). După moartea martirică a episcopului Petru, Meletie a venit în Alexandria unde a organizat o biserică schismatică numită „Biserica martirilor”. Deși excomunicați, meletienii au provocat mari tulburări în Biserica Egiptului, mai ales în timpul păstoririi Sfântului Atanasie cel Mare aliindu-se cu arienii.

Bibliografie:

W. Hubner, *Pasca und Oster. Untersuchungen zur Osterfeier der alten Kirche*, Berlin, 1969; T.M. Popescu, *Problema stabilirii datei Paștilor*, în: *Ortodoxia*, nr. 3/1964, p. 334-444; O.Casel, *La fete des Paques dans L'Eglise des peres*, Paris 1963. J. Jeremias, *Die Kindertraufe*, Göttingen 1958; I. Todoran, *Botezul ereticilor*, în: „Mitropolia Ardealului”, nr. 4-6/1961, p. 242 ș.u.; D. Popescu, *Doctrina despre Taina Botezului în primele secole creștine*, în: „Ortodoxia”, nr. 3/1961, p. 393 ș.u.; N. Corneanu, *Actualitatea tratatului lui Tertulian „Despre prescripția ereticilor”*, în: „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 9-12/1959, p. 580 ș.u.; E. Dassmann, *Kirchengeschichte I. Ausbreitung, Leben und Lehre der Kirche in den ersten drei Jahrhunderten*, Stuttgart/Berlin/Köln, 1991.

VI. ÎNVĂȚĂMÂNTUL ȘI LITERATURA CREȘTINĂ

VI.1. Preliminarii

Porunca Mântuitorului dată sfinților apostoli: „mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, învățându-le să păzească toate câte v-am poruncit vouă” (Mt. 28, 19-20) presupune împlinirea misiunii didactice și sacramentale a Bisericii. Până la mijlocul secolului al II-lea nu se poate vorbi de un învățământ creștin organizat, Evanghelia fiind propovăduită mai ales în vederea primirii botezului.

Convertirea unor oameni de mare cultură din lumea greco-romană, cunoscători ai curentelor filosofice, a deschis calea formării unor centre de cultură creștine. Sfântul Iustin Martirul și Filozoful (†165) organizase un fel de școală particulară. În timpul persecuției împăratului Marcu Aureliu (161-180), la interogatoriu, el a indicat casa unde vorbea auditoriului iar în legătură cu învățătura lui a spus: „Cui voia să vină la mine îi dezvăluiam cuvintele adevărului” (*Actul martiric*, III). Cu siguranță că existau și alte centre de acest fel în jurul unor mari dascăli, atât în Răsărit cât și în Apus.

Dezvoltarea unui învățământ religios creștin presupunea și o terminologie adecvată. Aceasta s-a format fie prin acordarea de sensuri noi unor cuvinte vechi, fie prin formularea de termeni noi, specifici creștinismului. De pildă cuvântul ἐκκλησία , care însemna adunare, primea în creștinism semnificația de întrunire liturgică și organică a creștinilor, adică de „biserică” (cf. Mt. 18, 17) În Biserica din Antiohia apare pentru prima dată denumirea de creștin (χριστιανός) pentru a desemna pe adepții lui Hristos (cf. F.Ap. 11, 26). Cuvântul ortodox (ὀρθόδοξος), format din combinarea cuvintelor ὀρθος – adevărat, corect și δόξα – mărire, a fost creat pentru a defini adevărata credință creștină.

Sfântul Ignatie al Antiohiei († 107) a folosit termenul catolic – καθολικός , format din κατά și ὅλικος care însemna a se întinde pes-

te toate, pentru a defini universalitatea Bisericii. La Teofil al Antiohiei († 183/185) întâlnim termenul Sfânta Treime – Ἁγία Τριάς pentru a numi pe unul Dumnezeu în trei persoane. Alți termeni ca Λόγος – Cuvântul lui Dumnezeu, Σωτήρ – Mântuitorul, Κύριος – Domnul, Παρουσία – a doua venire a Mântuitorului, ἁρεσις – erezie, abatere de la dreapta credință ș.a. au fost folosiți pentru a defini noțiuni specifice creștine. Ei au fost apoi latinizați de Tertulian pentru a defini aceleași noțiuni și în spațiul grecesc și în cel roman.

La începutul secolului al III-lea s-a dat scrisului autentic creștin un caracter științific. Autorii creștini creștului în mediu de cultură greco-romană au fost nevoiți să argumenteze principiile credinței lor. Se încerca o susținere a adevărului creștin cu argumente preluate din filosofia greacă și se aborda o documentare științifică dar și filosofică. Elementul religios se amesteca cu cel laic. Scopul urmărit era acela de a câștiga pentru noua învățătură cele mai rafinate minți. Nu dispar scrierile apologetice, însă nota dominantă devine cea științifică.

Scriitorii creștini fac din comorile culturii antice o armă de apărare și de documentare a noii învățături. Se pun bazele unei teologii creștine și se conturează tot mai multe discipline. În acest sens era nevoie de un învățământ organizat care să asigure răspândirea creștinismului și în mediile culturale greco-romane. Așa au luat ființă școlile teologice creștine în Alexandria, Antiohia, Cezareea Palestinei și Edessa în Siria.

VI.2. Școli teologice

Școala din Alexandria, vechi centru de cultură elenist, avea cea mai veche universitate, Mouseion, care dispunea de două biblioteci organizate la cel mai înalt nivel științific din vremea aceea. Ea a atras mulți tineri domicii de cultură. Aici se editau lucrări ale clasicii greci, se elaborau comentarii, se făceau cercetări în domeniul filosofiei, în special cea platonice, se studiau științele exacte: matematica, geometria științele naturii, elemente de fizică și chimie. Tot aici s-a tradus Sfânta Scriptură a Vechiului Testament, numită „Septuaginta”, îmbinându-se rigurozitatea științifică cu alegorismul oriental.

Începuturile școlii creștine din Alexandria sunt fixate în jurul anului 150. Eusebiu de Cezareea (*Istoria bisericească*, V,10) menționează că ea exista de mult. Școala a cunoscut o dezvoltare deosebită spre sfârșitul secolului al II-lea când la conducerea ei a venit Panten, originar din Sicilia. El a condus această școală până către anul 200 când a murit, punând un mare accent pe exegeza biblică. Lui i-a urmat Clement Alexandrinul care a trebuit însă să părăsească Alexandria când a izbucnit persecuția lui Septimiu Sever între anii 202-203. Erudiția și evlavie sa au atras un numeros auditoriu. Nu cunoaștem în ce mod se desfășurau cursurile sale, atât în domeniul Sfintei Scripturi, cât și al științelor profane, dar vasta cultură profană și clasică și setea sa nestinsă după cunoaștere și echilibru vor fi făcut din cursurile lui o adevărată desfătare spirituală (cf. I.G. Coman, *Patrologie*, vol. II, București 1985, p. 245). Cei mai remarcabili ucenici ai lui au fost ilustrul teolog Origen și Alexandru, viitorul episcop al Cezareei Capadociei și apoi al Ierusalimului.

Prestigiul școlii alexandrine a fost dus mai departe în secolele III și IV de renumiți teologi ca Origen, Heraclas, Alexandru, Dionisie, Pieriu, Teognost, Petru, Macarie, Dibim cel Orb, ultimul conducător cunoscut fiind Rodon, care a plecat la Sida în Pamfilia în timpul împăratului Teodosie cel Mare (379-395). Acești iluștri teologi au făcut din școala alexandrină o adevărată școală de teologie care se putea compara cu orice școală filosofică.

În comparație cu școlile unor profesori particulari, cum a fost și cea condusă de Sfântul Iustin Martirul, școala din Alexandria a devenit prin Clement și mai ales prin Origen, o instituție bine organizată, cu profesori și conducători distinși, cu un auditoriu impresionant, cu un program de cursuri, cu mare renume și influență asupra teologiei creștine.

Întemeiată din inițiativă particulară, școala din Alexandria a ajuns cu timpul sub autoritatea episcopului. Totuși Biserica nu asigura remunerarea profesorilor, Origen de exemplu fiind nevoit să vândă manuscrise ale operelor scriitorilor profani pentru a se putea întreține. Probabil în secolul al IV-lea, după ce au încetat persecuțiile asupra creștinilor, școala era subvenționată de stat.

Auditoriul școlii teologice din Alexandria nu era în exclusivitate creștin, ci erau prezenți la cursuri catehumeni, eretici și chiar iudei și păgâni. Unii creștini, dornici să pătrundă tainele filosofiei, veneau nu numai să-i audieze pe filosofilor creștini ci și pe cei păgâni. Se știe că Origen, deși era profesor la Alexandria, l-a audiat pe neoplatonicul Ammonius Saccas. Prin urmare, învățământul creștin s-a dezvoltat ca o necesitate teologică și culturală a creștinismului în concurență și prin analogie cu învățământul elin, iudaic și chiar eretic, gnosticismul creștin alexandrin cunoscând în secolul al II-lea o mare înflorire prin reprezentanți ca Basilide, Valentin, Carpocrate și alții.

Din informațiile oferite în scrierile lor de Clement și Origen, dar mai ales din *Cuvânt de mulțumire către Origen* al lui Grigorie Taumaturgul (care l-a avut profesor la Cezareea Palestinei) deducem că învățământul teologic creștin era organizat în două cicluri: ciclul științific (logică, dialectică, fizică) care pregătea ciclul teologic (exegeză, morală și teologie).

Baza studiului teologic o constituie interpretarea Sfintei Scripturi, în special după metoda alegorică, dar nu lipseau și interferențele cu ideile metafizice ale filosofilor și poezilor clasici în măsura în care ei nu respingeau învățătura despre existența lui Dumnezeu și providență.

Școala teologică din Alexandria a avut o mare importanță pentru viața Bisericii și mai ales pentru teologia trinitară și hristologică din secolele IV-V.

Școala din Antiohia. Începuturile școlii teologice din Antiohia Siriei, unde exista una din cele mai cunoscute comunități creștine încă din perioada apostolică, trebuie fixate în secolul al III-lea. Nu putem afirma cu certitudine că fondatorul acestei școli a fost eruditul preot *Malchion*, care (după afirmația lui Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească* VII, 29-30 și a Fericitului Ieronim, *De viris illustribus*, 71) conducea o școală retorică elină și care împreună cu Firmilian al Cezareei Capadociei, Grigorie Traumaturgul, Elenos de Tars, Theoteocnos al Cezareei Palestinei,

Hymeneu al Ierusalimului, a condamnat în sinodul ținut la Antiohia între anii 268-269 pe Pavel de Samosata ca eretic antitrinitar. Se pare că existau mai mulți erudiți ca Malchion, Pavel de Samosata, Lucian, Dorotei și Eustațiu, care își aveau fiecare școala sa teologică (cf. I.G. Coman, *Patrologie*, vol. II, p. 471).

Organizarea învățământului teologic creștin antiohian i-ar reveni totuși lui *Lucian din Antiohia*. A studiat la Edesa la școala condusă de Macarie. S-a stabilit la Antiohia spre sfârșitul secolului al III-lea fiind hirotonit preot de Pavel de Samosata. Conducerea școlii teologice din Antiohia a preluat-o după anul 303 când a renunțat la antitrinitarism deoarece timp de 35 de ani (268-303) a fost excomunicat și eliminat din Biserică de episcopii Domnus, Timaios și Chiril. Despre acest lucru vorbește Teodoret din Cir: „Voi ați primit învățătura de la Dumnezeu. Știți că această învățătură care s-a ridicat împotriva credinței Bisericii este doctrina lui Ebion și Artemon: ea este teologia perversă a lui Pavel de Samosata, care a fost scos din Biserică Antiohiei de o hotărâre sinodală a episcopilor de pretutindeni. Urmașul acestuia, Lucian, a rămas multă vreme excomunicat, sub trei episcopi. Resturile impietății acestor eretici au fost absorbite de acești oameni care s-au ridicat din nimic: Arie, Achilas și întreaga bandă a prietenilor lor de răutăți” (*Istoria bisericească* I, 4). Eusebiu de Cezareea îl numește „preot neîntrecut prin toată viața lui... bărbat minunat în toate privințele, dar mai ales prin aspra lui viațuire și cunoaștere profundă a Sfintelor Scripturi” (*Istoria bisericească* VIII, 13, 2 și IX, 6, 3). El îl identifică cu Lucian, care a murit ca martir la Nicomidia în anul 312 în timpul împăratului Maximin Daia. Cercetători moderni ca G. Bardy, Loofs, P. Hristou și D. S. Balanos afirmă că este vorba de o altă persoană cu același nume care este cinstită de Biserică pentru martiriul său.

La școala condusă de el au studiat Arie și Eusebiu de Nicomidia, care după toate probabilitățile au preluat învățătura antitrinitară, afirmând că Dumnezeu fiind unic necunoscut și veșnic, are în El puteri nepersonale ca: Înțelepciunea și Logosul.

Fiind de origine evreu, Lucian s-a remarcat ca un virtuos interpret al Sfintei Scripturi, făcând și o revizuire a Septuagintei după textul ebraic și după traducerea lui Teodotion.

Interpretarea Sfintei Scripturi, pe care se puna accentul în școala antiohiană ca și în cea alexandrină, se făcea cu scop exegetic după metoda literară.

Tot în legătură cu școala antiohiană este amintit preotul *Dorotei*, un om cultivat, mare iubitor al lucrurilor divine și cunoscător al limbii ebraice. Era instruit în științele liberale ale grecilor și se născuse eunuc. Pentru aceasta, împăratul i-a încredințat administrarea atelierelor de pregătire a purperei de la Tyr. Eusebiu dă mărturie că l-a ascultat personal explicând cu îndemănare Sfintele Scripturi, probabil într-o școală proprie condusă de el (*Istoria bisericească* VII, 32,2-4). A murit ca martir în timpul persecuției împăratului Dioclețian.

Din cele expuse reiese că școala din Antiohia nu a cunoscut o amplă dezvoltare ca cea din Alexandria. Se pare că nu exista un ciclu de discipline și nici o pleiadă de profesori. Ea a cunoscut o mai mare importanță în a doua jumătate a secolului al IV-lea prin *Diodor din Tars*. Punând accent mai mult pe elementele filosofiei aristotelice, ea a intrat în conflict cu teologia alexandrină care se inspira din platonism, neoplatonism și eclecticism. Școala antiohiană a format totuși mari personalități printre care la loc de frunte trebuie așezat Sfântul Ioan Gură de Aur.

Școala din Cezareea Palestina este în strânsă legătură cu școala din Alexandria deoarece a fost înființată de Origen după modelul acesteia. Intrând în conflict cu episcopul Dimitrie al Alexandriei privind hirotonia sa de episcopii Teotist al Cezareei Palestinei și Alexandru al Ierusalimului, Origen a fost obligat să părăsească Alexandria pe la anul 232. Venind la Cezareea și-a continuat activitatea didactică și literară, dând școlii înființate un mare renume.

Personalitatea și elocința marelui teolog i-a impresionat pe frații Teodor și Atenodor din Neocezareea Pontului, care mergând spre Berit au poposit la Cezareea și s-au convertit la creștinism. La plecare, Teodor, ajuns episcop la Neocezareea, cunoscut cu numele de Grigorie Taumaturgul, a rostit acel „Cuvânt de mulțumire către Origen”, din care aflăm cum se desfășura învățământul teologic la Cezareea Palestinei, fiind identic cu cel de la Alexandria. Un alt discipol de seamă al lui Origen în Palestina a fost episcopul Firmilian al Cezareei Capadociei, care s-a remarcat în combaterea antitrinitarismului lui Pavel de Samosata.

Origen a murit la 69 de ani, în timpul împăraților Gallus și Volusian, la Tyr unde a și fost înmormântat, după ce fusese arestat și torturat în timpul persecuției împăratului Deciu. Nu știm dacă a preluat cineva imediat conducerea școlii din Cezareea Palestinei, însă la începutul secolului al

IV-lea îl întâlnim ca profesor pe distinsul preot Pamfil, originar din Berit. După ce studiasse la Alexandria audiindu-l pe Pieriu, a venit la Cezareea unde a înzestrat școala cu o impresionantă bibliotecă. L-a avut ca discipol și colaborator pe Eusebiu, dedicându-i lui Origen studii și opere de mare valoare teologică.

Nu se poate afirma cu certitudine că Eusebiu, episcopul Cezareei Palestinei și marele istoric bisericesc, a condus sau profesat la această școală. Cert este faptul că datorită lui avem cele mai sigure și mai complete informații despre învățământul teologic creștin și despre istoria creștinismului în general.

Școala din Edessa, despre care nu avem aproape nici o informație, se pare că este mai veche decât cea din Antiohia, pentru că aici a studiat Lucian din Antiohia sub îndrumarea lui Macarie.

Pe lângă învățământul organizat, au existat și unele școli particulare în jurul unor mari personalități: Tertulian și Sfântul Ciprian în Cartagina, Sfântul Irineu în Galia, Ipolit și Caius în Roma, Tațian Asirianul în Siria unde s-a tradus Sfânta Scriptură în siriană cunoscută cu numele „Peșito”.

Bibliografie:

- R. Cadou, *La jeunesse d'Origene. Histoire de l'Ecole d'Alexandrie au debut du III-e siècle*, Paris 1935; I. Lungulescu, *Școala alexandrină*, Râmnicu-Vâlcea, 1930; G. Bardy, *Aux origines de l'école d'Alexandrie*, în: „Recherches de Science Religieuse”, 27/1937, p. 65-90; A. Knauber, *Katechetenschule oder Schulkatechumenat?*, în: „Trierer Theologische Zeitschrift”, 60/1951, p. 243-266; T. M. Popescu, *Primii dascăli creștini*, București 1932; M. Bulacu, *Școala exegetică biblică din Antiohia*, București 1931; M. Mangăru, *Clement și școala din Alexandria*, București 1928; N. Chifăr, *Clement Alexandrinul, fondatorul teologiei științifice creștine*, în „Altarul Banatului”, nr. 10-12/1999, p. 6-14; I.G. Coman, *Patrologie*, vol. II, București, 1985, p. 237-379 și 471-480.

După analizarea și discutarea problemelor controversate se luau decizii cu acordul majorității. Ele erau consemnate în procesele verbale și întărite prin semnăturile celor prezenți cu drept de vot. Astfel deciziile sinoadelor, comunicate tuturor comunităților provinciei sau provinciilor respective, deveneau obligatorii pentru toți creștinii.

Sinoadele erau prin urmare mijloace de afirmare a unității bisericești, de apărare a credinței și de impunere a disciplinei.

Primele tipuri de sinoade au fost *sinoadele locale* sau *particulare*. Aceste sinoade erau convocate de episcopul unei eparhii, în cazuri excepționale, pentru a cunoaște părerea întregului cler subordonat în legătură cu anumite probleme bisericești. Astfel de sinoade au devenit în timp obligatorii și se țineau o dată sau de două ori pe an. Chiar dacă nu aveau de discutat probleme controversate, sinoadele locale erau convocate cu scop informativ. Sinoade locale sau particulare erau considerate și sinoadele convocate și prezidate de mitropolit, care se țineau în capitala provinciei unde era și scaunul de reședință mitropolitan și întruneau episcopii unei provincii. La unele sinoade provinciale președinția era asigurată de episcopul cel mai vechi în hirotonie sau cel mai în vârstă.

Primele sinoade locale menționate de Istoria bisericească s-au ținut la Palermo în Sicilia, în Frigia și Anhiolos în Tracia, în jurul anului 150. Au urmat apoi cele din Cartagina prezidate de Sfântul Ciprian († 258), cele din Antiohia (264 și 268) pentru condamnarea antitrinitarismului promovat de Pavel de Samosata, cel de la Elvira în Spania în jurul anului 300 și cel de la Arelate în Galia în anul 314.

Unele sinoade particulare, desfășurate atât în Răsărit cât și în Apus, au avut o importanță deosebită pentru că au aprobat canoane acceptate de întreaga Biserică, fiind normative până astăzi. Dintre acestea menționăm următoarele: *Sinodul de la Ancyra* în Galatia (314-315) care a aprobat 25 de canoane reglementând în special procedura de reprimire în Biserică a celor căzuți (lapsi) de la dreapta credință în timpul persecuției împăratului Dioclețian (284-305); *Sinodul din Neocezareea* în Pont (între anii 314-325), care reglementează prin cele 15 canoane probleme de disciplină bisericească; *Sinodul de la Antiohia* în Siria (341), care a aprobat 25 de canoane privind învățătura de credință și disciplina bisericească în urma disputelor ariene; *Sinodul de la Sardica* în Illyrieum (343-344), care a reglementat prin cele 20 de canoane probleme de disciplină și administrație bisericească

că ivite în timpul disputelor ariene; *Sinodul de la Laodiceea* în Asia (între anii 360-375) a aprobat 60 de canoane privind cultul bisericesc și drepturile preoților. Tot la acest sinod a fost codificat canonul cărților Sfintei Scripturi pentru Biserica Răsăritului; *Sinodul de la Gangra* în Paflagonia (între anii 360-370) a formulat și aprobat 21 de canoane împotriva eustațienilor; *Sinodul de la Contantinopol* (394), care a aprobat 2 canoane.

De asemenea o importanță deosebită din punct de vedere canonic au avut-o sinoadele africane de la Hippo (393), Mileve (402) și Cartagina (au fost mai multe), care au contribuit la alcătuirea unei colecții de 133-147 de canoane.

Inițial sinoadele particulare reprezentau una sau mai multe provincii bisericești, cu timpul Biserica unui stat sau a unei națiuni.

Un tip special de sinoade particulare extraordinare o formau *sinoadele endemice*. Ele erau convocate de un episcop, care le prezida, întrunind pe toți episcopii prezenți întâmplător în același timp la reședința lui. Astfel de sinoade s-au desfășurat și în Apus, numite *concilia mixta* deoarece participau și demnitari laici, reglementându-se probleme bisericești și civile.

Cel mai înalt for de judecată în Biserică îl constituia *Sinodul general* sau *ecumenic*. În istoria Bisericii sunt cunoscute șapte astfel de sinoade ecumenice: Niceea (325), Constantinopol (381), Efes (431), Calcedon (451), Constantinopol (553), Constantinopol (680-681) și Niceea (787).

Sinodul ecumenic era convocat în cazuri excepționale pentru a soluționa mari dispute teologice care frământau întreg creștinismul. Întrucât era necesară prezența întregului episcopat creștin, sinoadele ecumenice au fost convocate de împărat, ordinele cărui aveau valabilitate generală în întreg Imperiul Roman care acoperea aproape întreaga arie de răspândire a creștinismului, și nu de un episcop, fie el și episcopul Romei, capitala imperiului până la începutul secolului al IV-lea, care nu își extindea jurisdicția decât asupra unui teritoriu limitat la nivel de provincie sau cel mult de prefectură.

Pentru ca un sinod să poată fi declarat ecumenic trebuiau îndeplinite următoarele condiții: să fie convocat de împărat; să întrunească episcopii din întreg Imperiul roman care participau personal sau prin reprezentanți; să examineze învățătura de credință a Bisericii pe baza Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții și să o expună într-o definiție scurtă și precisă.

Cel puțin până în secolul al VI-lea când a fost alcătuită sinopsa editată de V.N. Beneševic, *Instrucțiuni privind sinoadele ecumenice și locale*,

Sankt Petersburg 1905, acestea erau criteriile privind ecumenicitatea unui sinod. În sinopsele ulterioare editate de I.A. Munitz era invocată autoritatea împăratului și a episcopilor Romei și Constantinopolului, iar la Sinodul al VII-lea ecumenic s-a extins autoritatea episcopală la pentarhie, adică la aprobarea deciziilor unui sinod de patriarhii Romei, Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului. Acest lucru s-a impus datorită situației politico-administrative a imperiului. Prin pierderi succesive de teritorii, el nu mai acoperea întreaga arie de răspândire a creștinismului ci cel mult sfera de jurisdicție a patriarhiei de Constantinopol și câteva teritorii din jurisdicția Romei. Prin urmare, prezența celor cinci patriarhi (fie personal, fie prin delegați) la sinod și subscrierea deciziilor aprobate implica acceptul întregului episcopat subordonat lor, deci al Bisericii de pretutindeni. Iată de ce Biserica Ortodoxă n-a acceptat ca ecumenice decât șapte sinoade și refuză să adauge lor sinoadele generale ținute în Apus sub patronajul papei după schisma de la 1054.

Atribuțiile sinoadelor ecumenice erau următoarele: definirea și confirmarea dogmelor creștine pe baza Sfintei Scripturi și a Sfintei Tradiții și expunerea lor pe scurt în formă de simboluri de credință, precum și corectarea fiecărei învățături ce s-ar ivi în vreo Biserică; examinarea și întărirea Tradiției bisericești și delimitarea tradiției adevărate de cea falsă; revizuirea canoanelor sinoadelor anterioare; luarea de decizii referitoare la organizarea și administrarea Bisericii întregi, precum și stabilirea gradelor și drepturilor ierarhiei bisericești; exercitarea puterii judecătorești ca instanță supremă.

Votul deliberativ era exprimat de toți episcopii participanți. Preoții și diaconii prezenți puteau să-și exprime un vot consultativ. Dacă ei însă participau ca delegați ai episcopilor, atunci aveau drept de vot deliberativ.

Deciziile sinoadelor ecumenice, care erau foruri supreme ale puterii spirituale în întreaga Biserică, erau obligatorii pentru toți membrii Bisericii, dacă erau publicate în mod formal și solemn. Împărații romani și apoi bizantini, recunoscând puterea deliberativă a sinoadelor ecumenice, întăreau cu putere de lege aceste decizii adăugându-le legislației statului și supraveghind respectarea lor.

Sinoadele ecumenice, care vor fi prezentate în continuare, au confirmat profunzimea gândirii Sfântului Ciprian al Cartaginei privind unitatea Bisericii: „Unitatea Bisericii suntem datori s-o ținem puternică și s-o apărăm, mai ales cei care conducem ca episcopi Biserica, să arătăm că și epi-

scopatul este unul singur și neîmpărțit... Episcopatul este unul singur, din care deține fiecare în mod solidar o parte. Biserica este una singură, care se extinde prin dezvoltarea sa, îmbrățișând mulțimea credincioșilor”.

Bibliografie:

V.N. Beneševic, *Unterweisung über die heiligen ökumenischen und lokalen Synoden*, Sankt Petersburg 1905; A.J. Munitz, *Synoptic Greek Accounts of the Seventh Council*, în: „Revue des Etudes Byzantines”, nr. 32/1974; H.J. Sieben, *Die Konzilsidee der Alten Kirche*, Paderborn 1979; L. Stan, *Despre sinodalitate*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1969, p. 155-163; M.I. Sava, *Atitudinea Sfântului Ciprian față de problema unității Bisericii și actualitatea ei*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1969, p. 210-219; I.G. Coman, *Sinoadele ecumenice și importanța lor pentru viața Bisericii*, în: „Ortodoxia”, nr. 3/1962; Idem, *Sinoadele ecumenice ca expresie a universalității Bisericii*, în: „Studii Teologice”, nr. 1-2/1967, p. 4-22.

VII. 2. Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325)

1. Disputele teologice premergătoare sinodului

Sinodul I ecumenic, ținut la Niceea în perioada 20 mai – 25 august 325, a combătut arianismul.

Arianismul este o concepție rațional-umană de înțelegere a creștinismului, o coborâre a lui de la înălțimea de religie revelată de Dumnezeu-Tatăl prin însuși Fiul Său, Iisus Hristos, la nivelul religiilor naturale păgâne. Arianismul acreditează teoria unui monoteism raționalist, cu scopul de a câștiga elita lumii greco-romane la concepția despre un Dumnezeu pluralist (*summus Deus*).

Influențat de interpretarea istorico-literală a Sfintei Scripturi promovată de școala din Antiohia și de principiile gnostico-filosofice ale gnosticismului alexandrin promovat de Basilide și Valentin, Arie încerca de fapt să explice filosofic taina întrupării Logosului pe bază raționalistă, specifică filosofiei grecești, bazându-se pe următoarele principii:

6. Numai Dumnezeu-Tatăl este principiul necreat și nenăscut, iar denumirea de „Tată” include în sine *intăietatea și superioritatea* Sa față de Fiul și în același timp stabilește *inferioritatea* Fiului față de Tatăl. Avem de-a face aici cu un monoteism de tip subordinaționist. Ca fundament biblic era invocat versetul: „Tatăl este mai mare decât Mine” (Ioan 14, 28), fără a înțelege că aici se face referire la firea umană a Mântuitorului și nu la firea Sa dumnezeiască.

7. Fiul este creat prin voința Tatălui, nu din ființa Lui, ci din nimic, ca prima Sa creatură, dar nu din veșnicie. Fiul are un început, în timp ce Tatăl este fără de început. Pentru susținerea acestei teorii se invocau următoarele versete biblice: „Fiul Meu ești Tu, Eu astăzi Te-am născut” (Ps. 2, 7; Evr. 1, 5) și „Domnul m-a zidit la începutul lucrărilor Lui; înainte de lucrările Lui cele mai de demult” (Prov. 8, 22), făcându-se referire la Logosul întrupat care este numit de unii Sfinți Părinți „cel creat”, datorită umanității Sale care a fost creată. În concepția ariană, Fiul fiind o creatură a Tatălui nu poate fi numit deoiființă cu Tatăl.

3. Deși Fiul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, este după ființă o creatură a Tatălui, schimbătoare, mărginită, imperfectă și capabilă de a păcăui, i se cuvine cinstea cea mai mare deoarece prin El Dumnezeu a creat totul, inclusiv timpul.

4. Scopul creării Fiului a fost crearea universului, deoarece Dumnezeu, principiul nevăzut și nepătruns, nu putea crea universul material decât prin intermediul unui Demiurg. Preluând din gnosticism învățătura conform căreia materia este rea în sine, Arie învăță că Dumnezeu nu poate veni în contact direct cu materia, căci altfel s-ar întina de aceasta.

5. La crearea universului, Fiul a primit măreția și puterea creatoare a Tatălui. De aceea El poate fi numit Dumnezeu căci, datorită harului dumnezeiesc primit de la Tatăl, a devenit *Fiu adoptiv al Tatălui*. Divinitatea Fiului nu este identică cu a Tatălui pentru că este o divinitate împrumutată, El nefiind Dumnezeu prin ființă, ci prin participare.

În concluzie, Arie învăță următoarele: „Dumnezeu n-a fost întotdeauna Tată, ci a devenit mai pe urmă; Fiul n-a existat din veșnicie, căci nu era înainte de a se naște; El nu este din Tatăl, ci din nimic. Nu este propriu ființei Tatălui, căci este o creatură”. Hristos nu este Dumnezeu adevărat, ci s-a îndumnezeit prin participare” (Sfântul Atanasie cel Mare, *Contra arienilor*, I, 9, citând în lucrarea *Thalia* a lui Arie). Astfel s-a ajuns la negarea *egalității și consubstanțialității* Fiului cu Dumnezeu-Tatăl și a *dumnezeirii* Lui. Se susținea *subordinaționismul*, adică Fiul lui Dumnezeu ar fi mai mic decât Dumnezeu-Tatăl.

Arie, inițiatorul ereziei, s-a format în școala teologică a preotului Lucian de Antiohia, care a fost până în anul 303 adept al antitrinitarismului dinamic sau subordinaționist promovat de episcopul Pavel de Samosata, condamnat ca eretic de un sinod ținut la Antiohia în anul 268.

Revenind în Egipt, s-a stabilit la Alexandria, unde s-a remarcat ca mare om de cultură, cunoscător al Sfintei Scripturi și talentat orator, ceea ce l-a determinat pe episcopul Achilas (312), care l-a hirotonit preot, să-l numească parohul bisericii Baucalis, una dintre cele mai însemnate din Alexandria.

Începând cu anul 318, Arie și-a propagat public învățătura sa greșită câștigând mulți adepți printre preoții, diaconii și călugării din Alexandria. Episcopul Alexandru, văzând că erezia are mare aderență printre creștini și păgâni și a devenit un real pericol pentru Biserică, a convocat pe episcopii din Egipt, Siria și Pentapole într-un sinod ținut la Alexandria în anul 320/321. După confruntări teologice între episcopi și Arie, sinodul a aprobat în unanimitate învățătura că *Fiul lui Dumnezeu este deoiființă și veșnic cu Tatăl*. Arie, episcopii Secundus de Ptolemaida, Theonas de Marmarica și alți câțiva preoți și diaconi adepți ai arianismului au fost excomunicați.

Cu toate acestea, arianismul a continuat să aibă aderență la unii clerici și credincioși nu numai din Egipt, Libia și Pentapole, ci și din Palestina și Asia Mică. Arie s-a refugiat mai întâi la colegul și prietenul său, episcopul Eusebiu de Cezareea Palestinei. Acesta i-a scris episcopului Alexandru rugându-l să nu-l alunge din Biserică. La rândul său, Arie i-a scris unui alt prieten și coleg de studii, episcopului Eusebiu de Nicomidia, care se bucura de mare cinste la curtea imperială, fiind sprijinit de Constanția, sora împăratului Constantin cel Mare și soția lui Liciniu, împăratul Orientului cu capitala la Nicomidia. În anul 323 a plecat el însuși la Nicomidia unde a fost găzduit de episcopul Eusebiu. După ce a scris mai multor episcopi, căutând să-i câștige pentru arianism, Eusebiu a convocat un sinod la Nicomidia, care s-a pronunțat împotriva deciziilor sinodului de la Alexandria din anul 320/321. Episcopul Alexandru urma să-l reprimească pe Arie în comuniunea Bisericii, mai ales că acesta îi trimisese de la Nicomidia o scrisoare prin care prezenta cu multă abilitate învățătura sa, ca fiind în conformitate cu învățătura Bisericii. Tot la Nicomidia, Arie a compus *Thalia* sau *Banchetul*, o culegere de imnuri și cântări bisericești, ușor de memorat și interpretat de credincioși, dar care conțineau într-o formă mascată doctrina ariană. Asterios din Capadocia, fiindu-i refuzată intrarea în cler pentru că a jertfit zeilor în timpul persecuției împăratului Dioclețian (384-305), a propagat arianismul în tot Orientul, câștigând mulți adepți chiar în rândul episcopilor. Astfel stând lucrurile, episcopul Alexandru a scris mai multor episcopi demascând și respingând cu argumente scripturistice erezia ariană, și a refuzat reprimirea lui Arie în Biserică. Însă un nou sinod ținut la Cezareea Palestinei a hotărât ca Arie și adepții lui excomunicau de sinodul de la Alexandria să-și reia funcțiile lor.

Prevalându-se de hotărârile sinodului de la Cezareea Palestinei și profitând de neînțelegerile dintre împărații Constantin cel Mare și Liciniu, arienii au revenit în Alexandria continuând propaganda și provocând mari tulburări în Biserică. Imnele religioase ale lui Arie erau interpretate în port și pe străzile orașului de marinari, negustori și călători, iar în piețe se discuta teologie, ajungându-se ca păgânii să ironizeze creștinismul.

La 18 septembrie 324 Liciniu a fost învins de Constantin cel Mare la Chrisopolis, lângă Calcedon. Imperiul roman avea din nou un singur suveran care considera că unitatea de credință a Bisericii este un element fundamental pentru asigurarea unității imperiului. Fiind informat că tocmai unitatea de credință este tulburată de disputele ariene, Constantin cel

Mare a trimis prin episcopul Osius de Cordoba câte o scrisoare lui Arie și episcopului Alexandru al Alexandriei, cerându-le să se împace, înțelegând disputa lor teologică o simplă ceartă de cuvinte.

Nici scrisorile împăratului și nici insistențele episcopului Osius de Cordoba n-au reușit să liniștească spiritele agitate din Alexandria. În aceste condiții s-a impus convocarea episcopilor într-un sinod ecumenic.

2. Sinodul I ecumenic

Pentru ca sinodul să întrunească episcopii din întreg Imperiul roman, împăratul Constantin cel Mare și-a asumat responsabilitatea convocării lui. Pentru a facilita deplasarea sigură a episcopilor, a pus la dispoziția lor poșta publică (*cursus publicus* sau *evectio*) și le-a asigurat cele necesare drumului, iar în perioada desfășurării sinodului li s-a oferit participanților masă și cazare gratuită.

Din considerente practice și strategice, împăratul a decis ca sinodul să se țină la Niceea. Orașul fiind aproape de Nicomidia, capitala imperiului, asigura prezența împăratului la ședințele importante ale sinodului și supravegherea atentă a discuțiilor teologice și deciziilor dogmatice, care trebuiau să fie în concordanță cu învățătura Bisericii, pentru a se evita în viitor orice fel de contestații și interpretări diferite.

După afirmațiile istoricului Eusebiu de Cezareea, la sinod au participat episcopi din toate provinciile imperiului și chiar din afara lui, ca de exemplu doi episcopi din Armenia Mare, un episcop din Caucaz, episcopii Ioan al Persiei, Teofil al Gothicii și Cadmos de Bosfor – Crimeea. Tot Eusebiu face precizarea că „nici scitul nu lipsea din ceată”, adică din adunarea episcopilor. Majoritatea cercetătorilor sunt de părere că este vorba de un episcop din Schytia Minor (Dobrogea), unii identificându-l cu Marcu al Tomisului.

Dintre episcopii care s-au remarcat în mod deosebit pe parcursul desfășurării lucrărilor sinodului amintim pe Eustatie al Antiohiei, Alexandru al Alexandriei, Marcel al Ancyrei, Macarie al Ierusalimului, Eusebiu al Cezareei Palestinei (un savant în domeniul istoriei însă mai puțin erudit în problemele de doctrină), Cecilian al Cartaginei, Leonțiu al Cezareei Capadociei, Osius de Cordoba în Spania ș.a. S-au remarcat unii episcopi făcători de minuni cum ar fi Nicolae al Mirei din Lichia și Spiridon al Trimundei din Cipru; Iacob de Nisibi era taumaturg iar Leonțiu al Cezareei Capadociei avea darul profeției.

a fost folosit în sens ortodox de părinți și scriitori bisericești cum ar fi Clement Alexandrinul, Origen, Dionisie al Alexandriei, Tertulian, Dionisie al Romei ș.a. În final, s-a ajuns la un consens general.

Pe parcursul discuțiilor s-au profilat trei direcții: o majoritate în frunte cu episcopii Alexandru al Alexandriei, Osius de Cordoba și diaconul Atanasie care susțineau dumnezeirea Fiului și egalitatea și consubstanțialitatea Lui cu Tatăl; un grup de peste 20 de episcopi în jurul lui Secundus de Ptolemaida și Theonas de Marmarica, susținând învățătura lui Arie; un grup format în jurul lui Eusebiu de Nicomidia alcătuit din câțiva episcopi, pledând pentru o formulă intermediară între Ortodoxie și arianism, conform căreia Mântuitorul Iisus Hristos ar fi asemănător după ființă cu Tatăl și nu deoiființă cu Tatăl, numită mai târziu semiarianism. Eusebiu de Cezareea a prezentat și el o formulă proprie care trăda un subordinaționism moderat.

În urma confruntărilor teologice foarte aprinse, sinodali au respins toate încercările de a diminua dumnezeirea Fiului și au mărturisit că El este Dumnezeu adevărat și om adevărat, egal și consubstanțial cu Tatăl. Această mărturisire de credință a fost expusă în 7 articole de credință care formează Simbolul de credință niceean:

„Credem într-unul Dumnezeu, Tatăl Atotputernic, Făcătorul tuturor celor văzute și nevăzute.

Și într-umul Domn Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Unul-Născut din Tatăl, adică din ființa (ὁὐσία) Tatălui, Dumnezeu din Dumnezeu, lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut, nu făcut, deoiființă (ὁμοούσιος) cu Tatăl, prin Care toate s-au făcut cele din Cer și cele de pe pământ.

Credem în Cel Care pentru noi oamenii și pentru mântuirea noastră S-a pogorât din Cer și S-a întrupat și S-a făcut om și a suferit și a înviat a treia zi; S-a suit la Cer și vine ca să judece pe cei ce trăiesc și pe cei morți.

Credem și în Duhul Sfânt.

Iar pe cei care spun că: a fost un timp când nu era, că a fost înainte de a fi născut, precum că a fost din cele ce nu există, sau că este dintr-un ipostas, sau substanță (οὐσία), sau zic că Fiul lui Dumnezeu este schimbător și nu mereu același, Sfânta Biserică sobornicească și apostolică îi anatematizează”. (cf. *Scrisoarea episcopului Eusebiu de Cezareea către Biserica din Cezareea Palestinei*, la Teodoret de Cyr, *Istoria bisericească*, I, 12).

Observăm că termenii ipostas (ὐπόστασις) și ființă (οὐσία) nu erau încă bine definiți, fiind chiar echivalenți. Acest lucru va crea mari dificultăți în timpul disputelor hristologice începând cu secolul al V-lea.

Simbolul de credință niceean, care în prima parte mărturisește dumnezeirea Fiului și egalitatea și consubstanțialitatea Lui cu Tatăl, iar în a doua parte anatematizează ideile principale ale ereziei lui Arie, constituie primul document scris care trebuie respectat și crezut, după Sfânta Scriptură, pentru că prezintă adevărul revelat de Dumnezeu într-o formă precisă și concisă. Tradiția orală începe să devină Tradiție scrisă, prin expresii mai precise, despre adevărul revelat în Sfânta Scriptură.

Astfel formulat, Simbolul de credință trebuia să fie pecetluit cu semnăturile episcopilor. Împăratul Constantin cel Mare a hotărât ca cei care nu vor subscrie acestui document, indiferent de treapta clericală pe care o dețin, să fie exilați, încredințând lui Philumenos punerea în aplicare a acestui ordin.

Cu excepția episcopilor Secundus de Ptolemaida, Theonas de Marmarica și a preotului Arie, toți părinții sinodali au semnat Simbolul de credință. Chiar și episcopii Eusebiu de Nicomidia, Theognis de Niceea și Maris de Calcedon, care au încercat să se sustragă, semnând un alt text care definea raportul dintre Fiul și Tatăl prin termenul *asemănător după ființă*, de teama împăratului au semnat până la urmă.

Arie și cei doi episcopi egipteni împreună cu alți preoți și diaconi depuși din funcții pentru apartenența la arianism au fost exilați în Illyricul Occidental, în apropiere de Singidunum (Belgrad), unde au reușit să atragă la arianism pe episcopii Ursacius de Singidunum și Valens de Mursa (Osiec). Aceștia vor avea un rol important în disputele ariene din Illyrie în secolul al IV-lea.

În afară de combaterea arianismului care a constituit problema fundamentală a Sinodului I ecumenic, la Niceea au fost rezolvate și alte probleme cu care se confrunta Biserica:

Schisma melitiană. Tot în Egipt, creștinii erau dezbinăți datorită schismei provocate de episcopul Melitie de Lycopolis. Așa cum reiese din *Scrisoarea sinodală* trimisă de la Niceea Bisericilor din Alexandria, Libia și Pentapole, sinodali au adoptat o atitudine binevoitoare față de clerul melitian, considerat schismatic și nu eretic. Episcopului Melitie i s-a permis să

rămână în continuare titularul scaunului episcopal din Lycopolis dar fără să mai facă hirotonii. Ceilalți episcopi, preoți și diaconi melitieni își puteau menține posturile după ce au fost reconfirmați prin punerea mâinilor, cu condiția să se supună episcopului locului. Dacă va muri un episcop ortodox, locul lui poate fi luat de un episcop melitian dacă a fost ales canonic și confirmat de episcopul Alexandriei.

Cu toată clemența arătată de sinodali, schisma nu s-a stins iar melitienii, alindu-se cu arienii, au provocat multe tulburări în Biserica Alexandriei.

Schisma novațiană. Sinodul de la Niceea a luat în discuție și schisma novațienilor, o sectă rigoristă întemeiată de preotul Novațian în Biserica Romei după anul 251. Această grupare unindu-se cu cea a lui Novat din Cartagina a promovat scindarea Bisericii Cartaginei condusă de Sfântul Ciprian. Fiind vorba de asemenea de o problemă disciplinară, sinodul a hotărât recunoașterea clerului novațian după o nouă punere a mâinilor, care însă nu însemna o nouă hirotonie, ci o formă de penitență. În plus, ei trebuiau să dea o declarație prin care se obligau să împărtășească pe creștinii recăsătorii și pe „cei căzuți” (lapsi) în timpul persecuțiilor, după ce aceștia și-au încheiat perioada de penitență. Practic, novațienii puteau să-și mențină funcțiile lor acolo unde nu existau clerici ortodocși. Unde însă exista episcop ortodox, clericii novațieni puteau funcționa numai cu acordul acestuia. Întrucât într-o eparhie nu puteau funcționa doi episcopi titulari, episcopul novațian putea fi numit horepiscop sau episcop auxiliar pentru parohiile din mediul rural.

Data serbării Paștilor. O altă problemă cu care s-a confruntat Biserica în secolele II-IV, a fost legată de data și semnificația serbării Paștilor. Bazându-se pe tradiții diferite, Bisericile din Răsărit serbau Paștile la o dată diferită de cea ținută de Bisericile din Apus, provocând disensiuni între creștini. Pentru rezolvarea acestora, sinodul de la Arelate (314) a stabilit ca toți creștinii să serbeze Paștile „în aceeași zi și în același timp în toată lumea” (can. 1).

Rediscutată această problemă la Niceea, sinodali au hotărât ca *toți creștinii de pretutindeni să serbeze Paștile în prima duminică după lună plină care urmează echinocțiului de primăvară, dar dacă acea duminică ar coincide cu Paștile iudaice (14 Nissan), Paștile creștinilor să se amâne pentru duminica următoare.* Întrucât Alexandria era un renumit centru as-

tronomice iar principiul calculului pascal creștin se orienta după anul solar, episcopul acestui oraș a fost însărcinat să comunice celorlalte Biserici, în fiecare an, data serbării Paștilor. Ni s-au păstrat de la Sfântul Atanasie cel Mare mai multe *epistole pascale* care ne arată că erau respectate hotărârile Sinodului I ecumenic cu privire la serbarea Paștilor. Cu toate acestea au mai existat comunități care nu serbau Paștile odată cu majoritatea creștinilor, fie pentru că nu au acceptat cele hotărâte la Niceea, fie că se orientau după alte calendare.

Canoanele Sinodului I ecumenic. Părinții sinodali de la Niceea, au alcătuit și aprobat 20 de canoane care reglementau diferite probleme privind organizarea și disciplina Bisericii.

În legătură cu disciplina clerului, s-a stabilit să fie excluși de la hirotonie cei care se fac eunuci de bunăvoie (can. 1), neofiii (can. 2), cei care au săvârșit crime sau au apostaziat în timpul persecuției lui Liciniu (can. 9-14).

Se interzicea clericilor perceperea dobânzii pe împrumuturi (can. 17), părăsirea bisericilor lor pentru a merge la altele și era declarată nulă hirotonia făcută de un alt episcop decât titularul eparhiei respective (can. 15 și 16). La hirotonia episcopului trebuiau să fie prezenți cel puțin trei episcopi iar ceilalți din cuprinsul mitropoliei să-și dea consimțământul (can. 4). Caracterisrile făcute de un episcop nu puteau fi invalidate de alt episcop, ci doar în cazuri de abuz numai de sinodul provincial, care urma să se întrunească de două ori pe an (can. 5). Canonul 6 confirma drepturile mitropoliților din Roma, Alexandria și Antiohia față de episcopii aflați sub jurisdicția lor și stabilea aria jurisdicțională a episcopului Alexandriei în Egipt, Libia și Pentapole, pentru că se bucura de aceleași drepturi ca episcopul Romei, iar canonul 7 acorda întâietate de onoare episcopului Ierusalimului față de episcopul Cezareei Palestinei.

Canonul 8 stabilea criteriile privind reprimirea ereticilor și schismaticilor în Biserică, impunând rebotezarea ereticilor antitrinitari. Diaconii lor li se reamintea că nu aparțin tagmei clericale deoarece ele nu au primit hirotonia.

Discutându-se despre moralitatea membrilor clerului, s-a propus ca episcopii și preoții căsătorii să-și părăsească soțiile lor. Cerându-se părerea sinodalilor, a luat cuvântul venerabilul episcop Pafnutie din Tebaida de Sus – Egipt, persecutat în timpul împăratului Maximian Daia (305-313), care a spus „că nu trebuie pus clericilor un jug atât de greu”, apărând dem-

nitatea căsătoriei. El propunea ca cei intrați în cler necăsătoriți să nu se mai căsătorească, dar cei care s-au căsătorit înainte de hirotonie să fie liberi să-și păstreze soțiile lor. Sinodalii au acceptat propunerea episcopului Pafnutie, „un bărbat care n-a fost căsătorit și n-a cunoscut familie căci din copilărie și-a petrecut viața în mănăstire”, interzicând clericilor căsătoriți să-și părăsească soțiile lor.

Până în anul 325 Biserica nu avea legi proprii care să fie aplicate unor pretutindeni. Canoadele Sinodului I ecumenic au fost primele hotărâri ale Bisericii în materie de disciplină și administrație, care au servit ca model pentru celelalte sinoade ecumenice și locale.

Înainte de închiderea sinodului, au fost alcătuite unele scrisori prin care erau comunicate deciziile dogmatice și canonice stabilite la Niceea. S-a păstrat *Scrisoarea sinodală* către Biserica Alexandriei, Libiei și Pentapolei prin care se comunica clerului și credincioșilor din Egipt condamnarea ereziei lui Arie, precum și hotărârile privitoare la data serbării Paștilor și la schisma melitiană. De asemenea, împăratul Constantin cel Mare a trimis o scrisoare Bisericii Alexandriei din care reținem următoarele: „*Cei peste trei sute de episcopi convocați de mine, cel ce prin excelență mă bucur a fi împreună slujitor cu voi, reuniți prin înțelepciune și pricepere, au confirmat că este una și aceeași credință, după adevărurile autentice ale legii lui Dumnezeu și numai Arie s-a arătat cuprins de înșelăciunea diavolului, răspândind acest rău mai întâi printre voi și apoi printre alții, prin nelegiuța lui doctrină. Ceea ce eu hotărât părinții este adevărul lui Dumnezeu căci ei au fost călăuziți de puterea Duhului Sfânt, care i-a ajutat să ajungă la înțelegere și unire.*” (cf. *Istoria bisericească*, I, 9).

Aceleași idei le găsim și într-o scrisoare circulară adresată Bisericilor care n-au trimis reprezentanți la sinod, cărora le cerea să respecte cele hotărâte la Niceea cu privire la erezia lui Arie și la data serbării Paștilor.

La 25 iulie 325, cu prilejul împlinirii a 20 de ani de domnie (*vicennalia*), împăratul Constantin cel Mare a oferit părinților sinodali un fastuos ospăț și daruri bogate. Unii istorici sunt de părere că acest ospăț ar fi fost unit cu festivitatea de închidere a sinodului. Cei mai mulți însă cred că ședința festivă de închidere a avut loc la 25 august 325, când împăratul în discursul său impresionant i-a îndemnat încă odată pe episcopi să respecte cele hotărâte la Niceea și să evite discuțiile și neînțelegerile dintre ei.

După plecarea episcopilor la Bisericile lor, împăratul a confirmat hotărârile Sinodului I ecumenic și le-a dat valoare de lege civilă. Ele au fost acceptate și respectate de toate Bisericile din Răsărit și Apus.

Împotriva lui Arie și a adepților lui s-au luat măsuri severe iar scrierile ariene, în special *Thalia*, au fost arse. Împăratul Constantin cel Mare era convins de justetea hotărârilor Sinodului I ecumenic și dorea distrugerea completă a arianismului care a provocat atâta tulburare în Biserica și a pus în pericol chiar unitatea imperiului. Cei care nu respectau hotărârile acestui sinod și nu subscriu anatematizării lui Arie erau exilați. Astfel, la trei luni după închiderea lucrărilor Sinodului I ecumenic, au fost exilați în Galia și episcopii Eusebiu de Nicomidia, Theognis de Niceea și Maris de Calcedon, care deși au semnat hotărârile sinodului au refuzat să rostescă anatema asupra lui Arie și au îndemnat pe arieni să militeze pentru ideile lor.

3. Disputele și sinoadele ariene după Sinodul I ecumenic

Rezistența arienilor și drama familială de la curtea împăratului Constantin cel Mare au făcut ca disputele ariene să continue și după Sinodul I ecumenic.

Fausta, a doua soție a împăratului Constantin cel Mare, dorind să asigure succesiunea la tron a fiilor ei, Constantin al II-lea și Constans, l-a acuzat de trădare pe fiul cel mare al lui Constantin, cezarul Crispus, care a fost condamnat la moarte și executat. Bulversat de acest eveniment, în special după ce mama sa Elena l-a atenționat asupra intrigilor Fausteii, împăratul Constantin cel Mare, influențat și de sora sa Constantia care simpatiza pe arieni, a chemat din exil în anul 326 pe episcopii Eusebiu de Nicomidia și Theognis de Niceea. S-a crezut că se intenționează convocarea unui nou sinod la Niceea, căci la insistențele celor doi episcopi a fost chemat din exil și Arie, în anul 327. Prin aceste decizii imperiale, arianismul se întărea din nou, profilându-se pe trei direcții: *arianismul extremist* sau *radical*, care nega consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl, învățând că „El este neasemănător cu Tatăl în toate și după ființă, adepții fiind numiți *anomei* sau *anomieni* avându-l în frunte pe diaconul Aetius și episcopul Eunomius al Cizicului; *arianismul moderat* sau *semiarianismul*, cu cei mai mulți adepți, grupați în jurul lui Eusebiu al Nicomidiei, care afirma că Fiul este „asemănător după ființă cu Tatăl”; *arianismul omian*, apărut după anul 358, avându-l în frunte pe Acachie de Cezareea în Palestina, care afirmă că Fiul este

„asemănător cu Tatăl în toate” sau „asemănător cu Tatăl după Scripturi”. Adepții celor trei direcții, deși se combatteau reciproc, formau adeseori front comun împotriva ortodocșilor care apărau credința mărturisită la Niceea, că Fiul este deofinită cu Tatăl. Cele mai mari confuzii le provocau semiarieni, care folosind în loc de termenul niceean $\theta\mu\sigma\theta\upsilon\sigma\lambda\omicron\varsigma$ termenul semiarian $\theta\mu\omicron\iota\theta\upsilon\sigma\lambda\omicron\varsigma$ – diferența de scriere constând doar într-o singură literă (i – iota), induceau în eroare pe credincioși.

În anul 328 împăratul a permis episcopilor Eusebiu de Nicomidia și Theognis de Niceea să-și reia scaunele episcopale pe considerentul că ei au semnat Simbolul niceean iar anatematizarea lui Arie pe care au refuzat-o, nu-și mai avea rostul atâta timp cât Arie însuși a fost chemat din exil. Amplificarea ulterioară a disputelor ariene au demonstrat că aceasta a fost o mare eroare a politicii religioase imperiale. Pe de altă parte, Sfântul Atanasie cel Mare, ales la 8 iunie 328 episcop al Alexandriei, a refuzat primirea lui Arie în comuniunea Bisericii atât timp cât acesta nu va respecta hotărârile de la Niceea și nu va semna Simbolul de credință niceean.

Sinoadele de la Constantinopol și Antiohia din anul 330. Datorită abilității și influenței episcopului Eusebiu de Nicomidia la curtea imperială, s-a ajuns ca importante scaune episcopale să fie ocupate de arieni astfel încât aceștia dominau sinoadele din Răsărit. Desigur, erau vizate în primul rând punctele de rezistență ortodoxe. Printre apărătorii intransigenți ai Crezului niceean se număra și episcopul Eustatie al Antiohiei. Când el a intrat în conflict cu Eusebiu al Cezareei Palestinei în probleme doctrinare, Eusebiu al Nicomidiei a socotit că este momentul să acționeze pentru înlăturarea lui. Întorcându-se din Palestina însoțit de prietenii lui arieni, a venit la Antiohia, unde a improvizat în anul 330 un sinod pentru judecarea lui Eustatie, acuzat de imoralitate, sabelianism și infidelitate față de familia imperială. Sinodul s-a pronunțat pentru depunerea din scaun a episcopului antiohian iar împăratul l-a exilat la Traianopolis în Tracia, unde a murit probabil în anul 337. După mai multe încercări nereușite ale arienilor de a alege un nou episcop pentru Antiohia, a fost numit Euphronios, protejatul împăratului, creându-se astfel un precedent pentru amestecul curții imperiale în treburile interne ale Bisericii. În felul acesta au fost aleși mulți episcopi care erau mai interesați să obțină bunăvoința împăratului decât să apere interesele Bisericii.

Episcopul Marcel al Ancyrei era de asemenea un apărător devotat al crezului niceean. În acest sens el a scris o lucrare adresată împăratului Con-

stantin cel Mare prin care combătea pe arianul Asterius din Capadocia și pe episcopii semiarieni Paulin de Tyr, Narcis de Neroniada, Eusebiu de Nicomidia și Eusebiu de Cezareea Palestinei. Lucrarea a fost analizată în cadrul unui sinod convocat la Constantinopol în anul 330. Învinuit de subordinaționism, episcopul Marcel de Ancyra a fost depus din scaunul episcopal și exilat, în locul lui fiind ales Vasile, care a întârit rândurile arienilor.

După eliminarea episcopilor Eustatie al Antiohiei și Marcel al Ancyrei, arienii au declanșat o violentă campanie de denigrare și subminare a personalității Sfântului Atanasie cel Mare, episcopul Alexandriei, care rămăsese cel mai important apărător al Ortodoxiei niceene în Răsărit. În această campanie arienii s-au aliat cu melitienii din Egipt.

Sinoadele de la Tyr și Ierusalim din anul 335 În anul 335 se împlineau 30 de ani de domnie ai împăratului (*tricennalia*) și 10 ani de la Sinodul I ecumenic. Împăratul Constantin cel Mare dorea să restabilească definitiv pacea în Biserica Răsăritului, considerând că cel care nu subscrie Simbolul niceean nu era numai eretic ci și un răzvrătit față de stat. În acest sens a hotărât convocarea unui sinod la Tyr la care să se discute din nou situația bisericească a lui Arie și a adepților lui.

În luna iulie 335 s-au deschis la Tyr lucrările unui sinod convocat de împăratul Constantin cel Mare cu episcopi din Egipt, Libia, Asia și Europa. Persoana avizată de semiarieni care predominau sinodul era Sfântul Atanasie cel Mare, învinuit de imoralitate, brutalitate, abuz, infidelitate față de împărat și alte astfel de născociri melitene și ariene. El trebuia să fie depus din scaunul episcopal și exilat. Acest lucru reiese și din modul cum s-au derulat lucrările sinodului și cum a fost alcătuită comisia de anchetă din adversari declarați ai Sfântului Atanasie: Theognis de Niceea, Maris de Calcedon, Macedonius de Mopsuestia, Teodor de Heraclea, Ursaciu de Singidunum și Valens de Mursa, ultimii doi episcopi illyrieni fiind coopțați pentru arianism în timpul exilului lui Arie în Illyric. În aceste condiții Sfântul Atanasie a părăsit sinodul și, însoțit de cinci episcopi, a venit la Constantinopol cerând audiență la împărat.

În acest timp, sinodul de la Tyr a hotărât depunerea lui din scaun și interdicția de a reveni în Alexandria. De asemenea sinodul de la Ierusalim ținut cu ocazia sfințirii bisericii Sfântului mormânt la 14 septembrie 335 a hotărât repunerea arienilor în comuniunea Bisericii.

Pentru că Sfântul Atanasie solicitase să aprobe o confruntare directă cu adversarii săi în fața împăratului, sinodali de la Tyr și Ierusalim trebuiau să vină la Constantinopol. S-au prezentat doar șase episcopi printre care se numărau adversarii lui direcți: Eusebiu al Nicomidiei, Eusebiu al Cezareei, Valens de Mursa și Ursaciu de Singidunum. Ei n-au mai prezentat învinuirile de la Tyr, ci au declarat că Sfântul Atanasie s-ar fi lăudat că poate opri transportul grâului din Alexandria spre Constantinopol ceea ce ar fi cauzat înfometarea capitalei imperiului. Împăratul dând crezare acestor acuze a ordonat exilarea lui la 5 februarie 336 la Treveri în nordul Galilei, cu aceasta accentuându-se cezaropapismul imperial.

Îmbolnăvirea și moartea neașteptat de rapidă a împăratului Constantin cel Mare (22 mai 337) a însemnat începutul unei noi faze a disputelor ariene sub împărații Constantin al II-lea (337-340), Constans (337-350) și Constanțiu (337-361).

Sinodul de la Sardica din anul 343. În urma întâlnirii din Panonia din anul 338, împărații constantinieni, creșcuți și educați în credința creștină, au hotărât întoarcerea episcopilor exilați la scaunele lor. Chiar înainte de această decizie împăratul Constantin al II-lea i-a permis Sfântului Atanasie să se întoarcă la Alexandria unde a fost primit cu mare entuziasm de clerul și populația orașului, dar datorită arienilor, el a trebuit să părăsească pentru a doua oară Alexandria la 22 martie 339. Întrucât s-au format mai multe simboluri de credință și situația Sfântului Atanasie nu era clarificată, s-a convenit convocarea unui nou sinod, la Sardica (Sofia), în toamna anului 343.

Sinodul a întrunit aproape optzeci de episcopi occidentali și illyrieni din cele mai însemnate orașe ale imperiului grupați în jurul venerabilului episcop Osius de Cordoba, și un număr aproximativ egal de episcopi orientali în frunte cu Ștefan al Antiohiei. Din păcate, cele două grupuri nu au ajuns la un consens în ceea ce privește obiectivele sinodului, fapt pentru care episcopii orientali s-au retras la Philippopolis în Tracia, unde au ținut un sinod separat, reînnoind condamnările asupra episcopilor Atanasie, Marcel și Asclepius și condamnându-i pe episcopii Iuliu al Romei, Osius de Cordoba, Protogenes de Sardica, Gaudentius de Naissus și Maximinus de Treveri.

Cu toate acestea, episcopii illyrieni și occidentali s-au întrunit în sinod și au abordat trei probleme: a. cercetarea sfinte și drepte credințe pe care au stricat-o semiarieni; b. cercetarea situației episcopilor depuși din sca-

unele lor de semiarieni și legalitatea acestor depuneri; c. cercetarea abuzurilor și violențelor semiarieniilor împotriva clerului și credincioșilor care n-au acceptat comuniunea cu arienii sau cu semiarieni.

După ce au fost analizate cu minuțiozitate dosarele de acuzare, sinodali au constatat că au de-a face cu falsuri și calomnii și au declarat că cei trei episcopi n-au făcut altceva decât să apere crezul niceean și i-au declarat nevinovați. Ca urmare, au hotărât depunerea și excomunicarea episcopilor Grigorie de Alexandria, Vasile de Ancyra și Quintianus de Gaza, cerând credincioșilor să rupă comuniunea cu ei pentru că au ocupat aceste scaune episcopale în mod fraudulos. Împreună cu aceștia au fost excomunicați și alți episcopi arieni, printre care și cei doi illyrieni Valens de Mursa (Osiec) și Ursacius de Singidunum (Belgrad). De asemenea, s-a cerut ca magistrații, guvernatorii și împărații romani să se ocupe cu problemele statului și să nu se amestece în treburile Bisericii, judecând pe clerici sub pretextul că apără Biserica. Pentru a nu se crea un precedent, s-a respins propunerea privind formularea unui nou simbol de credință.

Sinodul de la Sardica a aprobat un număr de 21 de canoane care priveau alegerea, drepturile și îndatoririle episcopilor.

Prin cele patru scrisori alcătuite la încheierea lucrărilor se comunicau episcopilor și comunităților creștine rezultatele sinodului de la Sardica.

Deși acest sinod a fost considerat la vremea respectivă ca un al doilea sinod ecumenic datorită importanței lui în cadrul disputelor ariene după Sinodul I ecumenic de la Niceea, deciziile lui nu au fost respectate decât de episcopatul illyrian și occidental ceea ce a însemnat continuarea disputelor ariene și în deceniile următoare. Episcopatul răsăritean găsindu-se în contradicție cu episcopatul apusean a contribuit la conturarea rivalității religioase dintre Roma și Constantinopol.

Sinoadele de la Sirmium dintre anii 348-378. Sirmium (azi Mitrovița în Serbia), era metropola civilă a provinciei Panonia Inferior și în același timp capitala prefecturii Illyricum. Din punct de vedere bisericesc Illyricul Occidental se afla sub jurisdicția episcopului Romei.

Metropola Sirmium a jucat un mare rol în disputele ariene de la mijlocul secolului al IV-lea datorită episcopului Fotin care influențat de antitrinitarismul sabelian învâța că Logosul divin nu este decât rațiunea impersonală a lui Dumnezeu, dilatarea sau extinderea Dumnezeirii care este urmată de contractare sau restrângere. El nu a avut o existență personală înainte de a

se întrupa în Hristos și de aceea este numit adeseori Logopater, adică Tată și Cuvânt în același timp. Numai după ce a luat trupul nostru din Fecioara Maria, Logosul a devenit Hristos și Fiul al lui Dumnezeu. Datorită acestei învățături, Fotin de Sirmium a fost condamnat ca eretic antitrinitar de sinodul de la Antiohia, din anul 344, condamnare reinnoită de sinodul de la Mediolanum din anul 345. Bucurându-se de admirația credincioșilor din Sirmium, Fotin nu a putut fi exilat pe moment, ceea ce a provocat o nouă tulburare în sânul Bisericii care a necesitat convocarea mai multor sinoade locale.

Sinodul de la Sirmium din anul 348, ținut de episcopii orientali veniți special pentru a-l condamna încă odată pe episcopul Fotin, se părea că aduce împăcarea episcopatului răsăritean cu cel apusean, mai ales că Sfântul Atanasie fusese reabilitat și rupsesse comuniunea cu Marcel de Ancyra, datorită înclinației acestuia spre antitrinitarismul modalist al lui Sabeliu. Din nefericire, evenimentele politice l-au adus pe Constanțiu, sprijinitorul arianismului, la conducerea întregului Imperiului roman, așa încât disputele ariene au continuat pe tot parcursul domniei lui și chiar a urmașilor lui.

Episcopii arieni și semiarieni sprijiniți de împărat s-au întrunit într-un sinod la Sirmium în anul 351, condamnând pentru a cincea oară pe episcopul Fotin, care de această dată a fost exilat din ordinul împăratului. A fost aprobat un simbol de credință cunoscut sub denumirea de „*prima formulă de credință de la Sirmium*”. Formula evita folosirea termenilor ὁμοούσιος și ὁμοιούσιος și condamna pe cei care susțin că substanța sau ființa (οὐσία) lui Dumnezeu se dilată sau se restrânge, considerând pe Fiul un rezultat al dilatării ființei lui Dumnezeu și o proiecție a lui în afară, și pe cei care neagă existența Fiului lui Dumnezeu sau afirmau că el a fost creat din nimic sau din altă substanță decât ființa divină, fiind adus la existență prin voința Tatălui ca orice creatură, că a fost un timp când Fiul nu exista. De asemenea, erau condamnați cei care învățau că Tatăl și Fiul sunt doi Dumnezei sau că Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt sunt trei Dumnezei. În ceea ce privește raportul dintre Tatăl și Fiul formula de la Sirmium afirmă că Fiul nu este pe aceeași linie cu Tatăl, ci supus Tatălui.

Deși formula prezintă nuanțe subordinaționiste și nu urmează întocmai crezulul niceean, a fost considerată de Sfântul Ilarie de Pictavium acceptabilă căci poate fi interpretată în sens ortodox.

Deoarece episcopul Germinius de Sirmium făcea parte din grupul arienilor extremiști sau anomei care învățau că Fiul este „neasemănător în

toate și după ființă cu Tatăl” s-a ținut un sinod la Sirmium în anul 357 care a aprobat a doua formulă de credință de la Sirmium cu următorul conținut: „Nu există nici o îndoială că Tatăl este mai mare; nu este pentru nimeni nici o îndoială că Tatăl este mai mare decât Fiul în glorie, demnitate, strălucire, maiestate și chiar prin numele de Tată. Nimeni nu ignoră credința universală, care învață că există două persoane, a Tatălui și a Fiului, că Tatăl este mai mare iar Fiul este supus împreună cu toate cele supuse Lui de Tatăl.” (cf. Sfântul Ilarie de Pictavium, *De synodis*, 11).

Pentru a se da o mai mare autoritate acestei formule ariene extremiste și a se distruge complet crezul niceean, împăratul Constanțiu a forțat pe venerabilul episcop Osius de Cordoba să subscrie acestei formule. Bătrânul episcop în vârstă de peste 100 de ani, cu facultățile mintale slăbite, descurajat de exil a cedat nimicind într-o clipă, cum afirma istoricul Sozomen (*Istoria bisericească*, IV, 12) gloria îndelungatei și neclintitei apărări a credinței ortodoxe. Sfântul Atanasie spune că Osius și-ar fi retras semnătura înainte de moarte (*Apologia contra arienilor* 89).

După doi ani de exil, însuși papa Liberiu a cedat în fața împăratului Constanțiu aderând la prima formulă de credință de la Sirmium din anul 351, rupând comuniunea cu Sfântul Atanasie în primăvara anului 357.

Formula ariană radicală adoptată la Sirmium în anul 357 a scandalizat nu numai pe ortodocși, ci și pe semiarieni. Sinodul din 12 aprilie 358 de la Ancyra a condamnat arianismul radical iar scrisoarea sinodală însoțită de nouăsprezece anatematisme a fost trimisă întregului episcopat. Episcopul Vasile de Ancyra, unul dintre conducătorii partidei semiariene, a reușit să-l convingă pe împăratul Constanțiu să renunțe la formula anomiană de la Sirmium din anul 357 promovată de Aetius, Eunomius al Cizicului și Eudoxius al Antiohiei, și să susțină formula omiusionă că Fiul este subordonat Tatălui și asemănător în substanță cu El.

Astfel, sub președinția lui s-a ținut un nou sinod la Sirmium în vara anului 358 la care au participat episcopi orientali și illyrieni. Noua formulă de credință, a treia de la Sirmium, promova semiarianismul și putea fi interpretată și în sens ortodox. Ea primea o și mai mare valoare pentru că a fost semnată și de papa Liberiu care se afla la Sirmium.

Întrucât a treia formulă de la Sirmium combătea arianismul radical, ea a fost primită cu încredere chiar și de apărătorii Ortodoxiei niceene. Chiar Sfântul Atanasie declara „că Fiul este din ființa Tatălui și nu din

Duh este „o creatură și o făptură făcută prin Fiul” (cf. Sfântul Atanasie cel Mare, *Epistola către Iovian*, 6).

Sfântul Vasile cel Mare († 379), arhiepiscopul Cezareei Capadociei, scria papei Damasus (366-384) în anul 371 că unii arieni combat și dumnezeirea Sfântului Duh. Deși mărturisea ferm dumnezeirea și egalitatea Sfântului Duh cu Tatăl și cu Fiul, el a evitat să folosească în acest context termenul „ὁμοούσιος” considerând că acesta a fost consacrat de Sinodul I ecumenic pentru a exprima consubstanțialitatea Fiului cu Tatăl.

La cererea prietenului său, episcopul Amfilohie de Iconiu, Sfântul Vasile a combătut pe pnevmatomahi în lucrarea *Despre Sfântul Duh*, în care mărturisea dumnezeirea, egalitatea și consubstanțialitatea persoanelor Sfintei Treimi. Pentru a nu redeschide discuțiile legate de adoptarea termenului niceean ὁμοούσιος, Sfântul Vasile a evitat să-l folosească cu referire la persoana Duhului Sfânt, ci a preferat termenul ὁμότιμος (de aceeași cinstire) considerând că dacă se învață despre aceeași adorare adusă și Duhului Sfânt ca și Tatălui și Fiului, se mărturisește implicit dumnezeirea și deoființimea Lui cu Tatăl și cu Fiul. De altfel, în *Epistola a VIII-a Sfântul Vasile* învață clar că Duhul Sfânt este egal și nu inferior Tatălui și Fiului, și că noi „trebuie să mărturisim că Tatăl este Dumnezeu, Fiul, Dumnezeu, Duhul Sfânt Dumnezeu și deoființă cu Tatăl și cu Fiul. Pnevmatomahismul a fost combătut de Sfântul Vasile și în lucrarea *Contra lui Eunomiu* (II, 32, 33), un arian extremist care învață că Fiul este creatura Celui nenăscut, adică a Tatălui, iar Paracletul sau Duhul Sfânt este creatura Celui Unul-Născut, adică a Fiului.

Sfântul Epifanie de Salamina în Cipru († 403) a combătut pe ereticii pnevmatomahi în lucrarea *Panarion* sau *Contra tuturor erezilor* (cap. 77) scrisă în anul 377.

Sfântul Grigorie de Nazianz († 390) a înfierat cu vehemență erezia pnevmatomahilor în *Cuvântarea a V-a teologică*, ultimul din ciclul celor cinci cuvântări rostite în Biserica „Învierii” din Constantinopol în anul 380. Deși încearcă să-și menajeze adversarii cu intenția de a-i câștiga pentru Ortodoxie, el nu evită să-l mărturisească pe Sfântul Duh consubstanțial cu Tatăl și să declare fără echivoc: „Să preamărim pe Dumnezeu-Tatăl și pe Dumnezeu-Fiul și pe Dumnezeu-Duhul Sfânt, trei ipostasuri, dar o dumnezeire, neîmpărțită în slavă, în cinstire, în ființă și împărăție (...) Să ne închinăm Tatălui și Fiului și Sfântului Duh, o unică dumnezeire și putere” (cap. 28 și 33).

Sfântul Grigorie de Nyssa († 394) a combătut pe pnevmatomahi în tratatul *Despre Sfântul Duh contra pnevmatomahilor macedonieni* compus în anul 380. Apărând consubstanțialitatea și egalitatea persoanelor Sfintei Treimi el învață că „Tatăl este Dumnezeu, Fiul este Dumnezeu, Duhul Sfânt este Dumnezeu, dar nu sunt trei Dumnezei. Căci unul și același este Dumnezeu deoarece El are o singură și aceeași ființă, cu toate că fiecare dintre persoane se numește ființă, existență și Dumnezeu” (*Contra elinilor despre noțiunile comune*, P.G. 45, 177A).

Cea mai bună lucrare a antichității creștine referitoare la Sfântul Duh aparține lui *Didim din Alexandria* sau *Didim cel orb* († 398). Cunoscând învățătura pnevmatomahilor dintr-o lucrare eretică din care citează de mai multe ori în tratatul *Despre Sfântul Duh* și în cartea a II-a a lucrării *Despre Sfânta Treime*, Didim a combătut cu argumente precise pe pnevmatomahi, oferindu-ne în același timp informații prețioase despre fundamentarea teologică a doctrinei lor. De asemenea, pentru cunoașterea doctrinei pnevmatomahilor, sunt relevante două dialoguri care formează un tratat intitulat *Contra macedonienilor*, atribuit lui Didim cel orb, din care după toate probabilitățile s-a inspirat scriitorul alexandrin la alcătuirea tratatului *Despre Sfânta Treime*. Aici este redat textul unui *Dialog macedonian* pentru a oferi cititorilor informații precise despre doctrina și argumentele pnevmatomahilor. La acestea trebuie adăugate și cele cinci *Dialoguri pseudo-atanasiene despre Sfânta Treime* care redau dialogul dintre un ortodox și un eretic pnevmatomah.

Pnevmatomahismul a fost cunoscut și combătut și de episcopatul apusean începând cu anul 378. În scrisoarea sinodală a sinodului de la Sirmium din anul 378 episcopii illyrieni și occidentali acuzau pe episcopii din provinciile orientale Asia, Frigia, Caria și Pacatia pentru că despart pe Sfântul Duh de Tatăl și de Fiul, și nu acceptă consubstanțialitatea, egalitatea și dumnezeirea celor trei persoane ale Sfintei Treimi (cf. Teodoret de Cyr, *Istoria bisericească*, IV, 9).

Sinodul convocat și prezidat de papa Damasus la Roma în anul 380 a condamnat printre alte erezii și pe cea a pnevmatomahilor. Relevante pentru pnevmatologia apuseană sunt în acest context anatemele 16-20.

Chiar dacă s-a inspirat din scrierile pnevmatologice ale Sfinților Atanasie cel Mare, Vasile cel Mare și ale lui Didim din Alexandria, *Sfântul Ambrozie al Milanului* († 397) în lucrarea *Despre Sfântul Duh*, combate pe

ereticii pnevatomahi și susține cu argumente scripturistice și patristice dumnezeirea și consubstanțialitatea Sfântului Duh cu Tatăl și cu Fiul. De asemenea, s-a ocupat de combaterea pnevatomahismului *Sfântul Niceta de Remesiana* (366-414) în tratatul *Despre Sfântul Duh*.

Observăm că atât episcopatul răsăritean cât și cel apusean era preocupat de combaterea pnevatomahismului, deoarece considera, pe de o parte, că prin aceasta se dă lovitura de grație arianismului care încerca să se mențină sub o formă voalată prin noua erezie, iar pe de altă parte, dorea să evite un conflict de proporția celui cu arienii, eliminând noua erezie încă din starea ei incipientă.

Murind împăratul Valens (364-378) ucis de goți la Adrianopol la 9 august 378, împăratul Grațian (373-383), augustul Occidentului după ce a condus un an întreg Imperiul roman, l-a proclamat august al Orientului pe generalul de origine spaniolă Teodosie (379-395), la 19 ianuarie 379.

La 28 februarie 380 Teodosie a promulgat la Tesalonic un edict decisiv pentru susținerea Ortodoxiei niceene, cerând tuturor popoarelor supuse lui „să mărturisească credința într-o singură Dumnezeire a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh, de aceeași mărime în Sfânta Treime”. (Textul în *Anexă*)

Edictul a fost reinnoit la Constantinopol la 10 ianuarie 381. Acesta ne îndreptățește să-l considerăm pe împăratul Teodosie creatorul Imperiului roman creștin.

2. Sinodul al II-lea ecumenic

Sprâjiniți de împăratul Valens, arienii ocupaseră în Constantinopol majoritatea bisericilor și scaunul episcopal. De aceea, clerul și credincioșii dorind să aibă un patriarh ortodox erudit, au trimis o delegație la mănăstirea Sfânta Tecla din Seleucia unde se retrăsese Sfântul Grigorie de Nazianz încă din anul 375, cerându-i să preia scaunul episcopal din Constantinopol. Întrucât Sfântul Grigorie fusese hirotonit ca episcop titular pentru Sasima, o mică localitate din Capadocia, de către Sfântul Vasile cel Mare, arhiepiscopul Cezarei Capadociei, venirea sa în Constantinopol și acceptarea scaunului episcopal de aici au fost considerate drept încălcarea unei prevederi canonice, conform căreia se interzicea unui episcop titular să părăsească o eparhie mai mică pentru a ocupa o eparhie mai mare și mai importantă. În realitate el n-a ocupat scaunul episcopal de la Sasima al cărui titular formal era din anul 371, iar transferarea lui la Constantino-

pol s-a făcut cu consimțământul mai multor episcopi (cf. Socrate, *Istoria bisericească*, V, 6).

La Constantinopol a redeschis biserica Anastasis (Învierea) unde a rostit în anul 380 celebrele *Cinci cuvântări teologice*, care au trezit admirația multora dar și invidia adversarilor.

Episcopul Petru al Alexandriei (373-381), invidios datorită prestigiului pe care și-l contura scaunul episcopal din Constantinopol prin erudiția Sfântului Grigorie, a încercat să-l impună ca episcop pe Maxim Cincul, omul lui de încredere. În vara anului 380, când Sfântul Grigorie era bolnav, un grup de episcopi egipteni trimiși de episcopul Petru al Alexandriei, care considerau scaunul episcopal din Constantinopol încă vacant iar pe Sfântul Grigorie un intrus care încălca normele canonice, au hirotonit chiar în biserica Anastasis pe Maxim Cincul ca episcop. Acest eveniment condamnaibil a intrigat clerul și pe credincioșii ortodoși, revolta lor obligându-l pe Maxim Cincul să se refugieze la Tesalonic, de unde a fost expulzat de către împăratul Teodosie cel Mare.

În această situație, Sfântul Grigorie intenționa să părăsească orașul dar a fost împiedicat de cler și credincioși care apreciau nu numai elocința sa, ci mai ales rezistența sa împotriva grupărilor ariene și pnevatomahie în apărarea Ortodoxiei. Împăratul Teodosie cel Mare, stabilindu-și reședința la Constantinopol unde a fost primit cu mare fast, a cerut episcopilor arieni Demofil al Constantinopolului și Luciu al Alexandriei, ori să accepte credința niceeană, ori să renunțe la scaunele lor episcopale. Întrucât cei doi episcopi au ales a doua variantă, la Constantinopol a fost întronizat ca episcop Sfântul Grigorie de Nazianz, la 27 noiembrie 380, iar la Alexandria a fost ales episcopul Timotei (381-385).

Întronizarea fastuoasă nu a rezolvat definitiv situația Sfântului Grigorie. Ea trebuia rezolvată în cadrul unui sinod.

Ideea convocării unui sinod general care să întrunească episcopii din Răsărit și din Apus era susținută de ambii auguști pentru a fi eliminate ultimile rezistențe ariene și a fi condamnată crezia pnevatomahilor. Suspicțiunea și răceala instaurată între episcopatul occidental și cel oriental în urma disputelor ariene făcea aproape imposibil un dialog eficient în cadrul sinodal. De aceea, s-a ajuns la concluzia că cei doi auguști să convoace în sinoade separate episcopii din provinciile subordonate lor. Astfel împăratul Grațian, sfătuit de Sfântul Ambrozie de Mediolanum pregătea convo-

care a unui sinod la Aquileea în toamna anului 381 care să întrunească episcopii occidentali și illyrieni. La rândul său, împăratul Teodosie cel Mare a convocat episcopatul răsăritean într-un sinod general pentru a confirma învățătura ortodoxă stabilită la Niceea în anul 325, să condamne erezia pnevmatomahilor și să aprobe alegerea Sfântului Grigorie de Nazianz ca episcop al Constantinopolului.

La sinodul de la Constantinopol din anul 381 au participat 150 de episcopi, în majoritate răsăriteni, excepție făcând câțiva episcopi din dioceza Macedonia în frunte cu Ascholius al Tesalonicului, care afându-se sub jurisdicția Bisericii Romei putea reprezenta la sinod pe papa Damasus. Ceilalți episcopi illyrieni și apuseni urmau să se întrunească în sinodul de la Aquileea. Cu toate acestea, sinodul de la Constantinopol a fost recunoscut ca Sinodul al II-lea ecumenic datorită importanței deciziilor dogmatice formulate de el și recunoscute unanim de întreaga Biserică.

Președinția sinodului a fost asigurată mai întâi de episcopul Meletie al Antiohiei, iar după moartea acestuia, de Sfântul Grigorie de Nazianz. Retragera sa a dus la conducerea sinodului pe Nectarie, noul episcop al Constantinopolului. Lucrările sinodului s-au deschis la începutul lunii mai 381. Înainte de a discuta problemele teologice, sinodali au analizat canonicitatea alegerii Sfântului Grigorie de Nazianz ca episcop al Constantinopolului. În primul rând ei au invalidat hirotonia lui Maxim Cincul și hirotoniile făcute de acesta. Deși canonul 15 al Sinodului I ecumenic, și canoanele 1, 2, 11 și 12 ale Sinodului de la Sardica din anul 343 interziceau transferările episcopilor titulari dintr-o eparhie în alta pentru a stopa proliferarea unor vicii ca interesul, ambiția, arghirofilia sau mândria, sinodali de la Constantinopol au considerat că nu se pot imputa Sfântului Grigorie astfel de porniri, iar alegerea lui a fost motivată de verticalitatea ortodoxă și erudiția sa. Ca urmare, ei l-au recunoscut în unanimitate ca episcop al capitalei.

După moartea episcopului Meletie al Antiohiei președinția sinodului a preluat-o Sfântul Grigorie. El a încercat să pună capăt schismei antiohiene susținând recunoașterea lui Paulin ca episcop al Antiohiei fiind în acord cu Biserica Romei, Biserica Alexandriei și cu Sfântul Ambrozie de Mediolanum. Din păcate, episcopatul antiohian îl considerau un impostor, hirotonit necanonic de episcopul Lucifer de Cagliari în anul 362 și l-au ales ca episcop pe Flavian, schisma antiohiană prelungindu-se încă mai mulți ani.

Marcat profund de aceste evenimente, dezinteresat pentru lucrările sinodului și cuprins de nostalgia liniștei de la Nazianz, Sfântul Grigorie s-a confruntat și cu refuzul episcopilor egipteni în frunte cu Timotei al Alexandriei și al celor din Macedonia grupați în jurul lui Ascholius al Tesalonicului, abia sosiți la sinod, de a recunoaște canonicitatea alegerii lui ca episcop al Constantinopolului. În semn de protest, ei au refuzat să participe la Sfânta Liturghie oficiată de Sfântul Grigorie, ceea ce însemna o nouă escaladare a conflictului între sinodali și indirect compromiterea sinodului. În aceste condiții, Sfântul Grigorie s-a hotărât să demisioneze și din scaunul episcopal și de la președinția sinodului. A părăsit Constantinopolul probabil la 31 iunie 381 și s-a retras la Nazianz, sacrificându-se pentru pacea Bisericii.

În locul lui, sinodali l-au ales pe bătrânul *Nectarie* (381-397). Fiind doar catehumen, a fost mai întâi botezat și apoi hirotonit pe rând diacon, preot și episcop de către Diodor din Tars. Episcopul Chiriace de Adana, în Cilicia, l-a instruit în slujirea arhierască.

Alegerea lui Nectarie ca episcop al Constantinopolului cu acordul unanim al sinodalilor și al împăratului Teodosie, încredințându-i-se și președinția sinodului, a creat premisele trecerii la discutarea problemelor teologice.

Discuțiile cu episcopii pnevmatomași, pe care sinodali și împăratul căutau să-i câștige pentru Ortodoxie, s-au soldat cu eșec. Respingând crezul niceean și învățătura ortodoxă despre Sfântul Duh, ei au părăsit sinodul.

Deoarece hotărârile dogmatice și simbolul constantino-politan trădează contribuția unui teolog de mare profunzime iar primele patru canoane nu reflectă influența episcopilor alexandrini, conduce la concluzia că ele sunt rezultatul discuțiilor teologice purtate de sinodali sub președinția și coordonarea teologică a Sfântului Grigorie de Nazianz, iar sub președinția lui Nectarie ele au fost doar definitive.

Actele sinodului s-au pierdut, păstrându-se numai Simbolul de credință constantinopolitan, cele 4 canoane și lista participanților redactată ulterior.

Deși definiția dogmatică integrală a Sinodului al II-lea ecumenic s-a pierdut, un rezumat al ei este cuprins în *Scrisoarea Sinodului de la Constantinopol din anul 382* trimisă papei Damasus și episcopului apusean: „*Noi însă, chiar dacă am suferit prigoane sau necazuri sau amenințări imperiale sau cruzimi ale conducătorilor sau orice altă încercare de la*

eretici, ne-am sprijinit pe credința evanghelică, cea întărită la Niceea Bithyniei de către cei trei sute optsprezece Părinți.

Aceasta trebuie să fie primită și de voi și de noi toți cei care nu denaturăm cuvântul credinței celei adevărate, ca una ce este foarte veche și care însoțește botezul.

Ea ne învață să credem în numele Tatălui și a Fiului și al Sfântului Duh, adică să fie crezută o dumnezeire, o putere și o ființă a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh, de o cinstită egală și de împărțite împreună veșnică, în trei ipostasuri desăvârșite, sau în trei persoane complete, ca să nu găsească loc nici erezia lui Sabelie, care amestecă ipostasurile și înlătură astfel însușirile fiecărui ipostas și nici să se întărească blasfemia eunomienilor, arienilor și pnevmatomahilor, după care substanța sau firea sau dumnezeirea se desparte și se introduce astfel în Treimea cea necreată, deoiființă și împreună veșnică, ceva făcut mai târziu sau creat, sau de o altă fire.

Noi păstrăm neatinsă învățătura despre înomenirea Domnului, neacceptând existența trupului lui Hristos, nici ca fără de suflet, nici ca fără minte omenească, nici necomplet (cum zice Apolinarie), ci știindu-l perfect întru totul, căci este Dumnezeu Cuvântul înainte de veci, dar Care s-a făcut om desăvârșit în zilele cele mai de pe urmă pentru mântuirea noastră.

Acestea sunt, în rezumat, cele despre credința propovăduită de noi fără nici un înconjur. Despre acestea veți putea și mai mult să vă mulțumiți sufletește, dacă o să vă învredniciți să răsfoiți în Tomosul alcătuit de sinodul ținut la Antiohia (379) și în Tomosul compus anul trecut la Constantinopol de către Sinodul II ecumenic.

În acestea noi am mărturisit mai pe larg credința noastră și am făcut și o anatematismă scrisă contra ereziilor născocite mai înainte” (Teodoret de Cyr, Istoria bisericească, V, 9, 10-13).

Prin urmare, sinodalii de la Constantinopol din anul 381 n-au analizat și condamnat numai diferitele nuanțe ariene și pnevmatomahismul, ci și apolinarismul.

Apolinarie, episcop de Laodiceea, dorind să explice unirea ipostatică a celor două firi, dumnezeiască și omenească, în persoana Mântuitorului Iisus Hristos, folosindu-se de trihotomismul platonice – omul este compus din trup material, suflet animal și suflet rațional, a ajuns la concluzia greșită conform căreia la întrupare, Mântuitorul Hristos a primit numai trupul omenească și su-

fletul animal iar locul sufletului rațional și nemuritor l-a luat Logosul divin, Cuvântul lui Dumnezeu. Prin aceasta nu se recunoștea integritatea firii Sale omenești și se relativiza sau chiar distrugea opera Sa mântuitoare.

Simbolul de credință constantinopolitan este o parte a definiției dogmatice a Sinodului al II-lea ecumenic care completează prin adaosuri și corecturi dogmatice și stilistice Simbolul de credință de la Niceea din anul 325. Cele mai importante adaosuri sunt cele cinci articole referitoare la învățătura despre Sfântul Duh, despre Biserică, despre botez, despre învierea morților și viața veșnică.

Articolul 8 mărturisește credința despre dumnezeirea Sfântului Duh, Domnul de viață făcătorul, care își are existența din veșnicie prin purcedere din Tatăl (Το ἐκ τοῦ Πατρὸς εκπορευόμενον), care a vorbit prin proroci și care este egal și consubstanțial cu Tatăl și cu Fiul. Părinții sinodali s-au ferit să mai folosească pentru a mărturisi consubstanțialitatea Duhului Sfânt cu Tatăl și cu Fiul termenul nescripturistic θεοοὐστος, adoptând formularea patristică doxologică: „Cel ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este adorat și mărit”, prin care de exprimă clar și direct egalitatea, unitatea și consubstanțialitatea celor trei persoane ale Sfintei Treimi.

Articolul 9 mărturisește unitatea, sfințenia, apostolicitatea și sobornicitatea Bisericii așa cum se întâlnește în simbolurile de credință anterioare ale Bisericilor locale.

Articolul 10 mărturisește unicitatea botezului pentru a combate pe cei care nu respectau prevederile Sinodului I ecumenic, care rezolvase disputa baptismală din Biserica primară, și pentru a arăta necesitatea absolută a Tainei Botezului pentru a deveni creștin și membru al Bisericii.

Articolul 11 mărturisește credința în învierea morților, învățătura apărută de apologetii creștini în fața filosofiei păgâne.

Articolul 12 mărturisește credința în viața veșnică hărăzită de Dumnezeu celor care vor moșteni împărăția cerurilor.

Corecturile și îndreptările dogmatice pe care sinodalii le-au făcut simbolului niceean au fost determinate de experiența Părinților apărători ai Ortodoxiei niceene în confruntare cu interpretările ariene posterioare Sinodului I ecumenic, cât și de necesitatea combaterii altor erezii.

Simbolul de credință constantinopolitan este cel mai prețios tezaur de credință pe care l-a transmis vechea Biserică ecumenică nedespărțită, întrucât el cuprinde, într-o expunere concentrată, scurtă, precisă și sub-

stanțială toate adevărurile fundamentale ale Revelației dumnezeiești, toate punctele principale ale credinței adevărate și ale teologiei creștine.

Simbolul de credință constantinopolitan, care a constituit fundamentul doctrinar al celorlalte sinoade ecumenice, a fost introdus în rânduiala Sfintei Liturghii mai întâi la Antiohia de patriarhul monofizit Petru Gnafevs sau Fullo, după anul 471, în timpul împăratului bizantin Leon I (457-474).

Patriarhul Timotei al Constantinopolului (512-518) a dispus ca Simbolul niceean să se rostească la fiecare slujbă, înlocuind astfel vechea practică de a fi rostit numai o dată pe an, în Vinerea Patimilor, când catehumenii primeau botezul. În anul 567 împăratul bizantin Iustin al II-lea (565-578) a înlocuit printr-un edict Simbolul niceean cu Simbolul constantinopolitan sau niceo-constantinopolitan, valabil până astăzi în Bisericele Ortodoxe, Simbolul de credință fiind rostit nu numai la Sfânta Liturghie, ci și la toate celelalte servicii religioase.

Canoanele Sinodului al II-lea ecumenic

Deși colecțiile de canoane grecești atribuite Sinodului al II-lea ecumenic 7 canoane, în realitate el a formulat și aprobat numai primele 4 canoane, celelalte 3 fiind adăugate ulterior.

Cel mai important și în același timp controversat a fost canonul 3 care nu stabilește episcopului Constantinopolului, capitala Imperiului roman de Răsărit, jurisdicție specială asupra celorlalți episcopi răsăriteni, ci îl scoate de sub jurisdicția mitropolitului de Heracleea și-i conferă întâietate onorifică după episcopul Romei. El a fost gândit în spiritul canonului 6 al Sinodului I ecumenic care conferea întâietate onorifică scaunelor episcopale de la Roma, Alexandria și Antiohia. Atunci nu a fost amintit și Constantinopolul pentru că el a fost inaugurat și declarat „capitală a Imperiului roman ca Roma cea nouă”, de către împăratul Constantin cel Mare abia la 11 mai 330. Prin urmare, ierarhizarea onorifică a scaunelor episcopale s-a făcut în funcție de importanța și onoarea politică a marilor metropole din Imperiul Roman și nu după importanța lor religioasă. Când s-a conferit întâietate onorifică scaunului episcopal de la Ierusalim, ținându-se cont de importanța religioasă a acestui oraș, nu s-a știrbit autoritatea mitropolitului de Cezareea, capitala civilă a Palestinei.

Datorită canonului 3, Biserica Romei a refuzat timp îndelungat să intregeze în colecțiile ei de canoane dispozițiile canonice ale Sinodului al II-lea ecumenic. Atunci când a făcut-o a adăugat următoarea notă: „Canonul

acesta este dintre acelea pe care Scaunul apostolic roman nu l-a primit de la început, ci mult timp în urmă” (cf. *Decretum magistri Gratiani*, Distinc-tio XXII, cap. 3).

Lucrările Sinodului al II-lea ecumenic s-au încheiat la 9 iulie 381. Părinții sinodali, adresând împăratului Teodosie cel Mare o scrisoare de mulțumire prin care îl informau asupra deciziilor dogmatice și canonice ale sinodului, i-au cerut să confirme în scris aceste hotărâri. La 30 iulie 381 împăratul a publicat la Heracleea un edict, cu următorul conținut: „*Poruncim, ca toate bisericile să fie imediat înapoiate episcopilor care mărturisesc că Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt au același măiestate, putere, mărime și strălucire, nefăcând nici o deosebire, printr-o împărțire nelegiuită, ci respectând ordinea Treimei, existența persoanelor și unitatea Dumnezeirii; aceștia vor sta în comuniune și dragoste cu Nectarie, episcopul Bisericii de Constantinopol; cu Timotei al Alexandriei, în Egipt; în părțile Orientului, cu Pelagiu de Laodiceea și Diodor de Tars; în Asia proconsulară și dioceza Asia, cu Amfilohie, episcop de Iconium și Optimus, episcop de Antiohia (Pisidiei); în dioceza Pontului cu Helladios, episcop de Cezareea, cu Otreios de Melitene și Grigorie, episcop de Nyssa; cu Terentius (pentru Terentius) episcopul Sciței (corect episcop de Tomis, în Scythia Minor) și Martyru, episcop de Marclanopol (în Tracia). Toți cei care nu sunt în comuniune cu cei mai sus menționați să fie considerați eretici declarați și, prin urmare, scoși din Biserică” (Codex Teodosianus, XVI, 1, 3; Sozomen, Istoria bisericească, VII, 9).*

3. Sinodul de la Aquileea din anul 381

În timp ce episcopii răsăriteni discutau asupra ereziei pnevmatomahilor la Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol din anul 381, împăratul Grațian, augustul Occidentului, pregătea convocarea unui sinod la Aquileea pentru episcopii occidentali și illyrienii.

Sinodul de la Aquileea s-a deschis oficial la 3 septembrie 381 în prezența reprezentanților împăratului Grațian și a 35 de episcopi din Italia, Illyricum, Galia și Africa. Din Imperiul roman de Răsărit n-a participat nici un episcop, deoarece ei se întroniseră la Constantinopol în perioada mai – iulie 381, în cadrul Sinodului al II-lea ecumenic unde s-au discutat aceleași probleme dogmatice. Absența papei Damasus sau a delegațiilor lui la sinod a fost aspru criticată de episcopul Palladiu de Ratiaria.

Sinodul prezidat de episcopul *Valerian de Aquileea*, asistat de Sfântul Ambrozie de Mediolanum și Eusebiu de Bologna, a ținut o singură ședință în ziua de 3 septembrie. S-a discutat după modelul unui proces public, în care s-a implicat ferm Sfântul Ambrozie ca un adevărat magistrat de cameră, situația episcopilor Palladiu de Ratiaria, Secundian de Singidunum și a preotului Attalus din Noric (Austria) acuzați de arianism, sinodalii pronunțându-se pentru condamnarea și depunerea lor din cler deoarece au refuzat să adere la Ortodoxia niceeană.

Înainte de a părăsi Aquileea episcopii au alcătuit patru scrisori, una către episcopii Galiei și trei către împărații Grațian, Valentinian al II-lea și Teodosie cel Mare, prin care erau comunicate deciziile sinodului cerând auguștilor să ia toate măsurile pentru desființarea completă a arianismului; episcopii eretici să fie înlocuiți cu episcopi ortodocși; serviciile religioase ale ereticilor să fie interzise, locașurile de cult ocupate de eretici să fie cedate ortodocșilor. Se cereau de asemenea măsuri restrictive pentru antipapa Ursinus și partizanii lui și să se intervină pentru înlăturarea disensiunilor din Bisericile Alexandriei și Antiohiei privind alegerea episcopilor lor.

Sinodul de la Aquileea a fost o nouă reușită împotriva arianismului și, prin deciziile lui, erezia și-a încetat oficial existența în Illyricum. Ea a mai persistat un timp la goți și la popoarele germanice înrudite cu ei care au primit creștinismul în variantă semiariană, prin activitatea misionară a episcopului Ulfila sau Wulfila (341-383), obținându-se revenirea lor la Ortodoxia niceeană în a doua jumătate a secolului al VI-lea.

Sinodul de la Aquileea nu a prejudiciat cu nimic importanța sinodului de la Constantinopol din anul 381, care a fost considerat în Răsărit chiar de la început *sinod ecumenic*, chiar dacă Biserica Romei și sinodali de la Aquileea nu au fost de acord cu alegerea lui Nectarie ca episcop al Constantinopolului și nici cu soluția adoptată în legătură cu schisma antiohiană.

Lucrurile fiind în timp mai bine clarificate, episcopul Nectarie a primit obișnuitele scrisori de comuniune din partea papei Damasus. În felul acesta în anul 382 se restabiea complet unitatea de credință și de comuniune dintre Răsărit și Apus.

Împăratul Teodosie cel Mare a făcut o ultimă încercare de câștigare a arienilor și pnevmatomahilor pentru Ortodoxie, convocând Conferința de la Constantinopol în anul 383 la care au fost invitați Eunomie, reprezentantul arienilor extremiști, Demofil, reprezentantul arienilor omieni

și Eleusius de Cizic, reprezentantul pnevmatomahilor. Refuzul acestora de a recunoaște hotărârile celor două sinoade ecumenice l-a determinat pe împărat să declare obligativitatea respectării în întreg imperiul său a credinței ortodoxe stabilită la Niceea în anul 325 și la Constantinopol în anul 381, și a condamnat pe toți „care despart Treimea”. La 25 iulie și 3 septembrie 383 și la 21 ianuarie 384 el a publicat noi legi care interziceau întrunirile ereticilor.

De acum înainte arienii și pnevmatomahii nu mai constituiau un pericol nici pentru unitatea imperiului, nici pentru comuniunea Bisericii. Ei au dispărut definitiv în Răsărit în secolul al V-lea.

Sinodul al II-lea ecumenic are o mare importanță pentru istoria creștinismului pentru că a condamnat pe arieni, pe pnevmatomahi și pe apolinariști, dar mai ales pentru că a stabilit învățătura ortodoxă, formulată clar, concis și precis în Simbolul de credință constantinopolitan, cea mai prețioasă definiție de credință după Sfânta Scriptură, formulată și transmisă de Biserica una, sfântă, sobornicească și apostolică de pretutindeni.

Bibliografie:

Sfântul Vasile cel Mare, *Despre Sfântul Duh*, în col. Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 12, trad. C. Cornișescu și T. Bodoag, București, 1988; Sfântul Grigorie de Nyssa, *Scrisori II*, în col. Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 30, trad. T. Bodoag, București, 1988; Sfântul Grigorie de Nazianz, *Cele cinci cuvântări teologice*, trad. D. Stăniloae, Ed. Anastasia, București, 1993; Sfântul Ambrozie, *Despre Sfântul Duh*, trad. V. Răducă, Ed. Anastasia, București, 1997; I. G. Coman, *Sensul ecumenic al lucrării Sfântului Duh în teologia Sfinților Părinți*, în „Ortodoxia”, nr. 2/1964, p. 222-231; I. Rămureanu, *Creștinismul în provinciile române din născut ale Illyricului la sfârșitul secolului al IV-lea. Sinodul de la Sirmium din 378 și sinodul de la Aquileea din 381*, în „Studii Teologice”, nr. 7-8/1964, p. 408-450; Idem, *Sinodul al II-lea Ecumenic de la Constantinopol (381): Învățătura despre Sfântul Duh și Biserica. Simbolul constantinopolitan*, în „Studii Teologice”, nr. 5-6/1969, p. 327-386; Idem, *Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381) – 1600 ani de la întrunirea lui*, în „Ortodoxia”, nr. 3/1981, p. 285-336; A. M. Ritter, *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol. Studien zur Geschichte und Theologie des II. Oecumenischen Konzils*, Göttingen, 1965; R. Vulpe / I. Barnea, *Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968; Hr. Papadopoulos, *Simbolul Sinodului al II-lea ecumenic – studiu istoric și critic*, trad. T. M. Popescu, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 5/1925, p. 257-263; nr. 7/1925, p. 385-395; nr. 8/1925, p. 449-453; nr. 9/1825, p. 513-520; P. Rezuș, *Despre Sfântul*

Duh – sinteză pnevmatologică, Sibiu, 1941; S. Bejan, *Dogma Sfintei Treimi în concepția creștinismului*, Chișinău, 1930; N. C. Cristioșor, *Ierarhia principalelor Scaune episcopale în Biserica Veche*, în „Studii Teologice”, nr. 5-6/1963; H. J. Schulz, *Das I Konzil von Konstantinopel (381)*, în: „Der Christliche Osten”, nr. 2-6/1981; D. Radu, *Hotărârile dogmatice ale Sinodului II Ecumenic (381) sinteză a învățării de credință – în spiritualitatea ortodoxă*, în: „Biserica Ortodoxă Română” nr. 7-8/1981, p. 792-820; A. Jivi, *1600 de pagini de la Sinodul II Ecumenic. Valoarea ecumenică a Simbolului de credință niceo-constantinopolitan*, în: „Studii Teologice”, nr. 7-10 (1981), p. 606-613; *Concile Oecumenique. Signification et actualité pour le monde chrétien d'aujourd'hui*, „Études Théologiques”, Chambésy, 1982; Th. Piffel-Percevic/A. Stinemann (editori), *Das gemeinsame Credo. 1600 Jahre seit dem Konzil von Konstantinopel*, Innsbruck, Wien, 1983; I. Briă, *Iisus Hristos – Dumnezeu Mântuitorul. Hristologia*, în „Studii Teologice”, 2/1991, p. 3-52; I. G. Coman, *Hristologia ariană și apolinaristă*, în vol: „Și Cuvântul trup S-a făcut”, Timișoara, 1993, p. 31-43; J. Bernardi, *Grigorie din Nyssany. Teologul și opera sa*, trad. de C. Pop, Sibiu, 2002; A. Gabor, *Biserica și Stat în timpul lui Teodosie cel Mare*, București, 2004 (cu bibliografie bogată); N. Chifăr, *Răsăritul și Apusul creștin în apărarea dogmei Sfintei Treimi în secolul al IV-lea*, în „Dialog Teologic”, nr. 5/2000, p. 89-106; Rev. „Ortodoxia”, nr. 3/1981, număr special dedicat împlinirii a 1600 de ani de la Sinodul al II-lea ecumenic.

VII.4. Sinodul al III-lea Ecumenic de la Efes (431)

1. Disputele hristologice anterioare sinodului

Declanșarea marilor dispute hristologice în Biserică au coincis cu ultima fază a disputelor trinitare. Legătura intrinsecă dintre dogma trinitară și cea hristologică impunea chiar provocarea unor astfel de dispute pentru a lămurii și formula învățătura ortodoxă despre persoana divino-umană a Mântuitorului Iisus Hristos. Era de asemenea normal ca odată ce s-a fixat definitiv la primele două sinoade ecumenice, Niceea (325) și Constantinopol (381), doctrina despre divinitatea neștirbită a Cuvântului lui Dumnezeu întrupat, teologii creștini să fie preocupați de înțelegerea modului cum S-a arătat în trup Logosul divin, egal și consubstanțial cu Tatăl, și cum poate fi definit raportul dintre divinitatea și umanitatea lui Hristos.

În contextul disputelor ariene s-a apărât în mod deosebit dumnezeirea Fiului, aceeași și consubstanțială cu a Tatălui. Ea a rămas nemișorată și neschimbată și la întrupare. Pentru a păstra și mărturisi acest adevăr de credință, Biserica s-a luptat în secolele V-VIII, deoarece unirea divinului cu umanul în persoana lui Hristos garanta mântuirea oamenilor. Neschimbabilitatea firii dumnezeiești a lui Hristos este condiție *sine qua non* pentru mântuirea omului. Pe de altă parte, s-ar compromite opera mântuitoare dacă s-ar nega umanitatea Lui căci, în acest caz, n-ar fi posibilă îndumnezeirea firii omenești. Creștinismul se confruntă cu o mare dilemă. Lipsa o formulare clară și corectă în legătură cu realitatea mântuirii în Hristos. Prin urmare, disputele hristologice în primă fază n-au fost determinate de probleme filologice, de speculații ale gândirii teologice sau de interese de grup, ci legitimate de înțelegerea realității mântuirii în Hristos. Convinși de importanța formulării corecte a doctrinei hristologice, Sfinții Părinți și sinoadele ecumenice au luptat pentru apărarea formulelor de credință și a termenilor tehnici care elimină orice echivoc. Uneori confruntările erau tensionate, chiar violente, căci unele grupări deși condamnate ca eretice se considerau ortodoxe. În felul acesta s-a ajuns la divizarea creștinismului, la formarea unor Biserici separate, la anatematizări reciproce. Biserica de Constantinopol era protejată de puterea imperială în defavoarea celorlalte patriarhate orientale. Bisericile Alexandriei și Antiohiei, care au contribuit decisiv la conturarea doctrinei trinitare, în urma disputelor hristologice, fiind abandonate, s-au retras de la dialogul teologic.

Anatematizarea persoanelor a cauzat distrugerea operelor lor încă este dificil ca astăzi să se contureze o imagine clară și obiectivă asupra problematicei hristologice din acel timp. Faptul că, adeseori factorul politic juca un rol determinant în disputele teologice, dialogul firesc și confruntările de idei erau îngreuiate, chiar desființate.

Terminologia teologică folosită în aceste dispute era preluată din filosofia greacă și adaptată limbajului doctrinar creștin de diferite școli teologice. Astfel s-a ajuns ca un termen să definească pentru reprezentanții unei școli cu totul altceva față de înțelesul dat de reprezentanții altei școli. De fapt nici la filosofii greci nu exista unanimitate de opinii în ceea ce privește semnificația acestor termeni.

Inițiatorul disputelor hristologice a fost episcopul *Apolinarie de Laodiceea* († 390), în Siria, care formulând un răspuns greșit, a determinat Biserica să definească precis și corect dogma despre unirea divinului cu umanul în persoana Mântuitorului Iisus Hristos.

El și-a fundamentat hristologia sa pornind de la trihotomismul platonian. Negând sufletul rațional (νοῦς) în Hristos, el așează în loc Logosul divin pentru a da astfel subzistență la ce mai păstrase din natura umană, adică trupului (σάρξ) și sufletului senzitiv (ψυχή).

Învățătura lui Apolinarie a fost aspru criticată în secolul al IV-lea, în special de sfinții Grigorie de Nazianz și Grigorie de Nyssa, care au recunoscut în sistemul lui teologic un atentat la integritatea firii umane a lui Hristos, învățând despre unirea celor două firi în integritatea lor absolută. Apolinarismul a fost condamnat la Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381) însă a inițiat preocupările teologice creștine pentru hristologie.

Teologii antiohieni (Diodor din Tars, Teodor de Mopsuasua și Teodoret de Cyr) influențați de filosofia aristotelică au accentuat atât de mult deosebirea și integritatea celor două firi în Iisus Hristos încât au ajuns să nege unirea ipostatică. Cel care a expus într-o formă radicală hristologia antiohiană a fost *Nestorie*.

El s-a născut la Germanikeia în Siria în jurul anului 381. A studiat la Antiohia avându-l ca profesor pe Teodor de Mopsuestia și colegi pe Teodoret de Cyr, Ioan de Antiohia și Rufin. Înclinat spre viața monahală, s-a călugărit în mănăstirea Sfântul Euprepus din Antiohia, remarcându-se ca talentat orator, drept pentru care a fost numit predicatorul bisericii catedrale din oraș.

La 24 decembrie 427 a murit episcopul Sisinie al Constantinopolului (426-427). Împăratul Teodosie al II-lea (408-450), dorind să pună capăt nesfârșitelor dispute și intrigi pentru ocuparea scaunului episcopal și auzind de fama lui Nestorie, a decis să-l promoveze ca episcop al capitalei, considerat de mulți un al doilea Ioan Gură de Aur, care fusese înlăturat din scaunul episcopal constantinopolitan în anul 404 datorită intrizilor împărătesei Eudoxia și ale episcopului Teofil al Alexandriei. Întronizarea s-a făcut la 10 aprilie 428.

În Constantinopol, Nestorie a găsit două grupări care se confruntau în legătură cu atributul „Născătoare de Dumnezeu (Θεοτόκος)” dat Sfintei Fecioare Maria. Desigur, întreaga problemă era legată de înțelegerea unirii ipostatice în mediul antiohian, Nectarie susținând existența celor două firi în Hristos.

Pentru Nestorie, unirea celor două firi este o unire voluntară bazată pe bunăvoința lui Dumnezeu, cele două firi sau două ipostase fiind unite prin bunăvoință într-o singură persoană. Unirea prin bunăvoință transformă umanitatea lui Hristos într-un simplu templu al dumnezeirii. El nu acceptă unirea fizică, reală a firilor deoarece aceasta ar însemna un amestec, o combinație chimică, și ar duce la crearea unei a treia firi, care nu mai este nici una, nici alta. Cele două firi ale Mântuitorului Iisus Hristos sunt două persoane, dar aceste două persoane sunt unite prin persoana unică a lui Hristos care se numește *persoană de unire*.

Pentru Nestorie persoana de unire este fictivă și artificială, iar unirea nu implică nici o consecință, ea fiind o unire voluntară. Persoana de unire nu reușește să suprimă cele două ipostasuri sau persoane încât Hristos să fie o singură unitate, un singur ipostas, ci ele rămân și după unire două esențe separate unite doar în lucrare, voință și cinstire. O astfel de unire exclude categoric *comunicarea însușirilor* celor două firi.

Teoria lui Nestorie despre imposibilitatea comunicării însușirilor a dus implicit la respingerea atributului de *Născătoare de Dumnezeu* sau *Maică a lui Dumnezeu* conferit de Biserica Sfintei Fecioare Maria.

Prin urmare, declanșarea disputei hristologice în Constantinopol a fost cauzată de termenul Θεοτόκος. În timp ce Nestorie, Dorotei de Marcianopolis și preotul Anastasie predicau împotriva folosirii apelativului Născătoare de Dumnezeu, episcopul Proclu al Cizicului a apărut cu fermitate în prezența lui Nestorie termenul Θεοτόκος.

Întrucât Nestorie a început să-și expună în scris dezaprobarea pentru termenul Θεοτόκος, l-a determinat pe Sfântul Chiril, episcopul Alexandriei, să apere unitatea personală a lui Hristos în scrisoarea pascală din anul 429 numind-o pe Fecioara Maria, Maica lui Dumnezeu (Μήτηρ Θεοῦ) nu pentru că a născut divinitatea în sine, ci Logosul unit cu natura umană.

Doctrina nestoriană a fost propagată și printre călugării egipteni provocând discuții aprinse cu privire la termenul Θεοτόκος. Sfântul Chiril, fără să amintească numele lui Nestorie, a trimis o scrisoare pastorală monahilor din Egipt în care era combătută învățătura nestoriană și apărată unitatea personală a lui Hristos și atributul Născătoare de Dumnezeu ca doctrină ortodoxă. Nestorie a criticat în termeni duri această scrisoare și pe autorul ei. Ca răspuns, Sfântul Chiril i-a trimis o scrisoare în anul 429 cerându-i să renunțe la învățăturile greșite.

Tensiunea dintre cei doi episcopi a fost amplificată și de faptul că trei preoți alexandrinii depuși de Sfântul Chiril au găsit protecție la Constantinopol. Indignat de aceasta, Sfântul Chiril a scris din nou lui Nestorie, în februarie 430, făcând cu acest prilej o expunere precisă și de mare profunzime a doctrinei ortodoxe despre unirea ipostatică, numită ulterior „*Epistola dogmatică a Sfântului Chiril*”.

De data aceasta, Nestorie a formulat o scrisoare de răspuns își argumenta propria învățătură cu texte din Sfânta Scriptură și din Simbolul de credință niceean. El considera că termenul *συνάφεια* (unire, conjuncție) definește cel mai bine unirea firilor iar expresia biblică despre umanitatea lui Hristos ca templu al Logosului este cea mai potrivită.

Sfântul Chiril, văzând că disputa hristologică în loc să se aplaneze se amplifică, a dezvăluit public prin scrisori și tratate doctrina greșită a lui Nestorie. Folosindu-se de argumente scripturistice și patristice a compus trei memorii cu conținut dogmatic despre învățătura de credință ortodoxă. Memoriile au fost adresate împăratului Teodosie al II-lea, împărăteselor Eudochia, soția lui Teodosie, și Pulcheria, sora lui și prințeselor Arcadia și Marina, surorile mai mici ale împăratului. Sfântul Chiril atrăgea atenția curții imperiale din Constantinopol asupra gravității ereziei lui Nestorie, deoarece acesta îi scrisese că și împăratul este întru totul de acord cu învățătura lui. Între timp, Nestorie trimisese la Roma două scrisori în care cerea lămuriri asupra doctrinei pelagienilor și informa Biserica Romei despre apolinaristilor găsiți de el în Constantinopol, care

foloseau în mod abuziv cuvântul Θεοτόκος, făcând să se înțeleagă că Fecioara Maria a născut dumnezeirea.

Bănuind acest lucru, Sfântul Chiril a trimis papei Celestin (422-432) o scrisoare care însoțea un dosar documentar alcătuit dintr-o colecție a omiliilor lui Nestorie, din epistolele adresate lui de Sfântul Chiril și dintr-o apologie contra lui Nestorie, informându-l despre erezia promovată de nestorienii și despre încercările personale de a aplana conflictul, soldate cu eșec. Papa Celestin, informat și de călugărul Casian care cercetase personal cauzele conflictului teologic dintre Sfântul Chiril și Nestorie, a convocat un sinod la Roma, în luna august 430. Sinodul a considerat învățătura Sfântului Chiril corectă iar pe Nestorie, acuzat de pelagianism și de promovarea unei învățături greșite despre unirea firilor în Iisus Hristos, l-a amenințat cu depunerea dacă în termen de zece zile nu-și va retracta învățăturile. Sfântului Chiril i-a fost încredințată supravegherea aplicării acestor decizii.

Deciziile sinodului de la Roma au fost comunicate episcopilor Ioan al Antiohiei, Juvenal al Ierusalimului, Rufin al Tesalonicului, Flavian de Philippi și bineînțeles lui Nestorie, clerului și credincioșilor din Constantinopol. Nestorie a încercat printr-o nouă scrisoare să câștige bunăvoința papei, urmând ca lucrurile să se clarifice la sinodul care urma să se întrunească la Efes despre convocarea căruia fusese informat și Sfântul Chiril chiar de împărat. Se încerca astfel aplanarea conflictului cel puțin pentru perioada pregătirii sinodului.

Sfântul Chiril încurajat de sprijinul Romei a convocat un sinod local la Alexandria, la 3 noiembrie 430, care a condamnat nestorianismul. Deciziile sinodului au fost incluse într-o epistolă dogmatică alcătuită de Sfântul Chiril cuprinzând și cele 12 capitole sau anatematisme pe care Nestorie trebuia să le accepte ca să rămână în comuniunea Bisericii (Textul Epistolei și al anatematismelor în *Anexă*).

*Anatematisme*le rezumau într-o formă concisă hristologia Sfântului Chiril, expusă pe larg în epistola sinodală. Nestorie trebuia să le iscălească, altfel era exclus din comunitatea celorlalte Biserici.

În timp ce pentru antiohieni termenii *fire* și *ipostas* sunt sinonimi definind esența concretă cu însușirile ei și se opun termenului *persoană*, care înseamnă individul complet, pentru Sfântul Chiril termenii *fire*, *ipostas* și *persoană* au în general același înțeles adică individul concret, persoana

unire firească, ipostatică, nu una morală. Hristos, Fiul lui Dumnezeu, este consubstanțial cu Tatăl după Dumnezeire și consubstanțial cu noi după umanitatea pe care a primit-o în sânul Fecioarei Maria. Datorită unirii celor două firi în persoana Logosului întrupat, Sfintei Fecioare Maria i se cuvine demnitate de Născătoare de Dumnezeu (Θεοτόκος).

Lui Nestorie i-a fost comunicată următoarea sentință: datorită propovăduirii tale nelegiuite și nesupunerii față de hotărârile bisericești ai fost depus din orice demnitate preoțească și excomunicat de Sfântul Sinod de la Efes din 22 iunie.

Triumful zilei de 22 iunie 431 nu a fost însă deplin, căci sosind Ioan al Antiohiei cu sufraganii săi și aflând despre condamnarea lui Nestorie și poziția autoritară a Sfântului Chiril, a deschis lucrările unui nou sinod la care cei 43 de episcopi s-au pronunțat în favoarea lui Nestorie, condamnând cele 12 anatematisme și deciziile sinodului din 22 iunie și excomunicând pe Sfântul Chiril, pe Memnon al Efesului și pe toți partizanii lor, învinuindu-i de apolinarism.

Primind rapoartele celor două sinoade și fiind informat despre poziția autoritară a Sfântului Chiril, împăratul Teodosie al II-lea comunică episcopilor că declară nule deciziile sinodului din 22 iunie și solicită rediscutarea problemei.

Între timp sosind delegații papali, s-au mai ținut încă șase ședințe tot sub președinția Sfântului Chiril. Reanalizându-se învățăturile lui Nestorie, sinodali au aprobat la 11 iulie deciziile ședinței din 22 iunie și au excomunicat pe Nestorie, Ioan al Antiohiei și pe susținătorii lor. De asemenea, a fost condamnat pelagianismul și susținătorii lui (Pelagiu, Celestin, Iulian de Eclanum și alții) la 16 iulie iar la ultima ședință din 31 iulie au fost aprobate cele 8 canoane, importanță deosebită prezentând ultimele două: canonul 7 interzicea adăugiri sau modificări la sinodul de credință niceo-constantinopolitan, iar canonul 8 confirma autocefalia Bisericii din Cipru față de Patriarhia Antiohiei, acesta fiind primul act de acest fel din istoria Bisericii.

De această dată, împăratul comunica episcopilor o nouă decizie imperială: depunerea din treapta episcopală și arestarea nu numai a lui Nestorie, ci și a Sfântului Chiril și Memnon al Efesului, sperând în felul acesta să împace cele două tabere. Intervenția reprezentanților sinodalilor și nemulțumirea clerului și monahilor din Constantinopol au determinat schimbarea deciziei împăratului. Sfântul Chiril și Memnon al Efesului au primit apro-

barea de a-și menține scaunele episcopale, iar Nestorie se putea retrage în mănăstirea Sfântul Euprepiu din Antiohia, unde fusese tuns în monahism. Ca episcop al Constantinopolului a fost ales Maximian (431-434).

3. Unirea dintre alexandrini și antiohieni (433)

Deși încheiate lucrările Sinodului al III-lea ecumenic de la Efes în octombrie 431, disputele teologice au continuat. Episcopul Ioan al Antiohiei, format în școala antiohiană, și episcopatul oriental nu agreau condamnarea lui Nestorie pe care o considerau drept o înjosire a prestației teologice a școlii din Antiohia. Pe de altă parte, episcopul Ioan era interesat de refacerea comuniunii cu Roma, Constantinopol, Alexandria și Ierusalim considerând că disputele teologice nu sunt cauzate de fondul problemei, ci de folosirea unor termeni sau formule diferite pentru a reda adevărul de credință. În același fel gândea și Sfântul Chiril iar pentru împăcarea celor doi era foarte interesat împăratul Teodosie al II-lea, care i-a și convocat la o întrunire teologică la Nicomidia. Un important rol mediator a jucat și venerabilul episcop Acaciu de Beroia în Siria. Deși întrevederea n-a avut loc, printr-o corespondență intensă s-a ajuns la împăcare. Episcopul Ioan al Antiohiei și sufraganii lui recunoșteau depunerea lui Nestorie și alegerea lui Maximian ca episcop al Constantinopolului, condamnarea nestorianismului și admiterea apelativului Născătoare de Dumnezeu, iar Sfântul Chiril nu cerea recunoașterea expresă a celor 12 Anatematisme. La 12 aprilie 433 se semna de către cei doi formula de unire, fiind refăcută astfel comuniunea dintre Alexandria și Antiohia (Textul în *Anexă*).

Formula de unire semnată în anul 433 este foarte prețioasă pentru că a împăcat în parte cele două mari Biserici ale Răsăritului și concentrează hristologia alexandrină și antiohiană într-o sinteză care sacrifică terminologia fiecăreia din cele două școli teologice.

Din nefericire, unirea de la 12 aprilie 433 nu a rezolvat decât parțial disensiunile din Biserică. Unii episcopi orientali acuzau pe Ioan al Antiohiei că a cedat în fața alexandrinilor iar unii episcopi egipteni sau asiatici reproșau Sfântului Chiril că a renunțat la expresii ca: „o singură fire”, „unire fizică” proprii hristologiei alexandrine, acceptând expresii ca: „templu”, „o persoană”, „unirea celor două firi”, proprii hristologiei antiohiene și chiar învățăturii lui Nestorie. Ambii episcopi au trebuit să explice și să poarte corespondență cu sufraganii lor pentru a-i face să înțeleagă că formula de unire

corespunde adevărului de credință mărturisit de ambele Biserici. În plus, se adaugă nemulțumirea celei de-a treia grupe, a nestorienilor, care se împotriveau nu numai alexandrinilor ci îi considerau trădători pe episcopii orientali în frunte cu Ioan al Antiohiei pentru că au acceptat formula de unire și condamnarea lui Nestorie. În timp ce Sfântul Chiril cu autoritatea sa a reușit să calmeze spiritele episcopilor egipteni și să-i determine să recunoască unirea, Ioan al Antiohiei a fost nevoit să apeleze la intervenția împăratului Teodosie al II-lea, cerându-i destituirea celor 15 episcopi antiunioniști.

Pentru a slăbi rezistența nestorienilor, împăratul a ordonat exilarea lui Nestorie în anul 435 mai întâi la Petra în Arabia, iar apoi la Oasis în Egipt, unde a murit în anul 450. Aici a scris *Cartea lui Heraclid din Damasc* care conține învățătura sa hristologică. Tot din ordinul împăratului au fost confiscate și arse scrierile nestoriene și interzise adunările lor. Datorită unor persecuții, ei s-au retras la marginea Imperiului formând un puternic centru teologic și misionar în școala de la Edesa. Închisă din ordinul împăratului Zenon (474-491) în anul 489, nestorienii, tolerați în Persia, au înființat la Nisibi o școală sub conducerea mitropolitului Barsuma, reușind în acest fel să extindă influența lor în Mesopotamia, Arabia, Turchestan și chiar în India și vestul Chinei. Din păcate s-au păstrat doar puține fragmente din scrierile lui Nestorie, editate de savantul german F. Loofs, în lucrarea *Nestoriana*, Halle, 1905, pe baza cărora se poate analiza astăzi în mod obiectiv prestația teologică a fostului episcop al Constantinopolului, declarat eretic de Sinodul al III-lea ecumenic, la Efes în anul 431.

Deși nu a rezolvat în totalitate problema hristologică, Sinodul al III-lea ecumenic și Simbolul de unire din anul 433 constituie o importantă bază teologică între hristologia precalcedoniană și cea calcedoniană și o sinteză ideală a gândirii patristice până la Sinodul de la Calcedon. Termenii și formulările folosite la Efes și în hristologia alexandrină și antiohiană își vor găsi utilizarea, definirea precisă și statuarea lor ca limbaj tehnic pentru expunerea fără echivoc a adevărului despre unirea ipostatică a celor două firi în Iisus Hristos.

Bibliografie:

Nestorie, *Τραγωδία (autobiografie) și Θεοπασχίτης* (lucrare pseudo-dogmatică), editate de F. Loofs, *Nestoriana. Die Fragmente des Nestorius*, Halle, 1905; Sfântul Chiril al Alexandriei, *Despre Sfânta Treime*, în col. Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 40, trad. D. Stăniloae, București, 1994; Idem, *Anatematicile*, trad.

O. Căciulă, în: „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 3-4/1937, p. 129-155; Sfântul Ioan Casian, *Despre întruparea Domnului*, în col. Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 57, trad. V. Cojocaru și D. Popescu, București, 1990, p. 749-882; N. Chiriac-Dimancea, *Istoria nestorianismului cu Sinodul al III-lea ecumenic (431)*, Pitești, 1927; I. Mihăilescu, *Sinodul al III-lea ecumenic ținut la Efes în 431*, ed. a 2-a, București, 1931; N. Popovici, *Începuturile nestorianismului cu specială considerare asupra anatematicelor lui Chiril*, Sibiu, 1933; N. Chițescu, *Contribuția Bisericii Egiptului la opera dogmatică a Bisericii creștine*, în „Studii teologice”, nr. 1-2/1956, p. 40-58; Idem, *Formula o singură fire întrupată a Logosului lui Dumnezeu*, în: „Ortodoxia”, nr. 3/1965, p. 295-307; D. Stăniloae, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, Sibiu, 1943; N. Bănescu, *O celebritate a tronului bizantin: Athenais-Eudokia*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 7-8/1962, p. 426-433; M. Pislaru, *Sfântul Chiril, Patriarhul Alexandriei și filosoafa Hypatia*, în: „Mitropolia Banatului”, nr. 7-9/1970, p. 484-504. T. Sevcicu, *Doctrina hristologică a Sfântului Chiril al Alexandriei*, Timișoara, 1973 (cu bibliografie bogată); I. G. Coman, *«Și cuvântul trup S-a făcut»*. *Hristologie și mariologie patristică*, Timișoara, 1993; W. Wright, *Schisma nestoriană* în vol: „Istoria literaturii siriace”, trad. de R. Remus, București, 1996, p. 40-47; W. Baum/D. Winkler, *Die Apostolische Kirche des Ostens. Geschichte der sogenannten Nestorianer*, Klagenfurt, 2000; D. Buda, *Formula de concordie din anul 433*, în: „Revista Teologică”, nr. 4/2003, p. 62-75; Idem, *Hristologia antiohiană de la Sfântul Eustațiu al Antiohiei până la Nestorie*, Sibiu, 2004 (cu bogată bibliografie), C.M. Militaru, *Învățătura despre Maica Domnului până la Sinodul de la Efes. Perspectivă hristologică*, Deva, 2006.

VII.5. Sinodul al IV-lea Ecumenic de la Calcedon (451)

1. Disputele hristologice precalconiane

Disputele hristologice declanșate la începutul secolului al V-lea nu au putut fi aplanate definitiv nici de Sinodul al III-lea ecumenic ținut la Efes în anul 431, nici de Simbolul de unire semnat de Sfântul Chiril al Alexandriei și Ioan al Antiohiei în anul 433.

Formula de unire de la 433 a adus împăcarea între Sfântul Chiril și Ioan al Antiohiei însă nu a eliminat complet disensiunile teologice dintre alexandrinii și antiohieni. Lui Ioan al Antiohiei i se reproșă că a cedat în fața alexandrinilor, pentru că a acceptat condamnarea lui Nestorie și în mare hristologia chiriliană, iar Sfântului Chiril i se reproșă că a cedat în fața antiohienilor pentru că nu a cerut expres aprobarea Anatematismelor și a acceptat învățătura despre cele două firi în persoana Logosului divin întrupat, adică în concepția alexandrinilor o formă voalată de nestorianism.

El preciza că antiohienii nu învățau despre doi Hristoși ca Nestorie, ci împart numai enunțările sau expresiile biblice, afirmând că unele se potrivește Logosului divin, altele lui Hristos-omul, iar altele sunt comune, căci rostite de același Hristos, cuprind în același timp și ce este potrivit pentru Dumnezeu și ce este potrivit pentru om. În plus ei mărturisesc un Hristos, un Fiu, un Domn, Logosul divin născut din vece din Tatăl, iar mai pe urmă născut din femeie, după trup, iar pe Sfânta Fecioară o numesc Născătoare de Dumnezeu.

La rândul lor, antiohienii considerau condamnarea lui Nestorie drept o lovitură de grație dată școlii și teologiei antiohiene. Termeni și formule folosite de Nestorie erau întâlnite și la alți teologi antiohieni încât formula de unire din anul 433 abia la Calcedon și-a găsit interpretarea și folosirea efectivă. De aceea disputele teologice derulate mai ales după moartea Sfântului Chiril ținteau din partea antiohienilor combaterea tendinței alexandrinilor de a interpreta teologia chiriliană în sens monofizit. În aceste dispute s-a remarcat în mod deosebit Teodoret de Cyr care, după toate probabilitățile fiind autorul textului *Simbolului de unire* din 433, reprezintă direcția echilibrată și clară a antiohienilor moderați.

Până la Calcedon, hristologia lui trădează și unele formulări nestoriene, însă în evoluția sa lentă spre Ortodoxie, Teodoret a admis unirea naturală a firilor în anul 447, când a scris lucrarea *Eranistes (Cerșetorul)*

împotriva monofizitismului. El admite unirea firilor cu condiția ca propriătățile lor să rămână intacte. Unirea firilor este concepută cu precădere ca o neîncetată inhabitare a Logosului în omul Iisus din momentul zămislirii. Hristos este om purtător de Dumnezeu pentru că și-a unit toată dumnezeirea Logosului. Logosul, ca Dumnezeu din veșnicie, nu S-a născut din Fecioara, ci Și-a făcut templu în pântecul fecioresc și era împreună cu cel format și născut.

Deși prefera unele formulări nestoriene, Teodoret s-a menținut mai aproape de gândirea ortodoxă decât mulți dintre antiohieni. Pentru el unirea firilor însemna alcătuirea unei singure persoane. Această persoană nu este o contopire a firilor deoarece ele s-au unit fără amestecare, unitatea persoanei constând în unitatea morală a sentimentului, a voinței și a lucrării celor două firi. Este de la sine înțeles că unirea morală menține evident deosebirea firilor.

Oscilația între limbajul ortodox și gândirea nestoriană pe care o întâlneam la Teodoret a creat mare confuzie și a generat noi suspiciuni și neînțelegeri între antiohieni și alexandrinii mai ales că, după moartea Sfântului Chiril, nu s-a mai ridicat un alt teolog alexandrin de talia lui care să intre în confruntare cu hristologia antiohiană.

Încercarea lui Eutihie, un bătrân arhimandrit, stareț al unei mănăstiri de lângă Constantinopol, de a combate nestorianismul prin expunerea hristologiei Sfântului Chiril într-o concepție proprie, a dus la apariția unei noi erezii cunoscută sub numele de monofizitism sau eutihianism.

Monofizitismul sau monofizitismul, cuvânt compus din termenii grecești *μόνος* – un, o și *φύσις* – fire, natură, denumește erezia conform căreia în persoana unică a Mântuitorului Iisus Hristos ar exista o singură fire și anume cea dumnezeiască. Întrucât această învățătură greșită a fost formulată de Eutihie, ea a fost cunoscută și sub denumirea de eutihianism.

Eutihie, considerând ca toți alexandrinii că prin condamnarea lui Nestorie, antiohienii trebuie să accepte necondiționat formulările Sfântului Chiril, chiar în variante expuse de adepții lui și care în realitate nu exprimau gândirea chiriliană. Astfel, se ajunsese ca formule „în două firi” și „din două firi” să fie considerate contradictorii, prima apreciată de alexandrinii ca aparținând hristologiei nestoriene, a doua apreciată de antiohieni ca aparținând hristologiei extremiste alexandrine cu tendințe spre monofizitism.

Prin urmare, se profilau două direcții extremiste: cea alexandrină spre monofizitism și cea antiohiană spre dioprosopism. Teodoret de Cyr, deși era după cum se crede autorul formulei de unire, n-a semnat-o și nici nu l-a anatematizat pe Nestorie decât sub amenințarea lui Ioan al Antiohiei în anul 434.

Chiar dacă s-a împăcat cu Sfântul Chiril, el nu se simțea obligat să accepte toate scrierile lui și considera mai ales unele formulări din cele 12 Anatematisme eronate. Când Sfântul Chiril a atacat în anul 437 hristologia antiohiană reprezentată de Teodor de Mopsuestia și Diodor de Tars, Teodoret a apărut-o. După moartea lui Ioan al Antiohiei (441/442) și a Sfântului Chiril (444) relațiile dintre alexandrini și antiohieni s-au precipitat din nou. Episcopul Domnus al Antiohiei (441/442-450) a ocupat mai multe scaune episcopale în Orient cu simpatizanți ai lui Nestorie, ceea ce i-a incitat pe alexandrini.

În Constantinopol, episcopul Proclu a reușit să mențină atmosfera favorabilă unirii de la 433, dar episcopul Flavian (446-449), optând mai mult pentru o formulă de sinteză, a atras dezaprobară alexandrinilor. S-au arătat nemulțumiți mai ales monahii care avându-l ca lider pe arhimandritul Eutihie au protestat împotriva formulărilor antiohiene. La rândul lui, Teodoret de Cyr considera revenirea la formula Sfântului Chiril drept o reactivare a apolinarismului sub formă de monofizitism. El a combătut cu vehemență extremismul hristologiei alexandrine și a demascat pentru prima dată monofizitismul în lucrările sale *Eranistes* și *Manual despre basmele ereticilor*.

Scrierile lui Teodoret l-au nemulțumit pe episcopul Dioscor al Alexandriei (444-451) care le considera un grav atentat la memoria și teologia Sfântului Chiril și cerea retractarea lor, intervenind chiar la episcopul Domnus al Antiohiei. Teodoret a scris lui Dioscor, amintindu-i că l-a condamnat pe Nestorie și că s-a folosit de formulările Sfântului Chiril dar, pe de altă parte, atenționează pe Flavian al Constantinopolului și pe alți episcopi asupra monofizitismului promovat de alexandrini. Această atitudine a dus la anatematizarea lui de către Dioscor la sfârșitul anului 448 sau începutul anului 449.

Alexandrini îl aveau de partea lor pe împăratul Teodosie al II-lea, care stătea sub influența eunucului Hrisafie, finul de botez și prietenul lui Eutihie. La 17 februarie 448 împăratul ordonă destituirea episcopului Iri-

neu de Tyr, prietenul și susținătorul lui Nestorie iar la 18 aprilie arderea scrierilor nestoriene care vizau indirect și pe cele ale lui Teodoret îndreptate împotriva Sfântului Chiril.

Aceste ordine i-au instigat pe antiohieni și l-au determinat pe Teodoret să țină mai multe sinoade la Antiohia îndemnând pe episcopi să nu cedeze în fața formulărilor alexandrine. Eutihie a scris papei Leon că nestorienii și-au reînceput propaganda. Papa îi răspunde la 1 iunie 448 apreciindu-i vigilența, însă evită să se pronunțe împotriva antiohienilor, spunând că așteaptă mai multe informații. Combătând direct formulările antiohiene din simbolul de unire, Eutihie își dezvăluie concepția monofizită.

Sinodul endemic din Constantinopol (448). Episcopul Domnus al Antiohiei (441/442-450), acuzându-l pe Eutihie de apolinarism, l-a denunțat împăratului Teodosie al II-lea iar episcopul Eusebiu de Dorylacum în Frigia îl informează despre același lucru pe Flavian al Constantinopolului (446-449). Deși antinestorian convins încă din anul 429, Eusebiu era adeptul sincer al unirii din anul 433 și nu putea admite combaterea ei de către Eutihie. De aceea, ceru la 8 noiembrie 448 sinodului endemic din Constantinopol audierea lui Eutihie acuzat de monofizitism. În ședința din 12 noiembrie, sinodalilor li s-au citit *Epistola dogmatică* a Sfântului Chiril adresată lui Nestorie și *Scrisoarea către Ioan al Antiohiei* care cuprindea și formula de unire, din anul 433. Ambele documente erau considerate ca normative pentru credință.

Eutihie s-a prezentat la sinod abia la 22 noiembrie fiind însoțit de o mulțime de monahi și o gardă militară. Întrebat dacă mărturisește „după unire două firi” sau „pe Domnul după întrupare din două firi”, Eutihie răspunse clar: „Mărturisesc că Domnul a fost din două firi înainte de întrupare, dar după întrupare nu mărturisesc decât o singură fire”. Pe baza acestei afirmații sinodul l-a excomunicat pe Eutihie și l-a depus din preoție.

Condamnarea lui a fost considerată de alexandrini ca revenire la nestorianism. El însuși ceru sprijinul Romei, Ierusalimului și Alexandriei, și se plânse împăratului că actele sinodului au fost falsificate. Ancheta ordonată de împărat a dovedit incorectitudinea afirmațiilor.

Papa Leon, primind între timp și scrisoarea împăratului Teodosie al II-lea favorabilă lui Eutihie, îi răspunse la 18 februarie 449 că nu poate să se elucideze asupra situației și că a cerut episcopului Flavian amănunte

despre cele petrecute la Constantinopol. Înainte de a primi scrisoarea de la Roma, Flavian îl informă pe papa Leon asupra celor două afirmații apolinariste ale lui Eutihie (Domnul este din două firi, dar după unire are numai o fire; Trupul Domnului nu este de o ființă cu noi), și-i trimise o copie după actele sinodului din anul 448. Primind între timp scrisoarea papei, Flavian scrisese o a doua epistolă explicând mai pe larg erorile lui Eutihie. Suspectat de către împărat de nestorianism, el a trebuit să depună o mărturisire de credință în care declara că urmează Sfintele Scripturi și hotărârilor sinoadelor de la Niceea, Constantinopol și Efes folosind unele formulări chiriliene.

Sinodul de la Efes (449). Sfătuit de Dioscor al Alexandriei care îl susținea pe Eutihie, împăratul Teodosie al II-lea convoacă un sinod ecumenic care urma să se deschidă la 1 august 449 la Efes. Scopul declarat al sinodului era de a examina ortodoxia lui Flavian al Constantinopolului acuzat de nestorianism și de a reabilita pe Eutihie, condamnându-se deciziile Sinodului endemic de la Constantinopol din anul 448. Dioscor era invitat să participe cu zece mitropoliți și să prezideze sinodul. În locul episcopilor orientali suspectați de nestorianism, împăratul acorda arhimandritului antinestorian Barsuma (care întrecea pe Eutihie în neștiință și pe Dioscor în violență) dreptul de a participa la sinod ca reprezentant al tuturor arhimandriților din Orient, fiind însoțit de o mulțime de călugări. Episcopului Teodoret de Cyr i se interzise participarea chiar prin actul de convocare a sinodului iar episcopul Ibas de Edesa fusese exilat în mai multe locuri. Se urmărea o prezență foarte slabă a antiohienilor. Totuși a fost prezent episcopul Domnus al Antiohiei. De asemenea au participat episcopii Juvenal al Ierusalimului, Talasie al Cezareei Capadociei, Flavian al Constantinopolului și toți cei prezenți la sinodul endemic din anul 448. Papa Leon I trimisese ca legați pe episcopul Iuliu de Puteoli și pe diaconul Ilarie. Legații papali aduceau la sinod *Tomosul de credință* (Epistola dogmatică adresată episcopului Flavian) și o epistolă adresată sinodalilor, ambele avându-l ca autor pe papa Leon I. Ele rezumau hristologia tradițională apuseană și căutau să instituie o stare de echilibru între formulele antiohiene și cele alexandrine.

Sinodul de la Efes s-a deschis la 8 august 449, în biserica Sfânta Maria întrunind cel mult 138 de episcopi. Ședințele ținute până la 18 august au dezbătut reabilitarea lui Eutihie care era prezent acum ca acuzator al

episcopilor Flavian al Constantinopolului și Eusebiu de Dorylaeum. Sinodul a fost numit de papa Leon I „sinodul tâlhăresc” (*Ephesinus non iudicium, sed latrocinium*) pentru că unii episcopi, refuzând să semneze depunerea din scaunul episcopal a lui Flavian, au fost obligați de Dioscor, care a chemat garda militară din afara bisericii și împreună cu ea a pătruns în biserică și o mulțime de călugări alexandrini foarte violenți. Afirmația că episcopul Flavian a murit după trei zile datorită maltratărilor la care a fost supus de călugări și chiar de Dioscor, nu poate fi verificată. Cert este că el nu s-a mai întors la Constantinopol, ci a murit pe drumul exilului spre Sardes, la Hypaipa, în Lidia.

Reabilitarea lui Eutihie s-a făcut în urma cererii adresată sinodului în care arăta că a fost condamnat pentru că n-a vrut să mărturisească altceva decât ce s-a hotărât la Niceea și Efes, solicitând anularea condamnării și pedepsirea celor care au încălcat rânduielile bisericești și au tulburat unitatea Bisericii.

Sinodalii au fost de acord cu mărturisirea lui Eutihie, că Domnul a fost din două firi înainte de unire, dar după unire este numai o fire, și astfel i-a fost anulată sentința de caterisire. Prevalându-se de canonul 7 al Sinodului al III-lea ecumenic de la Efes care interzicea modificarea Simbolului de credință niceean, Dioscor a cerut condamnarea episcopilor Flavian al Constantinopolului și Eusebiu de Dorylaeum, ceea ce s-a obținut prin intimidarea și violența exercitate de soldați și de călugări. S-a refuzat categoric cererea legaților papali ca să fie citită Epistola dogmatică a papei Leon I.

La ședințele desfășurate între 20-22 august n-au mai participat episcopii Flavian al Constantinopolului, Eusebiu de Dorylaeum, Domnus al Antiohiei (care subscriesese condamnarea lui Flavian) și legații papali deși nu părăsiseră încă Efesul. A urmat o nouă serie de condamnări și depuneri din funcții. Ibas a fost depus pentru că în scrisoarea către episcopul Maris de Ardașir (Persia) a afirmat că Hristos este om devenit Dumnezeu și a criticat Anatematismele Sfântului Chiril. Lui Teodoret de Cyr i s-a imputat că a scris împotriva Anatematismelor și că a respins hotărârile sinodului de la Efes (431) într-o epistolă trimisă clericilor, monahilor și laicilor înaintea unirii de la 433. Domnus al Antiohiei, deși semnase depunerea lui Flavian al Constantinopolului, a fost acuzat că în câteva epistole adresate lui Dioscor a criticat cele 12 Anatematisme, caracterizându-le „obscur”.

Prin deciziile lui, sinodul de la Efes din anul 449 a anulat împăcarea dintre antiohieni și alexandrini realizată în anul 433. Formulele hristologice antiohiene, acceptate de Sfântul Chiril, erau repudiate iar formulele hristologice chiriliene erau interpretate în sens monofizit. Împăratul Teodosie al II-lea, trecând de la o extremă la alta, a confirmat deciziile acestui sinod, considerându-l a doua fază a Sinodului al III-lea ecumenic. În timp ce formula de unire din anul 433 realiza în parte împăcarea episcopatului răsăritean, sinodul din anul 449 deschidea o nouă schismă între episcopii din Siria, Asia și Pont pe de o parte și cei din Egipt, Palestina și Tracia pe de altă parte.

Schisma provocată de sinodul de la Efes (449) s-a reflectat și asupra relațiilor dintre Răsărit și Apus. Episcopii Flavian al Constantinopolului, Eusebiu de Dorylaeum și Teodoret de Cyr au cerut papei Leon I să mijlocească pe lângă împărații Teodosie al II-lea și Valentinian al III-lea convocarea unui nou sinod. Papa Leon I ținu un sinod la Roma, la 15 octombrie 449, respingând deciziile sinodului lui Dioscor. Când împăratul Teodosie îi ceru să recunoască pe Anatolie, ales episcop al Constantinopolului după depunerea lui Flavian, papa condiționează aceasta de acceptarea din partea împăratului a Epistolei Sfântului Chiril către Nestorie și a Epistolei sale dogmatice către Flavian. Papa era dispus chiar să renunțe la convocarea unui alt sinod dacă legații săi trimiși la Constantinopol obțineau din partea împăratului, episcopului Anatolie al Constantinopolului și episcopatului răsăritean recunoașterea *Epistolei dogmatice*.

Prin aceasta se urmărea un dublu scop: recunoașterea din partea episcopatului răsăritean prin subscrierea epistolei dogmatice și renunțării la sinod a *elocinței teologice* și a *autorității episcopale*.

Despotismul lui Dioscor nu numai că legalizase monofizitismul dar răsturnase și ordinea în Biserică. Erjându-se ca șef al întregii Biserici din Răsărit depusese samavolnic pe cei mai însemnați episcopi ai Orientului și ridicând monahismul, autoritățile și armata împotriva episcopatului a provocat o adevărată anarhie în Biserică.

Împărăteasa Pulheria, un mare număr de clerici și monahi, și poporul credincios formau încă o puternică rezervă de rezistență și dădeau speranța unei remedieri a lucrurilor. Moartea împăratului Teodosie al II-lea în urma unui accident de călărie, la 28 iulie 450, a schimbat radical situația.

2. Sinodul al IV-lea ecumenic

Împărăteasa Pulheria, rămasă singura reprezentantă a dinastiei teodosiene în Răsărit, a moștenit tronul imperial la care fusese asociată ca augustă încă din anul 414. Era însă neobișnuit ca o femeie singură să conducă imperiul. Printr-o căsătorie formală (Pulheria făcuse legământ să nu se căsătorească niciodată) era asociat la tron generalul Marcian (450-457). Aducând în capitală trupul episcopului Flavian, mort în exil în urma condamnării din anul 449, împăratul dezvăluia intențiile curții imperiale de a condamna eutihianismul printr-un sinod ecumenic. De asemenea, se constata că episcopul Anatolie al Constantinopolului, deși fusese ales cu acceptul lui Dioscor, era împotriva monofizitismului eutihian.

Sinodul convocat, urma să se deschisă la 1 septembrie 451 la Niceea în pofida insistenței papei Leon I de a fi amânat și ținut în Apus. Datorită invaziei simultane a hunilor în ambele părți ale Imperiului roman, împăratul Marcian a schimbat locul desfășurării sinodului de la Niceea la Calcedon, în fața Constantinopolului.

Sinodul s-a deschis abia la 8 octombrie 451 în biserica Sfânta Eufimia din Calcedon. Pentru a evita tulburările provocate la sinoadele anterioare privind președinția sinodului, împăratul și-a rezervat-o sieși prin comisarii săi. Importanța și marea sinodului nu a fost dată de numărul mare de episcopi prezenți (între 520-630), ci de prestația lui teologică și juridică fiind instanță de judecată, for dogmatic și adunare legislativă.

Fiind un sinod eminentamente oriental, papa Leon I dorea să-și impună autoritatea ca „episcop apostolic al Romei, care este capul tuturor Bisericilor”. Împăratul Marcian și o parte din episcopi în frunte cu Anatolie al Constantinopolului au intuit acest lucru și au procedat în consecință, deciziile dogmatice și canonice de la Calcedon fiind produsul unor dezbateri teologice sinodale de mare profunzime.

Lucrările sinodului au început într-o atmosferă tensionată, comisarii imperiali trebuind să liniștească mereu spiritele inflăcărâte și să asigure buna desfășurare a dezbaterilor.

După ce a fost citit Tomosul de credință al papei Leon I, s-a recunoscut ortodoxia episcopului Flavian condamnat la Efes în anul 449. Dioscor a fost depus din treapta episcopală pentru brutalitatea și despotismul cu care a condus sinodul de la Efes. Era acuzat de nerespectarea canoanelor Bisericii, respingerea condamnării eutihianismului, ignorarea Tomosului de credință

fiecăreia și întâlnindu-se împreună într-o singură persoană și un singur ipostas, nu în două persoane, împărțit sau despărțit, ci Unul și același Fiș, Unul-Născut, Dumnezeu-Cuvântul, Domnul Iisus Hristos. Așa ne-au învățat mai înainte despre El proorocii și Însuși Domnul nostru Iisus Hristos și așa ne-a transmis Simbolul Părinților noștri" (Mansi, 7, 116 AC).

Textul definiției dogmatice se încheie cu interdicția oricărei modificări a acestui simbol de credință prevăzând și sancțiuni în caz de neascultare.

Această formulă, care poartă 452 de semnături, rezolva toate disputele hristologice din secolele IV și V de la Apolinarie până la Eutihie și dădea expresie definitivă hristologiei ortodoxe. Pentru combaterea nestorianismului sinodul a folosit Ioan al Antiohiei aprobele cele două sinoade de la Efes din anii 431 și 449 iar pentru combaterea eutihianismului s-a folosit de Epistola dogmatică a papei Leon I către episcopul Flavian al Constantinopolului. Erau documente oficiale de o deosebită importanță care reliefau prestigiul de care se bucurau Sfântul Chiril și papa Leon ca autorități preestigice în fața sinodului. Rezerva față de scrierile antimonofizite ale episcopului Teodoret de Cyr, o altă personalitate în materie de doctrină hristologică, se explică prin adversitatea sa față de Sfântul Chiril și prin atitudinea sa oscilantă între nestorianism și Ortodoxie. Din nestorianism formula hristologică de la Calcedon infiera învățătura despre doi Fii și despre două persoane, din eutihianism ea combătea amestecarea firilor, teopashismul, originea neomenească a trupului Mântuitorului, două firi înainte de întrupare dar una singură după întrupare.

Formula hristologică calcedoniană a îmbinat în mod fericit hristologia patristică eliminând orice interpretare greșită într-o direcție sau alta.

Împăratul Marcian, exprimându-și bucuria reușitei sinodului din punct de vedere doctrinar, ceru sinodalilor să hotărască și în chestiuni de interes bisericesc disciplinar și practic. Astfel în ședința a șaptea, sinodalii au aprobat mai multe canoane ajungându-se la sfârșitul sinodului la cifra 30.

O primă problemă a constituit-o impunerea ordinii în monahism. Pentru a se evita pe viitor tulburări și acte reprobabile din partea unor cete de călugări, ca în cazul sinodului „tălăhăresc”. Prin canonul 4 sinodul hotărâ ca toți călugării să se supună autorității episcopale, să iubească liniștea, să stăruie în post și rugăciune și să nu ridice mâiniri fără aprobarea episco-

pului, iar prin canonul 7 se interzicea clericilor și monahilor participarea la acțiuni militare și politice părăsind misiunea lor bisericească.

Celelalte canoane vizau înlăturarea unor abuzuri și fapte reprobabile, întărind disciplina Bisericii.

Cele mai discutate canoane erau legate de reglementarea juridică a drepturilor și prerogativelor scaunului episcopal din Constantinopol. Astfel canoanele 9 și 17 prevedeau ca orice litigiu dintre un episcop și mitropolit să fie rezolvat de exarhul diocezei (ca instanță laică) sau de episcopul Constantinopolului.

Aceste două canoane nu făceau altceva decât să pregătească terenul pentru acceptarea canonului 28. Și pe linie politică se luaseră măsuri în acest sens încă din anul 421. Împărații Teodosie al II-lea și Honoriu, printr-un decret imperial, nu numai că au confirmat orașului Constantinopol *jus italicum* (dreptul italian), care-l scutea de tribut, ci i-a recunoscut și toate privilegiile de care se bucura Roma veche.

În ședința din 29 octombrie, fiind prezenți 185 de episcopi, majoritatea lor din diocezele Pont, Asia și Tracia, dar lipsind legații papali, s-a reactualizat și dezvoltat canonul 3 al Sinodului al II-lea ecumenic, astfel canonul 28 de la Calcedon hotărând următoarele: „*Urmând în toate privințele hotărârilor Sfinților Părinți și cunoscând canonul citat mai înainte al celor 150 de Dumnezeu prea iubitori episcopi, întruniți în cetatea împărătească a Constantinopolului, în Roma cea nouă, în zilele Marelui Teodosie, fericitul împărat de piosă cinstire, aceiași le dispunem și le hotărâm și noi în privința prerogativelor aceleiași prea sfinte Biserici a Constantinopolului, Roma cea nouă; deoarece Părinții au conferit prerogative și scaunului Romei celei vechi cu drept cuvânt, fiindcă aceea era cetate împărătească. Îndemnați de aceeași intenție, cei 150 de Dumnezeu prea iubitori episcopi au conferit prerogative identice și prea sfințitului scaun al Romei noi, cu drept cuvânt judecând că cetatea care este demnă de împărat și de senat și care se bucură de prerogative identice vechii Rome împărătești, să se înalțe ca aceea și în lucrurile bisericesti și să fie a doua după aceea.*

Mitropoliții diocezelor Pont, Asia și Tracia precum și episcopii din ținuturile barbarilor trebuie să fie hirotoniți de episcopul sfinte Biserici a Constantinopolului. Mitropoliții diocezelor amintite în comunione cu episcopii eparhiei vor hirotoni episcopii eparhiei sale cum prevăd sfintele canoane. Cum am spus, mitropoliții diocezelor amintite trebuie să fie

hirotioniți de arhiepiscopul Constantinopolului după ce în prealabil a fost înștiințat, cum este firesc, despre decizia alegerii lor”.

Canonul reafirmă prin urmare egalitatea celor două scaune episcopale, Roma și Constantinopol, iar prin conferirea dreptului de hirotonie a mitropoliilor din diocesele Pont, Asia și Tracia se făcea un pas hotărâtor în extinderea jurisdicției Bisericii din Constantinopol asupra acestor diocenze.

În ședința din 30 octombrie, când a fost reluată discuția asupra canonului 28, legații papali s-au opus acceptării lui. În scrisoarea din luna martie 453, după o lungă tergiversare care putea fi interpretată ca respingere a tuturor deciziilor sinodului de la Calcedon, papa, adresându-se împăratului și participanților la sinod, confirma canoanele Calcedonului cu excepția canonului 28. Deși la 29 mai 454 papa Leon I a acceptat acest canon, el rămânea pe mai departe discutabil.

Sinodul al IV-lea ecumenic a făcut dreptate și scaunului episcopal din Ierusalim. Deși din punct de vedere religios Ierusalimul trebuia așezat în fruntea metropolelor creștine, din punct de vedere politic orașul decăzuse complet. Dărâmarea templului mozaic în anul 70 și ruinarea orașului în anul 135 din ordinul împăratului Adrian, a favorizat creșterea importanței Cezareei Palestinei care devine metropola bisericească a provinciei. Astfel, după refacerea comunității din Ierusalim episcopul primei Biserici a trebuit să recunoască autoritatea mitropolitană a Cezareei.

În înțelegere cu episcopul Maxim al Antiohiei și cu aprobarea sinodului, scaunul episcopal al Ierusalimului obține autocefalia față de Antiohia, jurisdicție asupra Palestinei, Feniciei (2 provincii) și Arabiei, precum și locul al cincilea în ordinea ierarhică stabilită prin canonul 28. Atât opoziția legaților papali și a episcopului Cezareei Palestinei cât și respingerea canonului 28 de către papa Leon I nu au putut schimba situația și s-a impus astfel poziția privilegiată a Ierusalimului.

Ca urmare a canonului 28 cele cinci scaune episcopale au fost ridicate la rang de patriarhii, formând *pentarhia* care păstra constituția federală și sinodală a Bisericii. Ea apăra primatul de onoare însă respingea primatul juridic și de putere cum dorea scaunul roman.

În luna noiembrie 451 s-au încheiat lucrările celui mai mare și mai important sinod ecumenic al anticității creștine. Pe cât de mare și importantă a fost opera dogmatică și canonică a acestui sinod, pe atât de controversată a rămas problema receptării lui până astăzi.

3. Evaluarea sinodului

S-a apreciat că hristologia Sfântului Chiril a fost sacrificată în fața celei a papei Leon I. În realitate, sinodul a preluat în mod expres din hristologia leoniană doar învățătura despre păstrarea proprietăților specifice fiecărei firi. În rest formula calcedoniană este o sinteză a gândirii patristice în care predomină teologia chiriliană. Condamnarea eutihianismului, care opera cu unele formule chirilene împinse la extrem, nu permitea însușirea acelei terminologii chirilene care, mutilată sau eronat interpretată, putea fi revendicată de ereticii monofiziți. În nici un caz sinodul de la Calcedon nu a desființat sau negat hotărârile Sinodului al III-lea ecumenic de la Efes, iar cu excepția expresiei „în două firi” mărturisirea de credință este, în mare parte chiar textual, chiriliană. Calcedonul s-a opus nestorianismului nu formulei de unire și a combătut eutihianismul și nu hristologia chiriliană.

Formula hristologică precisă și corectă a Sinodului al IV-lea ecumenic a menținut doctrina Bisericii ferită de greșelile celor două direcții teologice, antiohiană și alexandrină, a completat opera dogmatică a sinoadelor ecumenice anterioare și a întărit Simbolul de credință niceean.

Prin opera sa canonică, Sinodul al IV-lea ecumenic a eliminat neregulele și abuzurile în plan administrativ și disciplinar. Canonul 28 făcea un act de dreptate atât Constantinopolului umilit la Efes în anul 449 cât și Ierusalimului. Primului întărindu-i privilegiile și egalitatea cu scaunul Romei exprimată la Sinodul al II-lea ecumenic prin canonul 3, iar pe cel de-al doilea scoțându-l de sub jurisdicția Antiohiei și subordonarea față de Cezareea Palestinei, alăturându-l celor patru mari scaune episcopale ridicate de acum la rang de patriarhii.

Prin sinodul de la Calcedon, Biserica Ortodoxă și-a păstrat față de eterodocși doctrina, iar față de papalitate organizația și independența.

Fiind ultimul sinod în care cele două imperii și Biserici, orientală și occidentală, s-au întâlnit și au colaborat normal, el a fixat prin celebra lui definiție dogmatică, acel cadru definitiv al învățăturii despre raportul dintre dumnezeirea și umanitatea Mântuitorului nostru Isus Hristos, după ce sinoadele de la Niceea și Constantinopol lămuriseră problema raportului dintre Logosul intrupat și persoanele dumnezeiești ale Sfintei Treimi. Hristologia Calcedonului este una dintre cele mai prețioase comori ale credinței noastre pentru care au luptat, au gândit și s-au rugat generații de Părinți ai Bisericii.

Bibliografie:

A Grillmeyer/H. Bacht, *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, vol. I-III, Würzburg, 1953-1962; A. Grillmeier, *Jesus der Christus im Glauben der Kirche*, Bd. 2/1: *Das Konzil von Chalkedon. Rezeption und Widerspruch* (451-518), Freiburg/Basel/Wien, 1991; R. Kirchschräger / A. Stirnemann (editori), *Chalkedon und die Folgen*, Innsbruck/Wien, 1992; T.M. Popescu, *Importanța istorică a Sinodului al IV-lea ecumenic*, în: „Ortodoxia”, nr. 2-3/1951, 188-294; D. Stăniloae, *Definiția dogmatică de la Calcedon*, în „Ortodoxia”, nr. 2-3/1951, p. 295-440; L. Stan, *Importanța canonică-juridică a Sinodului al IV-lea ecumenic*, în: „Ortodoxia”, nr. 2-3/1951, p. 441-458; N. Nicolaescu, *Sinodul al IV-lea ecumenic și organizarea vieții monastice*, în: „Ortodoxia”, nr. 2-3/1951, p. 459-480; N. Chițescu, *Contribuția Bisericii Egiptului la opera dogmatică a Bisericii creștine*, în: „Studii Teologice”, nr. 1-2/1956, p. 40-58; Idem, *Formula o singură fire întrupată a Logosului lui Dumnezeu*, în: „Ortodoxia”, nr. 3/1965, p. 295-307; I.G. Coman, *Momente și aspecte ale hristologiei precalcedoniene și calcedoniene*, în „Ortodoxia”, nr. 1/1965, p. 44-82; Idem, *Definiția doctrinară a sinodului de la Calcedon și acceptarea ei în Biserica Ortodoxă* în: „Ortodoxia”, nr. 4/1969, p. 499-506; I. Rămureanu, *Evenimentele istorice înainte și după Sinodul de la Calcedon*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1970, p. 179-211; T.M. Popescu, *Condițiile istorice ale formării vechilor Biserici orientale*, în: „Ortodoxia”, nr. 1/1964, p. 28-43; I.G. Coman, *«Și Cuvântul trup S-a făcut»*, *Hristologie și mariologie patristică*, Timișoara, 1993; I. Briă, *Isus Hristos – Dumnezeu Mântuitorul. Hristologia*, în: „Studii Teologice”, nr. 2/1991, p. 3-52; G. Martzelos, *Contribuția lui Vasile de Seleucia la formularea învățăturii hristologice*, în vol. „Sfinții Părinți și problematica teologică”, trad. de C.E. Chivu, București, 2000, p. 97-141; I. Caraza, *Hristologia Sinodului IV Ecumenic de la Calcedon în preocupările teologilor romano-catolici și protestanți în vremea noastră și punctul de vedere ortodox*, Slobozia, 2000; S. Popescu, *Convocarea și desfășurarea Sinodului IV Ecumenic (Calcedon 451)*, în: „Mitropolia Olteniei”, nr. 1-4/2002, p. 49-59.

VII.6. Sinodul al V-lea Ecumenic de la Constantinopol (553)**I. Disputele teologice privind hristologia calcedoniană**

Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon din anul 451, combătând atât nestorianismul cât și eutihianismul, nu a rezolvat definitiv problema hristologică.

Alexandrinii și în general episcopatul egiptean nemulțumiți de condamnarea episcopului Dioscor și considerând formula doctrinară ca favorizând nestorianismul, au acceptat sub presiunea împăratului pe noul episcop Proterius (451-457) ales la Calcedon. Lor se alăturau grupuri de monahi și episcopi din Palestina și Siria.

Pe de altă parte, Biserica Romei, contestând canonul 28, a tergiversat recunoașterea hotărârilor calcedoniene până la 29 mai 454. Acest lucru a fost interpretat de anticalcedonienei ca sprijin moral din partea Apusului împotriva Calcedonului.

Cercurile religioase aflate în competiție dar și în confruntare de idei, erau sprijinite de cercurile politice, de așa numitele „deme” sau partide ale verzilor și albaștrilor. Împărații se sprijineau în general pe partidul albaștrilor însă adeseori apelau la forța verzilor, încât au fost împărați ca Teodosie al II-lea (408-450), Leon I Tracul (457-474), Zenon (474-491) și Anastasie (491-518), care nu numai că au apelat la sprijinul lor, ci și i-au făcut importantul lor suport politic.

Cu excepția domniei împăratului Marcian (450-457), secolul al V-lea și începutul secolului al VI-lea au fost dominate de influența partidului verzilor, așa încât s-a întărit gruparea anticalcedonienei. Începând cu împăratul Iustin I (518-527) dar mai ales în timpul împăratului Iustinian I (527-565), care s-au sprijinit pe partidul albaștrilor, a început calcedonizarea imperiului, adică reînțărirea la Ortodoxie. Numai că această ortodoxizare a imperiului făcându-se cu un prea mare amestec și sprijin al împăratului, a dus la menținerea unor situații tensionate în Biserică, și în final, la dezlipirea unei părți a episcopatului din Egipt, Siria și Palestina de Biserica imperială sau melkită (de la *melek* care în limba ebraică înseamnă *rege*), formându-se Bisericile Vechi-Orientale sau necalcedoniene.

După moartea împăratului Marcian, patriциul arian Aspar l-a chemat la conducerea imperiului pe Leon I Tracul, încoronat la 7 februarie 457 de pa-

triarhul Anatolie al Constantinopolului. Străin de complexitatea problemelor religioase și sprijinit de partidul verzilor, împăratul Leon I a creat un climat favorabil necalcedonienilor. La Alexandria, după ce a fost asasinat patriarhul Proterius în baptisteriul Bisericii Quirinos, la 28 martie 457, eutihienii l-au ales ca patriarh pe Timotei Elur (Pisică) (457-460; 475-477). Înlocuirea patriarhilor ortodocși cu anticalcedonieni s-a făcut și la Antiohia și Ierusalim.

Patriarhul Timotei Elur nu numai că a respins ofertele de împăcare cu ortodocșii, ci a convocat un sinod la Alexandria și a condamnat pe papa Leon I al Romei (440-461), pe patriarhii Anatolie al Constantinopolului (449-458) și Vasile al Antiohiei (457-458).

Inițial, împăratul voia să convoace un nou sinod ecumenic pentru a revizui formula dogmatică de la Calcedon, însă la îndemnul patriarhului Anatolie a renunțat și a organizat un referendum, în octombrie 457, consultând pe episcopii din imperiu asupra a două probleme: 1. Dacă trebuie să mențină hotărârile sinodului de la Calcedon; 2. Dacă Timotei Elur ales patriarh de anticalcedonienii din Egipt, trebuie recunoscut ca patriarh legitim al Alexandriei.

Cei peste 1600 de episcopi care au răspuns împăratului, s-au pronunțat pentru respectarea sinodului ortodox și ecumenic de la Calcedon iar marea lor majoritate a respins alegerea patriarhului Timotei Elur. Papa Leon I cerea restabilirea ordinii în Egipt și alegerea unui patriarh ortodox la Alexandria, motivând că eutihienii au fost deja condamnați la Calcedon.

După o nouă încercare eșuată, împăratul a ordonat arestarea lui Timotei în toamna anului 459 și exilarea lui la Gangra în Paflagonia și apoi la Cherson în Crimeea, unde a rămas până în anul 475. În locul lui a fost ales Timotei al II-lea Salofaciol (Turban Alb).

După moartea împăratului Leon I, tronul imperial a revenit de drept Augustului minor Leon al II-lea tutelat de tatăl său Zenon. Văzându-se împărat, Zenon a făcut ca propriul său fiu și împărat de drept să dispară, însă răscoala de la palatul imperial l-a detronat la 9 ianuarie 475, în locul lui fiind așezat Vasilisc (Basiliscos).

Sprijinit de necalcedonieni, uzurpatorul Vasilisc a aprobat revenirea din exil a patriarhului Timotei Elur, primit la Constantinopol cu rezervă de patriarhul Acachie (472-488), însă cu multă căldură de către împărat. Sfătuț de acesta, împăratul a promulgat în anul 476 o *Enciclică* cu conținut monofizit, fiind primul document de acest fel emis de un împărat.

Enciclica aproba hristologia chiriliană despre unirea celor două firi și condamnă hotărârile dogmatice ale Sinodului de la Calcedon, Epistola dogmatică a papei Leon I către Flavian al Constantinopolului și pe cei care negau că Iisus Hristos, Logosul divin S-a întrupat cu adevărat și S-a făcut om din Sfânta Fecioară Maria, Născătoare de Dumnezeu, prin lucrarea Sfântului Duh, și cred că a avut un trup aparent coborât din cer. Ea urma să fie semnată de toți episcopii, iar cei care îndrăzneau să apere Sinodul de la Calcedon erau depuși din treapta clericală.

În timp ce patriarhul Acachie al Constantinopolului s-a opus, patriarhii Timotei Elur, Petru Gnafevs sau Fullo (Pinarul, Înălbitorul) al Antiohiei, Anastasie al Ierusalimului și alți aproximativ cinci sute de episcopi, mai ales din dioceza Asia au semnat enciclica și au consimțit la condamnarea formulei doctrinare de la Calcedon și a epistolei papei Leon I către Flavian.

La Alexandria, anticalcedonienii i-au făcut lui Timotei Elur o primire fastuoasă mai ales că patriarhul Timotei al II-lea Salofaciol, văzând sprijinul împăratului acordat monofiziților, se retrăsese într-o mănăstire de călugări pahomieni din Canope. Ca o demonstrație de forță, patriarhul Timotei Elur a adus rămășițele pământești ale episcopului Dioscor al Alexandriei, mort în exil la 4 septembrie 454, și le-a așezat cu mare fast în biserica episcopală. Publicarea enciclicii împăratului Vasilisc a mărit numărul anticalcedonienilor mai ales în Egipt și Siria.

În timp ce fostul împărat Zenon se îndrepta spre Constantinopol, populația capitalei devenea tot mai nemulțumită de politica religioasă a împăratului uzurpator Vasilisc. Patriarhul Acachie, care nu semnase enciclica, îndemna poporul la rezistență și la susținerea Sinodului de la Calcedon. Anticiclica cu conținut ortodox din anul 476 (textul în *Anexă*) nu l-a mai putut salva. În septembrie 476 populația a aclamat intrarea triumfală a lui Zenon din nou în Constantinopol.

Întrucât împăratul Zenon se sprijinea pe ortodocși, a anulat toate măsurile luate de uzurpatorul Basilisc în favoarea anticalcedonienilor. În septembrie 477 a fost reșezat patriarh al Alexandriei Timotei II Salofaciol care a păstorit nestingherit până în februarie 482 când a murit.

Henotikonul și schisma acachiană. La propunerea patriarhului Acachie, împăratul Zenon a publicat în octombrie 482 un edict de unire numit *Henotikon*, care, citit cu bune intenții, părea a avea conținut ortodox. El

anatematiza pe Nestorie și Eutihie și afirma divinitatea și umanitatea lui Iisus Hristos. Erau acceptate cele 12 Anatematisme ale Sfântului Chiril al Alexandriei, dar se evita cu diplomație atât expresia chiriliană „o fire” cât și cea calcedoniană „două firi” în persoana Mântuitorului Iisus Hristos.

Acest decret a fost semnat de patriarhii Acachie al Constantinopolului și Petru Mong al Alexandriei la 24 octombrie 482. Patriarhul Calandion al Antiohiei a refuzat, fapt pentru care a fost exilat la Marea Oază în anul 484. În locul lui a fost readus patriarhul Petru Fullo care l-a semnat fără rețineri. Patriarhul Martiriu al Ierusalimului a semnat de asemenea actul de unire în anul 487.

Cu toate acestea, *Henotikonul* a învrăjbit și mai mult pe ortodocși și pe anticalcedonieni și a rupt comuniunea dintre Biserica din Răsărit și Apus prin cunoscuta *schismă acachiană* (484-519). Papa Felix al III-lea (483-492) a respins *Henotikonul* prin două sinoade ținute la Roma (28 iulie 484 și 5 octombrie 485) și a anatematizat pe patriarhii: Petru Mong al Alexandriei, Petru Fullo al Antiohiei și Acachie al Constantinopolului, semnarii documentului. Ruperea comuniunii bisericești dintre Răsărit și Apus a fost considerată chiar de teologii catolici ca un act necugetat și începutul dezbinării dintre cele două Biserici.

La rândul său, patriarhul Acachie al Constantinopolului a șters din diptice numele papei Felix al III-lea și a întrerupt orice legături cu Roma, declanșându-se astfel schisma acachiană pe o durată de 35 de ani.

Moartea semnatarilor *Henotikonului* către anul 490 și încercarea împăratului Anastasie I (491-518) de a înlătura schisma s-a soldat cu eșec. Patriarhul Macedonie al Constantinopolului (496-511), refuzând să condamnă hotărârile Sinodului al IV-lea ecumenic a fost destituit și exilat, fiind înlocuit cu patriarhul Timotei (511-518), adept al *Henotikonului*. La Antiohia, patriarhul Flavian a fost înlocuit cu Sever, unul dintre cei mai importanți susținători ai curentului anticalcedonian, iar la Ierusalim a fost destituit patriarhul Ilie. Necalcedonienii triumfau că au ocupat toate scaunele episcopale din Răsărit.

Prin urmare, foarte importantă pentru imperiu și Biserica din Constantinopol era rezolvarea schimei acachiene. Punerea în aplicare a planului de refacere totală sau parțială a Imperiului roman de Apus, desființat de regele Odoacru în anul 476, impunea împăcarea Constantinopolului cu Roma. Astfel la 1 august 518 împăratul Justin I (518-527) comunică papei

Hormisda (514-523) urcarea sa pe tron. La 7 septembrie 518 o delegație condusă de comitele Gratus pleca la Roma cu scrisori către regele ostrogot Teodoric și către papa, care era invitat să vină la Constantinopol sau să trimită delegați pentru a discuta problema schismei acachiene. Împăratul îl informa pe papă asupra măsurilor luate în vederea restabilirii autorității Sinodului al IV-lea ecumenic. Totodată delegația ducea și câte o scrisoare din partea patriarhului Ioan al II-lea și a cezarului Justinian, rugându-l pe papă să-și precizeze poziția față de situația fostului patriarh Acachie. În răspunsul său, papa menționa că patriarhul Acachie și urmașii săi până la Ioan al II-lea să fie scoși din diptice.

Apreciind pozitiv situația nou creată, papa Hormisda a trimis la Constantinopol o delegație formată din episcopii Ghermanos și Ioan, preotul Blandus și diaconii Felix și Dioscor, care a fost primită cu mare fast la 25 martie 519 de Justinian, iar a doua zi de împăratul Justin I și de patriarhul Ioan al II-lea. Formula de împăcare propusă de papa Hormisda prevedea anatematizarea lui Nestorie, Eutihie și Dioscor, scoaterea din diptice a patriarhilor Timotei Elur și Petru Mong ai Alexandriei, Petru Fullo al Antiohiei și Acachie, Fravitas, Eufimie, Macedonie al II-lea și Timotei ai Constantinopolului, care au păstorit în timpul schismei acachiene și acceptarea Epistolei dogmatice a papei Leon I către Flavian.

Formula întocmită încă din anul 515 și care urmărea recunoașterea primatului papei, corespundea situației religioase din Orient din timpul împăratului Anastasie I (494-518) care fraterniza cu anticalcedonienii, însă nu se mai potrivea cu atitudinea procalcedoniană a împăratului Justin I. De aceea, patriarhul Ioan al II-lea al Constantinopolului n-a semnat formula de împăcare în varianta papei Hormisda, ci i-a adăugat un preambul în care declară că socotește una Biserica Romei vechi și a Romei noi și că recunoaște hotărârile dogmatice și canonice ale celor patru sinoade ecumenice. Această nouă formulă care cuprindea și mărturisirea de credință a papei Hormisda a fost semnată de patriarh, de episcopii prezenți în Constantinopol, de arhiepiscopii mănăstirilor și de senatori la 28 martie 519. În prezența semnatarilor și a poporului, împăcarea celor două Biserici a fost consfințită printr-o slujbă oficiată în catedrala Sfânta Sofia.

Semnarea acestei formule prin care se pune capăt schismei acachiene a dat mare satisfacție legaților papali chiar dacă se accentuase egalitatea celor două scaune episcopale așa cum stabilise Sinodul al IV-lea ecumenic

prin canonul 28, iar papa Hormisda mulțumea împăratului Justin I și lui Justinian pentru aportul lor la împăcarea celor două Biserici.

Aplicarea acestui act crea însă probleme, deoarece nu toți patriarhii Constantinopolului nominalizați pentru a fi scoși din diptice erau vinovați de schismă iar patriarhii Eufimie și Macedonia al II-lea muriseră ca martiri pentru Ortodoxie. De asemenea, mulți dintre episcopii care fuseseră în comuniune cu ei și pentru aceasta trebuiau să fie scoși din diptice cum cerea papa, au excelat în misiunea lor pastorală. De aceea Justinian și împăratul Justin I au scris papei (9 iulie și respectiv 9 septembrie 520), rugându-l să revină asupra deciziei privind dipticele, căci altfel s-ar crea și mai mare discordie și mai mari dificultăți în rezolvarea definitivă a unirii. La acestea se adaugă și faptul că papa Anastasie al II-lea (496-498), predecesorul lui Hormisda, a lăsat numele patriarhului Acachie în diptice când a început tratativele pentru împăcarea celor două Biserici.

Întrucât ambele părți au rămas ferme pe pozițiile lor, nu se poate trage o concluzie clară privind finalitatea acestei chestiuni. Cert este faptul că din punct de vedere dogmatic cele două Biserici erau din nou în comuniune.

2. Politică religioasă a împăratului Justinian I

Începând cu anul 527, Justinian urca pe tronul imperial ca singur împărat al Imperiului roman de Răsărit. Din punct de vedere religios, imperiul se confrunta cu o mulțime de fracțiuni religioase care amenințau unitatea lui. Cele două mari categorii de creștini erau *ortodocșii* sau *calcedonienii* și *monofiziții* sau *anticalcedonienii*, care la rândul lor erau foarte divizați.

Varietatea de concepții dar mai ales rivalitatea dintre ei, creau mari probleme pentru imperiu. De aceea nu este de mirare că împăratul Justinian I, care era un împărat creștin, apărător al credinței ortodoxe stabilită de sinoadele ecumenice, a militat pentru respectarea acestei credințe în întreg imperiu. Când nu a reușit prin convingere și înțelegere, a recurs la forță.

Politica religioasă procalcedoniană inaugurată de împăratul Justin I a fost continuată cu și mai mare zel de împăratul Justinian I, convins de realitatea că unitatea de credință asigură unitatea imperiului. Astfel, prin edictul din anul 527 împăratul mărturisea credința ortodoxă și condamna pe Nestorie, Eutihie și Apolinarie. Fiecare credincios era dator să respingă orice erezie și să mărturisească învățătura Sfinților Apostoli și a Sfinților Părinți așa cum a fost stabilită de cele patru sinoade ecumenice. Deși nu

facea nici o referire la fostul patriarh Sever al Antiohiei conducătorul anticalcedonienilor, menținerea efectelor reacției calcedoniene din anul 518 dezvăluia atitudinea împăratului față de el și adepții lui. Totuși împăratul Justinian I a renunțat la politica dură a curții imperiale față de ei, considerând că prin convingere sau prin unele concesii va reuși să-i câștige pentru Calcedon. În această direcție era sprijinit și chiar influențat de filomonofizismul manifestat de împărăteasa Teodora.

Astfel, multor călugări și episcopi anticalcedonieni li s-a permis să se întoarcă în mănăstirile și respectiv în eparhiile lor. Mulți călugări au venit însă la Constantinopol, știind că aici își vor putea apăra mai bine cauza lor apelând și la cercurile de influență de la curtea imperială. Fără a-i constrânge, împăratul îi provoacă la discuții, sfătuindu-i să adere la hristologia calcedoniană. Dintr-un memoriu reiese că anticalcedonienii acceptau numai primele trei sinoade ecumenice condamnând atât contopirea firilor susținută de Eutihie, cât și separarea lor ca la Nestorie. După învățătura lor, Logosul, născut din Fecioara Maria, a unit în sine trupul insuflețit și rațional și ca atare trebuie să se mărturisească o singură fire întrupată a lui Dumnezeu-Cuvântul. Înainte de întrupare erau două firi dar după întrupare nu se poate vorbi decât numai despre o singură fire și o singură persoană a lui Dumnezeu-Cuvântul.

Deși anticalcedonienii perseverau în eresia lor, împăratul Justinian I nu a renunțat la ideea găsirii unei soluții de împăcare. Astfel, a convocat o conferință religioasă într-una din sălile palatului Hormisda din Constantinopol, la sfârșitul anului 532 și începutul anului 533, pentru a se discuta asupra diferențelor doctrinare dintre ortodocși și anticalcedonieni. Urmău să participe câte șase episcopi din ambele părți. Invitat personal de împăratul Justinian I, patriarhul Sever al Antiohiei, care era atunci în Egipt, a refuzat.

Pentru că le-au fost respinse cu argumente patristice învățăturile și s-a demonstrat ambiguitatea lor în ceea ce privește teologia hristologică, necalcedoniinii au motivat că nu pot accepta Sinodul de la Calcedon întrucât au fost reabilitați adversarii Sfântului Chiril și ai Sinodului al III-lea ecumenic, adică: Teodor de Mopsuestia, Teodoret de Cyr și Ibas de Edesa. Deși s-a răspuns că aceștia au fost reabilitați numai după ce l-au anatematizat pe Nestorie, se putea întrevedea punerea în discuție a condamnării *celor trei capitole*.

Ședința a III-a prezidată de împărat s-a ținut la palatul imperial fiind prezenți și patriarhul Epifanie al Constantinopolului și senatul. Deși împăratul s-a arătat și de această dată îngăduitor cu necalcedonienii, ei au refuzat să accepte formula de la Calcedon, motivând în continuare că la acest sinod au fost reabilitați episcopi nestorieni și în plus, mai nou, a fost acceptată formula teopashită a călugărilor scii („Unul din Treime a suferit cu trupul”) pe care împăratul Justinian o inclusese în mărturisirea lui de credință din anul 528. Văzând încăpățănarea necalcedonienilor și regretând eșecul acestei conferințe, împăratul și-a manifestat o mai mare susținere a Calcedonului. Astfel, el a publicat un edict la 15 martie 533, prin care era reafirmată hristologia calcedoniană și anatematizați Apolinarie, Nestorie și Eutihie. Nici de data aceasta nu se face referire la Sever al Antiohiei și la adepții lui pentru că se spera întoarcerea lor la Ortodoxie. Edictul a fost trimis patriarhului Epifanie al Constantinopolului la 26 martie 533 și papei Ioan al II-lea al Romei la 25 martie 534.

Răspunzând în sfârșit invitațiilor împăratului, Sever al Antiohiei veni la Constantinopol în primăvara anului 535. Protecția acordată de curtea imperială, în special de împărăteasa Teodora, indignă pe ortodocșii care vedeau anulată politica procalcedoniană inaugurată în anul 518. Patriarhul Sever intră în legătură cu patriarhul Antim al Constantinopolului, care i-a mărturisit că acceptă numai primele trei sinoade ecumenice și *Henotikonul* împăratului Zenon. Câștigând de partea sa pe patriarh și bucurându-se de bunăvoința curții imperiale, Sever nu se gândea să cedeze în favoarea Calcedonului, ci dimpotrivă să câștige cât mai mulți episcopi ortodocși pentru monofizitism.

Politica promonofizită de la Constantinopol îngrijoră Biserica Romei. Papa Agapet I (535-536) venind în capitala imperială la 2 februarie 536, ca trimis al regelui ostrogot Teodat să ceară împăratului Justinian I încetarea războiului din Italia, a abordat și problemele religioase, mai ales că fusese informat de patriarhul Efreim al Antiohiei asupra manevrelor anticalcedoniene ale lui Sever. Neținând cont de problematica religioasă din Orient, papa Agapet excomunică pe patriarhii Sever al Antiohiei și Antim al Constantinopolului și pe toți adepții lor anticalcedonieni, și hirotoni pe Mina ca patriarh al Constantinopolului.

Acest act, sprijinit și de împăratul Justinian I, a dat curaj ortodocșilor care dezaprobau acțiunile necalcedonienilor sprijiniți de împărăteasa Teo-

dora. Astfel în anul 536, ieromonahul Marian, starețul mănăstirii Dalmatius și reprezentanții a 67 de mănăstiri din Constantinopol, Siria și Palestina au cerut împăratului și papei Agapet I să ia atitudine față de anticalcedonienii care provoacă tulburare în Biserică, zidind biserici și baptisterii separate, și să anatematizeze pe patriarhii Antim al Constantinopolului, care a înșelat Biserica, și Sever al Antiohiei, pe episcopul Petru de Apamea și pe călugărul Zoaras împreună cu toți adepții lor.

Moartea neașteptată a papei Agapet la 22 aprilie 536 nu a slăbit curentul calcedonian. La 2 mai 536 patriarhul Mina al Constantinopolului (536-552) deschidea lucrările unui sinod la Constantinopol, la care au participat 24 de mitropoliți și episcopi printre care și însoțitorii papei Agapet. Sinodul a hotărât depunerea din scaunul patriarhal a lui Antim al Constantinopolului acuzat de monofizitism și condamnarea lui Sever al Antiohiei, Petru de Apamea și a călugărului Zoaras ca anticalcedonieni. Împăratul Justinian a confirmat aceste hotărâri mai întâi printr-un scrisoare adresată patriarhului Mina la 10 iunie 536 iar apoi printr-un edict publicat la 6 august 536.

Publicarea acestui edict însemna reabilitarea Ortodoxiei prin revenirea la hotărârile de la Calcedon și înlăturarea ierarhilor anticalcedonieni în locul cărora au fost instalați episcopi a căror ortodoxie era recunoscută de toți. Totuși necalcedonienii nu vor înceta să exercite încă o mare influență în Constantinopol, în special prin împărăteasa Teodora.

La Alexandria, existând deja patriarh calcedonian în persoana lui Pavel de Tabena, edictul imperial putea fi aplicat imediat. Bisericile necalcedonienilor au fost închise și sigilate, ceea ce i-a determinat să construiască altele noi și în felul acesta să se facă primul pas spre separare.

În timp ce în Orient era restabilită ortodoxia calcedoniană, împărăteasa Teodora căuta să câștige Biserica Romei în favoarea anticalcedonienilor prin papa Silveriu (536-537). Refuzul acestuia de a respinge depunerea patriarhului Antim al Constantinopolului, a determinat-o pe împărăteasă să-l înlocuiască cu diaconul Vigilii, apocrisiar la curtea bizantină și protejatul ei, ales papă la 29 martie 537. După ce și-a asigurat la Roma recunoașterea oficială, papa Vigilii a refuzat să anatematizeze Sinodul al IV-lea ecumenic și să intre în legătură cu foștii patriarhi Antim al Constantinopolului și Sever al Antiohiei. Dimpotrivă, în scrisoarea protocolară trimisă împăratului, el recunoștea cele patru sinoade ecumenice și consimțea la condamnarea lui Antim, Sever, Petru de Apamea și Zoaras. Alinau-se

astfel patriarhilor ortodocși din Orient, papa Vigiliu întârea opoziția față de anticalcedonieni și sprijinea hristologia calcedoniană.

Cu toate acestea, anticalcedonismul nu dispăru complet ci găsi reînviore prin Iacob de Tella sau Baradai considerat fondatorul Bisericii necalcedoniene siro-iacobite. Venind din Mesopotamia împreună cu călugărul Sergiu, Iacob a trăit ca monah în Constantinopol între anii 528-543 în grupul călugărilor anticalcedonieni ocrotiți de împărăteasa Teodora. Tot cu sprijinul ei, Iacob și prietenul său Teodoret au ajuns episcopi în Siria unde au reactivat clerul necalcedonian. În ciuda reacției ortodoxe, Teodoret colinda Arabia și Palestina iar Iacob Siria, Armenia, Capadocia, Isauria, Pamfilia, Licaonia, Lichia, Frigia, Caria, Asia, Cipru, Rodos, Chios, Militene ajungând până la Constantinopol. Ordinul de arestare dat de împărat nu a putut fi pus în aplicare deoarece Iacob umbla travestit în cerșetor și era protejat de adepții lui. Luând pe călugării Canon și Evghenie și pe fostul patriarh Teodosie al Alexandriei exilat la Derkos, lângă Constantinopol, Iacob Baradai a plecat la Alexandria unde au fost hirotoniți episcopi Conon pentru Tarsul Ciliciei și Evghenie pentru Seleucia în Isauria. La Alexandria s-a organizat Biserica necalcedoniană subterană ca în primele secole creștine. După o activitate de aproape 40 de ani de episcopat misionar, Iacob Baradai instalase 27 de episcopi și mitropoliți, 2 patriarhi și peste 1000 de preoți. Astfel, s-a înființat cu sprijinul împărătesei Teodora (în timp ce împăratul Justinian I se confrunta cu problema „Celor trei Capitoale” și cu origenismul, ducând și o campanie susținută pentru încreștinarea ultimelor rămășițe păgâne prin misiunea călugărului necalcedonian Ioan de Amida, numit și Ioan de Efes), Biserica iacobită sau siriană, Biserica necalcedoniană, cu ierarhie și locașuri de cult proprii, separată de Biserica imperială calcedoniană.

3. Problematika Sinodului al V-lea ecumenic

Origenismul. Curentul origenist este legat de numele marelui teolog alexandrin Origen (†253/254) și de admiratorii lui. Cei care au condamnat însă teologia origeniană au format curentul antiorigenist. Întâlnirea celor două curente a dat naștere la mari confruntări teologice care au dus în final la condamnarea lui Origen și a operei lui la Sinodul al V-lea ecumenic de la Constantinopol din anul 553.

O primă condamnare episcopală și sinodală concretizată în depunerea din preoție și alungarea lui din Alexandria unde condusesse vestita școală

teologică între anii 215-232, a fost provocată de episcopul Dimitrie al Alexandriei în anul 232.

Părăsind Alexandria, el s-a retras la Cezareea Palestinei unde a înființat și condus școala teologică după modelul celei alexandrine, murind în urma torturărilor suferite în timpul persecuției împăratului Valerian (253-260) la Tyr în anul 253/254.

Numele teologului alexandrin s-a păstrat în galeria marilor părinți ai Bisericii prin respectul și admirația pe care i-o purtau părinții „secolului de aur” al literaturii patristice, care îl numeau „părintele teologiei creștine”. Mari părinți și teologi ca Didim cel Orb, Atanasie cel Mare, Grigorie Teologul, Vasile cel Mare, Grigorie de Nyssa, Evagrie Ponticul și alții se inspirau din operele lui, știind să deosebească în ele adevărul de rătăcire, de care a fost acuzat mai târziu ca „părintele tuturor ereziilor”.

În disputele trinitare ale secolului al IV-lea era deseori amintit numele lui Origen, atât de ortodocși cât și de eretici, care își argumentau reciproc învățăturile cu concepte origeniene.

Rigorismul și tradiționalismul unilateral al Sfântului Epifanie de Salamina († 403) a declanșat primul val de confruntări teologice în jurul teologiei lui Origen. Sfântul Epifanie ca și Marcel de Ancyra, ambii mari apărători ai crezului niceean, considerau că ereziile, și în special arianismul, își au izvorul în elenism și cel mai periculos reprezentant al lui ar fi Origen prin ideile sale subordinaționiste.

Aterbiu, venind pelerin la Ierusalim în jurul anului 394, a fost frapat de popularitatea lui Origen în rândul călugărilor dar mai ales a unor teologi de talia Fericitului Ieronim, Rufin de Aquileea și Ioan al Ierusalimului. În timp ce Rufin și Ioan nu s-au simțit lezați de acuzația de origenism, răspunzând că sunt obișnuiți să deosebească în cărțile lui adevărul de erezie, Fericitul Ieronim, temându-se să nu-și piardă reputația de mare autoritate pentru Ortodoxie, a trecut de partea antiorigeniștilor.

Conflictul dintre cele două partide s-a accentuat atunci când Sfântul Epifanie l-a hirotonit preot pentru călugării certați cu episcopul lor pe Paulinian, fratele Fericitului Ieronim. Episcopul Ioan al Ierusalimului a protestat vehement împotriva acestui act de imixtiune, fapt pentru care Epifanie și Ieronim i-au instigat împotriva lui pe papa Siriciu (384-399), pe episcopii palestinieni și pe călugării din Betleem.

În această confruntare a intervenit episcopul Teofil al Alexandriei care manifesta profundă admirație pentru Origen. El l-a trimis pe preotul Isidor, în anul 396, în Palestina și împreună cu Melania Romana, sprijinitorii financiară a mănăstirilor din Betleem, i-a reușit împăcarea dintre Ieronim și Rufin, Epifanie și Ioan, în anul 397.

Întorcându-se la Roma, Rufin a tradus în limba latină lucrarea *Apologie pentru Origen*, scrisă de preotul Pamfil din Cezareea Palestinei, martirizat în timpul persecuției împăratului Dioclețian (284-305). În anul 398 Rufin a tradus și lucrarea fundamentală a lui Origen, *De Principiis*, având grijă să corecteze acele paragrafe care ar fi compromis personalitatea teologică a autorului. În introducere, el menționează teologi de mare prestigiu care au tradus din operele lui sau au scris favorabil despre el, printre care îl amintește și pe Fericitul Ieronim. Prin aceasta Rufin căuta să-l prezinte pe Origen necunoscut până atunci în Occident ca o mare personalitate teologică.

Intrigat de aceste afirmații, Fericitul Ieronim a publicat o traducere fidelă a lucrării *De Principiis* iar printr-o lucrare specială, demască formulările eronate ale lui Origen și-l acuză pe Rufin de infidelitate și denaturare a adevărului. Fiind redeschis conflictul dintre cei doi, papa Anastasie I al Romei (399-401) i-a cerut lui Rufin o justificare personală. Acesta, scuzându-se că nu poate da curs solicitării papei de a merge la Roma, a trimis o mărturisire de credință prin care se apăra de învinuirile aduse lui de Fericitul Ieronim. În scrisoarea adresată episcopului Ioan al Ierusalimului, papa Anastasie I nu-l condamnă direct pe Origen, dar refuzând să accepte traducerea lucrării lui arată că respinge operele origeniene pentru ideile lor eronate.

Între timp, episcopul Teofil al Alexandriei a condamnat erorile călugărilor antropomorfiști din pustii Schitice care îl considerau pe Dumnezeu-Tatăl ca pe un om înzestrat cu trup omnesc. Călugării antropomorfiști în frunte cu Serapion au venit la Alexandria în anul 449, amenințându-l cu moartea pe episcopul lor „ateu”. De teamă, Teofil a trecut de partea călugărilor origeniști din pustii Nitric unde trăiau cei „patru frați lungi” (Dioscor, Amoniu, Eusebiu și Eufimie), foarte învățați și evlavioși. Pentru a-i câștiga de partea lui, Teofil îi numi pe doi dintre ei iconomi ai Bisericii alexandrine iar pe Dioscor îl hirotoni episcop de Hermopolis. Nemulțumiri de viața tumultuoasă a mării metropole și temându-se de atmosfera periculoasă din jurul episcopului instabil și vănit, „frații lungi” au revenit la liniștea pustului lor.

Ofensat de atitudinea lor, Teofil trecu de partea călugărilor antropomorfiști din pustii Schitice și, susținându-i pe Epifanie și Ieronim, condamnă prin mai multe sinoade origenismul și pe adepții lui. În scrisoarea pascală din anul 401, el interzicea citirea operelor lui Origen. Această poziție a nemulțumit pe călugării origeniști care considerau operele lui Origen cea mai prețioasă avere a lor. Persecuția antiorigenistă declanșată de Teofil a lovit în călugării pustului Nitric, care în număr mare (cca. 300), împreună cu „frații lungi”, au plecat mai întâi la Ierusalim, și în cele din urmă au ajuns la Constantinopol.

La Constantinopol, călugării origeniști au primit azil din partea Sfântului Ioan Gură de Aur, episcopul capitalei, fără să li se permită participarea la Sfânta Liturghie. Printr-o scrisoare adresată episcopului Teofil, Sfântul Ioan îl ruga să-i ierte și să ridice excomunicarea. Teofil, dimpotrivă, a trimis o delegație la Constantinopol care-i acuza pe călugării de origenism la curtea imperială. Împăratul primind și un memoriu din partea călugărilor care cereau instituirea unui for de judecată la care să fie citat episcopul lor, l-a numit președinte al acestui for pe Sfântul Ioan Gură de Aur. Sfântul Ioan îi scrisese din nou episcopului Teofil încredințându-l că va face tot ce este posibil să-i liniștească pe călugării, însă și-a exprimat și temerea față de un eșec.

Orgoliosul Teofil, tergiversând venirea la Constantinopol, l-a convins pe Sfântul Epifanie să condamne pe Origen într-un sinod din anul 401 și să-i ceară Sfântului Ioan să accepte acest lucru. Refuzând, Sfântul Ioan a fost acuzat de origenism, drept pentru care Epifanie venea la Constantinopol pentru a condamna pentru a doua oară origenismul. Erau manevrele lui Teofil pentru a-l înlătura din scaun pe Sfântul Ioan. Venind la Constantinopol în anul 402, Sfântul Epifanie a oficiat o slujbă religioasă la porțile cetății. Afăind despre aceasta, Sfântul Ioan îi făcu cunoscut că nu vrea să intre în comuniune cu el, fapt pentru care Epifanie citi în fața mai multor episcopi actele sinodului său, prin care îl condamna pe Origen. În timp ce unii episcopi l-au aprobat, alții cum a fost Sfântul Teotim, episcopul Tomisului au refuzat, motivând că nu pot anatematiza un om trecut de mult la cele veșnice. Aceeași atitudine a avut și Sfântul Ioan Gură de Aur.

După mai multe discuții cu călugării origeniști, Sfântul Epifanie a descoperit manevrele lui Teofil și a părăsit Constantinopolul în anul 403.

Însoțit de vreo 30 de episcopi, Teofil al Alexandriei venea la Constantinopol în anul 403 unde a obținut sprijin din partea unor demnitari dar

mai ales din partea împărătesei Eudoxia, care nu-l agreea pe Sfântul Ioan pentru criticile acestuia la adresa luxului practicat la curtea imperială în defavoarea multor săraci ai capitalei și ai imperiului. Astfel, la sinodul „de la Stejar” din anul 403 și cel de la Constantinopol din anul 404 s-a obținut condamnarea Sfântului Ioan ca origenist și exilarea din ordinul împăratului Arcadie (395-408) la Cucuz, murind la Comana, la 14 septembrie 407.

În final, Teofil al Alexandriei s-a împăcat cu călugării origeniști și astfel s-a încheiat această primă fază a disputelor origeniste. În anul 438 s-a făcut și reparația morală față de Sfântul Ioan Gură de Aur. Osemintele lui, în fața cărora a îngenunchiat împăratul Teodosie al II-lea (408-450) cerând iertare pentru tatăl său, au fost așezate cu mare evlavie în Biserica Sfinților Apostoli din Constantinopol, punându-se astfel capăt schismei ioașiților declanșată în anul 404.

Disputele origeniste nu s-au încheiat în primul deceniu al secolului al V-lea, ci ele au reapărut în prima jumătate a secolului al VI-lea cauzând condamnarea definitivă a lui Origen și a origenismului prin tratatul *Contra lui Origen* al împăratului Justinian I și prin cele zece anatematisme ale Sinodului al V-lea ecumenic.

În a doua jumătate a secolului al V-lea episcopul Antipatra de Bostra în Arabia atrăgea atenția asupra origenismului cultivat de călugării palestinieni din jurul Cezareei lui Filip, împotriva cărora a scris și câteva lucrări polemice. Această atitudine pare a fi un caz izolat fără efecte asupra curentului origenist palestinian.

În jurul anului 512, Ștefan Bar-Sudali, un călugăr mistic panteist din Edesa, venea în Palestina unde propovăduia cu mare entuziasm origenismul combinat cu alte idei eronate preluate fie din filosofia păgână, fie din ereziile creștine. În Palestina existau două mari centre monastice: *Lavra mare* sau *veche* situată între Ierusalim și Marea Moartă și *Lavra nouă* situată la sud de Betleem. Lavra nouă, întemeiată între anii 505-507 de un grup de 60 de călugări veniți de la Lavra mare, a primit în anul 514 patru călugări care susțineau ideile lui Ștefan Bar-Sudali. Cei mai activi dintre ei, erau Nannos, care promova un sincretism de idei origeniste, maniheiste, iudaiste și păgâne și Leonțiu, care simulând respectarea hotărârilor de la Calcedon promova origenismul. Deși alungați de starețul Agapet, călugării origeniști reveniră în mănăstirea Lavra nouă în timpul starețului Mamas, însă propaganda origenistă a fost împiedicată de Sfântul Sava, superiorul

celor două lavre palestinieni, care se împotriva tuturor ereziilor. Mergând la Constantinopol ca să ceară sprijin pentru regiunile devastate de răscoala samarinenilor, el relată împăratului și despre situația ereziilor din Palestina, inclusiv a origenismului. Moartea Sfântului Sava la 5 decembrie 532 a permis răspândirea origenismului nu numai în cele două lavre, ci și în mănăstirea Martyrius și în Lavra lui Firminus.

Doi călugări învățați din Palestina, susținători ai origenismului, Domițian și Teodor Askidas, au plecat la Constantinopol pentru a participa la sinodul din anul 536. Prin intermediul preotului Eusebiu, cei doi au fost introduși în cercurile influente la curtea imperială și astfel au fost aleși episcopi, Domițian pentru Ancyra și Teodor Askidas pentru Cezareea Capadociei. Orogenismul palestinian primea în acest fel o importantă susținere, determinându-l pe starețul Ghelasie de la Lavra veche să se împotrivescă direct origeniștilor și să-i alunge din mănăstire.

Sinodul de la Gaza, care a analizat cazul patriarhului Pavel al Alexandriei, a motivat venirea în Palestina a preotului Eusebiu din Constantinopol, a patriarhului Efrem al Antiohiei, a diaconului Pelagiu, apocrisarhul roman și a călugărului origenist Leonțiu. După terminarea sinodului, preotul Eusebiu plecat la Ierusalim unde Leonțiu i-a prezentat cazul celor 40 de călugări origeniști, alungați de starețul Ghelasie care însemna, după el, scindarea obștii. Preotul Eusebiu i-a cerut lui Ghelasie să-i reprimească în mănăstire, ceea ce a dus la o reacție negativă a călugărilor antiorigeniști. Cazul a fost relatat apoi patriarhului Efrem al Antiohiei care a publicat un sinodicon în vara anului 542 împotriva învățăturilor lui Origen. Episcopii Teodor Askidas, Domițian și călugărul Leonțiu au forțat pe patriarhul Petru al Ierusalimului să șteargă din diptice numele patriarhului Efrem. În felul acesta disputa origenistă angaja personalități de prestigiu din viața Bisericii.

Pentru a rezolva situația, patriarhul Petru trimise la Constantinopol pe starețul Ghelasie și pe călugărul Sofronie cu un memoriu (*libellus*) adresat împăratului, în care erau demascate erorile origeniste. Delegația patriarhului Petru întâlni pe drum și pe diaconul Pelagiu (un adversar redutabil al origenismului) care se întorcea de la Gaza.

Căștigând de partea lor și pe Patriarhul Mina al Constantinopolului, delegația palestiniană îl convinge pe împărat asupra pericolului promovării origenismului. Acesta, dând curs memoriului patriarhului Petru al Ierusalimului,

mului, trimise patriarhului Mina un tratat-edict prin care cerea condamnarea lui Origen și a „învățăturilor sale nelegiuite” într-un sinod. Hotărârile sinodului urmau să fie trimise episcopilor și stareților mănăstirilor pentru ca Origen să fie anatematizat împreună cu Sabeliu, Arie, Apolinarie, Nestorie, Eutihie, Diodor din Tars, Timotei Elur, Petru Mong, Antim, Petru de Apamea, Sever al Antiohiei și alți eretici. Sinodul s-a ținut cel mai târziu în luna ianuarie 543 și nu a discutat cazul Origen, ci a luat doar act de tratatul împăratului și l-a aprobat. Biserica era chemată să parafazeze un act imperial care conținea probleme strict religioase.

Hotărârile sinodului, păstrate fragmentar la istoricul Evagrie, conțin texte care dezvăluie erorile lui Origen și ale origeniștilor și condamnarea lor.

Împăratul Justinian I ceru același lucru și papei Vigiliu și patriarhilor Zoil al Alexandriei, Efrem al Antiohiei și Petru al Ierusalimului. În Palestina trebuia să semneze condamnarea origenismului toți episcopii și stareții mănăstirilor. S-a opus doar episcopul Alexandru de Avila.

Călugării origeniști au fost alungați din mănăstiri însă protectorii lor, Domițian și Teodor Askidas, deși au semnat formal actul de condamnare a origenismului, folosindu-se de influența lor la curtea imperială, au ameliorat situația. Origeniștii au continuat să se mențină în Lavra nouă și să facă adepți și în Lavra veche unde fusese ales stareț după moartea lui Ghelasie, călugărul origenist Gheorghe. S-a declanșat chiar o persecuție împotriva antiorigeniștilor, ceea ce a cauzat formarea celor două grupări: origeniștii din Lavra nouă și antiorigeniștii din Lavra veche, la care se adăugau antiorigeniștii din Lavra nouă.

Confruntarea dintre cele două grupări, despre care a fost informat împăratul Justinian I în septembrie 552 prin călugării Conon și Isidor, a devenit mult mai evidentă când în octombrie 552 a fost ales patriarh al Ierusalimului călugărul origenist Macarie din Lavra nouă. În aceste condiții, împăratul destituie pe patriarhul Macarie și-l înlocuiește cu Eustochie din Alexandria. Acesta alungă pe origeniști din mănăstiri, inclusiv din Lavra nouă și-l informează pe împărat asupra situației din Palestina și despre erorile lui Origen, Didim cel Orb și Evagrie Ponticul. De asemenea, episcopul Teodor de Schytopolis prezintă împăratului, în decembrie 552, un act de anatematizare a erorilor lui Origen în care, pe lângă cele 12 anatematisme formulate de împărat adăuga altele care condamnau erori origeniste nesizate de acesta.

Astfel, problematica origenistă a fost trecută pe ordinea de zi a sinodului ecumenic ce urma să se desfășoare la Constantinopol pentru discutarea *Celor trei Capitoale*.

Cele trei Capitoale. În cadrul discuțiilor teologice dintre ortodocși și necalcedonieni, inițiate și patronate de împăratul Justinian I, necalcedonienii au motivat printre altele că refuză să primească hotărârile Sinodului al IV-lea ecumenic pentru că la Calcedon au fost reabilitați adversarii Sinodului al III-lea Ecumenic și ai Sfântului Chiril, deci implicit nestorianismul. Numele cel mai des amintite au fost: Teodor de Mopsuestia, Teodoret de Cyr și Ibas de Edesa.

Teodor de Mopsuestia, († 428) ucenic al lui Diodor din Tars, coleg al Sfântului Ioan Gură de Aur și dascăl al lui Nestorie, teolog profund realist, a fost de fapt creatorul nestorianismului, căci în unele din afirmațiile sale s-a exprimat mai radical decât Nestorie. Murind înainte de izbucnirea crizei nestoriene, Sinodul al III-lea ecumenic nu s-a ocupat de operele lui, de aceea ele au fost răspândite în traducere siriană, armeană și persană. Denunțat de episcopul Rabuna de Edesa și condamnat de Sfântul Chiril al Alexandriei și Proclu al Constantinopolului, el și opera sa au rămas totuși necondamnate și la Sinodul al IV-lea ecumenic pe motiv că el nu mai era în viață.

Teodoret de Cyr († 458) discipol al lui Teodor de Mopsuestia, prieten și apărător al lui Nestorie până la Sinodul de la Calcedon, episcop talentat și misionar vestit, cu mare prestație teologică în spațiul antiohian, participant la două sinoade ecumenice (Efes 431 și Calcedon 451) a fost condamnat la Sinodul de la Efes din anul 449 și reabilitat la Sinodul de la Calcedon. El a fost acuzat că a respins în mai multe rânduri hristologia Sfântului Chiril pe care o considera apolinaristă, și că l-a condamnat pe acesta la sinodul de la Efes prezidat de Ioan al Antiohiei. De asemenea, era acuzat de alexandrinii că a continuat să manifeste opoziție față de Sfântul Chiril și după Sinodul al III-lea ecumenic, deși se pare că el a fost autorul formulei de unire semnate de Sfântul Chiril și de Ioan al Antiohiei în anul 433. Sinodul al IV-lea ecumenic l-a reabilitat, după ce a subscris condamnarea lui Nestorie și l-a numit „dascăl ortodox” pentru că denunțase monofizitismul lui Eutihie în lucrarea *Eranistes* încă din anul 447.

Evoluția lui Teodoret de la nestorianism la Ortodoxie a presărat unele din operele lui cu formule nestoriene așa încât Biserica a fost mereu cir-

cumspetă privind ortodoxia lui. Astfel întâlnim în operele lui concepția despre unirea relațională a celor două firi ale Mântuitorului, despre adorarea lui Toma ca fiind adresată nu lui Hristos cel înviat din morți, ci lui Dumnezeu care l-a înviat pe acesta din mormânt și despre respingerea apelativului „Născătoare de Dumnezeu” dat Fecioarei Maria, anatematizând pe cei care susțineau unirea ipostatică a firilor.

Reabilitarea lui la Calcedon fără a fi condamnate formulările nestorjene, crea o mare confuzie, nestorienii prevalându-se de aceste formulări ca aparținând unui teolog complet ortodox. De aceea, revizuirea operelor lui Teodoret și condamnarea tezelor greșite erau necesare pentru a se păstra ceea ce era autentic ortodox la cel reabilitat la Calcedon.

Ibas de Edesa († 457), un alt reprezentant al curentului antiohian, într-o scrisoare adresată episcopului Maris Persanul sau Maris de Ardașir în Persia, critica aspru Sinodul al III-lea ecumenic și pe Sfântul Chiril. Sinodul de la Tyr la care au participat episcopii Fotie de Tyr și Eustatie de Berit, a constatat că această scrisoare a fost trimisă după semnarea formulei de unire din anul 433 iar refuzul lui Ibas de a-l anatematiza pe Nestorie și adepții lui și de a primi hotărârile Sinodului al III-lea ecumenic, i-a adus depunerea din scaunul episcopal. La Sinodul al IV-lea ecumenic, Ibas a continuat să susțină ca și la Tyr că scrisoarea către Maris nu-i aparține. Acceptând deciziile Sinodului al III-lea ecumenic și hristologia Sfântului Chiril, și anatematizându-l pe Nestorie și învățătura lui, sinodul a considerat că nu poate fi el autorul acelei scrisori atâta timp cât el prin mărturisirea sa ortodoxă condamnă formulările ei nestoriene. Prin urmare, Sinodul de la Calcedon nu l-a reabilitat pe Ibas pentru că ar fi considerat această scrisoare ortodoxă, ci pentru faptul că el a anatematizat-o ca nestoriană și pe Nestorie, acceptând hotărârile Sinodului al III-lea ecumenic și teologia Sfântului Chiril despre unirea ipostatică a firilor Mântuitorului. Nu s-a putut stabili la Calcedon autenticitatea scrisorii, iar Ibas avea tot interesul să o renege, dacă îi aparținea cu adevărat, pentru a fi anulate consecințele, adică depunerea din scaunul episcopal stabilită la sinoadele de la Tyr și de la Efes (449).

Problema *Celor trei Capitoale* a devenit subiect de discuție între calcedonieni și necalcedonieni în timpul împăratului Justinian I. Chiar în cuvântarea de întronizare ca patriarh, Sever al Antiohiei anatematiza pe Diodor din Tars și Teodor de Mopsuestia, ca dascăli ai lui Nestorie, și pe

Teodoret de Cyr, Ibas de Edesa și alții ca susținători ai nestorianismului și combatanți ai Sfântului Chiril și ai Sinodului al III-lea ecumenic. La conferința din anii 532-533 necalcedonienii au motivat că resping Sinodul de la Calcedon pentru că acesta a reabilitat pe susținătorii nestorianismului condamnați la Efes (449).

Astfel, împăratul Justinian I dădu un edict prin care condamnă *Cele trei Capitoale*. Instigator împotriva acestora este considerat episcopul necalcedonian și origenist Teodor Askidas care, sugerând împăratului că această condamnare ar asigura revenirea necalcedonienilor la Ortodoxie, urmărea de fapt „alinarea durerii provocate de condamnarea origenismului”. De aceea, edictul publicat după condamnarea origenismului în anul 543 este considerat opera necalcedonienilor și origeniștilor. În realitate, autorul lui este împăratul Justinian I care urmărea eliminarea tuturor erezilor și refacerea unității bisericești. În scrisoarea adresată clerului occidental, el preciza că a condamnat *Cele trei Capitoale* nu pentru a da satisfacție anticalcedonienilor, ci pentru că acestea conțin erori care reintroduc nestorianismul în Biserică.

După publicare, edictul trebuia semnat de episcopii răsăriteni și apuseni în frunte cu patriarhii lor. Chiar dacă inițial patriarhii răsăriteni, Mina al Constantinopolului, Zoil al Alexandriei, Efrem al Antiohiei și Petru al Ierusalimului, s-au opus, până la urmă au cedat presiunilor împăratului. Papa Vigiliu și episcopatul occidental, deși nu cunoșteau în detaliu operele celor trei, s-au opus edictului. Cei mai refractari s-au arătat episcopii africani care motivau că nu pot fi condamnate persoane trecute la cele veșnice. Astfel episcopul Fecundus de Hermiane a scris un tratat: *Apologia celor trei Capitoale* și a rupt comuniunea cu patriarhul Mina al Constantinopolului. În general episcopatul apusean se opunea acestui edict întrucât îl considera ca un atentat la autoritatea Sinodului de la Calcedon.

Papa Vigiliu obținuse scaunul episcopal din Roma cu sprijinul curții imperiale. De aceea, el a fost chemat la Constantinopol pentru a semna edictul. În anul 545, în drum spre Constantinopol, se opri în Sicilia unde s-a întâlnit cu episcopul Dacius de Milan care îi relată despre situația tensionată din capitala imperiului. În plus, papa primi delegațiile episcopilor din Sardinia și Africa, precum și pe trimisii patriarhului Zoil al Alexandriei, care își exprima regretul semnării edictului. Astfel, el scrisese patriarhului Mina sfătându-l să nu condamne *Cele trei Capitoale*.

La 25 ianuarie 547 papa Vigiliu sosi la Constantinopol și la întâlnirea avută cu împăratul promise că va condamna *Cele trei Capitoile*. La scurt timp după aceasta nu numai că nu luă legătura cu patriarhul Mina, ci îl excomunică impunându-i 14 luni de penitență pentru că a semnat edictul imperial. Temându-se de reacția împăratului, se retrase în biserica Sfântul Serghe din palatul Hormisda de unde a fost luat cu forța de poliția imperială. După mai multe discuții, papa Vigiliu a fost convins să cedeze. El a convocat într-o conferință teologică pe cei 70 de episcopi occidentali și africani aflați în Constantinopol și printr-un document numit *Judicatum* erau condamnate *Cele trei Capitoile*, la 15 aprilie 548, precizându-se că prin aceasta nu se intenționează nici o știrbire a autorității Sinodului de la Calcedon. Pe baza acestui document împăratul ordona episcopilor să adere la condamnarea *Celor trei Capitoile*.

Judicatum-ul însă a întâmpinat opoziția episcopilor din Africa, Dalmația, Illyricum și Scythia Minor. Episcopii africani s-au întâlnit într-un sinod la Bizacena, în anul 550 și au respins condamnarea *Celor trei Capitoile*. Intrigat de acestea, împăratul chemă la Constantinopol pe episcopii africani. Văzând rezistența lor, a dispus depunerea și exilarea lor, în timp ce episcopii care le-au luat locul au semnat *Judicatum*-ul. De asemenea, episcopii illyrieni au ținut un sinod și l-au depus din scaunul episcopal pe Benenatus de Justiniana Prima, opunându-se astfel condamnării *Celor trei Capitoile*.

Papa Vigiliu, fiind conștient de faptul că prin emiterea *Judicatum*-ului își pierde susținerea episcopatului apusean, ceru împăratului restituirea documentului, în aprilie 550, și-l sfătui să convoace un sinod ecumenic pentru a obține consensul episcopal pentru condamnarea *Celor trei Capitoile*. Împăratul acceptă cererea însă ceru papei să depună un jurământ prin care se obliga să sprijine realizarea acestui act.

Retragerea *Judicatum*-ului nu a aplanat agitația episcopatului apusean în legătură cu problema *Celor trei Capitoile*. În plus papa Vigiliu rămânea în continuare la Constantinopol pentru a-și respecta jurământul.

Schimbarea situației dădu de gândit lui Teodor Askidas. El făcu tot posibilul ca *Cele trei Capitoile* să fie condamnate. Astfel, în anul 551, împăratul Justinian I publică al doilea edict pentru condamnarea *Celor trei Capitoile*. Conținutul lui era aproape identic cu al primului însă cuprindea și o interpretare chiriliană a formulei de la Calcedon. Solicitat să-l semne-

ze, papa Vigiliu refuză și rupse legătura cu semnatarii lui, printre care se numărau patriarhul Mina al Constantinopolului și Teodor Askidas. Reacția dură a împăratului îl determină pe papa să se refugieze în biserica Sfântul Petru din palatul Hormisda, în luna iulie 551. Aici se pronunță ferm împotriva edictului și ceru să fie convocat sinodul ecumenic. Forțat de poliția imperială, el reveni în palatul Placidia după ce primi asigurări că nu i se va mai întâmpla nimic. Datorită constrângerii pentru semnarea edictului, papa fugi în noaptea de 23 decembrie 551, în biserica Sfânta Eftimia din Calcedon. Aici a publicat *Enciclica către Biserica universală* în care relatează despre presiunile făcute asupra lui de împărat pentru a schimba condamnarea *Celor trei Capitoile* și despre tulburările provocate în Biserică după publicarea celui de-al doilea edict imperial.

Împăratul dorind să nu rupă complet legăturile cu papa și cu episcopatul occidental, îl rugă să revină la Constantinopol, asigurându-l de protecție personală și de redarea păcii în Biserică. În același timp, convocă în vara anului 552 sinodul ecumenic pentru anul 553, sinod care urma să se desfășoare la Constantinopol, deși papa îl dorea în Sicilia.

Pentru reușita sinodului, împăratul ceru convocarea unei conferințe preliminare la care să participe un număr egal de episcopi occidentali și orientali, lucru refuzat de răsăriteni, sau cei cinci patriarhi împreună cu câte trei episcopi, propunere respinsă și de papa Vigiliu. Se pare că această conferință nu s-a mai ținut, ci împăratul s-a mulțumit să solicite papei părerea în legătură cu șaizeci de teze extrase din operele lui Teodor de Mopsuestia.

4. Sinodul al V-lea ecumenic

La 5 mai 553, sub președinția patriarhului Eutihie al Constantinopolului, în absența papei Vigiliu și în prezența a 150 de episcopi printre care numai 8 occidentali, s-a deschis la Constantinopol Sinodul al V-lea ecumenic. Patriarhatele orientale erau reprezentate de Apolinarie al Alexandriei, Domnus al Antiohiei și trei delegați ai patriarhului Eustohie (Eutihie) al Ierusalimului.

Reprezentantul împăratului citi mesajul acestuia în care declara că dorește refacerea unității bisericești afectată de crezii, recunoașterea celor patru sinoade ecumenice și condamnarea Lucrărilor eretice ale lui Teodor de Mopsuestia și pe cele ale lui Teodoret de Cyr și Ibas de Edesa împotriva

Sfântului Chiril și a Sinodului al III-lea ecumenic, pe care el personal le condamnă și le anatematizează.

Sinodul acordă mare atenție cazului Teodor de Mopsuestia. El a respins propunerea în legătură cu condamnarea operei dar nu și a persoanei, motivând că un eretic rămâne eretic și după moarte și că datorită ereziei promovate, el s-a rupt de comuniunea Bisericii pentru totdeauna, sinodul de la Mopsuestia ștergându-i numele din diptice. Conform tradiției, Biserica a condamnat și anatematizat pe eretici și după moartea lor. De aceea, în legătură cu Teodor s-a formulat următoarea anatema: „Cine apără pe prea nelegiuitul Teodor și scrierile sale, în care el a turnat blasfemiile menționate și altele nenumărate împotriva marelui Dumnezeu și Mântuitorul nostru Iisus Hristos și nu-l anatematizează pe el, lucrările sale nelegiuite și pe cei care-l primesc, îl apără sau susțin că el a învățat ortodox, sau care a scris despre el și despre scrierile sale nelegiuite și care gândesc sau au gândit cândva la fel și au rămas până la sfârșit într-o asemenea erezie, să fie anatema.” (Anatema XII, *Mansi*, 9, 385 AB).

În legătură cu Teodoret de Cyr, sinodul a condamnat acele lucrări care s-au opus hristologiei Sfântului Chiril și hotărârilor dogmatice ale Sinodului al III-lea ecumenic și au apărut învățătura lui Nestorie.

Cât privește scrisoarea lui Ibas către episcopul Maris de Ardașir, sinodul a examinat-o în comparație cu hristologia Sinodului de la Calcedon și a constatat că are conținut complet nestorian, fapt pentru care a fost anatematizată.

În ședința din 26 mai, sinodul a discutat asupra cazului papei Vigiliu. Acesta, refuzând să se prezinte la sinod a alcătuit la 24 mai un memoriu numit *Constitutum*, prin care respingea condamnarea *Celor trei Capitole* în formula următoare: nu condamna persoana lui Teodor de Mopsuestia și Teodoret de Cyr, ci toate tezele lor care se opuneau învățăturii de credință stabilită de sinoadele ecumenice. În legătură cu scrisoarea lui Ibas el susținea că a fost acceptată la Calcedon. Împăratul trimitea sinodului mai multe documente emise de papa (scrisori adresate perechii imperiale, decretul *Judicatum*) prin care erau condamnate *Cele trei Capitole*, decizia asupra cărora revenise prin *Constitutum*. El trimitea de asemenea un proiect de condamnare a papei care prevedea scoaterea acesteia din diptice dar menținerea legăturilor cu scaunul episcopal roman. Sinodul l-a condamnat ca eretic nestorian și l-a excomunicat până se va îndrepta.

Din ordinul împăratului, el a fost exilat la 14 iulie 553 pe o insulă din Marea Marmara.

În ședința din 2 iunie, sinodul a formulat și aprobat cele 14 anatematisme. Era confirmată condamnarea lui Arie, Macedonie, Apolinarie, Nestorie, Eutihie și Origen, împreună cu Didim cel Orb și Evagrie Ponticul pentru că au aderat la apocatastaza origenistă, iar în legătură cu *Cele trei Capitole* sinodul preciza următoarele: „*Anatematizăm așadar Cele trei Capitole amintite, adică pe nelegiuitul Teodor de Mopsuestia cu scrierile sale blestemate, ceea ce a scris nepios Teodoret și Scrisoarea nelegiuită atribuită lui Ibas, apoi pe apărătorii acestora, care au scris sau scriu în apărarea lor sau pretind că susțin o cauză dreaptă, ori au apărut sau încearcă să opere neleguirea lor cu numele Sfinților Părinți sau a Sfântului Sinod de la Calcedon*”. (*Mansi*, 9, 375C-376AB).

În legătură cu problema Origen și origenism, Sinodul al V-lea ecumenic nu s-a ocupat decât tangențial. Condamnarea lui Origen și a origenismului s-a făcut prin tratatul-edict al împăratului Justinian I din anul 543 și prin cele 15 anatematisme ale unui presinod ținut la Constantinopol în lunile martie-aprilie 553 la care au participat episcopii veniți să discute problema *Celor trei Capitole*, dar care n-au mai participat la sinodul propriu-zis din luna mai. În timp ce Origen era condamnat în anul 543 pentru erori ca apocatastaza și preexistența sufletelor, în anul 553 origenismul era condamnat în legătură cu filosofia păgână din care s-a inspirat, Origen fiind situat alături de Pitagora, Platon și Plotin.

Prin urmare, Sinodul al V-lea ecumenic, a anatematizat pe Origen și adepții lui în contextul condamnării celorlalți eretici, fără a discuta cazul lui, ci luând act de edictul imperial și de hotărârile presinodului din anul 553. Prin condamnarea lui Origen și a origenismului, era condamnată de fapt filosofia platonice și neoplatonică. Se deschidea astfel drumul spre scolastica medievală influențată de aristotelism, proces început odată cu închiderea școlii din Atena în anul 529. Creștinismul răsăritean mai păstra concepte neoplatonice încreștinate prin mistica promovată de Dionisie Pseudo-Areopagitul și Sfântul Maxim Mărturisitorul, deoarece gândirea teologică adaptată la filosofia forme și a categoriilor aristotelice fusese deja postulată prin Leonțiu din Bizanț.

Fără îndoială, motivarea imediată a condamnării origenismului a fost stoparea disputelor teologice din mănăstirile palestiniene care, alături de

disputele calcedoniene tulburau liniștea și unitatea religioasă și politică la care împăratul Justinian I ținea foarte mult. Prin condamnarea lui Origen, reprezentant de seamă al școlii și teologiei alexandrine de care făceau caz anticalcedoniene, se urmărea distrugerea rezistenței acestora și triumful hristologiei calcedoniene în întreg imperiul.

Sinodul al V-lea ecumenic se încheiea la 2 iunie 553, însușindu-și punctul de vedere imperial în problema origenismului și a *Celor trei Capitole*. Împăratul confirma printr-un edict hotărârile sinodale, dându-le astfel putere de lege.

Deși apreciat în general negativ (considerându-se că prin condamnarea *Celor trei Capitole* s-a slăbit autoritatea Sinodului de la Calcedon), Sinodul al V-lea ecumenic a avut un mare rol în precizarea termenilor, în purificarea expresiilor de interpretări nesigure și în încheierea unei hristologii ortodoxe cu valoare normativă. El nu a dat formule noi ci le-a clarificat și le-a impus definitiv pe cele definite la Calcedon. Un rol decisiv în acest sens l-a avut împăratul teolog Justinian I care, prin *Mărturisirea de credință* adresată sinodului și însușită de acesta, a făcut o sinteză de mare profunzime a teologiei ortodoxe postulată de cele patru sinoade ecumenice. Ea împacă hristologia calcedoniană cu cea chiriliană și stabilește definitiv raportul dintre fire și persoană explicat prin conceptul de enipostasiere a lui Leonțiu din Bizanț, care l-a găsit într-o formă primară la Sfântul Chiril al Alexandriei.

După încheierea Sinodului al V-lea ecumenic nu putea rămâne neclarificată situația papei Vigiliu. El și-a menținut Constitutum-ul până în luna decembrie 553 când, datorită presiunilor a cedat. La 8 decembrie 553 a trimis o scrisoare patriarhului Eutihie al Constantinopolului prin care, motivând că a studiat mai bine părerile Sfinților Părinți, condamnă *Cele trei Capitole* pe condiția să rămână neatinsă autoritatea Sinodului al IV-lea ecumenic.

Condamnarea oficială și solemnă a *Celor trei Capitole* a făcut-o la 23 februarie 554 printr-un al doilea Constitutum adresat episcopatului occidental în care arată că aprobă hotărârile Sinodului al V-lea ecumenic și deciziile bisericești ale împăratului Justinian I. Umilit datorită inconsecvenței lui, papa Vigiliu pleca spre Roma în primăvara anului 555 dar muri pe drum, la Siracusa.

În locul papei Virgiliu a fost ales diaconul Pelagiu, fost apocrisiar roman la Constantinopol. În această perioadă opunându-se condamnării

Celor trei Capitole a căzut în dizgrația împăratului care l-a întemnițat. El condamnă inconsecvența papei Vigiliu și scrisoarea apologetică în 6 cărți pentru apărarea *Celor trei Capitole*, din care prima și o parte din a doua s-au pierdut. Pelagiu îl apăra în primul rând pe Teodor de Mopsuestia. Apoi arată că între Teodoret de Cyr și Sfântul Chiril nu a existat un antagonism, deoarece cel din urmă nu a acceptat răstăpătura primului și nu l-a condamnat. Serisoarea lui Ibas nu-l calomniază pe Sfântul Chiril, fapt pentru care ea n-a fost atacată la Sinodul de la Calcedon. După părerea lui, condamnarea lui Teodoret și a lui Ibas ar însemna recunoașterea indirectă a sinodului de la Efes din anul 449.

Moartea papei Vigiliu schimbă situația lui Pelagiu care a fost scos din închisoare și așezat pe scaunul papal. Firește acest lucru însemna și schimbarea atitudinii lui față de *Cele trei Capitole*. Această schimbare a uimit episcopatul occidental și pe regele franc Hildebert. Pelagiu îi răspundea regelui că moartea împărătesei Teodora a pus capăt diferendelor religioase în Orient, iar împăratul Justinian I este un mare apărător al Ortodoxiei, căutând să curețe Biserica de eretici care tulbură unitatea ei. Prin aceasta nu a provocat nici o atingere învățăturii papei Leon I și Sinodului al IV-lea ecumenic.

În legătură cu *Cele trei Capitole*, papa Pelagiu informându-se riguros a ajuns la concluzia că trebuie să le condamne și regretă că nu a făcut-o de la început. El nu poate să nu se alăture sinoadelor de la Illyricum și Africa și celor aproape 4000 de episcopi care au primit hotărârile Sinodului al V-lea ecumenic.

Deși nu tot episcopatul apusean a aderat la condamnarea *Celor trei Capitole*, toleranța arătată de împărat spre sfârșitul vieții a dus în final la recunoașterea generală a sinodului. Opoziția episcopilor din Africa, Galia, Italia și Dalmația nu era îndreptată atât împotriva sinodului ci mai mult împotriva inconsecvenței papei. Așa s-a ajuns ca episcopii din Veneția și Istria să-și aleagă un patriarh propriu în persoana arhiepiscopului de Aquileea, care și-a stabilit reședința la Grado. Schisma isto-venețiană a durat până în anul 607.

Bibliografie:

Origen, *Scrisorile alese, I-IV*, în col. Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 6-9, trad. T. Bodogic, N. Neaga, Z. Lațcu, București, 1981-1984; T.M. Popescu (trad.), *Tratatul împăratului Justinian contra lui Origen*, în: „Studii Teologice”, nr. 4/1933, p.

17-66; Idem, *Denaturarea istoriei lui Origen*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 1-12/1926, p. 246-254; 378-383; 580-586; 631-635; 710-718; G. Sibiescu, *Împăratul Justinian I și ereziiile*, București, 1935; Idem, *Călugării sciți*, Sibiu, 1926, în: „Revista Teologică”, nr. 5-6/1936, p. 182-205; I. Rămureanu, *Episcopul Valentinian de Tomis. Corespondența lui cu papa Vigilius în chestiunea „Celor trei Capitale”*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 4-9/1947, p. 200-212; I. Lazăr, *Justinian I ca legislator bisericesc*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 10-12/1947, p. 213-238; I.G. Coman, *Probleme dogmatice ale Sinodului V Ecumenic*, în: „Studii Teologice”, nr. 5/6/1953, p. 312-346; L. Stan, *Împăratul Justinian, Sinodul V ecumenic și papalitatea*, în: „Studii Teologice”, nr. 5-6/1953, p. 347-364; D. Stăniloae, *Possibilitatea reconcilierii dogmatice între Biserica Ortodoxă și vechile Biserici Orientale*, în: „Ortodoxia”, nr. 1/1965, p. 5-43; I. Rămureanu, *Evenimentele istorice înainte și după Sinodul de la Calcedon*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1970, p. 179-211; Idem, *Possibilitatea întoarcerii Bisericii ortodoxe la Ortodoxie*, în: „Ortodoxia”, nr. 4/1951, p. 586-636; G. Bunge, *Evangelie Ponticului. O introducere*, ed. Deisis, Sibiu, 1997; H. Crouzel, *Origen. Personajul-exegețul-omul duhovnicesc-teologul*, ed. Deisis, Sibiu, 1999; I. Frăcea, *Leonfus de Bizanț*, Atena, 1987; K. Ferahat, *Hristologia lui Sever de Antiohia și hristologia Sinodului de la Calcedon*, în: „Glasul Bisericii”, nr. 5/1987, p. 41-56; I. M. Ielciu, *Hristologia lui Sever al Antiohiei și importanța ei în contextul dialogului cu neocalcedoniții*, în: „Ortodoxia”, nr. 4/1988, p. 74-99. A. Grillmeier, *Jesus der Christus im Glauben der Kirche*, Bd. 2/2: Die Kirche von Konstantinopel im 6. Jahrhundert, Freiburg/Basel/Wien, 1989; J. Meyendorff, *Calcedoniții și monofiziții*, în vol. „Hristos în gândirea creștinii răsăriteană”, trad. de N. Buga, București, 1997, p. 27-48; Idem, *Criza origenistă din secolul al V-lea*, în vol. citat, p. 49-72.

VII.7. Sinodul al VI-lea Ecumenic de la Constantinopol (680/681)

1. Situația politico-religioasă a Imperiului Bizantin la începutul secolului al VII-lea

Realizările împăratului Justinian I (527-565) în domeniul politic și religios au fost de scurtă durată. Din punct de vedere politic, Imperiul bizantin, extins prin cuceririle generalului Belizarie, nu putea rezista în fața atacurilor venite atât din Răsărit cât și din Apus. În Răsărit un mare pericol îl constituiau perșii. Pacea încheiată cu ei între anii 561-562 s-a dovedit ineficientă pentru că în perioada 571-591 conflictul s-a redeschis. În anul 591 însă, împăratul Mauriciu (582-602), care l-a ajutat pe regele Chosroes al II-lea (590-628) să ocupe tronul persan, a încheiat un tratat favorabil bizantinilor (Bizanțului îi revenea o mare parte din Armenia perșilor, Martiropolis și Dara). Detronarea și uciderea împăratului Mauriciu prin revolta condusă de Focas, recunoscut împărat de armată și senat, a redeschis conflictul dintre bizantini și perși. Regele Chosroes al II-lea, sub pretextul războiului împăratului Mauriciu, a declarat război Imperiului bizantin pentru a redobândi teritoriile cedate în anul 591.

Conducerea autoritară, chiar terorizantă, a împăratului Focas (602-610) a dus la asasinarea lui și alegerea împăratului Heraclie (610-641), fiul exarhului din Cartagina, încoronat de patriarhul Serghie al Constantinopolului (610-638) la 5 octombrie 610. Imperiul traversa o așa mare criză datorită atacurilor din partea avarilor și perșilor, încât împăratul Heraclie era tentat să schimbe capitala de la Constantinopol la Cartagina pentru a salva cel puțin Apusul. Doar patriarhul Serghie a reușit să-l convingă să renunțe.

Ofensiva perșilor smulgea tot mai multe provincii bizantine. Astfel, în anul 611 au fost ocupate Egiptul și Armenia iar după un atac de douăzeci de zile a fost cucerit și Ierusalimul la 26 mai 614. Patriarhul Zaharia al Ierusalimului a fost luat prizonier iar Sfânta Cruce dusă la Ctesifon.

Bizantinii aveau nevoie de o armată puternică, de stabilitate internă și de suport financiar pentru a face față unei expediții militare. Pierderea Egiptului care era „grânarul imperiului” și răpirea Sfintei Cruci, arma nebiruită a creștinilor, l-au determinat pe împăratul Heraclie să pregătească o campanie puternică împotriva perșilor. După informațiile transmise de

Această unire era impusă și nu liber consimțită. De aceea, se pare că ea „n-a depășit porțile Alexandriei” și a produs mare discordie în rândul necalcedonienilor dar mai ales printre ortodocși. *Sfântul Sofronie*, viitorul patriarh al Ierusalimului, descoperind noua erezie, a insistat, însă fără succes, pe lângă patriarhul Cir ca documentul să nu fie publicat. După aceea el plecă la Constantinopol unde patriarhul Serghie îi promise că nu va predica despre „o singură lucrare a lui Hristos”. Sinodul endemic din Constantinopol concluzionează că accentul nu trebuie să cadă pe acțiunea lucrare-energie ci pe subiectul lucrător-operant, vorbindu-se astfel despre unicul subiect operant al lucrărilor divine și umane în Hristos. Acest decret sinodal nu anula decretul de unire din 3 iunie 633 de la Alexandria deoarece patriarhul Serghie, scriind patriarhului Cir al Alexandriei prin lunile august-septembrie 633, aproba unirea cu teodosienii conform tomosului atacat de Sfântul Sofronie, însă menționează că trebuie subliniată unitatea persoanei lucrătoare și nu lucrarea în sine. Aceeași idee o întâlnim și în scrisoarea patriarhului Serghie adresată Sfântului Sofronie în aceeași perioadă. Pentru a fi sigur de reușită în relațiile cu necalcedonienii, patriarhul Serghie scrisese și împăratului Heraclie care se afla în Orient acuzându-l pe Sfântul Sofronie de tulburarea provocată în Biserică pentru că nu acceptă să nu se mai vorbească despre una sau două lucrări în Hristos în loc să adere la formula „un singur lucrător”.

Ales patriarh al Ierusalimului la sfârșitul anului 633 sau începutul anului 634, Sfântul Sofronie era pierdut pentru cauza monoenergismului. De aceea, patriarhul Serghie căuta să și-l atragă de partea sa pe papa Honoriu al Romei (625-638). În acest sens, îi adresă o scrisoare prin care îl informa despre unirea de la Alexandria din anul 633 și despre opoziția Sfântului Sofronie. Mănuind cu abilitate speculațiile teologice ale părinților răsăriteni, patriarhul Serghie îl făcea pe papa să creadă că învățând despre două lucrări în Hristos se ajunge să se înțeleagă că există și două voințe, ceea ce ar duce la concluzia că una și aceeași persoană, adică Hristos, poate acționa cu o voință contradictorie. Astfel papa Honoriu acreditează în răspunsul său fără să vrea monotelismul, ca rezultat al monoenergismului interzicând să se vorbească despre una sau două lucrări în Hristos și recomandând să se mărturisească „o singură voință în Hristos”. Documentul papal nu influența disputele teologice din Răsărit însă crea o mare confuzie și dădea curs noii erezii.

Monotelismul (o singură voință) și *monoenergismul* (o singură energie sau lucrare) își au originea în concepția apolinaristă și au fost promovate de Sever al Antiohiei și Teodor de Faran din dorința de a apăra unitatea persoanei Mântuitorului Hristos față de dioprosopismul nestorian care, după părerea lor, ar fi fost reafirmat la Calcedon.

2. Teologia ortodoxă în fața monotelismului și monoenergismului.

Odată lansată, teoria monoenergistă a declanșat reacția ortodoxă. *Sfântul Sofronie al Ierusalimului* (633/634-638), imediat după întronizarea sa ca patriarh, a trimis o scrisoare sinodală, cunoscută sub numele de *Sinodicon*, patriarhului Serghie al Constantinopolului, papei Honoriu al Romei și altor episcopi. După expunerea doctrinei hristologice stabilite la Calcedon, el accentua unitatea de lucrare în Hristos ca o consecință a unității subiectului lucrător care acționează și cele dumnezeiești și cele omenești.

Făcând o sinteză între hristologia papei Leon I și cea a Sfântului Chiril al Alexandriei, Sfântul Sofronie precizează că lucrarea este în relație cu firea și nu cu persoana sau ipostasul. Prin urmare, există două firi în persoana unică a lui Hristos, implicit există și două lucrări naturale. Ele sunt însă unite pentru că unul și același este lucrătorul sau subiectul operant. Logosul lucrează cele dumnezeiești ca Dumnezeu, iar pe cele omenești ca om desăvârșit, pentru că umanitatea sa nu are un ipostas propriu ci este ipostasiată de Logos, adică este enipostasiată.

Sfântul Sofronie nu acceptă ideea de „fire compusă” deoarece acest lucru ar implica mărturisirea unei singure firi în Hristos. El nu acceptă însă nici ideea de „lucrare compusă” pentru că lucrarea aparținând firii ar conduce clar spre mărturisirea doctrinei despre o singură fire compusă, deci spre eutihianism.

Acceptând și o lucrare divino-umană (teandrică), Sfântul Sofronie învață că aceasta nu este o singură lucrare ci ea se raportează după genuri diferite. Ea constituie în același timp ceea ce aparține divinității și umanității și ea manifestă în mod perfect lucrarea proprie fiecărei firi sau esențe într-o acțiune simultană.

Problema monotelismului este abordată de Sfântul Sofronie doar indirect, el fiind se pare primul care introduce conceptul de sinergism.

Sinodiconul Sfântului Sofronie nu a alungat concepția monoenergistă a patriarhului Serghie și a papei Honoriu. În Orient însă el a trezit opoziția

ortodoxă care amenința planurile unioniste ale coaliției Heraclie-Serghie de la Constantinopol. De aceea, după moartea patriarhului ierusalimitean (11 martie 638) a fost publicat, în septembrie-octombrie 638, decretul imperial numit *Ecthesis*. Afișat în nartexul catedralei Sfânta Sofia din Constantinopol, decretul interzicea folosirea expresiilor: „o lucrare” sau „două lucrări”, ca fiind foarte periculoase, însă cerea să fie mărturisită „o singură voință în Hristos”, căci trupul lui însuflețit cu suflet rațional, n-a exercitat lucrarea sa firească niciodată în mod separat și împotriva asentimentului Logosului divin cu care este unit ipostatic, ci numai în momentul, în modul și în măsura în care o voia Logosul.

Monoteiștii, subordonând lucrările umane celor divine, învățau că ele nu sunt spontane și libere, ci apar exclusiv sub impulsul voinței divine. Voința umană rămânând în stare pur pasivă, în Hristos nu există în realitate decât o *singură voință*, cea divină, și o *singură lucrare*, cea divină.

Patriarhul Serghie, autorul textului *Ecthesis*-ului, a ținut un sinod la Constantinopol și a publicat un decret sinodal în luna noiembrie 638, care prevedea depunerea din treapta clericală a episcopilor, preoților și diaconilor, și excomunicarea monahilor și laicilor în caz de nerespectare a acestui document dogmatic.

Ecthesis-ul a fost semnat de patriarhul Cir al Alexandriei și de împăratul Heraclie. Papa Honoriu murise la 12 octombrie 638 fără să știe de existența lui iar papa Ioan al IV-lea (640-642) nu numai că respinse acest decret, ci căută să-l absolve de monotelism pe Honoriu. Împăratul Heraclie acuzat de erezie, scrisse papei înainte de 11 februarie 641, data morții lui, că nu el este autorul *Ecthesis*-ului, ci patriarhul Serghie care i l-a dat să-l semneze la întoarcerea sa din Orient. Împăratul murea lăsând Biserica dezbinată din cauza monotelismului iar provinciile orientale cucerite de arabi: Siria (636) și Palestina inclusiv Ierusalimul (638) cărora le-a urmat Egiptul în anul 642.

Împăratul Constantin al III-lea, adversar al monotelismului, n-a domnit decât trei luni, murind la 25 mai 641. Prin înlăturarea patriarhului Pir al Constantinopolului (638-641) a căutat să înlăture monotelismul.

Împărăteasa Martina, văduva lui Heraclie, impunând alegerea fiului ei Heracleonas ca împărat, a reșezat pe patriarhul Pir pe scaunul patriarhal din Constantinopol, ceea ce a revoltat pe mulți. Astfel Valentinian, comandantul armatei, veni din Orient la Constantinopol și așeză pe tronul

imperial pe Constans al II-lea (641-668), fiul minor al fostului împărat Constantin al III-lea. Împărații Heracleonas și Martina au fost exilați pe insula Rodos, după ce primului i s-a tăiat nasul iar mamei sale limba. Patriarhului Pir, care după retragere a peregrinat prin Africa de Nord, i-a urmat patriarhul Pavel al II-lea (641-653).

Atât împăratul cât și patriarhul reluară legăturile cu Biserica Romei, mărturisind credința ortodoxă fără să mai amintească de *Ecthesis*. Când însă papa Teodor (642-649) l-a recunoscut pe Pir ca patriarh canonic al Constantinopolului, patriarhul Pavel al II-lea i-a adresat o scrisoare sinodală cu conținut monotelit prin anii 646-647. El afirma că, existând o singură persoană a lui Hristos, rezultă că există și o singură voință pentru a evita contradicția sau diversitatea voințelor în Hristos. Trupul unit cu Cuvântul posedă voință divină, fiind condus și impulsionat de acesta, fără elan propriu.

Redeschis astfel conflictul dintre Roma și Constantinopol a făcut ca împăratul Constans al II-lea să publice în anul 648 un nou edict dogmatic, numit *Typos*, care anula *Ecthesis*-ul.

Publicarea *Typos*-ului a produs o și mai mare discordie în Biserică, papa Teodor excomunicându-l pe patriarhul Pavel al II-lea al Constantinopolului la sfârșitul anului 648 (începutul anului 649). Când apocrisiarii papei la Constantinopol au fost arestați, bătuți și exilați pentru că au refuzat *Typos*-ul, papa Martin I (649-655) a convocat un sinod la Roma între 5-31 octombrie 649. Prin cele 20 de anatematisme, sinodul de la Lateran condamna monoenergismul și monotelismul respingând *Ecthesis*-ul și *Typos*-ul, anatematiza pe episcopul Teodor de Faran și patriarhii Serghie și Pir ai Constantinopolului și declara că în persoana Mântuitorului Iisus Hristos sunt două firi unite inconfundabil, două voințe naturale, divină și umană, și două lucrări naturale, divină și umană în perfectă armonie.

Întrucât acest sinod se opunea decretului imperial *Typos*, împăratul Constans al II-lea a ordonat exarhului Olimpius de la Ravenna să meargă la Roma ca să-l aresteze pe papa Martin I și să obțină aprobarea episcopatului italian pentru *Typos*. Olimpius, profitând de atmosfera disprețuitoare a Romei față de Constantinopol, s-a lăsat proclamat șef politic al Italiei pe care o scotea de sub dominație bizantină. Rebeliunea a fost de scurtă durată pentru că inițiatorul ei a murit în anul 652.

La 17 iunie 653 noul exarh din Ravenna, Calliopa, a intrat cu armata în Roma, l-a arestat pe papa Martin I și după o captivitate de un an și

trei luni l-a adus la Constantinopol. În procesul intentat papei erau fixate două capete de acuzare. Sub aspect teologic era acuzat că a acceptat adaosul *Filioque* în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan, încălcând astfel canonul 7 al Sinodului al III-lea ecumenic care interzicea orice adaos sau omitere la acest simbol. Din punct de vedere politic era învinuit de înaltă trădare pentru că l-a sprijinit pe uzurpatorul Olimpius. Pentru toate acestea a fost condamnat la moarte. La rugămintea patriarhului Pavel al II-lea, sentința a fost comutată, fiind trimis în exil la Cherson unde a murit la 16 septembrie 655.

Procesului de oprimare a oponentilor monotelismului i-a căzut victimă și *Sfântul Maxim Mărturisitorul* († 662), cel mai mare apărător al doctrinei hristologice ortodoxe din secolul al VII-lea.

Doctrina hristologică a Sfântului Maxim este construită pe tehnica filosofică aristotelică, folosită și de Leonțiu de Bizanț, dar filosofia și mistica sa sunt influențate de neoplatonism, în special, prin intermediul scrierilor Sfântului Dionisie Pseudo-Areopagitul. Două coordonate marchează teologia hristologică și mistică a Sfântului Maxim: 1. *Înomenirea lui Dumnezeu*, hotărâtă de la început și realizată în istorie la plinirea vremii; 2. *Îndumnezeirea omului* inițiată de întruparea lui Dumnezeu. Îndumnezeirea avea ca scop restabilirea chipului lui Dumnezeu în om. Aceasta nu putea fi realizată decât dacă Hristos este Dumnezeu adevărat și om adevărat, cele două firi ale Mântuitorului implicând neapărat două voințe și două lucrări, care sunt atribute ale firii, nu ale ipostasului sau al persoanei.

Paralel cu acțiunile antimonetelite ale Sfântului Maxim Mărturisitorul, în Africa se profilau mișcări revoltătoare împotriva regimului de la Constantinopol. Astfel exarhul Grigorie s-a răsculat și s-a declarat împărat, probabil cu intenția de a restabili Imperiul roman de Apus desființat în anul 476. Exarhul a murit în lupta de la Sufetula împotriva arabilor, în anul 647, iar planurile sale au eșuat. Datorită faptului că fusese în legătură cu exarhul Grigorie, care a organizat disputa teologică de la Cartagina, din anul 645, Sfântul Maxim a trebuit să dea socoteală la interogatoriul de la Constantinopol, din 16 mai 655, asupra activității lui în Africa și la Roma.

După al doilea interogatoriu din 23 mai 655, acuzat nu numai pentru nerespectarea monotelismului ci și pentru colaborarea cu infidelul exarh Grigorie, el a fost condamnat la exil în Byzia. Aici a purtat o discuție cu episcopul Teodosie de Cezareea, care avea mandat din partea patriarhului

de Constantinopol și a împăratului să găsească o formulă de înțelegere cu marele teolog ortodox. I se cerea doar să accepte comuniunea cu împăratul. El însă a refuzat motivând că va accepta acest lucru numai dacă împăratul va condamna Tomosul de unire de la Alexandria din anul 633, *Ecthesis*-ul și *Typos*-ul. Acest lucru se realiza pe fondul noilor schimbări de opinii de la Constantinopol unde problema celor două voințe și două lucrări nu mai avea o conotație dogmatică.

La 9 septembrie 656 Sfântul Maxim a fost mutat la mănăstirea Theoda din Rhegium unde a întreținut o nouă discuție cu trimișii de la Constantinopol. La 14 septembrie a fost mutat din nou la Salembria iar la 17 septembrie la Berberis. În anul 662 a fost din nou interogată și torturată la Constantinopol, tăindu-i-se mâna dreaptă și limba. Exilat din nou la Lazia, la 18 iulie 662, bătrânul mărturisitor a murit la Semari, la 13 august 662.

Pe fondul nemulțumirilor față de politica sa religioasă, împăratul Constans al II-lea nu mai era dorit la Constantinopol, de aceea, începând cu anul 663, a mutat capitala la Siracuza, sprijinind în continuare monotelismul. Lucrările dogmatice ale Sfântului Maxim Mărturisitorul erau însă citite și folosite în apărarea Ortodoxiei.

Pe scaunul patriarhal din Constantinopol a revenit pentru scurt timp fostul patriarh Pir care a reconfirmat *Typos*-ul deși în urma disputei din Cartagina din anul 655 și la Roma se declarase pentru diotelism.

Patriarhul Petru al Constantinopolului (654-666) a adresat papei Vitalian (657-672) o scrisoare dogmatică, acceptată de apocrisiarii papali, în care se afirma că se poate vorbi și despre două voințe datorită celor două firi în Hristos dar și despre o singură voință datorită unității ipostasului lui Hristos. Sfântul Maxim Mărturisitorul a criticat această mărturisire de credință arătând că nu este altceva decât o afirmare pozitivă a ceea ce a spus în formă negativă *Typos*-ul. Sinodul endemic din Constantinopol din anul 662 a aprobat această formulă și a anatematizat pe Sfântul Maxim Mărturisitorul, pe Anastasie Apocrisiarul, pe monahul Anastasie, pe papa Martin I și pe Sfântul Sofronie al Ierusalimului, toți apărătorii diotelismului.

Patriarhii Toma al II-lea (667-669), Ioan al V-lea (669-675) și Constantin I (675-677) ai Constantinopolului n-au mai susținut monotelismul. Poziția patriarhului Teodor I (677-679) a fost nesigură în legătură cu opțiunea sa doctrinară deoarece ceruse împăratului să aprobe ștergerea din diptice a papei Vitalian pentru că trecuse numele papei Honoriu în dipti-

cele romane. În al doilea mandat ca patriarh (686-687), el și-a manifestat deschis apartenența la diotelism. Se observă diminuarea monotelismului spre sfârșitul domniei împăratului Constans al II-lea și reluarea relațiilor dintre Roma și Constantinopol, ceea ce nu însemna rezolvarea definitivă și sigură a crizei.

3. Sinodul al VI-lea ecumenic

Împăratul Constantin al IV-lea Pogonatul (668-685) a restabilit capitala la Constantinopol și, dezaprobând monotelismul, a militat pentru comuniunea dintre Constantinopol și Roma. În scrisoarea din 12 august 678 împăratul cerea papei trimiterea unei delegații la Constantinopol formată din trei reprezentanți papali, 12 episcopi și arhiepiscopi apuseni și câte un delegat al fiecărei mănăstiri grecești din Roma. Înainte de a trimite delegați la Constantinopol, Papa Agathon (678-681) a ținut un sinod la Roma, în luna martie 680, la care au participat 125 de episcopi apuseni condamnând monotelismul în spiritul sinodului de la Lateran din anul 649.

La 10 septembrie 680 patriarhul Gheorghe al Constantinopolului (679-686) era rugat de împărat să convoace pe sufraganii săi pentru o cercetare riguroasă asupra problemei voințelor și lucrărilor în Hristos. Aceeași rugămintă o adresa și patriarhului Macarie al Antiohiei. Astfel, împăratul pregătea convocarea unui sinod care să restabilească pacea în Biserică și să formuleze doctrina adevărată despre diotelism și dioenergism.

Deși se propusese doar o conferință teologică, fiind create condițiile optime desfășurării unui sinod, la 7 noiembrie 680 au început lucrările Sinodului al VI-lea ecumenic. Sinodul s-a desfășurat într-o sală boltită a palatului imperial de unde și denumirea de „Sinodul Trulan I” pentru a-l deosebi de un al doilea sinod ținut în aceeași sală numit Sinodul Trulan II sau Sinodul quinisept pentru că a completat opera canonică a Sinoadelor V și VI ecumenice.

Învățând din experiența sinoadelor anterioare, împăratul Constantin al IV-lea și-a rezervat conducerea sinodului fie personal ca în cazul primei lor 11 ședințe, fie prin reprezentanți. Cele cinci scaune patriarhale (patriarhia) erau prezente la sinod prin titularii lor sau prin reprezentanți. Papa Agathon a trimis ca delegați personali pe preoții Teodor și Gheorghe și pe diaconul Ioan, viitorul papă Ioan al V-lea (685-686). El recomanda de asemenea ca delegați ai sinodului roman din anul 680 pe episcopii Aben-

danțiu de Paterno, Ioan de Reggio și Ioan de Porto care au semnat actele sinodului după titularii sau reprezentanții pentarhiei. Papa mai recomanda și pe preotul Teodor fără a-l numi legat papal, el semnând în numele arhiepiscopului Teodor de Ravenna. În schimb, cu calificativul de „legați ai sinodului roman al scaunului apostolic din vechea Romă”, au semnat episcopii Ioan de Tesalonic, Ștefan de Corint, Vasile de Gortina în Creta și Ioan de Atena, ceea ce trebuie înțeles că mărturisesc învățătura doctrinară stabilită de sinodul roman amintit mai sus și nu că ar fi aparținut jurisdicțional de scaunul papal. Este adevărat că până în anul 732 o parte din Illyricum stătea sub influența Apusului.

Patriarhia de Constantinopol era prezentă la sinod prin titularul ei, patriarhul Gheorghe și prin aproape 140 de mitropoliți, arhiepiscopi și episcopi din diocesele Tracia, Pont și Asia. Patriarhia de Alexandria a fost reprezentată de ieromonahul Petru cu titlul de vicar, amintind că în perioada 651-742 această patriarhie a fost administrată doar de locuitori de patriarh. Din partea Patriarhiei Antiohiei a participat patriarhul Macarie (654-681) care, nerenunțând la monotelism, a fost depus din scaun la 7 martie 681 în locul lui fiind ales Teofan (681-684). Patriarhia Ierusalimului a fost reprezentată de ieromonahul Gheorghe, viitor patriarh al Antiohiei între anii 685-702, care susținea teologia hristologică dioenergistă a Sfântului Sofronic.

Episcopii prezenți la Sinodul al VI-lea ecumenic reprezentau Biserica calcedoniană. Bisericile necalcedoniene nu erau interesate acum de această problemă pentru că se confruntau cu noua lor situație creată de ocupația arabă în Egipt, Palestina și Siria.

Pe lângă cei 174 de episcopi sau locuitori de episcopi, semnatari ai actelor sinodului, a participat un mare număr de călugări în special din Roma și Italia care susțineau diotelismul. Majoritatea erau greci, probabil refugiați din Orient datorită stăpânirii arabe și cunoșteau teologia Sfântului Maxim Mărturisitorul.

După ce a fost analizată învățătura hristologică a sinoadelor ecumenice în comparație cu monotelismul promovat de patriarhii Serghie, Pavel, Pir și Petru ai Constantinopolului, de episcopul Teodor de Faran și de patriarhul Cir al Alexandriei care învățau despre o singură voință și o singură lucrare în Hristos, au fost citite scrisoarea papei Agathon și scrisoarea sinodului roman din anul 680. Se arată că întrucât voința și lucrarea aparțin

firi, dacă mărturisim două firi în Hristos atunci trebuie să mărturisim și două voințe și două lucrări în Hristos. Cine înlătură voința umană neagă și sufletul uman al lui Hristos. Hristos are voința și lucrarea divină din veșnicie și deoifință cu Tatăl, iar voința și lucrarea umană le-a luat în trup împreună cu firea umană, care este asemenea cu a noastră.

Au fost prezentate apoi antologii de texte patristice care combăteau sau susțineau monotelismul. Pe baza celor audiate și a unor mărturisiri de credință despre două firi, două voințe și două lucrări în Hristos, patriarhul Gheorghe al Constantinopolului și adepții monotelismului, în afară de patriarhul Macarie și călugărul Ștefan, au revenit la învățătura ortodoxă diotelită și dioenergistă. Întrucât patriarhul Macarie a continuat să afirme monotelismul, a fost declarat eretic și anatematizat. El a părăsit lucrările sinodului.

În continuare au fost citite documente ce vizau pe patriarhul Serghie al Constantinopolului și papa Honoriu împreună cu alți susținători ai monotelismului, dar și textele Sfântului Sofronie, patriarhul Ierusalimului împotriva acestei erezii.

S-a formulat următoarea hotărâre citită la 28 martie 681: „După ce am citit scrisoarea dogmatică a lui Serghie de Constantinopol către Cir de Phasis și cea către papa Honoriu, ca și scrisoarea acestuia din urmă către Serghie, am văzut că aceste documente sunt contrarii învățăturii apostolice, hotărârilor Sfintelor Sinoade și tuturor Sfinților Părinți, ele fiind de acord cu doctrinele greșite ale ereticilor. De aceea, noi le înlăturăm și le condamnăm drept pierzătoare pentru mântuirea sufletului. Astfel, numele lui Serghie, care a scris primul despre această doctrină eretică, a lui Cir de Alexandria, ale lui Pir, Pavel și Petru de Constantinopol și Teodor de Faran, trebuie să fie înlăturate din Biserică. Numele acestea să fie anatema. Împreună cu aceștia trebuie exclus din Biserică și anatematizat, potrivit hotărârii noastre comune, și numele lui Honoriu, papa vechii Rome, pentru că am găsit că în scrisoarea sa adresată lui Serghie, el urma întru totul părerea acestuia din urmă, confirmând doctrina sa pierzătoare de suflet.

Noi am examinat de asemenea scrisoarea sinodală a lui Sofronie pe care am găsit-o conform adevăratei credințe a Apostolilor și a Părinților, de aceea o acceptăm ca folositoare Bisericii sobornicești și apostolice și hotărâm ca numele lui Sofronie să fie trecut în dipticele Sfintei Biserici.” (Mansi, II, 582E).

Ca o concluzie a acestei hotărâri și a cererii reprezentanților împăratului, ca sinodali să se pronunțe în legătură cu cei acuzați de monotelism, sinodul a condamnat pe patriarhii Serghie, Pir, Pavel și Petru ai Constantinopolului, pe Cir al Alexandriei, pe episcopul Teodor de Faran și pe papa Honoriu ca eretici monoteiști și a ordonat arderea scrierilor lor eretice. S-a recunoscut totodată ortodoxia patriarhilor Toma, Ioan și Constantin ai Constantinopolului, numele lor rămânând în diptice.

Fiind analizate noi documente, au fost anatematizați și alți adepți ai monotelismului. În final, lista celor condamnați a fost întocmită într-o ordine care dezvăluia rolul pe care l-a avut fiecare la promovarea și susținerea ereziei: Teodor de Faran, Serghie, Pir, Pavel și Petru de Constantinopol, Honoriu al Romei, Cir al Alexandriei, Macarie al Antiochiei împreună cu discipolii lui, Ștefan și Polihroniu. Încercarea legațiilor papali de a scoate numele papei Honoriu de pe lista condamnaților și a patriarhului Gheorghe în legătură cu înaintașii săi Serghie, Pir, Pavel și Petru aflați în aceeași situație, nu a schimbat atitudinea obiectivă a sinodului.

În ședința a XVIII-a din 16 septembrie 681, prezidată de împăratul Constantin al IV-lea a fost citită hotărârea dogmatică a sinodului:

„Noi ne-am alăturat deci celor cinci Sfinte Sinoade ecumenice și venerabililor părinți și am mărturisit că Domul nostru Iisus Hristos este adevăratul Dumnezeuul nostru. Umil din Sfânta Treime, cea deoifință și de viață dătătoare: desăvârșit în divinitate și desăvârșit în umanitate: același fiind Dumnezeu adevărat și om adevărat, compus din suflet rațional și din trup: deoifință cu Tatăl după dumnezeire și același deoifință cu noi după umanitate; asemănător cu noi în toate, afară de păcat; născut mai înainte de veci din Tatăl după dumnezeire și același născut după umanitate, la plinirea vremii, pentru mântuirea noastră din Duhul Sfânt și din Fecioara Maria, cea în sens propriu și cu adevărat Născătoare de Dumnezeu; Umil și același Hristos, cunoscut ca Fiu și Domn, Umil-Născut din două firi, unite în mod neamestecat și neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit fără ca prin aceasta să fie înlăturată deosebirea firilor din cauza unității, ci mai vărtos păstrându-se însușirea fiecărei firi, unite într-o singură persoană și un singur ipostas. El nefiind despărțit sau separat în două persoane, ci Umil și același Fiu, Cuvântul, singurul născut al lui Dumnezeu, Domnul Iisus Hristos...

Mărturisim de asemenea că în Hristos există, așa după cum ne-au învățat Sfinții Părinți două voinți (θελησεις – actul de a voi) și două voințe

(Θεληματα – voințe) naturale, două lucrări, care sunt unite între ele în chip neamestecat și neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit.

Cele două voințe naturale ale sale nu sunt opuse între ele, așa precum pretind în mod neevlavios ereticii, dar voința Sa umană, fără să se opună se supune voinței Lui dumnezeiești atotputernice...

Noi mărturisim că în Domnul Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeuul nostru, există și două lucrări naturale, unite între ele în chip neîmpărțit și nedespărțit, neamestecat și neschimbat, adică lucrarea dumnezeiască și lucrarea omenească, după cum spune foarte limpede Leon cel de Dumnezeu inspirat că «fiecare din cele două firi lucrează ceea ce îi este propriu cu participarea celeilalte, Cuvântul făcând ceea ce este al Cuvântului, iar trupul săvârșind ceea ce aparține trupului. Noi nu putem admite să se afirme că Dumnezeu și făptura Sa (firea omenească a lui Hristos – n.n.) ar fi avut o singură și aceeași lucrare, ca să nu ridicăm făptura în ființa divină, și nici să coborâm firea dumnezeiască cea aleasă la locul convenit făpturilor. Credem că Unul și același a săvârșit minunile și a îndurat suferințele potrivit cu cele două firi din care este compus.

Păstrând ceea ce este neamestecat și nedespărțit, mărturisim că Unul și același este Domnul Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeuul nostru, în Sfânta Treime și după întrupare.

Cele două firi ale Sale strălucesc în Unul și singurul ipostas al Lui, în care a arătat minunile și suferințele în tot cursul vieții Sale mântuitoare, nu după închipuire, ci în adevăr.

Recunoaștem deosebirea după fire numai în Unul și singurul ipostas, prin care fiecare din cele două firi voiește și lucrează ceea ce îi este propriu cu participarea celeilalte. De aceea credem că după această rațiune există și două voințe naturale, și două lucrări naturale care conlucrează spre mântuirea neamului omenesc.

Acestea fiind stabilite de noi cu toată claritatea și cu toată grija, hotărâm că nu este permis nimănui să promițe o altă credință sau să scrie, sau să compună, sau să cugete, sau să învețe altfel; iar pe aceia care îndrăznesc să iscodească altă credință, sau să emițe, sau să învețe sau să predea al simbol acelor care voiesc să se îndrepte spre cunoașterea adevărului din elenism sau iudaism sau din oricare erezie; sau cei care ar îndrăzni să introducă o inovație sau să iscodească lecturi pentru distrugerea celor hotărâte de noi acum; aceștia dacă sunt episcopi sau clerici, să fie înlăturați din cler; iar dacă sunt călugări sau laici să fie anatematizați" (Mansi, 11, 635E-640C).

Hotărârea purta semnătura a 174 de episcopi sau reprezentanți ai lor, iar după ce împăratul a fost asigurat prin aclamații că ea a fost aprobată de întreg sinodul, a semnat-o și el. Ea a fost trimisă de împărat celor cinci patriarhii cu rugămintea ca titularii lor să o confirme în scris.

Faptul că sinodul nu amintește de Sfântul Maxim Mărturisitorul și de papa Martin I trebuie înțeles ca un act diplomatic și de menajament față de împărat, întrucât terorizarea și condamnarea acestor doi apărători ai Ortodoxiei în fața monotelismului s-a făcut de tatăl său, Constans al II-lea.

Printr-un decret imperial, publicat la 16 septembrie 681 și așezat în nartextul catedralei Sfânta Sofia din Constantinopol, hotărârile sinodului primeau putere de lege. Împăratul trimitea la 23 decembrie 681 tuturor diocezelor o scrisoare, înștiințându-i pe episcopi asupra deciziilor sinodului.

Papa Agathon a murit la 10 ianuarie 681 așa încât împăratul s-a adresat noului papă, Leon al II-lea (682-683), care a răspuns abia în septembrie-octombrie 682 confirmând hotărârile sinodului și anatematizând pe monotelești inclusiv pe papa Honoriu pentru că *n-a predicat învățătura de tradiție apostolică în Biserica sa, ci a pătat credința prin învățături necuvincioase*.

Hotărârile sinodului au fost receptate în toate provinciile Imperiului bizantin, excepție făcând Bisericele necalcedoniene care le considerau o reafirmare sau chiar o agravare față de cele stabilite la Calcedon.

Încercările ulterioare de a falsifica sau respinge Sinodul al VI-lea ecumenic s-au soldat cu eșec. În anul 711, împăratul Philippikos Bardanes scria papei Constantin I (708-715) că este adeptul monotelismului iar patriarhul Ioan al VI-lea al Constantinopolului (712-715) anatematiza printr-un tomos dogmatic Sinodul Trulan I în anul 712. După înlăturarea împăratului Bardanes, patriarhul a revenit la învățătura ortodoxă. În aceeași încercare se pare că a căzut și Sfântul Andrei Criteanul.

Din relatările istoricilor Theophanes și Anastasie Bibliotecarul se constată că sinodul nu era prea bine cunoscut doar că a înlăturat monotelismul, a reabilitat credința calcedoniană și a restabilit comuniunea dintre Biserica Romei și cea a Constantinopolului.

Sinodul quinisexat sau Trulan II. Disputele hristologice dintre calcedonieni și necalcedonieni, în care un rol important l-a avut factorul politic și social, au dus la slăbirea disciplinei și moralității în Biserică. Deoarece

sinoadele V și VI ecumenice n-au dat canoane în acest sens, împăratul Justinian al II-lea (685-695; 705-711) a convocat în anii 691-692 un sinod la Constantinopol, care s-a desfășurat în aceeași sală boltită a palatului imperial. De aceea este cunoscut și sub denumirea de Sinodul Trulan II. Cei 240 de episcopi prezenți, marea majoritate participanți și la Sinodul al VI-lea ecumenic, au completat opera canonică a sinoadelor V și VI ecumenice, fiind numit și Sinodul quinisex.

Au fost elaborate și aprobate 102 canoane care vizau întărirea disciplinei bisericești, sporirea moralității clerului și credincioșilor și reglementarea unor rânduiri cultice. Astfel, erau luate și completate unele canoane ale sinoadelor ecumenice și locale anterioare sau erau formulate canoane noi. A fost recunoscută din nou egalitatea dintre scaunele episcopale din Roma și Constantinopol pe baza canoanelor 3 al Sinodului al II-lea ecumenic (381) și 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic (451), se interzicea pe viitor realizarea semnului Sfintei Cruci pe pardoselile bisericilor pentru ca prin călcarea cu picioarele să nu se aducă blasfemie Mântuitorului Iisus Hristos iar prin canonul 82 se cerea ca pe viitor să fie zugrăvit Mântuitorul cu chip uman și nu sub forma mielului care a fost numai un simbol mesianic vechitamentar, care în Noul Testament s-a împlinit prin întruparea Fiului lui Dumnezeu ca om; s-a condamnat celibatul clerului impus de Biserica romană, deși Sinodul I ecumenic stabilise ca celibatul și căsătoria clericilor să fie o opțiune înainte de hirotonie. De asemenea, era respinsă practica romană de a mânca brânză, lapte și ouă în postul mare precum și alte tradiții apusene și răsăritene care nu erau în conformitate cu Sfânta Tradiție.

Întrucât Biserica Romei a fost indignată de respingerea unor practici proprii Apusului și de reafirmarea egalității dintre cele două scaune episcopale, a refuzat să accepte acest sinod. Cu timpul însă, acele canoane care nu făceau referire la practica cultică apuseană au fost recunoscute. În cadrul disputei iconoclaste papii au făcut adeseori referire la canoanele Sinodului al VI-lea ecumenic, în special la canonul 82, care se referea la zugrăvirea icoanei Mântuitorului în chip omenesc.

Bibliografie:

Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Scrieri II*, în col. Părinți și Scriitori Bisericești, vol. 81, trad. D. Stăniloae, București, 1990; I. Bria, *Cunoașterea lui Dumnezeu la Sfântul Maxim Mărturisitorul*, în: „Studii Teologice”, 5-6/1957, p. 310-325; N. Chițescu, *Poziția unor teologi ortodocși și romano-catolici despre cele două*

voințe în persoana lui Iisus Hristos și problema relațiilor cu nealcedonienii, în: „Ortodoxia”, nr. 4/1967, p. 550-564; J.L. van Dieten, *Geschichte der Patriarchen von Sergius I. bis Johannes VI (610-715)*, Amsterdam, 1972; I. Ică, *Probleme dogmatice în dialogul Sfântului Maxim Mărturisitorul cu Pyrrhus*, în: „Ortodoxia”, nr. 3/1960, p. 352-373; V. Ioniță, *Sinodul VI ecumenic și însemnătatea lui pentru ecumenismul actual*, în: „Studii Teologice”, nr. 5-8/1978, p. 357-485 (cu bogată bibliografie); Idem, *Viața religioasă bizantină în secolul VII și canoanele Sinodului quinisex*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1971, p. 539 ș.u.; I. Ică jr. *Definiția dogmatică a Sinodului VI Ecumenic și semnificația ei dogmatic-simbolică*, în: „Mitropolia Ardealului”, nr. 1/1987, p. 22-56; V. Loichită, *Hotărârile și definițiile dogmatice de credință ale celor șapte sinoade ecumenice*, în: „Mitropolia Banatului”, nr. 1-2/1959, p. 25-59; Ch. v. Schönborn, *Sophrone de Jerusalem – Vie monastique et confession dogmatique*, Paris, 1972; lucrare tradusă în românește de Marina și Adrian Alexandrescu la Editura Anastasia, București, 2007; H. Ohme, *Das Concilium Quinisexum und seine Bischofsliste. Studien zum Konstantinopolerer Konzil von 692*, Berlin/New-York, 1990, recenzată de T. Bodogae, în „Revista Teologică”, nr. 4/1990, p. 109-111; D. Stăniloae, *Hristologia sinoadelor*, în: „Ortodoxia”, nr. 4/1974, p. 573-579; Idem, *Hristologia Sfântului Maxim Mărturisitorul*, în vol. „Studii de Teologie Dogmatică Ortodoxă”, Craiova, 1991, p. 13-156; T. Valdman, *Însemnătatea Sinodului al VI-lea ecumenic pentru codificarea canoanelor*, în: „Studii Teologice”, nr. 9-10/1970, p. 713-722; C. Vasiliu, *Biserica creștinilor maroniți din Liban*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1966, p. 160-189.

VII.8. Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea (787)

Ultima mare confruntare în materie de doctrină a avut-o Biserica cu iconoclasmul. Iconoclasmul sau iconomahia (εἰκων – icoană, μᾶχη – luptă) care înseamnă distrugerea icoanelor, a fost o erezie îndreptată împotriva cultului sau cinstirii icoanelor. Erezia susținută cu tenacitate de împărați bizantini și de o parte a episcopatului răsăritean, în perioadele 726-780 și 815-842, a necesitat luarea unei poziții oficiale de către Biserică în cadrul sinodal, dându-se astfel fundamentarea teologică și hristologică în cadrul icoanelor în anul 787.

I. Iconologia creștină până în secolul al VIII-lea

Porunca a II-a a Decalogului (Ies. 20, 4-5; Deut. 5, 8-9) și lipsa unor referiri concrete privind folosirea sau cinstirea icoanelor în Noul Testament au determinat formarea în creștinism a unei direcții iconoclaste, urmărind eliminarea pericolului introducerii în Biserică prin intermediul cultului icoanelor a unor practici păgâne idolatre.

Faptul că Biserica primară a ezitat un timp să zugrăvească icoane Mântuitorului Hristos și sfinților Lui se explică pe de o parte prin aceea că majoritatea creștinilor provenea dintre iudei, păstrând încă averșiunea față de icoane, iar pe de altă parte primii creștini aveau sentimentul trăirii cu Hristos și în Hristos așa de puternic impregnat în suflet, încât considerau inutilă zugrăvirea icoanei. Tradiția zugrăvirii icoanelor practică de Biserică nu contravenea predaniei apostolice pentru că prin reprezentarea iconografică se transmiteau aceleași adevăruri de credință propovăduite prin cuvânt. Astfel, icoanele au devenit un element indispensabil din viața Bisericii iar folosirea lor, spunea V. Grumel, „s-a stabilit și s-a răspândit nu impuse prin decret, nici introduse prin surprindere, ci în mod firesc ca ceva natural din sufletul creștin, rămas uman sub împărăția harului”.

În general, în această perioadă apologeții și scriitorii creștini au dezaprobat reprezentările iconografice din motive practice. Ei doreau să înlăture orice tendință de menținere a cultului idolatru la creștinii proveniți dintre păgâni. *Tertulian*, *Clement Alexandrinul*, *Sfântul Ciprian al Cartaginei*. *Origen* s-au arătat reticenți nu numai față de cinstirea icoanelor, ci chiar față de zugrăvirea lor.

Deși exista o decizie sinodală împotriva cinstirii icoanelor (canonul 36 al sinodului de la Elvira din anul 306) ea a avut o influență redusă și

Istoria creștinismului

restrânsă, la o perioadă de timp limitată, de vreme ce nu a fost amintită ca argument nici chiar de iconoclaști.

După edictul de la Mediolanum din anul 313, iconografia creștină a cunoscut o mare răspândire, Biserica vestind Evanghelia atât prin cuvânt cât și prin icoane. Desigur s-a menținut în continuare și o direcție iconoclastă reprezentată în mod deosebit de *Sfântul Epifanie de Salamina* în Cipru († 403) și istoricul bisericesc *Eusebiu de Cezareea* în Palestina († 340). Sfântul Epifanie a rupt dvera unei biserici de lângă Betleem pentru că era pictat pe ea chipul Mântuitorului sau al unui sfânt, iar în Testamentul său anatematizează pe cei care ar cuteza „să zugrăvească în culori materiale icoana Logosului divin, făcând aceasta datorită Întrupării Sale”. Eusebiu de Cezareea, chiar dacă ne oferă informații prețioase despre iconografia creștină în prima jumătate a secolului al IV-lea, manifestă atitudini iconoclaste afirmând că „în culori moarte și neînsuflețite” nu se poate zugrăvi slava lui Hristos, căci „nu avem voie să-L pictăm pe Hristos nici ca Dumnezeu, nici ca om”.

În același timp, majoritatea părinților și scriitorilor bisericești au aprobat și recomandat zugrăvirea și cinstirea icoanelor. *Sfântul Ioan Gură de Aur* († 407) vorbește despre egalitatea dintre cuvântul propovăduit și icoană recomandând-o ca mijloc de aducere aminte și de cinstire a sfinților. Tot la el întâlnim ideea de egalitate între imagine și prototip în sensul că icoana reprezintă imaginea prototipului și este identică cu acesta nu după ființă ci după nume, idee dezvoltată în teologia trinitară de *Sfântul Vasile cel Mare* († 379) care afirmă că „cinstirea adusă icoanei se ridică la cel reprezentat în icoană”, acest citat devenind un dicton al iconodulilor în toată perioada crizei iconoclaste. *Sfântul Grigorie de Nyssa* († 394) elogiază arta iconografică pentru că este atât de pătrunzătoare încât poate impresiona până la lacrimi, iar *Sfântul Grigorie Teologul* († 390) recomandă imaginile cu conținut creștin pentru împodobirea bisericilor dând exemplu pe tatăl său. Pentru *Sfântul Asterios al Amasiei* († cca. 410) icoana trebuie să aibă un rol bine definit, de promovare a faptelor bune și de contemplare religioasă.

În viziunea Sfinților Părinți icoana trebuie privită ca mijloc de transmitere a mesajului evanghelic, astfel accentuându-se rolul ei educativ și didactic. În acest sens *Sfântul Nil Sinaitul* († cca. 430) recomandă prefectului Olympiodoros, care intenționa să împodobească o biserică cu scene de vânatoare și de pescuit, cu statui și cruci, să zugrăvească scene din

Noul și Vechiul Testament pentru ca cei care nu cunosc alfabetul și nu pot citi dumnezeiasca Scriptură, privind scenele zugrăvite, să-și amintească de curajul martirilor. Ceea ce Sfântul Nil recomandă prefectului Olympiodoros a concretizat în ctitoriile sale de la Nola și Fundi *Paulin de Nola* († 431), care ne informează despre existența icoanei Sfintei Treimi. El atribuie icoanei rol estetic, didactic dar și liturgic, deoarece icoana are o mare importanță dogmatică pentru transmiterea învățăturilor de credință.

Rolul estetic și mai ales cel didactic al icoanei l-a evidențiat papa *Grigorie cel Mare* († 604) muștrându-l pe episcopul Serenus al Marsiliei pentru că a dispus înlăturarea icoanelor din biserică. El afirmă că trebuie interzisă adorarea icoanelor dar nu folosirea lor căci „ceea ce este Scriptura pentru cei care pot să citească, același lucru este icoana pentru cei care nu pot să citească.

Spre sfârșitul secolului al V-lea și pe tot parcursul secolului al VI-lea, cultul icoanelor se generalizează, cinstirea lor fiind legată de cultul sfinților, tendințele iconoclaste devenind sporadice.

În secolul al VII-lea s-a amplificat polemica iudaică împotriva cinstirii icoanelor și a sfintei Cruci. De aceea, *Sfântul Leonțiu de Neapole în Cipru* († cca. 650), nu s-a folosit în polemica sa de argumentul întrupării Domnului sau de citate patristice, ci de măturii vechitamentare (covoarele cu chipuri de heruvimi folosite la facerea cortului sfânt, templul lui Solomon împodobit cu chipuri de heruvimi, heruvimii din Sfânta Sfințelor ș.a.), concluzionând: „După cum tu, închinându-te cărții legii, nu te închini firii pergamentului sau cernelii, ci cuvântului lui Dumnezeu, care se găsește în ea, tot așa și noi ne închinăm icoanei lui Hristos și nu firii lemnului sau culorilor, ci închinându-ne chipului neînsuflețit al lui Hristos, ni se pare că prin el înținem și ne închinăm la însuși Hristos”.

Prima hotărâre sinodală în legătură cu cinstirea icoanelor a fost formulată la Sinodul II Trulan din anul 691/692 prin canonul 82, care cerea ca pe viitor Mântuitorul Iisus Hristos să nu mai fie reprezentat iconografic în chip de miel, ci după chipul Său omenesc prin care ne amintim de coborârea Sa din slava cerească pentru noi, de viața Sa pe pământ, de moartea Sa mântuitoare și de mântuirea lumii prin El.

Prin urmare, la sfârșitul secolului al VII-lea „icoanele deveniseră fără îndoială componentă a creștinismului. Ele erau întâlnite peste tot în viața creștinilor, fie că erau mari, fie că erau mici, fie sub formă de frescă, fie ca

icoane portabile, făcute pentru instruirea credincioșilor sau ca dar de mulțumire, cu scop decorativ sau ca obiecte de cult, privite de credincioși cu suspiciune sau cu speranță, combătute sau apărate, în Vechiul Testament interzise de Dumnezeu iar prin Iisus Hristos justificate”. Icoana era privită ca o fereastră prin care primeau harul și puterea divină, ca o garanție a protecției și ajutorului cereș; fără ele creștinul nu putea trăi.

Într-o astfel de atmosferă religioasă privind folosirea și cinstirea sfințelor icoane debuta criza iconoclastă promovată de împăratul Leon al III-lea Isaurul (717-741) la începutul secolului al VIII-lea.

2. Iconoclasmul bizantin în secolul al VIII-lea

Iconoclasmul imperial bizantin a început în anul 726, când împăratul Leon al III-lea Isaurul a impus primele măsuri de înlăturare a icoanelor din biserică și locurile publice. Reacția fermă antiiconoclastă a populației, clerului și monahilor din Constantinopol, soldată cu unele acte de violență, revolte din capitală și din themele europene, l-au determinat pe împăratul Leon al III-lea să caute o justificare oficială a iconoclastismului, care să primească acordul „Bisericii”. Nereușind să câștige de partea sa nici pe papa Grigorie al II-lea (715-731), nici pe patriarhul Gherman I al Constantinopolului (715-730) care i-a cerut convocarea unui sinod ecumenic, considerându-se „împărat și preot” și contând pe sprijinul unei părți a episcopatului oriental, el a convocat la Constantinopol, în anul 730, un „silentium”, o conferință teologică. Excluzând pe patriarhul Gherman care a refuzat să adere la iconoclastism, cei prezenți au semnat hotărârile acestui presupus sinod și astfel iconoclasmul era legiferat. Patriarhul Gherman a fost deus și în locul lui a fost ales Anastasie (730-754), un adept al iconomației. Prin urmare, iconoclasmul devenea învățătură aprobată de împărat și de Biserică și propagată ca atare.

Din punct de vedere teologic, cultul icoanelor nu a fost apărat numai de papa *Grigorie al II-lea* (care a trimis două scrisori împăratului Leon al III-lea, arătând că împăratul nu are dreptul să se amestece în treburile Bisericii și că folosirea și cinstirea icoanelor este în conformitate cu învățătura Bisericii, prin icoane transmițându-se aceleași învățături de credință ca și prin cuvântul evangheliei) și patriarhul *Gherman I al Constantinopolului* (care în scrisorile sale către episcopul Constantin de Nakoleia, mitropolitul Ioan al Synadei și episcopul Toma de Claudiopolis arată că cinstirea icoa-

nelor este diferită de adorarea lui Dumnezeu și că această cinstită se aduce icoanei datorită întrupării lui Hristos), ci mai ales de *Sfântul Ioan Damaschinul* care, prin cele trei tratate împotriva iconoclaștilor transferă disputa iconoclastă despre cinstirea icoanelor de la acuzația de idolatrie la acuzația de nestorianism sau monofizitism, deci în spațiul teologiei hristologice.

Iconoclasmul imperial nu a produs numai o mare criză religioasă în Imperiul bizantin, ci a afectat legăturile firești dintre Constantinopol și Roma sau Patriarhiile Orientale. Astfel Papa Grigorie al II-lea a respins alegerea patriarhului Anastasie drept necanonică, a condamnat pe împăratul Leon al III-lea ca eretic și a scos Roma și întreaga Italie de sub autoritatea imperială, iar sinodul convocat la 1 noiembrie 731 de papa Grigorie al III-lea (731-741) hotărâ: „*Dacă cineva, disprețuind pe aceia care țin cu sfințenie la tradiția veche apostolică a Bisericii, se erijează ca devastator, distrugător și profanator al sfințelor icoane îndeosebi al icoanelor Dumnezeului și Domnului nostru Iisus Hristos și ale Preacuratei și Preabinecuvântatei Maicii Sale, ale pururea Fecioarei Maria, ale Sfinților Apostoli și ale tuturor sfinților, să fie oprit de la Trupul și Sângele Domnului nostru Iisus Hristos și scos de la unitatea armonioasă a Bisericii întregi*”. (L. Duchesne, *Liber Pontificalis I*, Paris, 1886, reed. Bd. XIII, Paris, 1981, p. 415 ș.u.). Ruperea relațiilor dintre Roma și Constantinopol a fost determinată și de acțiunea în forță a împăratului, prin care legații papali din capitală au fost întemnițați, s-a încercat arestarea papei Grigorie al II-lea și în fine s-a scos de sub jurisdicția Romei și s-au trecut în jurisdicția Constantinopolului provinciile Sicilia, Calabria și Illyricul (vechiul și noul Epir, Illyricul, Macedonia, Tesalia, Ahaia, Dacia Ripensis și Mediterranea, Moesia, Dardania și Prevalis cu metropola Scobra).

Criza iconoclastă nu s-a generalizat însă în timpul împăratului Leon al III-lea și nu se poate vorbi de o distrugere sistematică a icoanelor așa cum a fost dispusă în timpul patriarhului Niceta în anul 768. Multe biserici și palatul patriarhal din Constantinopol și-au păstrat frescele și mozaicurile, este drept mai mult cu rol decorativ decât liturgic, până la moartea împăratului, 18 iunie 741.

Noul împărat, Constantin al V-lea (741-775) a continuat politica iconoclastă și s-a străduit să dea acesteia o mai mare amploare printr-o decizie sinodală. Sinodul a fost pregătit de împărat și de adepții iconoclastului cu minuțiozitate. Împăratul însuși a compus mai multe tratate din care ni

s-au păstrat fragmentar doar două. Aceste tratate urmăreau pe de o parte instruirea clerului și credincioșilor în direcția iconoclastă, iar pe de altă parte, prin dispute publice, depistarea episcopilor iconoduli, care erau apoi înlocuiți samavolnic cu episcopi iconoclaști. În felul acesta s-a asigurat prezența a 338 de episcopi la sinodul iconoclast de la Hieria, care s-a desfășurat între 10 februarie și 8 august 754.

De asemenea, circulau în acea vreme mai multe scrieri cu conținut iconoclast puse sub autoritatea Sfântului Epifanie de Salamina în Cipru. Este vorba de: *Epistola dogmatică*, din care s-a păstrat numai o frază și care este identică cu anameta a 2-a a sinodului iconoclast din anul 754; *Tratat contra icoanelor* în care icoanele sunt considerate falsificări ale adevărului, căci cum pot fi zugrăviți sfinții, care sunt asemenea lui Hristos și strălucesc în slava cerească, „ca niște morți în materii simple, moarte și fără glas?”. Justificarea zugrăvirii icoanei lui Hristos pe dogma întrupării este de asemenea respinsă, afirmându-se că Hristos nu s-a întrupat pentru ca noi să-l zugrăvim în icoană, căci el este ființa proprie a Tatălui și a interzis ca și în Vechiul Testament cultul idolatrie; *Scrisoarea către împăratul Teodosie I* în care autorul arată că se adresează unei instanțe superioare pentru că concelebranții săi nu i-au dat nici o atenție în legătură cu respingerea icoanelor și crede că împăratul, care a luptat vehement împotriva idolatriei, va curăți Biserica de idolatria la care s-au întors unii creștini cinstind icoanele. De remarcat este faptul că din această scriere aflăm despre tipuri de icoane ale sfinților iar soluțiile propuse de el pentru înlăturarea icoanelor (perdelele pictate folosite pentru înmormântarea săracilor, frescele vărute, mozaicurile interzise pe viitor) au fost aplicate de iconoclaști după sinodul de la Hieria.

Deși se știe că Sfântul Epifanie nu a fost un adept al icoanelor, cum reiese din *Testamentul* său, aceste scrieri nu-i aparțin, ci sunt o compilație mai târzie și au fost folosite de iconoclaști ca atare.

Sinodul iconoclast de la Hieria din anul 754 și-a arogat pretenția de sinod ecumenic deși nu a îndeplinit toate condițiile stabilite în acest sens de „sinopsele sinodale” din secolele V-VIII. El a fost convocat de împărat, a luat o decizie dogmatică și a întrunit un mare număr de episcopi din întreg Imperiul bizantin, dar a făcut abstracție de un criteriu fundamental care asigura ecumenicitatea unui sinod – acordul pentarhiei. Fără acordul

întăistătorilor Bisericii din Roma, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, care reprezentau episcopatul și credințioșii din afara granițelor imperiului, un sinod nu putea fi ecumenic. Aceasta cu atât mai mult cu cât se știe că cele patru Biserici au anatematizat acea „adunare episcopală și pe cei care urmează hotărârilor ei”.

La Hieria s-au pus în discuție mai multe aspecte legate de cultul icoanelor. Deși s-a accentuat în continuare acuzația de idolatrie (cinstirea creaturii în locul Creatorului), sinodalii și-au formulat învățătura lor iconoclastă prevalându-se de dogma hristologică. Preluând concepția împăratului Constantin al V-lea despre *identitatea de ființă dintre icoană și prototipul ei*, sinodalii de la Hieria au acreditat învățătura despre *Sfânta Euharistie ca singura icoană adevărată a lui Hristos*. Deși nu au folosit termenul *ἰκοονόσις*, ei au înțeles relația icoană-prototip ca identitate de ființă.

Așa stând lucrurile, este ușor de înțeles argumentarea iconoclastă împotriva cinstirii icoanelor în sens necalcedonian și maniheic.

Sinodul de la Hieria se folosește de dogmele ortodoxe fixate la cele șase sinoade ecumenice pentru a-și justifica învățătura proprie și a o prezenta ca „ortodoxă”. El nu mai folosește ca argument principal acuzația împăratului Leon al III-lea conform căreia cinstirea icoanelor ar fi idolatrie, ci preia teoria dezvoltată de împăratul Constantin al V-lea, după care cinstirea icoanelor contrazice dogma hristologică. Astfel, iconodulii sunt acuzați că zugrăvind icoana Mântuitorului fie că reprezintă Dumnezeirea necircumscrișă a lui Hristos prin circumscriere în trupul creat, ceea ce este greșeala „circumscrierii”, fie că amestecă acea neamestecată unire, mărturisită de sinodul de la Calcedon, pentru că ei cred că pot zugrăvi împreună cu natura umană și ceva din natura divină. Astfel se cade în greșeala amestecării și se aduce Dumnezeirii îndoită blasfemie, prin circumscriere și prin amestecare asemenea creziilor lui Arie, Dioscur, și Eutihie.

Dacă însă iconodulii spun că zugrăvesc numai icoana trupului pe care l-am văzut, l-am pipăit și cu care am conviețuit, argumentau mai departe iconoclaștii, ei cad în greșeala despărțirii. Pentru că ei separă trupul de Dumnezeire și îi dau un ipostas propriu, pe care intenționează să-l picteze, introduc în Sfânta Treime o a patra persoană și zugrăvesc ceea ce a fost adoptat de Dumnezeire ca ceva neîndumnezeit. Prin urmare cei care cred că pot zugrăvi icoana lui Hristos comit o dublă greșală: fie că zugrăvesc

Dumnezeirea și o amestecă cu trupul (erezia monofizită), fie că zugrăvesc trupul lui Hristos neîndumnezeit și despărțit în mod singular ca ipostas de sine stătător. Ei se identifică astfel cu nestorienii.

Iconoclaștii însă au exclus termenul (neschimbat) când au explicat unirea ipostatică. Prin urmare ei au înțeles și explicat dogma întrupării lui Hristos în manieră monofizită, unirea ipostatică făcându-se prin schimbabilitate firilor.

Astfel stând lucrurile, sinodalii de la Hieria nu puteau accepta zugrăvirea icoanei lui Hristos datorită Întrupării Sale și hotărârau: „Dacă cutează cineva să zugrăvească în culori sub forma chipului omenesc ființa necircumscrișă sau persoana Logosului divin, pentru că S-a întrupat și dacă nu recunoaște mai vârtos pe Dumnezeu, care nici după întrupare nu poate fi circumscriș, să fie anatema” (*Mansi*, 13, 337 C).

O altă problemă abordată la Hieria era legată de consacrarea icoanelor. Nu știm la ce se referea sinodul, pentru că în acea perioadă nu exista ritualul sfințirii icoanelor. Iconodulii învățau că numele scris pe ea este cel care deosebește icoana adevăratului Dumnezeu de chipurile zeilor inexistenți. Ambele sunt făcute din același material, însă numele asigură pe credințioși că prin icoană privesc în realitate chipul persoanei zugrăvite, căci ea este identică după nume cu prototipul. Și idolii poartă un nume, dar acesta este fals după cum fals și inexistent este și cel reprezentat. Scrierea numelui sfințește așadar icoanele, ca icoane ale lui Hristos, ale Maicii Domnului sau ale Sfinților.

Decizia finală a sinodului de la Hieria a fost formulată astfel: „Bazându-ne pe Sfintele Scripturi date de Dumnezeu și ancorați de stânca închinării lui Dumnezeu în Duh și adevăr, noi toți care purtăm demnitatea preoțească și ne-am adunat în numele Sfintei și de Viață Făcătoarei Treimi, hotărâam unanim că orice icoană, fie că este făcută din orice material, fie că este pictată, trebuie să fie de acum înainte îndepărtată din bisericile creștine ca ceva străin și detestabil și că nimeni să nu cuteze pe viitor să mai practice meșteșugul păgân al zugrăvirii de icoane. Cine mai îndrăznește să zugrăvească icoane sau să le cinstească sau să le așeze în biserici sau să le păstreze în casele lor, de este episcop, preot sau diacon trebuie să fie depus, iar de este laic sau călugăr să fie anatematizat și făcut răspunzător de legile imperiale, ca dușman al poruncilor lui Dumnezeu și al dogmelor lăsate de Sfinții Părinți”. Vasele și veșmintele liturgice nu

La 24 septembrie 787, în prezența reprezentanților curții imperiale, a legaților papei și ai patriarhilor de Alexandria, Antiohia și Ierusalim, a 330 de episcopi sau reprezentanți ai acestora și a unui impresionant număr de arhimandriți, egumeni și călugări, patriarhul Tarasie, preluând președinția, deschidea lucrările celui de-al VII-lea sinod ecumenic în biserica Sfânta Sophia din Niceea.

Primele trei ședințe (24, 26 și 28 septembrie) au fost rezervate reprimirii episcopilor iconoclaști în comuniunea Bisericii, menținerea scaunelor episcopale și recunoașterea hirotoniilor lor, citirii în fața sinodului a scrisorilor papei Adrian I către împărat și către patriarhul Tarasie (papa cerea condamnarea iconoclasmului și reabilitarea cultului icoanelor cât și refacerea legăturilor economice și diplomatice dintre Roma și Constantinopol) și a scrisorilor trimise de patriarhii răsăriteni. Prin aceasta s-a realizat înțelegerea dintre episcopii participanți, element fundamental pentru buna desfășurare și reușită a sinodului, și s-a evidențiat acordul pentarficii pentru restabilirea cultului icoanelor. Astfel, se putea trece la expunerea citatelor biblice și patristice în favoarea cultului icoanelor și la formularea primei mărturisiri de credință a sinodului referitoare la cinstirea icoanelor semnată de 465 de participanți, printre care și unii preoți și monahi fără drept de vot.

Deși unii istorici sunt de părere că Sinodul al VII-lea ecumenic s-ar fi putut încheia după această ședință, considerând că a fost restabilită comuniunea de credință și în cadrul episcopatului bizantin și între Constantinopol și celelalte scaune patriarhale, și că prin condamnarea iconoclasmului și formularea unei învățături de credință a fost reabilitat cultul icoanelor, aprecierea nu poate fi acceptată deoarece valoarea teologică a Sinodului al VII-lea ecumenic în condamnarea iconoclasmului o constituie ședința a VI-a, în care a fost combătută punct cu punct definiția dogmatică a sinodului de la Hieria din 754 și ședința a VII-a, în care s-a formulat și adoptat hotărârea dogmatică finală referitoare la cinstirea icoanelor.

Combaterea teologiei iconoclaste s-a derulat sub forma unui dialog la care episcopul Grigorie de Neocezarcea, prezent la Hieria, citea câte un paragraf care era apoi combătut de formularea ortodoxă, mult mai vastă, al cărei autor este după toate probabilitățile patriarhul Tarasie.

La 3 octombrie 787, în prezența a 343 de episcopi și a multor preoți și călugări, episcopul Teodor de Tauriana în Bruttium a dat citire definiției dogmatice a Sinodului al VII-lea ecumenic.

După ce a fost rostit simbolul de credință niceo-constantinopolitan, au fost citite definițiile dogmatice ale celor șase sinoade ecumenice și au fost anatematizați toți ereticii, s-a declarat: „*Noi păstrăm toate predaniile, scrise sau orale, printre care și cea referitoare la sfintele icoane care stă în armonie cu vestirea Evangheliei, căci Logosul divin s-a întrupat în realitate și nu în aparență. Urmând calea împărătească, învățăturilor inspirate de Dumnezeu ale Sfinților Părinților noștri și predaniei Bisericii universale, în care sălășluiește Sfântul Duh, mărturisim, cu toată convingerea și claritatea că, precum semnul sfintei și de viață făcătoarei Cruci, tot așa și sfintele icoane demne de cinstire, să fie pictate sau lucrate în mozaic sau din alt material și să fie așezate în sfintele biserici ale lui Dumnezeu, pe sfintele vase și veșminte, ca fresce sau icoane portabile, în case sau la răspântii, fie că este icoana dumnezeiescului nostru Stăpân și Mântuitor Iisus Hristos, fie că sunt icoanele neprihănitei Stăpânei noastre, Sfintei Maicii Sale, ale sfinților îngeri, ale tuturor sfinților și dreptilor (...) căci, cu cât sunt mai des contemplate aceste reprezentări biblice, cu atât mai mult este îndreptat credinciosul să-și amintească de prototip, să-i urmeze exemplul, să-i aducă cucernică venerare prin manifestări pioase, fără a fi aceasta înțeleasă ca adorare, care se cuvine numai lui Dumnezeu, ci ca acea venerare adusă semnelui sfintei și de viață făcătoarei Cruci, Sfintei Evanghelii și altor sfinte obiecte, adică prin tămădire și aprindere de lumânări și candelile, cum ne învață vechea Tradiție, căci cineștea adusă icoanei se ridică la cel reprezentat în icoană. Cine cinstește icoana, cinstește persoana zugrăvită pe ea”.* (Mansi, 13, 377 DE).

În final sunt anatematizați toți cei care ar îndrăzni să distrugă vasele și obiectele liturgice sau sfintele icoane, sfânta Cruce și sfânta Evanghelie, pentru simplul motiv că ar avea pe ele icoane, sau ar da mânăstirilor o întrebuintare profană. Au fost anatematizați toți ereticii, inclusiv iconoclaștii, și au fost reabilitați Sfinții Gherman, patriarhul Constantinopolului, Ioan Damaschinul și Gheorghe din Cestre. Deciziile au fost semnate de 302 episcopi și se crede că autorul lor este tot patriarhul Tarasie.

Actele sinodului conțin încă trei scrisori, despre care se poate afirma cu certitudine că au fost citite în fața episcopilor în ședința a VII-a. Prin ele, destinatarii erau informați asupra deciziilor Sinodului al VII-lea ecumenic.

Ultima ședință, a VIII-a (28 octombrie), în care au fost adoptate în mod oficial definiția dogmatică și cele 22 de canoane, s-a desfășurat în

palatul Magnaura din Constantinopol, în prezența împăraților Constantin și Irina, care au și prezidat-o. Cele 22 de canoane au avut menirea de a re-șeza ordinea și disciplina în Biserică, deoarece în timpul crizei iconoclaste s-au înregistrat nenumărate abuzuri, mai ales în ceea ce privește alegerea episcopilor, ascultarea clerului și viața monahală. Prin unele din ele se căuta înlăturarea oricăror abuzuri privind cinstirea icoanelor, a moaștelor sau a sfinților. Se pare că ele sunt tot un rezultat al strădaniei patriarhului Tarasie, care a urmărit elaborarea lor de către comisia desemnată de sinod, dorind ca întreaga acțiune de combatere a iconoclastului și de restabilire a cultului icoanelor să fie încununată cu succes.

Deoarece cultul icoanelor a fost restabilit la Niceea pe baza teologiei hristologice calcedoniene, iar sinodalii au demonstrat că iconoclastii, prin respingerea icoanelor răstălmăcesc hristologia calcedoniană și trădează tendințe maniheice monofizite, se poate spune că Sinodul al VII-lea ecumenic, prin definiția dogmatică formulată și aprobată, a dezvăluit și combătut ultimele încercări de infiltrare în Biserică a tendințelor necalcedoniene. Icoana devine astfel un garant al înțelegerii și mărturisirii corecte a unirii ipostatice în Iisus Hristos.

După sinodul de la Niceea, icoanele nu constituie numai o tradiție veche și statică a Bisericii, ci ele își primesc acum adevăratul sens. Ele sunt o mărturie a Întrupării lui Hristos. Din aceasta rezultă și menirea lor, adică aducerea aminte de economia mântuirii noastre și întărirea credinței.

4. Iconoclastul bizantin în secolul al IX-lea

Cu toate că Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea și-a atins scopul propus, nu a putut încheia definitiv criza iconoclastă. Ea a cunoscut o nouă răbufnire între anii 815-842. Fără îndoială că o contribuție importantă la revenirea iconoclastului a avut-o atât poziția Bisericilor din Apus față de hotărârile sinodului cât și criza politică și bisericească cu care se confruntau Imperiul bizantin și mai ales populația Constantinopolului la începutul secolului al IX-lea.

Întrucât scaunului papal nu i s-au restituit teritoriile transferate de împăratul Leon al III-lea în jurisdicția Patriarhiei Constantinopolului, papa Adrian I și-a îndreptat tot mai mult atenția spre regatul franc. Regele Carol cel Mare informat asupra hotărârilor Sinodului al VII-lea ecumenic și primind o traducere defectuoasă a actelor lui (termenii

adorare și venerare erau traduși cu același cuvânt – *adoratio*, ceea ce făcea să se înțeleagă că sinodalii n-au făcut nici o distincție între adorarea lui Dumnezeu și venerarea icoanelor), a cerut teologilor franci să facă o analiză judicioasă asupra problematicei icoanelor. Astfel sinodul de la Niceea a fost aspru criticat în lucrarea intitulată *Capitulare de imaginibus* sau *Libri Carolini*.

Pe baza celor prezentate de Libri Carolini, sinodul de la Frankfurt, din luna iunie 794, chiar în prezența legaților papali, a respins atât sinodul iconoclast de la Hieria din anul 754 cât și Sinodul al VII-lea ecumenic pentru că a hotărât că icoanelor li se cuvine adorare ca lui Dumnezeu.

Înștiințat despre cele stabilite la Frankfurt, papa Adrian I a trimis o scrisoare regelui Carol în care apăra Sinodul al VII-lea ecumenic și respingea argumentele teologilor franci. El preciză că nu a recunoscut încă oficial hotărârile sinodului de la Niceea deoarece împărăteasa Irina nu a rezolvat problema Illyricului. La 25 septembrie 795 a murit papa Adrian I, iar papa Leon al III-lea (795-816) l-a încoronat după ceremonialul bizantin pe regele Carol cel Mare ca împărat al Imperiului romano-german la 25 decembrie 800. Acest lucru a arătat că Scaunul papal a părăsit pe suveranul bizantin și și-a îndreptat atenția asupra unui alt împărat creștin, moștenitor al vechiului Imperiu roman.

Începutul domniei împăratului Leon al V-lea Armeanul (813-820) a însemnat și schimbarea politicii religioase imperiale, din nou în favoarea iconoclastului, chiar dacă el depuse jurământ în fața patriarhului că va respecta hotărârile Sinodului al VII-lea ecumenic. Împăratul, originar din Armenia și educat în spirit iconoclast, a considerat că eșecurile politice, militare și economice ale predecesorilor săi s-au datorat politicii lor iconoclaste. De aceea a urmat politica religioasă a împăraților isaurieni.

Tratatul de pace încheiat cu hanul bulgar Omurtag (814-831) a asigurat liniștea bizantinilor pentru treizeci de ani. De asemenea, din partea arabilor nu se întrevădea vreun pericol. Astfel împăratul Leon al V-lea se putea implica fără teamă în politica internă și problematica icoanelor.

El a cerut unei comisii să întocmească un florilegium patristic împotriva cultului icoanelor. Patriarhul Nichifor, prezent la această discuție, a condamnat manevrele iconoclaste, ceea ce l-a determinat pe împărat să suspende conferința. În plus a ordonat înlăturarea icoanei Mântuitorului așezată de împărăteasa Irina deasupra porții Chalkae.

Patriarhul Nichifor a scris cele două tratate *Antirrhesis* împotriva iconoclaștilor și a condus procesiunea cu icoane din 25 decembrie 814. Pentru toate acestea, împăratul a dispus înlocuirea și exilul lui în primăvara anului 815. În locul lui a fost așezat patriarh Teodot Melisinos Casitera (815-821).

Cu toată opoziția iconodulă a călugărilor și populației capitalei, patriarhul a convocat sinodul iconoclast în catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol în anul 815. Actele sinodului, care au fost reconstituite parțial din lucrările polemice ale patriarhului Nichifor, dezvăluie o listă de citate patristice și definiția dogmatică sinodală care condamnă cultul icoanelor. Au fost respinse hotărârile Sinodului al VII-lea ecumenic și reconfirmate hotărârile sinodului iconoclast de la Hieria. Icoanele trebuiau arse sau în alt mod distruse.

Îndată ce hotărârile sinodului au fost întărite cu putere de lege, au urmat represaliile împotriva iconodulilor. Au fost adunate și arse icoanele, au fost golite de sfinte moaște altare și biserici, au fost distruse vasele liturgice împodobite cu icoane, au fost aruncate chiar sfintele cruci care aveau icoana răstignirii lui Hristos, iar apărătorii icoanelor au fost maltratați, întemnițați, exilați sau chiar omorâți. Fostul patriarh Nichifor și Sfântul Teodor, staretul mănăstirii Studion împreună cu alți episcopii au fost exilați.

Deși împăratul căuta să obțină aprobarea Bisericii Romei pentru iconoclasim, papa Pascal al II-lea (817-824) s-a opus cu vehemență, apărând Sinodul al VII-lea ecumenic și arătând că cinstirea icoanelor este fundamentată pe întruparea lui Hristos, consecință a unirii ipostatice a celor două firi într-o singură persoană. De asemenea, iconoclasimul bizantin a fost condamnat de patriarhiile orientale prin sinodul de la Ierusalim din anul 836.

Cei mai reprezentativi apărători și teologi ai icoanelor în secolul al IX-lea au fost patriarhul Nichifor I al Constantinopolului și Sfântul Teodor Studitul. Ca toți apărătorii cultului icoanelor, ei au demonstrat că icoana este expresia realității Întrupării lui Hristos, și cinstirea ei este fundamentată pe învățătura hristologică a Bisericii.

Cu toate acestea, iconoclasimul a mai continuat un timp. Împăratul Leon al V-lea a fost asasinat în noaptea de 24-25 decembrie 820 iar în ziua de 25 decembrie a fost încoronat de patriarhul Teodot împăratul Mihail al II-lea Rhașgabe (820-829), asigurând dinastiei amoreilor o domnie de 42 de ani pe tronul bizantin.

Neimplicându-se în problemele religioase, împăratul Mihail al II-lea a facilitat slăbirea persecuției iconoclaste. Întrucât între timp și episcopatul franc s-a pronunțat în sinodul de la Paris, din 1 noiembrie 825, pentru pictarea icoanelor dar nu pentru venerarea lor, împăratul Mihail al II-lea, constrâns probabil de pericolul arab, a dus o politică neutrală, nici aprobând pe iconoduli, dar nici promovând iconoclasimul. El a murit în anul 829, fiind urmat la tron de fiul său Teofil.

Împăratul Teofil (829-842), un om învățat și admirator al culturii arabe, nu deschidea perspectiva revenirii oficiale la cultul icoanelor. În plus, el fusese educat în spirit iconoclast de Ioan Grămăticul, ales patriarh al Constantinopolului în anul 837. Icoanele, care în timpul împăratului Mihail al II-lea au fost încet-încet reasezate în unele biserici și chiar în palatul imperial din dispoziția împărătesei Teodora, au fost iarăși aruncate și înlocuite cu tablouri reprezentând animale și păsări.

Iconoclasimul revigorat de împăratul Teofil a fost condamnat oficial de patriarhii Hristodul al Alexandriei, Iov al Antiohiei și Vasile al Ierusalimului în sinodul ținut la Ierusalim în anul 836. Împăratul nu s-a lăsat convins de aceasta și și-a menținut atitudinea iconoclastă fiind la un pas de a-și condamna la moarte propria soție și interzicând fiicelor sale s-o mai viziteze pe mătușa lor, Teoctista, care le educa în spirit iconodul. Pe patul de moarte a cerut colaboratorilor lui să recunoască domnia fiului lui minor, Mihail, sub regența mamei sale, împărăteasa Teodora. Împăratul Teofil a murit la 22 ianuarie 842 înmormântând odată cu el și iconoclasimul.

Împărăteasa Teodora, îngrijorată că soțul ei a murit sub anatema iconodulilor, a hotărât convocarea unui sinod care să restabilească cultul icoanelor. A ordonat chemarea din exil a iconodulilor iar scaunul patriarhal din Constantinopol l-a încreștinat lui Metodie, persecutat de împăratul Mihail al II-lea.

Patriarhul Metodie (843-847) a fost un om al păcii și al reconcilierii. În fața sinodului convocat în Constantinopol, care a anatematizat pe iconoclaști, la rugămintea împărătesei, el a mărturisit că împăratul Teofil nu a fost iconoclast convins, și că tainic a crezut în cultul icoanelor iar împărăteasa a depus mărturie că pe patul de moarte a cerut să i se aducă icoane pe care le-a cinstit cu evlavie. Cei prezenți au fost de acord ca împăratul să fie dezlegat de anatemă și să se facă rugăciuni pentru odihna sufletului lui.

Sinodul de la Constantinopol din 11 martie 843 a condamnat cele două sinoade iconoclaste, Hieria (754) și Constantinopol (815), și a confirmat hotărârile celor șapte sinoade ecumenice, aprobând cultul icoanelor și anatematizând pe iconoclaști. Episcopii care n-au respectat aceste hotărâri au fost înlăturați și înlocuiți cu iconodulii care au pățimit în timpul persecuției iconoclaste.

Restaurarea cultului icoanelor s-a făcut în cadrul unei Liturghii festive oficiată la 11 mai 843 în catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol.

Întrucât sinodul de la Constantinopol s-a ținut în ajunul primei duminici a Postului Mare, iar restabilirea cultului icoanelor a fost considerată o nouă victorie a Ortodoxiei asupra ereziilor, s-a stabilit ca în fiecare an această duminică, numită *Duminica Ortodoxiei*, să comemoreze biruința Bisericii asupra tuturor ereziilor. Documentul numit *Synodicon*, alcătuit probabil de patriarhul Metodie al Constantinopolului, mărturisind învățătura ortodoxă a Bisericii, condamnă toate ereziile și pe toți ereticii începând cu Simon Magul și sfârșind cu iconoclaștii. *Synodicon*-ul, introdus în celebrarea liturgică a „Praznicului Ortodoxiei”, proclamă triumful asupra iconoclastismului ca pe un triumf al adevăratei credințe asupra tuturor ereziilor, cuprinzând și o comemorare solemnă a tuturor celor care au contribuit la această biruință și o condamnare a tuturor adversarilor Ortodoxiei.

Bibliografie:

Sfântul Ioan Damaschin, *Cultul sfințelor icoane (Cele trei tratate contra iconoclaștilor)*, trad. D. Fecioru, București, 1937, reed. București, 1998; Sfântul Teodor Studitul, *Iisus Hristos, prototip al icoanei Sale. Tratatule contra iconomahilor*, trad. Ioan I. Ică jr., cu studiul introductiv „Iconologia bizantină între politică imperială și sfințenie monahală”, p. 5-72, Alba Iulia, 1994; I.P. Alexander, *The Patriarch Nicephorus of Constantinople. Ecclesiastical Policy and Image Worship in the Byzantine Empire*, Oxford, 1958; F. Boespflug, N. Lossky (ed), *Nicée II. 787-1987. Douze siècles d'images religieuses*, Paris, 1987; N. Chifăr, *Das VII. Ökumenische Konzil von Nikaia. Das letzte Konzil der ungeteilten Kirche*, lb. germană, Erlangen, 1993; G. Dumeige, *Nikāa II*, Mainz, 1985; P. Evdokimov, *Arta icoanei, o teologie a frumuseții*, trad. G. Moga, București, 1992; St. Gero, *Byzantine Iconoclast during the Reign of Leo III*, Louvain, 1973; Idem, *Byzantine Iconoclast during the Reign of Constantine V*, Louvain, 1977; A. Grabar, *Iconoclasmul bizantin*, trad. de D. Barbu, București, 1991; H.G. Thümmel, *Bilderlehre und Bilderstreit*, Würzburg, 1991; Idem, *Die Konzilien zur Bilderfrage im 8. und 9. Jahrhundert*, *Das 7. Ökumenische Konzil in Nikaia*, Paderborn/München/Wien/Zürich, 2005; F. Winkelmann, *Die Patriarchen der ikonoklastischen Zeit. Germanos I.- Methodios I. (715-847)*,

Frankfurt am Main, 1999; „*Ortodoxia*”, nr. 4/1987, număr special dedicat aniversării a 1200 de ani de la Sinodul al VII-lea ecumenic; V. Munteanu, *Iconoclasmul bizantin (sec. VIII-IX) în lumina noulor cercetări*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 8-10/1984, p. 684-689; E. Băbuș, *Sinodul al VII-lea Ecumenic-1200 de ani*, în: „Glasul Bisericii”, nr. 6/1987, p. 86-94; A. Jivi, *Sinodul al VII-lea Ecumenic*, în: „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 5/1987, p. 102-111; E. Popescu, *Aniversarea a 1200 de ani de la Sinodul al VII-lea Ecumenic*, în: „Studii Teologice”, nr. 6/1987, p. 8-21; Idem, *A fost reprezentat teritoriul românesc la Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea (787) de către episcopul Rusov?*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1993, p. 122-124; N. Chifăr, *Sinodul al VII-lea Ecumenic, moment marcant al încheierii disputelor hristologice*, în: „Altarul Banatului”, nr. 7-9/2000, p. 12-22; M. Quenot, *Icoana, fereastră spre absolut*, trad. V. Răducă, București, 1999; Idem, *Înviere și icoană*, trad. V. Răducă, București, 1999; I. Rămureanu, *Cinstirea sfințelor icoane în primele trei secole*, în: „Studii Teologice”, nr. 9-10/1871, p. 621-671; Ch. v. Schönborn, *Icoana lui Hristos*, trad. V. Răducă, București, 1996; P. Semen / N. Chifăr, *Icoana, teologie în imagini*, Iași, 1999 (cu bogată bibliografie); D. Stăniloae, *Iisus Hristos, ca prototip al icoanei sale*, în: „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 3-4/1958, p. 244-272; Idem, *Hristologie și iconologie în disputa din secolele VIII-IX*, în: „Studii Teologice”, nr. 1-4/1979, p. 12-53; G. Sima, *Temeluri doctrinare ale cinstirii sfințelor icoane după Sfântul Ioan Damaschinul*, în: „Ortodoxia”, nr. 3/1989, p. 117-140; D. Fecioru, *Teologia icoanelor la Sfântul Ioan Damaschin*, în: „Ortodoxia”, nr. 1/1982, p. 28-40; V. Ioniță, *Sfântul Ioan Damaschin, apărător al sfințelor icoane*, în: „Studii Teologice”, nr. 7-10/1980, p. 581-589; N. Runcan, *Personalități bisericești ortodoxe în mișcarea pentru apărarea icoanelor din preajma și după Sinodul al VII-lea Ecumenic*, în: „Studii Teologice”, nr. 3/1990, p. 61-79; C. Voicu, *Sfântul Ioan Damaschin apărător al Sfințelor icoane*, în: „Revista Teologică”, nr. 3-4/1996, p. 412-424; N. Chifăr, *Iconologia Sfântului Ioan Damaschinul în contextul disputelor iconoclaste din secolul al VIII-lea*, în: „Teologie și Viață”, nr. 1-6 / 2000, p. 113-126; Idem, *Relațiile politico-religioase dintre Roma și Constantinopol la începutul secolului al VIII-lea*, în vol. „Studii istorice”, Sibiu, 2005, p. 155-166; D. Bălțat, *Cinstirea sfințelor icoane în scrierile Sfântului Gherman I Patriarhul Constantinopolului*, în: „Mitropolia Ardealului”, nr. 3/1989, p. 21-34; N. Chifăr, *Poate fi considerat Sfântul Epifanie al Salaminei un promotor al iconoclastismului?*, în: „Teologie și Viață”, nr. 1-6/2000, p. 144-158; Idem, *Teologia iconoclastă a împăratului Constantin al V-lea și Sinodul de la Hieria (754)*, în vol. „Studia historica et theologica. Omagiu profesorului Emilian Popescu”, Iași, 2003, p. 289-299; N. Streza, *Aspectul dogmatic al cultului icoanei la Sfântul Teodor Studitul*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1977, p. 298-306. L. Uspensky, *Teologia icoanei în Biserica Ortodoxă*, trad. T. Baconsky, București, 1994; S. Bulgakov, *Icoana și cinstirea sfințelor icoane*, trad. P. Lecca, București, 2000.

VII.9. Alte erezii și schisme

În afară de marile erezii trinitare și hristologice condamnate la cele șapte sinoade ecumenice, Biserica s-a confruntat cu unele erezii și schisme de mai mică amploare pe care le-a respins și condamnat fie prin sinoade locale, fie prin lucrările teologice ale Sfinților Părinți.

Donatismul. Această erezie, care s-a manifestat în Africa în secolele IV-V era rezultatul rigorismului creștin a concepției lui Tertulian și a Sfântului Ciprian al Cartaginei referitoare la valabilitatea Tainelor săvârșite de un cleric decăzut. În timpul persecuției împăratului Dioclețian (284-305), episcopul Mensuriu al Cartaginei a condamnat entuziasmul exagerat al unor creștini care căutau cu orice preț să devină martiri. În această acțiune era antrenat și arhidiaconul Cecilian, care, după moarte lui Mensuriu (311), a fost ales episcop al Cartaginei. Împotriva lui s-au ridicat rigorisții, care l-au delegat pe episcopul Donat de Casae Nigrae în Numidia să medieze conflictul de la Cartagina. Influențat de aristocrata Lucilla și de preoții Botrus și Caelestius, episcopul Donat a așezat în locul episcopului Cecilian pe lectorul Moiorin. Sinodul episcopilor numidieni ținut la Cartagina în anul 312 sub conducerea episcopului Secundus de Tîgisis a validat alegerea lui Moiorin, calificând numirea lui Cecilian necanonică, deoarece episcopul Felix de Aptunga, care l-a hirotonit episcop, ar fi fost un trădător pentru că a predat autorităților păgâne cărțile sfinte. Astfel, Biserica Africii s-a scindat iar cei doi episcopi se acuzau reciproc. Aproape tot episcopatul apusean în frunte cu Miltiade al Romei (311-314) îl recunoștea pe Cecilian ca episcop canonic.

Întrucât donatiștii s-au adresat împăratului Constantin cel Mare, acesta l-a delegat pe episcopul Romei ca să examineze cazul împreună cu episcopii Maternus de Colonia, Reticus de Autun și Marianus de Arelate. În luna octombrie 313 a fost convocat un sinod la Roma unde cei 18 episcopi participanți au recunoscut canonicitatea alegerii episcopului Cecilian. Nemulțumiți de acest rezultat, donatiștii s-au adresat din nou împăratului. De data aceasta, el l-a însărcinat pe proconsulul Aelian să ancheteze cazul episcopului Felix. Rezultatele anchetei au fost în favoarea lui, demascând netemeinicia acuzelor aduse. De asemenea sinodul de la Arelate din anul 314, la care au participat episcopi din Italia, Spania, Galia, Britania și Africa, s-a pronunțat tot în favoarea lui Cecilian.

Întrucât donatiștii au apelat pentru a treia oară la împărat, au fost convocate grupurile aflate în conflict la o conferință teologică la Mediolanum în anul 316. În urma discuțiilor și pe baza rapoartelor făcute de episcopii Economiu și Olimpiu, împăratul s-a pronunțat în favoarea episcopilor Cecilian și Felix. Pentru a destrăma rezistența donatistă, el a dispus restituirea bisericilor ocupate de donatiști comunităților ortodoxe. Uneori a fost nevoie de acțiuni în forță întrucât donatiștii, care deși ceruseră ajutorul împăratului, se opuneau pe față autorității de stat reproșând împăratului că se amestecă în problemele bisericești.

Ca urmare a acestor măsuri, donatiștii au declarat toată Biserica decăzută, formând o Biserică separată „a celor curați”, singura care săvârșea botez valabil. Deoarece împăratul a dat în anul 321 deplină libertate de cult donatiștilor și a anulat sentințele de exil, iar Biserica lor a fost condusă de personalități ca Donat cel Mare, Parmenian și Primian, majoritatea episcopatului african a aderat la această erezie. Astfel, la sinodul de la Cartagina din anul 330 participau 270 de episcopi donatiști.

Încercarea împăratului Constans (337-350) de a spulbera prin forță mișcarea donatistă în anul 343 a declanșat o revoltă generală atât împotriva Bisericii cât și a statului. Grupuri înarmate de donatiști și țărani, instigate de episcopul Donat de Bagaie, cutreierau satele și orașele incendiind case și biserici sub lozincă „Deo laudes”.

O nouă revigorare a donatismului s-a datorat edictului religios dat de împăratul Iulian (361-363) în anul 362. La sinodul de la Bagaie, din anul 394, participau 310 episcopi donatiști. Totuși scindarea donatiștilor în intransigenți și moderați a dus la slăbirea sectei. Datorită certurilor dintre cele două grupări donatiste dar și a tulburărilor produse de ei în Biserică, împăratul Honoriu (395-423) a convocat pe ortodocși și donatiști la o dispută teologică la Cartagina în anul 411. Mentorii celor două grupări erau Fericitul Augustin și Petilian. Chiar dacă s-au dovedit zadarnice încercările Fericitului Augustin de a-i convinge pe donatiști că valabilitatea Tainelor nu depinde de vrednicia săvârșitorului, ci de harul lui Dumnezeu și că Biserica nu încetează să fie sfântă chiar dacă are și unii membrii păcătoși, disputa s-a terminat cu respingerea donatismului. Autoritățile de stat au luat măsuri drastice împotriva lor amenințându-i cu moartea și cu pierderea drepturilor cetățenești. Mișcarea donatistă s-a desființat odată cu invazia vandalilor în nordul Africii.

Priscilianismul. Biserica spaniolă s-a confruntat la sfârșitul secolului al IV-lea cu erezia priscilianistă care era o nouă formă de manifestare a gnosticismului manihelic. Episcopul Marcu de Memphis în Egipt, venind în Spania, i-a câștigat de partea sa pe nobila Agape și pe retorul Elpidiu. În această erezie a fost inițiat și Priscilian, un nobil erudit, foarte apreciat chiar de cler pentru viața lui ascetică. Ales episcop de Avila, Priscilian a atras de partea sa mulți adepți, printre care și episcopii Salvian și Instanțiu.

Priscilianismul era un sincretism între dochetism și antitrinitarismul sabelian, folosind scrieri apocrife, practicând astrologia, atribuind sufletului individualitate divină, negând crearea lumii ca operă a lui Dumnezeu și învierea Mântuitorului, condamnând căsătoria și încurajând imoralitatea, interzicând consumul de carne și folosind sperjurul.

Primul care a combătut această erezie a fost episcopul Hyginus de Cordoba iar mai târziu Itacius de Ossonoba. Sinodul de la Saragossa din anul 380 i-a excomunicat pe adepți. Priscilian împreună cu alți șase discipoli a fost executat la Treveri în anul 385 din ordinul uzurpatorului Maximin.

Acest act, condamnat de episcopii Martin de Tours, Ambrozie de Mediolanum și alții, nu a avut efectul scontat, ci a dus la întărirea rezistenței prisciliene, provincia Gallicia fiind aproape în întregime cuprinsă de această erezie condamnată și la sinodul din anul 447. Erezia a găsit și mai mulți adepți în rândul vizigoților care au cucerit Peninsula Iberică. Priscilianismul a dispărut în secolul al VI-lea în urma măsurilor drastice luate de sinodul de la Braga din anul 593.

Pelagianismul, o erezie care punea în discuție antropologia și soteriologia creștină, a fost promovat de britanul sau scoțianul Pelagiu. Așezit și literat, Pelagiu a plecat de teama incursiunilor lui Alarie de la Roma la Cartagina, fiind primit cu multă bunăvoință de cler și apreciat în mod deosebit chiar de Fericitul Augustin.

Pelagianismul era o concepție raționalistă despre natura umană, care promova autonomia morală aproape completă a omului față de Dumnezeu. În concepția lui Pelagiu, păcatul lui Adam nu este nici păcat originar și nici ereditat. Moartea nu este un efect al păcatului originar ci o însușire a naturii umane. Oamenii se nasc fără păcat. De aceea nu este necesar botezul copiilor, iar copiii morți nebotezați nu pierd mân-

uirea, ci nu pot accede la un înalt grad de fericire. Celestin, prietenul lui Paladiu, încearcă să demonstreze că omul poate trăi fără a păcătui. Pentru aceasta folosea următorul raționament: ceea ce nu poate fi evitat nu constituie păcat. Deci, dacă păcatul constă în săvârșirea inevitabilului, atunci omul poate fi lipsit de păcat, pentru că ființa păcatului constă în posibilitatea de a-l evita.

După plecarea lui Pelagiu în Palestina, s-au creat două focare de răspândire a ereziei: în Cartagina prin Celestin și în Palestina prin Pelagiu. Sinodul convocat la Cartagina de episcopul Aureliu în anul 411 l-a condamnat pe Celestin, însă disputa donatistă crea mediul prielnic pentru răspândirea pelagianismului în Africa.

În Palestina, Pelagiu câștigase simpatia episcopului Ioan al Ierusalimului. Paul Orosiu, venind din Spania la Hippo-Regio, a fost delegat de Fericitul Augustin să meargă în Palestina pentru a-i atrage atenția episcopului Ioan asupra ereziei pelagianiste. Totuși Pelagiu, prin formulări abile, reuși să convingă sinoadele de la Ierusalim și Diospolis, din anul 415, că învățătura sa este corectă.

Episcopatul african, informat de Fericitul Ieronim asupra manevrelor pelagianilor din Palestina, a condamnat deciziile sinoadelor palestinene și erezia lui Pelagiu și Celestin. De asemenea papa Inocențiu I (402-417) a excomunicat pe cei doi promotori ai pelagianismului în anul 417. Adresându-se apoi papei Zosim I (417-418), Pelagiu și Celestin au reușit să-l convingă, tot cu formule abil întocmite, asupra ortodoxiei învățăturii lor.

În această situație, 200 de episcopi africani sub președinția episcopului Aureliu al Cartaginei au condamnat într-un nou sinod pelagianismul. De data aceasta papa Zosim s-a raliat sinodalilor printr-o scrisoare numită *epistola tractoria* în care condamna atât pelagianismul cât și pe adepții lui. Împăratul Honoriu a dispus în anul 418 expulzarea pelagianilor din Italia și confiscarea averilor lor. Cu toate acestea erezia n-a dispărut.

Începând cu anul 420 mentorul pelagianismului a devenit episcopul Iulian de Eclanum, care împreună cu alți episcopi din Italia au respins epistola tractoria. Forțat de împrejurări, episcopul Iulian s-a refugiat mai întâi la Teodor de Mopsuestia iar din anul 428 a găsit protecție la episcopul Nestorie al Constantinopolului. Pelagianismului a fost condamnat definitiv la Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes din anul 431.

Semipelagianismul. Problema păcatului strămoșesc și a necesității harului divin pentru mântuire a continuat să frământe mințile teologilor creștini chiar și după condamnarea pelagianismului.

Fericitul Augustin († 430) combătând această erezie susținea necesitatea absolută a harului dumnezeiesc pentru mântuire. El greșea însă învățând că voința omului a fost atât de afectată de păcatul strămoșesc încât omul, fără ajutorul lui Dumnezeu, nu numai că nu poate să facă decât fapte rele, dar nici nu poate să dorească să facă ceva bun. De aici concluzia că Dumnezeu nu vrea ca toți oamenii să se mântuiască. Mântuirea este un efect al lucrării harului divin asupra celor aleși din veșnicie sau predestinați. Cei predestinați osândirii vor rămâne pentru totdeauna în masa celor pierduți pentru vecie, în „massa perditionis”.

Concepția augustiniană a fost combătută de Sfântul Ioan Casian și de Vincențiu de Lerinum. Sfântul Ioan Casian arată că Dumnezeu vrea ca toți oamenii să se mântuiască. Harul sfințitor nu este determinant pentru voința liberă (liberul arbitru) a omului, căci, în virtutea libertății sale, omul conlucrează cu harul divin pentru a dobândi mântuirea.

Vincențiu de Lerinum a dat o explicație mai apropiată de doctrina pelagianistă, așa încât a ajuns la concepția numită mai târziu semipelagianism. Se admitea păcatul strămoșesc, dar erau respinse urmările lui ca în cazul predestinației augustiniene. După căderea în păcat, voința omului a fost slăbită fiind predispusă păcatului dar i-a rămas o oarecare rezervă de voință spre a face și binele. Omul nu este mort, ci bolnav. Harul este necesar și conlucrează cu voința liberă a omului, însă voința are prioritate. Omul poate dori și săvârși binele și fără concursul harului divin, primind însă darurile harului în momentul exprimării dorinței de a face binele. Cu alte cuvinte, el poate ajunge cu puterile proprii la începutul credinței și dori mântuirea, pe care nu o obține decât numai cu ajutorul lui Dumnezeu.

Semipelagianii s-au răspândit în sudul Galiei ca o reacție împotriva augustinienilor. Începând cu secolul al VI-lea augustinianismul a câștigat mai mulți adepți în rândul episcopatului african dar și a celui galic. Sinodul de la Arausio (Orange) din anul 529 a aprobat doctrina augustiniană despre predestinația necondiționată precizându-se însă că Dumnezeu vrea ca toți oamenii să se mântuiască. Întrucât deciziile acestui sinod au fost aprobate și de papa Bonifaciu al II-lea (530-532), semipelagianismul a fost condamnat oficial.

Pavlicianismul. Această erezie a fost o altă formă de manifestare a maniheismului. După unii istorici, denumirea sectei ar proveni de la Pavel, fiul maniheiceei Calinica; după alții de la Sfântul Apostol Pavel, față de scrierile cărui pavlicienii aveau o mare predilecție, considerându-l pe autor superior celorlalți apostoli.

Pavlicianismul a apărut în timpul domniei împăratului Constans al II-lea, la frontiera siriană a Asiei Mici. În anul 657, un oarecare sirian Constantin a întemeiat la Cibosa, în Armenia Mică, o comunitate numită Macedonia, făcând referire la provincia în care a predicat Sfântul Apostol Pavel. El însuși și-a schimbat numele în Silvan și a fondat apoi mai multe comunități în Armenia și Pont.

Doctrina pavliciană era un sincretism de maniheism și gnosticism. Dumnezeu cel bun a creat lumea spirituală iar Dumnezeu cel rău, născut din foc și din întuneric și adorat de Biserică, a creat lumea materială. De aceea, materia fiind impură trebuie disprețuită. Iisus Hristos este purificatorul spiritelor încarcerate în materie. Corpul lui cereșc, care a trecut doar prin Fecioara Maria a suferit în aparență. Fecioara Maria, nefiind Născătoare de Dumnezeu și nici pururea fecioară și sfântă, nu trebuie cinstită. Era înlăturat de asemenea cultul sfinților, al Sfintei Cruci, al icoanelor și moaștelor. Canonul biblic se reducea ca în marcionism la Sfintele Evanghelii, la părți din Faptele Apostolilor și la epistolele pauline. Ierarhia bisericească, Sfintele Taine și ceremoniile erau de asemenea respinse. Pavlicienii practicau o morală decăzută, permițând minciuna și chiar incestul, respingând postul și monahismul. În ceea ce privește organizarea comunităților, pretinsă a fi apostolică, exista un conducător numit apostol sau profet și mai mulți sinecdemi (misionari). Uneori erau cooptați pastori, învățători particulari și notari care transcriau și distribuiau cărțile Sfintei Scripturi. Se credeau urmașii primilor creștini, Biserica lui Pavel.

În anul 684, împăratul Constantin al IV-lea (668-685) i-a ordonat lui Simon prinderea și uciderea lui Constantin-Silvan și a adepților lui. Peste trei ani însă Simon, adunând ce mai rămăsese din secta pavlicienilor, a condus-o cu numele de Tit până în anul 690 când a fost și el executat.

Pavel Armeanul a reușit să obțină prin fiul său Gegnezios aprobarea sectei de la împăratul Leon al III-lea (717-741). După aceasta, secta s-a scindat dar a avut și conducători remarcabili, cum a fost Sergiu, care a adăugat doctrinei pavliciene transmigrarea sufletelor.

În secolul al IX-lea, datorită lui Carbeas, secta și-a organizat trei centre fortificate la Tefrica, Amara și Argum, în Armenia Mică, de unde ataca permanent Imperiul bizantin, înaintând în anul 867 până la Efes. În anul 871 au fost învinși de împăratul Vasile I Macedonianul (867-886), dar secta n-a dispărut complet. Împăratul Ioan Tzimisches (969-976) a încheiat pace cu ei, acordându-le libertate religioasă în anul 970. Pavficienii au fost colonizați la Philippopolis pentru a apăra granițele imperiului în fața incursiunilor bulgarilor. Aici s-au amestecat cu secta masalienilor iar în secolele următoare au continuat să se manifeste ca grupare sectară sub denumirea de bogomili în Peninsula Balcanică și catari în Apus.

Adopțianismul. Această erezie a apărut în Spania ca o reactivare a antitrinitarismului sabelian și a donatismului. Migetius, fondatorul sectei, anula orice deosebire între Cuvânt și Hristos și afirma că cea de-a doua persoană a Sfintei Treimi există doar după întrupare. Condamnând această teorie, Elipandus de Toledo a alunecat spre nestorianism învățând că filiația este o însușire a naturii și nu a persoanei. Prin urmare, Hristos-omul nu este fiul natural al lui Dumnezeu ci numai un fiu adoptiv sau fiu nominal, fiul natural și veșnic al Tatălui fiind doar Logosul. Din perspectiva divinității sale, Hristos este fiul natural al lui Dumnezeu, din cea a umanității sale, El este fiu adoptiv sau după har al lui Dumnezeu. Elipandus și-a construit sistemul său doctrinar înțelegând Întruparea Domnului în sens pasiv, că Hristos a fost adoptat de Tatăl, și nu în sensul că El a luat pentru sine natura umană.

Doctrinei lui Elipandus i s-a alăturat și episcopul Felix de Urgel. Deși combătută, erezia s-a răspândit în Spania și Galia. Oficial ea a fost combătută la sinodul de la Ratisbona convocat de regele Carol cel Mare în anul 792. Sinodul de la Frankfurt, din anul 794, n-a condamnat numai doctrina adopțianistă ci și pe episcopul Felix de Urgel pentru că nu a respectat angajamentul făcut la Roma de a nu mai propaga adopțianismul. Chemat de împăratul Carol cel Mare la sinodul de la Aachen în anul 809, episcopul Felix a făcut o nouă mărturisire de adevăr față de credința ortodoxă, poziție pe care și-a păstrat-o până la moarte (818). S-a descoperit totuși o scrisoare prin care declara că susține adopțianismul. Odată cu moartea inițiatorului, episcopul Elipandus de Toledo, erezia și-a pierdut din importanță și tărie.

Adaosul „Filioque”. Sinodul al II-lea ecumenic de la Constantinopol (381) condamnând pnevmatomahismul a stabilit că Sfântul Duh este Domnul de viață Făcătorul, care din Tatăl purcede și împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și mărit, arătând prin aceasta dumnezeirea, egalitatea și constanțialitatea Lui cu celelalte două Persoane ale Sfintei Treimi, după ce Sinodul I ecumenic de la Niceea (325) stabilise aceleași adevăruri despre Fiul. Pentru ca Simbolul de credință niceo-constantinopolitan să nu sufere nici o modificare din partea creștinilor, Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431) a interzis prin canonul 7 orice adăugire sau omitere la acest text.

Acest simbol nu desființa alte simboluri de credință mai vechi. Astfel circula în Răsărit un simbol numit „atanasian” atribuit Sfântului Atanasie cel Mare dar și Fericitului Augustin, care avea în textul său inserate cuvintele „et Filio”, înțelegându-se că Sfântul Duh ar purcede de la Tatăl și de la Fiul. Critica istorică a demonstrat că acest simbol a fost alcătuit în secolul al V-lea în spațiul apusean.

În secolul al IV-lea semiarianismul, care ajunsese în jurul anului 360 doctrină oficială a Bisericii datorită împăratului Constanțiu (337-361), a pătruns la popoarele germanice: goți, vizigoți, ostrogoți și altele. Întrucât nu se generalizase întrebuințarea liturgică a Simbolului niceo-constantinopolitan, așa numitul simbol atanasian cu adaosul „Filioque” a fost folosit din motive practice, pentru a accentua în fața semiarianismului dumnezeirea și egalitatea Fiului cu Tatăl care ar rezulta și din faptul că amândoi au purces pe Duhul Sfânt.

Preluând modelul răsăritean unde împăratul Justinian (527-565) impuse în anul 565 recitarea Simbolului niceo-constantinopolitan la Sfânta Liturghie, Sinodul de la Toledo din anul 589 a hotărât același lucru și pentru spațiul spaniol. În Spania fusese adoptat adaosul „Filioque” încă de la sinodul de la Toledo din anul 447, așa încât sinodul din anul 589 nu făcea altceva decât să generalizeze în spațiul spaniol odată cu Simbolul niceo-constantinopolitan și adaosul „Filioque”.

Astfel, procesul de receptare a adaosului „Filioque” a continuat în tot Apusul. Papa Martin I l-a acceptat prin epistola sinodală din anul 649. Sinodul de la Aachen din anul 809 hotărâ introducerea lui în Biserica francilor. Deși din punct de vedere doctrinar nu reproșa nimic adaosului Filioque, papa Leon al III-lea (795-816) a protestat împotriva acestei decizii și

a recomandat francilor să scoată din simbol adaosul în cauză. El a dispus ca Simbolul niceo-constantinopolitan fără adaosul „Filioque” să fie gravat pe două plăci de argint, care au fost aşezate apoi în Biserica Sfântului Petru din Roma menţionând că a făcut aceasta „din dragoste şi grijă pentru credinţa ortodoxă”.

Adaosul „Filioque” a stârnit dezaprobarea Bisericilor din Răsărit, călugării latini de pe Muntele Măslinilor din Ierusalim fiind acuzaţi de erezie. În timpul patriarhului Fotie al Constantinopolului, el a fost respins şi condamnat de sinoadele din anul 867 şi 879-880 şi a constituit unul din capetele de acuzare esenţiale în disputele dintre greci şi latini.

În Apus, adaosul „Filioque” a fost combătut apoi de Atanasie Bibliotecarul şi papa Ioan al VIII-lea (872-882). Cu toate acestea, în urma intervenţiilor împăratului Henric al II-lea (1002-1024) al Imperiului romano-german, papa Benedict al VIII-lea (1012-1024) a hotărât acceptarea Simbolului de credinţă niceo-constantinopolitan cu adaosul „Filioque” şi în Biserica Romei la 14 februarie 1014. Acest lucru a tensionat şi mai mult relaţiile dintre Roma şi Constantinopol şi a constituit una din cauzele principale ale schismei de la 16/24 iulie 1054.

Bibliografie:

H.L. Marrou, *Sfântul Augustin şi sfârşitul culturii antice*, trad. D. Stoianovici şi L. Wald, Bucureşti, 1997; C.C. Pavel, *Problema răului la Fericitul Augustin*, Bucureşti, 1996; P. Lemert, *L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques. Travaux et mémoires*, Paris, 1973; E. Tengström, *Donatisten und Katholiken*, Göteborg, 1964; B. Vollemann, *Studien zum Priszillianismus*, St. Ottilien, 1965; I.P. Culianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, Bucureşti, 1995.

VIII. SITUAȚIA POLITICĂ ŞI RELIGIOASĂ ÎN RĂSĂRIT ŞI APUS ÎN SECOLELE VIII-IX

I. În Răsărit

În timp ce Biserica s-a confruntat cu iconoclasmul declanşat de împărăţia dinastiei isauriene, statul bizantin a fost condus de militari abili şi curajoşi, administratori şi legiuitori remarcabili. Totuşi nu trebuie neglijat faptul că datorită crizei iconoclaste s-au rupt legăturile bisericeşti cu Roma şi patriarhiile orientale şi s-au pierdut teritoriile bizantine din Italia.

În anul 780 conducerea imperiului revenea minorului Constantin al VI-lea (780-797), tutela şi regenţa fiind asigurate de mama sa, împărăteasa Irina. Imperiul se confrunta cu atacurile arabilor şi slavilor. Cu arabii a încheiat o pace dezavantajoasă în anul 781 iar împotriva slavilor a concentrat trupele iconoclaste din Asia. Cu ajutorul patriarhului Teodor a reuşit să restabilească stăpânirea bizantină în Sicilia iar cu regele francilor Carol cel Mare (768-814) a deschis perspectiva unei alianţe care urma să fie întărită prin căsătoria fiicei regelui, Rotrud cu împăratul Constantin al VI-lea. Intenţia împărătesei Irina de a prelua singură conducerea imperiului a făcut ca armata să-i înncredinţeze domnia fiului ei în anul 790. Această schimbare politică a năruit planurile căsătoriei cu Rotrud. Eşecul suferit în luptele cu bulgarii a adus-o din nou la conducerea imperiului pe Irina, de data aceasta ca singură suverană (797-802), ordonând ca fiul ei să fie înlăturat şi orbit la 15 august 797.

Domnia împărătesei Irina a fost defavorabilă imperiului. În anul 789 a încheiat un tratat de pace cu puternicul calif arab Harun-al Raşid (786-809) obligându-se să plătească tribut. În Balcani, hanul bulgar Krum urmărea să-şi extindă stăpânirea asupra teritoriilor bizantine în timp ce în Apus papa Leon al III-lea (795-816) încorona ca împărat al Imperiului roman de Apus pe regele Carol cel Mare la 25 decembrie 800, care reuşise să-i înfrângă pe

longobarzi în anul 774. Această performanță nefiind atinsă de bizantini a dus la slăbirea autorității Constantinopolului în Apus.

În urma acestui succes, împăratul Carol cel Mare, care rămăsese văduv, s-a gândit să ia în căsătorie pe împărăteasa Irina urmărind astfel să aducă sub sceptrul său și Imperiul bizantin. Împărăteasa Irina a fost însă înlăturată de la conducerea imperiului de patriciul Nichifor, sfârșindu-se astfel dinastia isaurienilor.

Împăratul Nichifor (802-811) a reușit să învingă într-o primă campanie pe bulgari însă în noaptea de 25/26 iulie 811 hanul Krum a înconjurat și decimat armata bizantină, el însuși fiind ucis. Fiul său, Stavrakios a domnit doar câteva zile, senatul și armata proclamându-l împărat pe Mihail I Rangabe (811-813). Acesta a recunoscut la Aachen în anul 812 pe Carol cel Mare ca împărat primind drept recompensă Venetia. Înving însă de bulgarii hanului Krum a trebuit să cedeze tronul generalului Leon.

Împăratul Leon al V-lea Armeanul (813-820) a asigurat granițele statului însă a redeschis criza iconoclastă prin sinodul ținut în Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol în anul 815. Sfârșitul lui a fost tragic. La 25 decembrie 820, fiind trădat, a fost decapitat chiar în capela imperială. Împăratul Mihail al II-lea Bălbăitul (820-829), întemeietorul dinastiei Amorienilor, a continuat politica iconoclastă a înaintașului său, domnia lui fiind benefică pentru statul bizantin. Fiul său, Teofil, (829-842) a fost ultimul împărat iconoclast. În timpul lui Bizanțul a atins o mare strălucire culturală concurând cu Bagdadul arab. A fost redeschisă Universitatea din Constantinopol iar literatura și arta erau la mare înălțime. Campaniile militare împotriva arabilor care cuceriseră cetatea Amorien i-au slăbit sănătatea. A murit în anul 842 asigurând succesiunea la tron fiului său minor, Mihail, regența soției sale Teodora și fiicei sale Tecla. Prin sinodul de la Constantinopol din luna martie 843 a fost restabilit cultul icoanelor.

Împăratul Mihail al III-lea (842-867) lăsându-se dominat de mama sa dar mai ales de generali a sfârșit prin asasinat din anul 867. Împăratul Vasile I (867-886), întemeietorul dinastiei macedonenilor (867-1050) care a cunoscut suverani abili, curajoși și talentați, a inițiat modul de conducere despotică, suveranul fiind mai mult temut decât iubit. Alături de împărați ca Nichifor al II-lea Fokas (963-969) și Ioan I Tzimiskes (969-976) a făcut tot posibilul, cu mare diplomatie, tenacitate și eroism, să crească prestigiul imperiului în fața adversarilor lui din toate părțile. În timpul lor, Imperiul

bizantin a ajuns o mare putere a Orientului, un campion al elenismului și al Ortodoxiei. Pe arabi i-au alungat dincolo de Eufrat iar primul țarat bulgar, care atinsese apogeul în timpul țarilor Simeon cel Mare (893-927) și Samuil (980-1014), a fost distrus de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025). Bazându-se pe capacitatea militară a imperiului, împărații macedoneni au reînviat tradiția marelui Imperiu roman refăcând stăpânirea bizantină în Italia și refuzând să-i considere pe împărații „Sfântului Imperiu Roman de nație germană” egali cu bazileii bizantini.

Deoarece aristocrația bizantină protejată de dreptul de imunitate tindea să acapareze imense latifundii sărăcind populația și visteria statului, i-a determinat pe împărații macedoneni să emită legi constrictive ceea ce adeseori a dus la declanșarea unor puternice conflicte între împărat pe de o parte și aristocrația laică și bisericească (patriarh și stareți de mănăstiri) pe de altă parte. Acumularea imenselor averi și neglijarea mănăstirilor care se ruinau, l-au obligat pe împăratul Nichifor al II-lea Fokas să dea un decret în anul 964 prin care se interzicea construirea unor noi mănăstiri și donații pentru cele existente. Peste 24 de ani însă împăratul Vasile al II-lea a anulat acest decret întrucât în imperiu existau peste tot mănăstiri.

Nu mai puțin importante au fost conflictele cu patriarhii din Constantinopol cum a fost cazul disputei tetragamice dintre împăratul Leon al VI-lea Filosoful (886-912) și patriarhul Nicolae II Misticul (901-907; 912-925) sau cel legat de complicitate la crimă dintre împăratul Ioan I Tzimiskes și patriarhul Polyuect (956-970).

La sfârșitul dinastiei macedonenilor, Imperiul bizantin atinsese aproape granițele din timpul domniei împăratului Justinian I (527-565) iar Constantinopolul devenise marele educator al sârbilor, bulgarilor, croaților și rușilor care primind creștinismul prin lucrarea misionarilor bizantini datorau măreței metropole constantiniene credința, cultura și arta. Din nefericire după anul 1025 Bizanțul n-a mai avut suverani puternici, abili și diplomați care să conducă destinele lui pentru păstrarea gloriei câștigate timp de două secole, ci de împărați mediocri, supuși ambițiilor unor împărăteșe vanitoase ca Zoe și Teodora, împingându-l spre o nouă criză pe parcursul secolului al XI-lea.

Schisma mihiană (termen de origine grecească *μοιχεία* – adulter) s-a declanșat în ultimul deceniu al secolului al VIII-lea. Împăratul Con-

stantin al VI-lea (780-797) a alungat-o din palatul imperial pe soția sa Maria în luna ianuarie 795 trimițând-o într-o mănăstire pentru ca să se poată căsători cu Teodota, o doamnă de onoare din suita mamei sale, împărăteasa Irina. Inițial, patriarhul Tarasie al Constantinopolului a protestat amenințându-l pe împărat că-l va opri de la Sfânta Împărtașanie. La rândul său, împăratul l-a atenționat pe patriarh că va declanșa o nouă persecuție iconoclastă dacă nu va binecuvânta această căsătorie. Deși patriarhul Tarasie n-a oficiat cununia, considerând căsătoria cu Teodota adulter, n-a luat atitudine împotriva lui Iosif, preotul curții imperiale, oficiantul cununii, de teamă să nu-l instige pe împărat. Atitudinii tolerante a patriarhului s-a opus starețul Platon de la mănăstirea Sacudion și egumenul Teodor Studitul de la mănăstirea Studion din Constantinopol, care, deși era rudă cu Teodota a condamnat tunderea forțată în monahism a împărătesei Maria. Fără să se intimideze de amenințările împăratului, dar refuzând și onorurile oferite de acesta, cei doi monahi au întrerupt comuniunea cu patriarhul Tarasie și au îndemnat pe preoții și monahii din Constantinopol să protesteze împotriva adulterului săvârșit de împărat și tolerat de patriarh. Această revoltă monahală a dus la întemnițarea celor doi stareți și a altor călugări.

După detronarea împăratului Constantin al VI-lea de mama sa Irina, cei întemnițați au fost eliberați iar patriarhul Tarasie, nemaivând de cine să se teamă, l-a destituit pe preotul Iosif. Murind Tarasie, împăratul Nichifor I (802-811) l-a desemnat ca patriarh pe Nichifor (806-815), fost secretar imperial și erudit teolog care a apărut cu demnitate și competență cinstirea icoanelor. Călugării studii, nemulțumiți că nu a fost ales patriarh starețul Teodor, au criticat alegerea lui Nichifor din rândul laicilor. Împăratul, nemulțumit de această atitudine menită să-i submineze autoritatea, a redeschis disputa mihiană. Un sinod ținut la Constantinopol în anul 809, la care au participat mai mulți ierarhi și demnitari imperiali, a validat căsătoria împăratului Constantin al VI-lea cu Teodota și a dispus reprimirea în comuniunea Bisericii a preotului Iosif. Călugării studii au rupt comuniunea cu patriarhul Nichifor, fapt pentru care împăratul a luat măsuri împotriva lor, intenționând chiar să-i trimită în exil. De teama unei revolte monahale, starețul Platon a fost eliberat după o întemnițare de 24 de ore. Întrucât opoziția monahală nu s-a potolit fiind instigată de stareții Platon și Teodor, împăratul a dispus exilarea călugărilor pe insulele învecinate, întemnițarea celor doi stareți și destituirea arhiepiscopului Iosif al Tesalonicului.

Schisma mihiană s-a sfârșit în timpul domniei împăratului Mihail I Rangabe (811-813). Călugării studii au fost rechemăți din exil iar patriarhul a anulat deciziile sinodului din anul 809 și a excomunicat și caterisit pe preotul Iosif. Starețul Teodor Studitul dobândise astfel o mare influență la curtea imperială încât de cele mai multe ori părerea lui era determinantă în declararea unui război sau încheierea unui tratat de pace. Acest lucru s-a menținut doar până în anul 815 când împăratul Leon al V-lea Armeanul, redeschizând disputa iconoclastă, și-a revărsat persecuția atât asupra patriarhului Nichifor cât și a starețului Teodor Studitul, ambii mari teologi și apărători ai cultului icoanelor în prima jumătate a secolului al IX-lea.

Disputa tetragamică. Biserica a acordat Tainei Căsătoriei o mare importanță. În Biserica primară și chiar în secolele următoare a doua căsătorie nu era privită ca un caz fericit. Astfel s-a ajuns ca la sfârșitul secolului al VIII-lea Biserica să refuze binecuvântarea celei de-a doua căsătorii și să impună în asemenea cazuri penitența pentru bigamie. Printr-un decret, împărăteasa Irina (790-802) interzicea căsătoria a treia, dar legifera astfel pe cea de-a doua. Împăratul Vasile I Macedoneanul (867-886) încerca să legifereze căsătoria a treia nu numai prin faptul că interzicea dar o considera nelegitimă pe cea de-a patra, bazându-se pe canoanele 4, 50 și 80 ale Sfântului Vasile cel Mare. Fiul său, împăratul Leon al VI-lea Filosoful (886-912) cerea prin novela 90 ca a treia căsătorie, legiferată de stat dar interzisă de Biserică, să fie sancționată și de stat cu cel puțin cinci ani de penitență. La scurt timp după publicarea acestui decret, împăratul Leon al VI-lea s-a contrazis pe sine însuși declarând așa numita „dispută tetragamică”.

Murind soția sa Teofano în anul 894, el s-a căsătorit cu Zoe Tzantses în primăvara anului 898. La sfârșitul anului 899 a murit și Zoe nelăsându-i un moștenitor pe linie bărbătească. De aceea, el s-a căsătorit pentru a treia oară în vara anului 900 cu Eudokia Baiana care însă a murit în anul 901 fără să-i dăruiască moștenitor. Decis să încheie și a patra căsătorie, împăratul a ales-o pe frumoasa Zoe Karbonopsina care în anul 905 i-a dăruit un fiu, pe viitorul împărat Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-919; 944-959). Știind că a patra căsătorie va stârni o puternică opoziție mai ales din partea Bisericii, a decis să legifereze mai întâi poziția viitorului moștenitor al tronului Imperiului bizantin. Obligându-se să se despartă de Zoe, împăratul Leon al VI-lea l-a convins pe patriarhul Nicolae Misticul (901-

907; 912-925) să-i boteze fiul în catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol după ceremonialul botezului unui prinț bizantin, la 6 ianuarie 906. Acest act care însemna indirect legitimarea nașterii prințului moștenitor, a fost condamnat de majoritatea episcopatului constantinopolitan în frunte cu Areta de Cezareea Capadociei. De sărbătoarea Învierii Domnului, împăratul s-a căsătorit cu Zoe pe care a ridicat-o la rang de Augusta, cununia fiind oficiată de Toma, preotul curții imperiale. Aceasta a declanșat o puternică opoziție din partea clerului și credincioșilor din Constantinopol. Deja patriarhul Antonie al II-lea (893-901) destituise pe preotul ofician al căsătoriei a doua a împăratului așa încât pentru patriarhul Nicolae Misticul se crea o situație extrem de dificilă. El l-a oprit mai întâi să participe la Sfânta Liturghie. Fiind un admirator și adept al relației stat-Biserică promovată de patriarhul Fotie, încerca să găsească o formulă de compromis însă nu putea neglija opoziția episcopatului bizantin. Datorită atitudinii indecise a patriarhului, împăratul a apelat la papă și la patriarhii răsăriteni pentru identificarea unei modalități prin care să fie legitimată căsătoria a patra. Patriarhul Nicolae Misticul, considerând demersul împăratului un afront și o încercare de subminare a autorității lui, a cerut la începutul anului 907 mai multor mitropoliți să facă front comun respingând categoric a patra căsătorie. Pentru ca legații papali care seseau la Constantinopol în ianuarie-februarie 907, să nu fie influențați de opoziția episcopatului bizantin, împăratul a dispus ca patriarhul și alți opoziționi să fie reținuți în reședințele lor. Ignorând dreptul canonic bizantin, papa Serghie al III-lea (904-911), prin legații săi, a legiferat căsătoria a patra a împăratului prin dispensă.

În aceste condiții patriarhul Nicolae Misticul a fost înlăturat, locul lui fiind luat de ieromonahul Eutimie (907-912), duhovnicul împăratului și nașul fiului său, Constantin al VII-lea, care însă aparținea partidei rigoriste și nu era dispus să accepte de la sine căsătoria a patra. De aceea, el a dispus destituirea lui Toma și l-a amenințat pe împărat, care intenționa să legifereze căsătoria a patra, că se va lovi de respingerea categorică a sinodului. De asemenea a refuzat s-o pomenească pe Zoe ca Augusta la Sfânta Liturghie, însă s-a arătat dispus să-l încoroneze pe Constantin al VII-lea coregent. Faptul că împăratul a tolerat rigorismul patriarhului s-ar explica prin respectul arătat bătrânului său duhovnic. Cu toate acestea adepții ex-patriarhului Nicolae Misticul nu l-au recunoscut ca patriarh și astfel Biserica de Constantinopol era scindată între nicolaieți și eutimieni.

Împăratul Leon al VI-lea a murit la 18 mai 912 iar pe tronul imperial a urcat fratele său, Alexandru (912-913) coregent din anul 886 însă ținut departe de conducerea statului. Acesta l-a destituit pe patriarhul Eutimie și l-a reabilitat pe patriarhul Nicolae Misticul (se pare că pe patul de moarte însuși împăratul Leon al VI-lea a cerut acest lucru). Prima măsură luată de patriarh a fost destituirea și exilarea episcopilor hirotoniți de antecessorul său, măsură stabilită de sinodul ținut în luna iunie 912. Acest lucru a nemulțumit chiar pe unii adepți ai lui așa încât mitropolitul Areta din Cezareea Capadociei, al doilea în rang după patriarh, a ținut un sinod separat care a refuzat recunoașterea reabilitării lui. Prin urmare schisma din Constantinopol a continuat.

De asemenea s-au luat măsuri împotriva împărătesei Zoe. Ea a fost trimisă într-o mănăstire și călugărită de însuși patriarhul Nicolae Misticul. Papei Anastasius al III-lea (911-913) i-a cerut să respecte hotărârea privind interzicerea căsătoriei a patra și să anatematizeze pe cei care au promovat acest scandal, excepție făcând împăratul Leon al VI-lea care s-a căit pe patul de moarte și papa Serghie al III-lea care murise deja. Papa, care fusese șters din diptice înainte de trimiterea acestei scrisori, n-a dat nici un răspuns.

Împăratul Alexandru a murit la 6 iulie 913 iar regența în locul împăratului minor Constantin al VII-lea Porfirogenetul a fost exercitată de un consiliu de coroană condus de patriarhul Nicolae Misticul până în anul 914. Această situație n-a convenit împărătesei Zoe, care a părăsit mănăstirea venind în sprijinul fiului ei. Patriarhul nu numai că a fost înlăturat de la conducerea imperiului ci se intenționa chiar înlocuirea lui cu ex-patriarhul Eutimie. Pericolul bulgar l-a adus pe patriarhul Nicolae din nou în consiliul de coroană, de data aceasta el pregătind ascensiunea pe tronul imperial a generalului Roman Lekapenos. Împărăteasa Zoe a trebuit să se retragă de la conducerea imperiului, iar împăratul Constantin al VII-lea s-a căsătorit cu binecuvântarea patriarhului în anul 919 cu fiica generalului Roman. Acesta a fost încoronat coregent în anul 920 de împăratul însuși și de patriarh. Alianța dintre patriarh și noul coregent în defavoarea protoaugustului Constantin al VII-lea a dus la încoronarea celorlalți fi ai lui Roman coregenți și la hirotesia mezinului Teofilact în ipodiamon deși avea doar 8 ani.

Pentru a-și asigura conducerea, împăratul Roman I Lekapenos (920-944) a căutat să și-i apropie pe eutimieni. Împăcarea formală dintre patriarhul Nicolae Misticul și Eutimie a fost năruită de refuzul nicolaieților de a

accepta funeralii patriarhale ex-patriarhului, mort în anul 917. Doar printr-un decret imperial osemintele lui au putut fi aduse și înmormântate în Constantinopol, necrologul fiind ținut de mitropolitul Arestas al Cezareei, adversarul patriarhului Nicolae Misticul.

La 9 iulie 920 a fost publicat „tomosul de unire” formulat de un sinod ținut la Constantinopol care interzicea căsătoria a patra, hotărâre acceptată de ambele părți. Căsătoria a treia era sancționată de Biserică prin penitență fiind în principiu acceptată mai ales dacă a doua căsătorie nu oferea moștenitor.

Cum era firesc, patriarhul Nicolae a scris papei Ioan al X-lea (914-928) informându-l asupra conținutului „tomosului de unire”. Totodată îl ruga să trimită legați la Constantinopol ca împreună cu ei să fie condamnată în mod oficial căsătoria a patra, care a cauzat scandalul de care se fac vinovate atât Biserica Romei cât și cea a Constantinopolului. Deoarece papa n-a răspuns, patriarhul ecumenic a trimis o nouă scrisoare în care nu mai amintește de contribuția Romei la escaladarea disputei tetragamice. Papa trebuia doar să accepte că a patra căsătorie a împăratului Leon al VI-lea a fost un caz unic fără să constituie un precedent, iar împăratul să nu fie condamnat personal pentru aceasta. Împlinind aceste condiții, el urma să fie trecut în dipticele constantinopolitane. Deși nici de această dată nu s-a primit nici un răspuns din partea papei, patriarhul din Bizanț n-a renunțat, ci i-a cerut insistent să facă un pas spre împăcare, fără să mai impună condiții. În primăvara anului 923 papa Leon al X-lea a trimis legați la Constantinopol care să confirme împăcarea cu Bizanțul. Nu se știe dacă papa a revizuit în acest context poziția Romei față de a patra căsătorie. În scrisoarea trimisă țarului bulgar Simeon (893-927), patriarhul Nicolae Misticul vorbește simplu despre împăcarea cu Biserica Romei și eliminarea schismei, fără a intra în amănunte privind disputa tetragamică.

Deși rezolvarea disputei tetragamice a dat posibilitatea opozițiilor rigoriști să critice atitudinea patriarhului care ar fi dat privilegiul împăratului față de respectarea dreptului canonic, refacerea comuniunii cu Biserica Romei era mai importantă pentru patriarhul Nicolae decât atitudinea intransigentă a mitropolitului Arestas de Cezareea Capadociei. Patriarhul a murit la 15 mai 925 mulțumit că a reșezat pacea atât în Bizanț cât și între Bizanț și Roma. Urmașii lui până la Polyeuct (956-970) nu au înscris pagini de glorie în istoria Patriarhiei de Constantinopol dar au păstrat

legăturile cu Biserica Romei. Patriarhul Teofilact (933-956) a fost chiar întronizat în prezența legaților papei Ioan al XI-lea (931-935) care după relatarea lui Liutprand de Cremona (*Legatio* 62, ed. J. Becker, p. 209) i-a conferit dreptul să poarte omoforul mare sau palium (simbolul deplinătății puterii arhieresti) fără încuviințare papală. Sub patriarhul Polyeuct au fost redeschise ostilitățile dintre Roma și Constantinopol cauzate de situația bisericească din Sicilia și Calabria și de încoronarea lui Otto I cel Mare în anul 962 ca împărat al „Sfântului Imperiu roman de nație germană”, sau „Sfântul Imperiu romano-german”.

2. În Apus

Migrația popoarelor spre centrul și sud-vestul european a cauzat desființarea Imperiului Roman de Apus în anul 476, Occidentul fiind cu timpul dominat de normanzi. Abia după încetarea migrațiilor masive de populații s-a putut întemeia un nou imperiu, puternic și foarte extins, ca opera genială a împăratului Carol cel Mare, numit Imperiul carolingian sau Imperiul franco-german.

Pipin cel Mic sau cel Scurt (752-768), fiul lui Carol Martel, demnitar la curtea regală a merovingienilor, uzurpând tronul regelui Hildel al III-lea în anul 752 și bucurându-se de sprijinul demnitarilor franci întruniți la Soissons și-a asumat coroana regală după ce l-a trimis pe fostul lui suveran în mânăstire. Având consimțământul papei Zaharia (741-752) și aclamat de soldați, el a fost uns rege de reprezentanții înaltului cler franc. În anul 754 papa Ștefan al II-lea (752-757) a repetat ungerea lui Pipin și a fiilor lui, Carol și Carloman, la Saint Denis lângă Paris. Cu această ocazie nobilii și înaltul cler franc și-au dat consimțământul pentru împărțirea regatului după moartea lui celor doi fiu care au fost din nou unși regi în anul 768, Carol la Boyon și Carloman la Soissons.

Regele Carol cel Mare (768-814), moștenind curajul și spiritul autoritar de la tatăl și bunicul său, nu s-a mulțumit să stăpânească numai regatul franc al lui Clovis reconstituit de carolingieni, ci prin numeroase campanii militare a creat puternicul Imperiu carolingian.

După ce a încheiat campaniile începute de tatăl său în Aquitania, Carol cel Mare i-a supus pe longobarzi în anul 774 primind coroana la Pavia. Sprijinind politica religioasă a papalității, după ce i-a învins pe saxoni i-a obligat să se creștineze. În Bavaria nimicește pe avari iar triburile germa-

ținători ai puterii arhieresti depline care se extinde asupra întregii Biserici. Cel care a afirmat cu tărie aceste concepții a fost papa Nicolae I (858-867), care milita pentru întemeierea unui imperiu spiritual universal condus de urmașii Sfântului Petru.

La sinodul ținut la Roma în anul 863 concepția universalistă papală era conturată astfel: drepturile și prerogativele „scaunului apostolic” au fost conferite direct de Mântuitorul și nu prin decizii sinodale; episcopul Romei a primit de la Mântuitorul dreptul să păstorească pe toți credincioșii, ca unicul legiuitor al Bisericii, ca judecător suprem care poate să judece și să cheme pentru justificare în fața tronului său, nu numai pe preoți, ci și pe episcopi, mitropoliți și chiar patriarhi, în timp ce el nu poate fi judecat de nimeni; hotărârile lui erau asimilate canoanelor bisericești iar cine nu le respecta riscă să fie excomunicat. Ca „vicarul lui Hristos” (*vicarius Filii Dei*) deținând puterea supremă (*plenitudo potestatis*), el concentra sub autoritatea sa întreaga viață bisericească. Fără aprobarea lui nu se putea lua nici o hotărâre în Biserică, nu se putea ține nici un sinod și nu putea fi sfințit nici un episcop. El era judecător și duhovnic suprem al principiilor lumesti în chestiuni de natură bisericească.

Spre deosebire de alți papi, Nicolae I a încercat să-și extindă dreptul de jurisdicție și asupra Răsăritului ortodox, urmând să transforme instituția papală într-un imperiu lumesc, o teocrație pontificală. Pentru aceasta nu erau suficiente documente neautentice, ca *Donatio Constantini* (se pretindea că împăratul Constantin cel Mare ar fi dăruit papei Silvestru I (314-335) Italia și cetățile ei ca recompensă pentru că l-ar fi vindecat de lepră prin Taina Botezului, ori istoricul Eusebiu de Cezarea precizează clar că împăratul a fost botezat pe patul de moarte în palatul său de la Ancyrona, lângă Nicomidia, la 22 mai 337 de episcopul Eusebiu al Nicomidiei) sau donația efectivă făcută de regele franc Pipin cel Scurt papei Ștefan al II-lea (752-757) constând în teritoriile din centrul Italiei cucerite de la longobarzi între anii 754-756 numită *Patrimonium Sancti Petri* care a constituit baza statului papal Republica Romanorum. Era nevoie de documente mai multe și variate strânse din mai multe arhive. Astfel papa Nicolae I recunoaște Decretele pseudoisidoriene ca norme obligatorii ale dreptului bisericesc. Compilatorul acestei colecții a fost Isidor Mercator ceea ce a contribuit la acreditarea teoriei că autorul ei este eruditul episcop spaniol Isidor de Sevilla († 636). Scopul publicării

acestor decrete era scoaterea episcopilor de sub autoritatea mitropoliților și trecerea lor sub directă ascultare a papei.

Colecția cuprinde: 60 de epistole și decrete ale unor episcopi romani de la Anacle (76-88) până la Miltiade (311-314), hotărâri ale diferitelor sinoade ecumenice și locale ținute în Răsărit și Apus, completate ulterior, și mai multe decrete autentice ale unor episcopi romani de la Silvestru I (314-335) până la Grigorie al II-lea (715-731) între ele fiind intercalate 45 de decrete falsificate. Această colecție a fost alcătuită între anii 847-852, probabil în dioceza Reims, într-un adevărat laborator de plămădire și falsificare a documentelor. Această muncă laborioasă se pare că a fost făcută de episcopul Ebo de Reims care a ajuns apoi episcop de Hildesheim, preotul Vulfad din Reims și episcopul Rothbad de Soissons.

Decretele pseudoisidoriene, aduse la Roma de episcopul Rothbad, au fost primite cu satisfacție de papa Nicolae I, care a respins orice obiecție manifestată de episcopul Hinkmar de Reims și prietenii lui privind autenticitatea lor. Ele au fost atașate la *Codex canonum* și declarate obligatorii. Prin cele peste 10000 de citate din Sfânta Scriptură, Sfinții Părinți, canoane sinodale și scrisori papale se dorea să se demonstreze că papa a concentrat în sine de-a lungul secolelor întreaga putere legislativă și executivă în Biserică. El ar fi arbitrul și îndrumătorul Bisericii creștine dintotdeauna și de pretutindeni, ar avea drept de imixtiune și de judecată fără drept de apel pentru orice fel de litigiu canonic sau controversă dogmatică, făcându-se apel la el ca ultimă instanță judecătorească.

Odată cu moartea papei Nicolae I și a urmașului său, Adrian al II-lea (867-872), decretele pseudoisidoriene, de altfel cunoscute numai în Franța și Germania, au fost uitate până când papa Grigorie al VII-lea (1073-1085) le-a reactualizat într-o altă viziune prin *Dictatus papae*. Decretele, care ar fi trebuit să-i protejeze pe episcopi de abuzurile puterii laice și mitropolitane, au distrus sistemul sinodal episcopal în favoarea creșterii excesive a centralismului papal. În secolul al XV-lea falsitatea acestor decrete a fost demonstrată de canonicul Laurentius Valla din Florența, Nicolaus Cusanus și marele inchișitor Ioan Torquemada, în secolul al XVII-lea de predicatorul calvin David Blondel, iar în secolul al XVIII-lea de preoții italieni Pietro și Girolamo Ballerini.

După pontificatul papei Nicolae I a urmat o perioadă de aproape două secole numită de istorici „secolul obscur”, în care pe scaunul papal s-au

perindat nobili romani care de cele mai multe ori îmbrăcau haina clericală numai de formă, în realitate rămânând în continuare seniori războinici, cruzi și săngeroși. Palatul episcopal Lateran arăta mai mult ca un palat imperial decât ca reședință episcopală iar catedrala Sfântul Petru din Roma era revendicată de papi și antipapi. Statul papal era răvnit de ducii de Spoleto, marcgrafi de Toscana, conți de Provence, împărații Germani și regii Burgundiei, desemnarea titularului scaunului papal devenind o afacere a nobilimii romane.

Papa Ioan al VIII-lea (872-882), pentru că l-a încoronat pe împăratul Carol Pleșuvul (875-877) de la care spera ajutor militar împotriva aravilor și manifesta simpatie față de regatul franc, a intrat în conflict cu nobilimea romană. Astfel Roma a fost ocupată de ducii de Spoleto și marcgrafi de Toscana iar papa arestat. Eliberat în urma unor mari promisiuni, el s-a refugiat în regatul franc. Deoarece n-a obținut sprijinul scontat pentru consolidarea statului papal, a revenit la Roma unde a murit în anul 882 fiind otrăvit și lovit în cap de una din rudele sale care îi răvnea scaunul episcopal.

Între anii 896-904 s-au perindat pe scaunul roman nouă papi care au sfârșit tragic. Papa Bonifaciu al VI-lea, ales prin aclamații, a păstorit doar 15 zile, iar urmașul său, Ștefan al VI-lea (896-897) ales prin concursul ducilor de Spoleto a servit interesele acestora. Astfel, el a dispus deșumarea papei Formoso (891-896), mort de 9 luni, înveșmântarea cadavrului și așezarea lui în biserica Sfântul Petru ca să fie judecat. După ce a fost condamnat, cadavrul a fost dezbrăcat de veșminte iar degetele de la mâna dreaptă cu care a binecuvântat au fost tăiate. Apoi a fost trărit pe străzile Romei, ciopârțit și aruncat în apele Tiburului. Pentru acest act, poporul înfuriat l-a arestat pe papa Ștefan al VI-lea în biserică și l-a aruncat în închisoare unde a fost omorât de partizanii papei Formoso.

Papa Teodor al II-lea, deși a păstorit mai puțin de o lună, a dispus ca osemintele papei Formoso, găsite de pescari, să fie reînchinate cu toată cinstea, și declarată nulă decizia de condamnare. Reabilitarea definitivă s-a făcut în timpul papei Ioan al IX-lea (898-900), care în cadrul sinodal a anulat condamnarea, a dispus arderea documentelor acelui proces de judecată și a declarat valabile hotărârile luate în timpul pontificatului acestuia. De asemenea papa Ioan al IX-lea și sinodul din anul 898 au hotărât ca pe viitor episcopul Romei să fie ales de cardinali și de clerul roman în prezența membrilor Senatului, iar hirotonia lui să se facă numai în prezența

reprezentantului împăratului. Prin această măsură s-a încercat înlăturarea abuzurilor și amestecului puterii laice în problemele bisericești, în special la alegerea titularului scaunului papal.

Papa Sergiu al III-lea (904-911), care a ajuns pe scaunul roman prin asasinarea antipapei Cristofor, era protejatul conților de Tusculum. Astfel „Cetatea eternă” a ajuns pentru câteva decenii pe mâna curtezanelor acestor nobili bogăți, dintre care s-au distins Teodora și fiicele ei Teodora și Marozia, femei frumoase, culte, obraznice și imorale. Papa a servit interesele acestor familii nobiliare romane, care urmăreau anihilarea foștilor susținători ai papei Formoso pentru a acapara bogățiile Romei. Papa Ioan al X-lea (914-928), încercând să stopeze aceste abuzuri cu sprijinul casei imperiale germane a fost în cele din urmă întemnițat și sugrumat din ordinul Maroziei și al soțului ei Guido.

În anul 931 scaunul papal era ocupat de Ioan al XI-lea (931-935), fiul nelegitim al Maroziei și al papei Sergiu al III-lea. Prin aceasta, Marozia, căsătorită pentru a treia oară cu regele Hugo al Italiei, cumnatul ei, dorea să-și realizeze visul de a fi încoronată împărăteasă. Fiul ei legitim, marcgraful Alberico însă a simulat o răceală și cucerind castelul San Angelo unde avea loc nunta, l-a alungat pe regele Hugo și i-a arestat pe mama sa Marozia și pe papa Ioan al XI-lea. Pentru 22 de ani stăpânul Romei și asupritorul papilor a fost marcgraful Alberico. Chiar și înainte de moarte (954) i-a silit pe demnitarii Romei să aleagă papă pe fiul său Octavian. Acesta purtând ca papă numele Ioan al XII-lea (955-964) a fost cel mai imoral și vicios titular al scaunului episcopal roman făcând să dispară orice autoritate și demnitate a urmașului Sfântului Petru. De aceea episcopatul franc se întreba dacă în aceste condiții mai este obligat să se supună papei și să respecte decretul emise de el.

Meritul restaurării demnității papale i-a revenit mănăstirii Cluny din Franța. Călugării benedictini au reușit să impună principiul conform căruia titularul scaunului papal ca urmaș al Sfântului Petru deține puterea sacerdotală indiferent cât de imoral și corupt ar fi. Prin urmare, decretul emise de papi, chiar și în „secolul obscur” sunt valabile și trebuie respectate de orice episcop. Totuși apelul făcut autorității imperiale germane pentru ca să intervină în vederea restaurării normalității în Roma a avut efect. În anul 1046 împăratul Henric al III-lea (1039-1056), trecând Alpii a ocupat Roma și l-a numit papă pe episcopul german Suidger de Bamberg, cu numele

Clement al II-lea (1046-1047). Următorii papi au fost tot germani, formați în mănăstirea Cluny, cel mai reprezentativ fiind papa Leon al IX-lea (1049-1054).

Din această succintă prezentare a situației Bisericii Romei în „secolul obscur”, se poate observa imposibilitatea derulării unor relații normale dintre papi și patriarhii Răsăritului ortodox, în special cu patriarhul Constantinopolului, cu atât mai mult susținerea unui dialog teologic legat de problemele dogmatice și liturgice controversate. De aceea și pasul spre Schisma cea Mare de la 1054 a fost ușor de făcut.

Disputa despre predestinație. Conceptul de predestinație promovat în secolul al V-lea de Fericitul Augustin († 430) a fost readus în discuție de călugărul Gottschalk.

Fiul contelui saxon Bernon, Gottschalk a fost încredințat de mic mănăstirii Fulda, de educația lui ocupându-se în mod deosebit starețul Hrabanus Maurus. Ajuns la vârsta majoratului, a contestat statutul său de monah dat împotriva voinței lui și a cerut aprobarea ieșirii din mănăstire. Sinodul de la Mainz din anul 829 prezidat de arhiepiscopul Otgar a acordat dispensă tânărului monah, decizie contestată de Hrabanus Maurus. Totuși Gottschalk a respectat în continuare votul monahal și s-a stabilit în mănăstirea Corbie, profesând ca dascăl în mănăstirea Orbais de lângă Soissons. Talentat poet și filosof, Gottschalk s-a remarcat ca cel mai profund cunoscător al Fericitului Augustin. După un timp, el a părăsit mănăstirea făcând un pelerinaj la Roma, apoi a predicat în Balcani, după care a revenit în regatul franc. Începând să propage predestinaționismul augustinian a intrat din nou în conflict cu abatele Hrabanus Maurus.

Fericitul Augustin, combătând pe pelagieni, susținea necesitatea absolută a harului dumnezeiesc pentru mântuire. După el, voința omului este atât de slăbită și neputincioasă din cauza păcatului strămoșesc, încât nu poate face fără ajutorul lui Dumnezeu decât numai fapte rele, nefiind capabilă nici măcar să dorească să facă o faptă bună. Mai departe Fericitul Augustin învăța că Dumnezeu nu vrea ca toți oamenii să se mântuiască, ci numai unii. Cei care se mântuiesc datorează aceasta numai faptului că prin harul lui Dumnezeu au fost aleși din veșnicie pentru mântuire. Cei sortiți osândirii rămân pentru vecie în mulțimea celor pierduți (massa perditionis). Biserica învăța că voia lui Dumnezeu privitoare la mântuire este ge-

nerală. Harul sfinților nu este determinant pentru voința omului ci, în virtutea libertății sale, omul conlucrează cu harul divin pentru a putea dobândi mântuirea. Însușirea mântuirii obiective adusă de Mântuitorul Hristos prin jertfa Sa pe cruce de fiecare subiect în parte începe prin Taina Botezului. Cel botezat însă nu se poate considera deja mântuit, ci mai mult el va trebui să concretizeze în viața lui angajamentul făcut, că va trăi împreună cu Hristos (câți în Hristos v-ați botezat, în Hristos v-ați și-mbrăcat, cf. Rom. 6, 3-11), ceea ce nu toți cei botezați ajung să și facă.

Ca augustinian convins, Gottschalk învăța că menținerea omului strâns legat de darurile botezului este tot o lucrare a harului dumnezeiesc. De aceea, Dumnezeu în atotștiința Sa a prevăzut din veșnicie acest har și prin atotputernicia Sa l-a ancorat pe om de el. Acest lucru numește el predestinație. Oamenii trebuie împărțiți în două categorii: aleși și pierduți. De aici și concepția augustiniană despre dubla predestinație. La judecata de apoi fiecare om va afla căreia categorii a aparținut. Cei aleși vor constata că s-au aflat anorați în harul dumnezeiesc și au făcut cele bune, iar cei pierduți vor vedea că le-a lipsit harul divin.

Împotriva acestei concepții, abatele Hrabanus învăța într-o nuanță semipelagiană că în principiu toți oamenii se fac părtași harului botezului însă rămâne la latitudinea fiecăruia să se decidă pentru a face binele sau răul. Dacă face binele, este răsplătit la judecata universală, iar dacă fac răul este condamnat. Dumnezeu vede toate acestea dinainte și predestinează numai spre bine, nu și spre rău. La omul păcătos apare totdeauna decizia lui negativă. Prin urmare, autorul răului este întotdeauna omul. Pentru Hrabanus rămâne neclucată întrebarea de ce la unii botezul face posibilă conlucrarea cu harul dumnezeiesc iar la alții nu. Această dilemă devine mult mai evidentă la Gottschalk, care ca saxon se întreba de ce generația bunicilor lui a rămas nebotezată.

Disputa teologică dintre Hrabanus și Gottschalk era legată de raportul dintre harul dumnezeiesc și voința liberă a omului în procesul mântuirii. În timp ce Hrabanus afirma că după botez omul însuși hotărăște în mod liber conlucrarea cu harul divin, Gottschalk dimpotrivă învăța că Dumnezeu prin harul Său predestinează pe omul lipsit de inițiativă proprie. Ori această concepție apărea lui Hrabanus foarte periculoasă întrucât putea anihila orice strădanie spre bine o omului de vreme ce viața lui era predestinată într-o anumită direcție de Dumnezeu.

Fără să fie invitat, Gottschalk s-a prezentat în fața sinodului de la Mainz din luna octombrie 847 acuzându-l pe Hrabanus Maurus (ales între timp arhiepiscop de Mainz) de semipelagianism. Sinodul însă a condamnat concepția lui despre predestinația omului spre păcat, spre moartea sufletului. După ce a fost biciuit, a fost predat arhiepiscopului său, Hinkmar de Reims. Condamnat încă o dată ca eretic de sinodul de la Quierzy din anul 849, Gottschalk a fost caterisit și încarcerat în mănăstirea Hautvillers de lângă Reims interzicându-i-se să mai scrie și să-i învețe pe alții. El avea însă destui prieteni, cărora le-a scris două mărturisiri de credință în care deși vorbea despre preștiință și predestinație își apăra doctrina.

Gottschalk a murit între anii 868-869, însă prietenii lui i-au împărtășit ideile și i-au apărat. Împotriva arhiepiscopului Hinkmar de Reims, care condamna predestinația la moarte, s-au ridicat teologi de mare valoare ca monahul Ratramnus de la mănăstirea Corbie, Paschasius Radbertus, starețul Servatus Lupus de la Ferrières, Amalar de Metz, arhiepiscopii Amolo și Remigius de Lyon, episcopii Prudentius de Troyes și Venila de Sens, precum și renumitul teolog Ioan Scotus Eriugena. Ambele partide au întărit convingerile lor prin decizii sinodale. Arhiepiscopul Hinkmar și adepții lui au ținut un sinod la Quierzy în anul 853 iar partida augustiniană s-a întrunit în sinoadele de la Valence (855) și Langres (859). Încercarea de împăcare a celor două grupări la sinodul episcopilor franci de la Savonnières de lângă Toul, din anul 860, s-a soldat cu eșec. Problema predestinației a fost reluată la sinodul de la Turey de lângă Toul, din anul 860, acceptându-se după lungi discuții o formulă de compromis redactată de arhiepiscopul Hinkmar de Reims, care respira un suflu anti-augustinian.

Rezolvarea definitivă a controverselor trebuia realizată de papa Nicolae I care între timp a murit, așa încât problema predestinației a preocupat cercurile teologice și în secolele următoare, în special după declanșarea reformei protestante sub forma „disputei haritologice” din secolele XVI-XVII.

Disputa euharistică. Inițial disputa euharistică s-a consumat între doi călugări teologi din mănăstirea Corbie care au alcătuit fiecare câte un tratat despre Sfânta Euharistie. Primul a fost Paschasius Radbertus († pe la anul 859) care publicând în anii 831/832 tratatul intitulat „Despre Trupul și

Sângele Domnului” a deschis o serioasă dispută dogmatică despre Sfânta Euharistie. La întrebarea, care este esența pâinii și vinului euharistic, se răspundea: „acestea sunt Trupul și Sângele Domnului adică, cu adevărat nu este un alt Trup decât Cel care s-a născut din Fecioara Maria, a pățimit și a înviat din mormânt”. Prin urmare Radbertus identifică Trupul și Sângele euharistic cu Trupul și Sângele lui Iisus istoric și îndumnezeit. În chip tainic în Sfânta Euharistie Iisus ne oferă adevăratul lui Trup și Sânge. Paschasius însă nu dorea să explice Taina Euharistiei după modelul patristic răsăritean (conceptul de prototip) văzând Euharistia ca „figura”, ca prototipul Hristosului ceresc pe pământ. Trupul și Sângele lui Hristos nu pot fi numite nicidecum „figura”, deoarece aceasta este înfățișarea exterioară care ascunde adevăratul Trup și Sânge al Domnului. Din această perspectivă Sfânta Euharistie poate fi numită în același timp „veritas” și „figura”, adică și realitate și chip, deoarece „figura” este ceea ce vedem în afară, dar în realitate; ceea ce cu adevărat înțelegem și credem că este în sine Taina Euharistiei.

Prin urmare Paschasius Radbertus învâta că deși darurile euharistice păstrează chipul pâinii și vinului, trebuie să credem că după sfințire ele sunt cu adevărat Trupul și Sângele Domnului. Acest Trup nu este altul decât cel născut de Fecioara Maria, Trup care a pățimit pe cruce și a înviat din mormânt. În sine concepția lui nu era greșită, însă accentuarea identității istorice și euharistice a Mântuitorului în detrimentul deosebirii formelor de apariție conducea spre neînțelegere și interpretări eronate. Astfel după cincisprezece ani de la publicarea lucrării au apărut comentarii critice în cadrul aceleiași mănăstiri.

Călugărul Ratramnus († după anul 868), care a preluat conducerea școlii mănăstirești după ce Paschasius a fost numit stareț, a compus la cererea regelui Carol Pleșuvul (843-877) în anul 843 un tratat intitulat tot „Despre Trupul și Sângele Domnului”. Regele i-a cerut să precizeze dacă în Sfânta Împărtășanie primim adevăratul Trup și Sânge al Mântuitorului sau numai unul tainic. Ratramnus specifică de la început că Sfânta Euharistie este o taină. De aceea este necesar să fie definite clar noțiunile „veritas” (realitate) și „figura” (chip). Chipul dezvăluie întotdeauna tainicul. Lucrările lui Dumnezeu în lume ca și lucrarea dumnezeiască rămân în sine nevăzute însă El dorește totuși ca cele ascunse să fie descoperite oamenilor. Astfel pâinea euharistică este în același timp și taină și descoperire.

În pâinea făcută din boabele de grâu este învăluit Trupul Domnului dar în același timp ea, care întărește viața omului, devine hrană spirituală. De aceea „veritas” înseamnă descoperirea lucrurilor pe care omul trebuie să le vadă în mod real.

În comparație cu argumentația lui Radbertus, Ratramnus raportează „veritas” la cele exterioare iar „figura” la cele interioare. Ca atare în Sfânta Euharistie pâinea rămâne în realitate pâine. Credinciosul vede și mănâncă pâine, însă sub „figura” (chipul) pâinii primește Trupul Domnului în mod tainic.

În legătură cu Sfânta Împărtășanie el precizează: Chipul Trupului euharistic al Domnului nu poate fi identic cu Trupul istoric, deoarece ca „figura” Trupul Domnului este întotdeauna numai cel arătat prin lucrarea lui Dumnezeu însă niciodată identic cu cel istoric.

Într-o oarecare măsură, Ratramnus împărtășește concepția patristică despre prototip și încearcă să explice Sfânta Euharistie ca prototip al lui Hristos preamărit în ceruri, văzând în reprezentarea prototipului prezența persoanei. Cel mai important argument folosit de el este acela că Hristos a pățimit și s-a jertfit doar o singură dată. Identificând Sfânta Euharistie cu prezența istorică a Trupului Domnului este absolut necesar ca să vedem în ea o reinnoită jertfă. Trupul și Sângele euharistic trebuie înțelese însă numai cu referire la cele întâmplare, atât ca „similitudino” (asemănare) cât și ca „repraesentatio” (reprezentare, prezență) a patimii și jertfei istorice a lui Hristos.

Deoarece făcea prea mare diferențiere între Hristos euharistic și Hristos istoric, a fost acuzat de unii adversari că a socotit prezența Mântuitorului în Euharistie numai în mod spiritual. Astfel, Ioan Scotus Eriugena († pe la anul 877) criticându-l, explică Sfânta Euharistie ca simplă amintire a adevăratului Trup și Sânge al Domnului. Această interpretare rațională și alegorică conform căreia în Sfânta Euharistie Trupul și Sângele Mântuitorului trebuie privite mai mult simbolic, adică pâinea și vinul euharistic ar fi semne de comemorare a Trupului și Sângelui Domnului precum și simbolul prezenței lui reale în Sfânta Euharistie, o întâlnim în mai multe din operele sale, dar nu într-un tratat propriu-zis despre Taina Euharistiei. Alții, ca și monahul Frudigar, au acceptat în locul formulării „unui adevărat Trup și unui adevărat Sânge” și formula „oarecare putere a Trupului și Sângelui”. Diaconul Amalarius din Metz, ajuns administratorul arhie-

piscopiei de Lyon, a mers mai departe folosind formulări ca de exemplu Trupul euharistic al Mântuitorului hrănește nu numai sufletul, ci și trupul pe care-l pregătește pentru nemurire, afirmând că Sfânta Împărtășanie, asemenea oricărui aliment, este supusă procesului digestiei. Adepții acestei formule au fost numiți începând cu secolul al XI-lea reprezentanți ai sterorianismului (*stercus* = gunoi).

De fapt, tratatele euharistice întocmite de Radbertus și Ratramnus n-au deschis propriu-zis o dispută euharistică în secolul al IX-lea, ci au fost folosite abia peste două secole și mai ales în timpul reformei când a fost redeschisă problematică privind interpretarea Sfintei Euharistii.

În secolul al XI-lea dialecticianul și scolasticul Berengar de Tours († 1088), combătând interpretarea lui Paschasius Radbertus, respingea ca și Ioan Scotus Eriugena transformarea esenței. Chiar dacă a fost avertizat asupra erorii sale de fostul său coleg de studii, scolasticul Adelman de Liège, Berengar a atacat pe toți opozații lui, provocând o mare dispută publică. Sinoadele de la Roma și Verceci din anul 1050 au condamnat interpretările lui iar sinodul de la Paris din anul 1051 a mers până acolo încât l-au amenințat cu moartea. Lucrurile au fost elucidate la Sinodul de la Tours, din anul 1054, unde Berengar a declarat în fața legatului papal Hildebrand (viitorul papă Grigorie al VII-lea) că în Sfânta Euharistie esența pâinii și a vinului se preface în esența Trupului și Sângelui Domnului. Mai târziu, la sinodul de la Lateran din anul 1059, el a subscris formulei: „Trupul real al Domnului se acceptă ca atare și se frânge de mâinile preoților și se macină de dinții credincioșilor, după simț și cu adevărat, nu numai în taină”. Întrucât între timp a fost tentat din nou să respingă formula amintită, a fost chemat la Roma de papa Grigorie al VII-lea în anul 1079 și convins să renunțe la părerea sa.

Alte dispute și erezii. În general, Biserica din Apus s-a confruntat în această perioadă cu reminiscențe ale manihеismului care s-a manifestat și în Răsărit sub forma pavlicianismului.

În secolul al XI-lea au fost descoperite la Orléans mai multe scrieri eretice. Aici preoții Ștefan și Lisor negau nașterea Mântuitorului de către Sfânta Fecioară Maria, patimile, moartea și învierea Lui din mormânt, unitatea Sfintei Treimi și crearea lumii. Erau respinse apoi Botezul, Sfânta Euharistie și cinstirea sfinților. Ei ignorau săvârșirea faptelor bune, reco-

mandând patimile trupești ca acte mântuitoare pentru suflet. Întrunirile lor erau nocturne și secrete, practicând și unele acte imorale.

Regele Robert și soția sa Constanța vizitând orașul Orléans în anul 1022, a dispus arestarea ereticilor în timpul unei întâlniri secrete. Printre cei arestați se afla și cavalerul normand Arefast, care și-a oferit serviciile anchetatorilor. În timpul sinodului ținut în biserica Sfintei Cruci din Orléans, ereticii care încercau să se disculpe prin minciună au fost demascați de Arefast. Acuzați de erezie, ei au sfârșit prin ardere pe rug. Chiar și preotul Teodot care murise de trei ani, a fost deshumat și incinerat. Regina Constanța dorind să distrugă orice urmă de eretic, a orbit ea însăși pe duhovnicul ei Ștefan, descoperit că aparținea acestei secte.

Cu prilejul unei vizite canonice făcută la Arras, episcopul Gerard de Cambrai a descoperit un grup deeretici, ucenici ai italianului Gondolfo, care nega Taina Botezului, a Sfintei Euharistii și a Mărturisirii, relativizând și Taina Cununiei. Sinodul de la Arras i-a învinuit de pelagianism, dar după ce au fost convinși de episcopul Gerard asupra rătăcirii lor, au mărturisit Simbolul de credință niceo-constantinopolitan.

Reminiscente maniheice s-au păstrat și în Italia, la grupul „patarenilor” care își aveau sediul în castelul Monfort de lângă Torino. Gerardo a declarat în fața arhiepiscopului Heribert de Milano că pentru a ajuta pe muribunzi să câștige harul dumnezeiesc, ar trebui omorâți. Tot ei explicau taina Sfintei Treimi astfel: Dumnezeu-Tatăl este veșnic, Fiul este suflet omenesc iar Sfântul Duh este adevărata înțelegere a Sfintei Scripturi. De asemenea, afirmăm că marele arhieru al credincioșilor n-ar trebui să fie episcopul Romei, ci unul trimis de Dumnezeu care să-i cerceteze continuu pe creștini și să se roage pentru iertarea păcatelor lor.

Un alt eretic maniheian a fost Louthard care a predicat printre țărani din Chalons pe Marne ridiculizând cultul icoanelor și distrugând Sfintele cruci. În final s-a sinucis. Pentru stărpirea cuiburilor deeretici, Sinodul de la Reims din anul 1049 i-a anatematizat nu numai peeretici, ci și pe cei care îi apărau sau participau la slujbele lor. Împăratul Henric al III-lea (1039-1056) a declanșat o adevărată persecuție împotriva lor, mai mulți eretici fiind spânzurați la Goslar în anul 1052.

În ciuda acestor măsuri coercitive și purificatoare, au continuat să existe grupărieretice de factură rigoristă în special ca reacție împotriva abuzurilor clerului și slăbirii moralității în Biserică.

Bibliografie:

- J. de Goff, *Civilizație evului mediu*, trad. de M. Holban, București, 1970; T. M. Popescu, *Premisele primatului papal*, în „Ortodoxia” /1955; M. Șesan, *Nașterea ideii papale*, în: „Mitropolia Ardealului” nr. 7-8/1062, p. 469-482; Ch. Diehl, *Marile probleme ale istoriei bizantine*, trad. de J. Zara, București 1969; Idem, *Figuri bizantine*, București 1969; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963; G. Haendler, *Die lateinischen Kirche im Zeitalter der Karolinger*, Berlin 1985; H. G. Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Göttingen 1980; Idem, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959; Idem, *das byzantinische Jahrtausend*, München 1980; O. Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 2, București 1987; V. Horia, *Dicționarul papilor*, trad. de A. Vădeanu, București, 1999.

IX. RĂSPÂNDIREA CREȘTINISMULUI ÎN SECOLELE IX-XI

Valului masiv de încreștinări din secolele IV-VI i-a urmat altul în secolele IX-XI care viza în special, pe slavi, unguri și ruși (fiind interesați pentru încorporarea lor în lumea creștină atât Constantinopolul cât și Roma), dar și pe germani, anglo-saxoni și scandinavi.

IX.1. Încreștinarea slavilor, rușilor și ungarilor

Slavii pătrund în Europa în secolul al VI-lea atingând în est râurile Oka și Volga superioară, în vest râul Elba, în sud-vest ținuturile munților Alpi și în sud-est trecând peste Dunăre s-au stabilit în Illyricum și în spațiul balcanic până în Peloponez. În timp ce slavii răsăriteni și o parte din cei apuseni au rămas în afara granițelor vechiului Imperiu romano-bizantin, slavii sudici și sud-vestici, care au pătruns în teritoriile imperiului au constituit o punte de legătură dar și de discordie între creștinătatea greacă și cea romană.

Expansiunea franco-germană spre est a dus la asimilarea triburilor slave din ținuturile Elbei. Cei din ținuturile Poloniei au rezistat supunându-se jurisdicției Romei în schimbul menținerii independenței politice. În ceea ce-i privește pe slavii din Moravia și Pannonia, ei au oscilat între Roma și Bizanț, trecând la sfârșitul secolului al IX-lea definitiv în sfera de influență politică și religioasă a Romei.

Triburile slave au pătruns în Peninsula Balcanică în prima jumătate a secolului al VI-lea, fiind atrase de frumusețea și importanța Constantinopolului. Ele au venit împreună cu avarii, slavii fiind folosiți de aceștia în expedițiile lor contra Bizanțului. Astfel, în anul 582 a fost cucerit orașul Sirmium (Mitrovița), capitala prefecturii Illyricum, slavii pătrunzând în grupuri tot mai mari în Balcani ajungând până în Macedonia, Grecia Centrală și Peloponez iar spre vest până la Dyrrachion (Durazzo) pe țarmul

Mării Adriatice. Cu timpul Iliricul bizantin se reducea doar la o fâșie îngustă de-a lungul coastei dalmate.

La începutul secolului al VII-lea, slavii stăpâneau în sud-estul Europei Istria, Dalmația, Pannonia Superior, Pannonia Inferior, Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia Ripensis, Dacia Mediteranea, Dardania, Praevalitania, Macedonia și o parte din Thracia. În anul 614 au distrus cetatea Salona, făcând mulți martiri printre creștini. A urmat orașul Epidaurus (Ragusa sau Dubrovnik), populația refugiindu-se la Spoleto, Trau, Zara, Veglia și Ossaro. Avarii împreună cu slavii au atacat în mai multe rânduri și Tesalonicul însă datorită fortificațiilor puternice a rezistat.

Cu timpul, slavii au trecut de la starea de supuși la cea de aliați și chiar independenți față de avari. În timp ce puterea avarilor a început să decadă după eșecul asediului Constantinopolului, din anul 623, triburile slave s-au grupat formând state independente. Astfel, în Boemia și Moravia slavii s-au revoltat împotriva avarilor întemeind un stat independent sub conducerea lui Samo (623-658). Același lucru s-a petrecut și în Peninsula Balcanică.

Slavii aveau o religie simplă, naturală, pe care au îmbogățit-o apoi cu elemente din mitologia romană. Aveau o mulțime de zei dintre care cei mai venerați erau: Perun, zeul tunetului, Radegast, zeul ospitalității și al războiului, Svantevit, zeul războiului și al semănăturilor, Siva, zeița vieții, Lado, zeița frumuseții și alții. Se practicau jertfele umane, iar femeile și copiii erau considerați bunuri ale bărbatului și tratați ca atare.

Încreștinarea moravilor. Conform tradiției, creștinismul a fost cunoscut în Moravia încă din secolul al VII-lea, cneazul Samo botezându-se în jurul anului 623 ca urmare a relațiilor lui cu Bizanțul. În lucrarea lui H. Wolfram (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantien und Pannonien*, Viena 1979) se relatează că slavii carantanieni, strămoșii slovenilor, s-au convertit la creștinism în urma misiunii episcopilor Virgil și Arno între anii 740-828.

Determinat de interese politice, regele și apoi împăratul Carol cel Mare a intensificat misiunea creștină printre slavi. La începutul secolului al IX-lea au predicat în Pannonia și în jurul lacului Plattensee arhiepiscopii de Salzburg, Adalram, Liupram și Adalwin.

La Dieta de la Frankfurt din anul 822 reprezentanții cneazului Mojmir al Moraviei cereau recunoașterea cnezatului lor ca stat independent. Ceva mai târziu, regele franc Ludovic Germanicul (842-876), stăpânind în urma tratatului de la Verdun (843) jumătatea estică a Imperiului franco-german, a restabilit suveranitatea asupra Moraviei, înlocuindu-l în anul 846 pe cneazul Mojmir cu nepotul său Rastislav. Spre dezamăgirea imperialilor, Rastislav continuă politica ostilă a unchiului său, obținând independența Moraviei în anul 855.

Din punct de vedere religios însă, moravii rămăneau în continuare dependenți de Arhiepiscopia de Salzburg. De aceea, cneazul Rastislav ceru papei Nicolae I (858-867) în anul 860 sau 861 să înființeze pentru moravi o episcopie proprie. Refuzul papei și teama că dependența religioasă ar duce la pierderea independenței politice, l-au determinat pe Rastislav să trimită la Constantinopol, în anul 862, o delegație, rugându-i pe împăratul Mihail al III-lea (842-867), pe regentul Bardas (862-866) și pe patriarhul Fotie (858-867; 877-886) să trimită misionari în Moravia capabili să propovăduiască creștinismul în limba slavă. Astfel, a început misiunea fraților Constantin-Chiril și Metodie printre slavi.

Frații Constantin-Chiril și Metodie erau greci, originari din Tesalonic. Provenind dintr-o familie bogată (tatăl lor, Leon, îndeplinea funcția de drongar, adică ofițer superior subordonat direct strategului themei Tesalonicului) au avut posibilitatea să studieze mai întâi la Tesalonic iar apoi la Universitatea din Constantinopol. Copilărint într-un mediu greco-slav, ei au cunoscut de mici limba, viața și tradiția slavilor din jurul Tesalonicului și Macedonia.

Metodie s-a dedicat mai întâi carierei militare preluând funcția de drongar după moartea tatălui său (840/841). Apoi i s-a încredințat comanda armatelor slave din Arhontia sau principatul Strimonului, la frontiera cu Bulgaria. Cu acest prilej și-a îmbogățit cunoștințele de limbă slavă. În jurul anului 851 Metodie a renunțat la cariera militară și s-a călugărit în mănăstirea Olymp din Bythinia.

Constantin, fiul minor la moartea tatălui său, a fost luat sub protecția lui Teoctist, ministrul securității și al relațiilor externe, important demnitar la curtea împăratului Mihail al III-lea. După terminarea studiilor s-a călugărit, a fost hirotesit ipodiacon și i s-a încredințat postul de bibliotecar (hartofilax) la Sfânta Sofia. În anul 850 s-a retras pentru o jumătate de an

la mânăstirea Kleidion de pe malul Bosforului iar după aceea a fost numit profesor de filosofie la Universitatea din Bizanț avându-i colegi pe Leon, Matematicianul sau Filosoful și pe viitorul patriarh Fotie. După ce Fotie a fost numit în anul 851 prim-secretar al cancelariei imperiale, Constantin a preluat conducerea universității.

Tot în anul 851, Constantin a condus delegația bizantină la reședința califilor arabi de la Sâmarri pe Tigru, tratativele încheindu-se cu succes. Intrigat și dezgustat de complotul de la curte căruia i-a căzut victimă chiar protectorul său Teotist, Constantin s-a retras în mânăstirea de pe Muntele Olymp în Bithynia unde era fratele său Metodie. Înlăturarea patriarhului Ignatie și înlocuirea lui cu Fotie a nemulțumit și obștea mânăstirii din Olymp provocând ruperea comuniunii liturgice pentru aproape un an de zile.

Tulburărilor politice și bisericești din Bizanț s-a adăugat atacul varego-rușilor conduși de principii Dir și Askold asupra Constantinopolului la 18 iunie 860. Deși ceata și furtuna au cauzat eșecul atacului, bizantinii se așteptau la noi incursiuni rusești. De aceea au reluat legăturile cu hazarii din nordul Mării Negre. Hazarii erau un popor de origine turcă. Caz unic în istorie, conducătorii hazari s-au convertit la iudaism întreținând relații religioase și culturale cu academiile iudaice din Mesopotamia și Palestina. Se adaptase chiar și limba ebraică ca limbă de cancelarie.

Împăratul Mihaıl al III-lea și patriarhul Fotie au trimis o delegație diplomatică la hazari în anul 861, condusă de Constantin. După ce au iernat la Cherson în Crimeea (posesie bizantină), bizantinii s-au întâlnit cu hanul hazar la Semender (Belendjer) pentru a discuta asupra unei alianțe hazaro-bizantină împotriva varego-rușilor. Fără îndoială că delegația bizantină nu a neglijat și aspectul religios, Bizanțul construindu-și relațiile cu popoarele învecinate și prin atragerea lor la creștinism. Astfel Constantin a învățat la Cherson limba ebraică având apoi posibilitatea să demonstreze hazarilor mozaicii superioritatea Evangheliei față de Legea mozaică.

Misiunea la hazari s-a încheiat cu succes, hanul asigurându-l pe împărat atât în ceea ce privește alianța politică cât și toleranța religioasă față de creștini. Cu această ocazie, Constantin a descoperit o psaltire și o Evanghelie cu „litere rusești”, care nu erau altceva decât cărți scrise în limba gotă cu alfabetul inventat de Wulfila, episcopul goților de la Dunărea de Jos, adeseori făcându-se confuzie între goți și varego-ruși, ambele popoare având comun elementul gotic-scandinav. Acesta este un indiciu că printre

varego-ruși erau grupuri care cunoșteau creștinismul. De aceea patriarhul Fotie a trimis la Kiev în anul 865/866 un episcop însoțit de mai mulți clerici pentru a-i converti pe ruși la creștinism.

Înarmați cu o puternică cultură teologică și cu un instrument de lucru foarte eficient și indispensabil (alfabetul slav alcătuit în mânăstirea Olymp din Bithynia în anul 855 numit „glagolitic” după care s-a alcătuit mai târziu alfabetul „chirilic”, cu ajutorul căruia s-au tradus pentru slavi principalele cărți bisericești) dar și cu experiență misionară (Metodie a propovăduit la bulgari și hazari) cei doi frați au plecat spre Moravia în anul 863 trecând prin Bulgaria țarului Boris I (853-888), prin nordul Serbiei și prin Pannonia cneazului Kocel, oprindu-se în cetatea Velehrad, reședința cneazului Rastislav.

Aici au lucrat timp de patru ani (863-867) traducând cărți importante din Sfânta Scriptură și cărți de cult, dezvoltând o adevărată școală de traducători cu ucenicii încredințați de cneazul Rastislav. În paralel cu traducerea cărților, ucenicii au învățat și ritualul liturgic fiind în măsură să săvârșească utrenia, ceasurile, vecernia, pavecernița și Sfânta Liturghie (cf. *Vita Constantini*, cap. 15, în „Die Pannonischen Legenden”, Berlin, 1972, p. 36 sau la J. Schütz, *Die Lehre der Slaven Kyrill und Method. Die Lebensbeschreibungen zweier Missionar*, St. Ottilien, 1985).

Datorită succesului misiunii lor printre moravi și cehi, episcopii de la Regensburg și Passau refuzau să hirotonească preoți și diaconi, care să slujească în limba slavonă (Constantin era numai preot iar fratele său Metodie doar monah), considerând că trebuie admise ca limbi cultice numai ebraica, greaca și latina. Împotriva acestei teorii s-a pronunțat cu vehemență Chirilî numind-o „erezia celor trei limbi” sau „erezia pilatienilor” întrucât adepții ei se orientau după cele trei limbi folosite de Pontiu Pilat pentru a scrie sentința de pe crucea Mântuitorului Iisus Hristos.

Fiind interogată de latini cu privire la introducerea unei noi limbi liturgice, Chirilă a răspuns: „Ploaia nu cade oare, trimisă de Dumnezeu, peste toată lumea? Soarele nu trimite lumina lui în același fel peste toată lumea? (Mt. 5, 45). Nu respirăm toți aerul în același fel? Nu vă este rușine să fixați doar trei limbi și să porunciți ca toate celelalte popoare și nații să rămână oarbe și surde?... Noi cunoaștem numeroase popoare care știu Scriptura și laudă pe Dumnezeu în limba lor proprie. Se știe că acestea sunt: armenii, perșii, abasgii, ivirii, sugdii, goții, avarii, turcii, hazarii, arabii, egiptenii,

sirienii și încă mulți alții". (Cf. *Vita Constantini*, cap. 16, în „Die Pannonischen Legenden, p. 36). De aceea frații, Constantin și Metodie intenționau să plece la Constantinopol cu un grup de ucenici din Moravia și Pannonia recomandați de cnezii Rastislav și Kocel pentru a fi hirotoniți preoți, ca apoi revenind în țările lor să continue activitatea misionară printre slavi.

Deoarece Constantin era bolnav, cei doi frați au decis să scurteze drumul spre Constantinopol mergând pe uscat până la Veneția iar de acolo cu o corabie spre Bizanț. Întrucât între timp se declanșase conflictul între Constantinopol și Roma soldat cu excomunicarea reciprocă dintre patriarhul Fotie și papa Nicolae iar la 23 septembrie 867 patriarhul Fotie a fost înlocuit cu patriarhul Ignatie, cei doi misionari au zăbovit un timp la Veneția așteptând clarificarea lucrurilor.

Pentru a se edifica în legătură cu misiunea lor, mai ales că încreștinarea popoarelor slave a constituit un important punct de discordie între Roma și Constantinopol în anii 60 ai secolului al IX-lea, papa Nicolae I i-a invitat la Roma. Întrucât acesta a murit la 13 noiembrie 867, Constantin și Metodie au fost primiți cu mare solemnitate și bunăvoință de papa Adrian al II-lea (867-872), în prezența episcopilor și clericilor din Roma și a unui mare număr de credincioși, mai ales datorită faptului că ei aduceau moaștele descoperite la Cherson în Crimeea și se credea că sunt ale Sfântului Clement Romanul, papă al Romei la sfârșitul secolului I și martirizat în timpul împăratului Traian (98-117).

În urma discuțiilor purtate și analizării cărților de cult în limba slavonă, papa Adrian al II-lea a autorizat și binecuvântat activitatea misionară a fraților Constantin și Metodie, chiar dacă existau unele diferențe între tradiția liturgică răsăriteană și cea apuseană, în speță rostirea simbolului de credință niceo-constantinopolitan cu sau fără adaosul „Filioque”. Conform *Vita Constantini*, cap. 18, papa a binecuvântat cărțile slavone așezându-le în biserica Sfintei Fecioare Maria, a poruncit episcopilor Formosus și Gonderic (Gauderich) să hirotonească pe ucenicii slavi și împreună cu aceștia s-a săvârșit Sfânta Liturghie în limba slavonă în mai multe biserici din Roma (Sfântul Petru, Sfântul Andrei și Sfântul Pavel), printre celebranți numărându-se și Anastasie Bibliotecarul.

În felul acesta, primea legitimitate din partea Romei nu numai limba slavonă, ci și misiunea fraților Constantin și Metodie, având în vedere faptul că papa era foarte interesat de situația creștinismului din Moravia în

urma redobândirii suveranității asupra acestui stat a regelui franc Ludovic Germanicul.

Constantin însă, îmbolnăvindu-se grav, a luat schima mare și numele de Chiril, murind la 14 februarie 869. A fost înmormântat în biserica Sfântului Clement din Roma.

Metodie, hirotonit episcop în anul 870, s-a întors în Moravia și Pannonia cu scrisori de recomandare din partea papei către cnezii Rastislav, Sveatopluk și Kocel. Papa, la rugămintea lui Kocel care dorea înființarea unei Biserici slave independente în cnezatul său, l-a numit pe Metodie arhiepiscop al Moraviei și Pannoniei, i-a încredințat continuarea misiunii printre slavi și i-a permis folosirea limbii slavone cu condiția ca lecturile biblice să se facă mai întâi în limba latină. Înființarea unei noi arhiepiscopii în detrimentul Arhiepiscopiei de Salzburg care ar fi trebuit să cuprindă ținuturile Moraviei, Pannoniei și cele locuite de sârbi și croați, intitulându-l pe Metodie arhiepiscop de Sirmium, denotă că Roma, care între timp își încheiasse afacerile printre bulgari (aceștia revenind în jurisdicția Constantinopolului), intenționa să-și revendice jurisdicția asupra Illyricului. Acest lucru este confirmat și de faptul că în anul 881 papa a dispus trecerea croaților sub jurisdicția Arhiepiscopiei latine de la Spoleto în Dalmația.

Revenind în Moravia, Metodie găsi viața politică și religioasă schimbată. În locul lui Rastislav, înlăturat prin trădare și orbit de regele franc Carloman (878-884), domnea Sveatopluk (870-894) care și-a îndreptat orientarea politică și religioasă spre Imperiul romano-german. În aceste condiții a putut acționa arhiepiscopul de Salzburg, întemnițându-l pe Metodie probabil în mănăstirea Ellwangen din Bavaria. Abia papa Ioan al VIII-lea (872-882) a reușit să-l elibereze în anul 873 după o intervenție energetică la ierarhii din Salzburg, Passau și Freising. Metodie și-a continuat activitatea misionară în Moravia și Pannonia, însă nu s-a putut stabili la Sirmium deoarece orașul fusese cucerit de bulgari și încadrat în țaratul lui Boris-Mihail I (853-889).

Deși încununată cu noi succese, misiunea lui Metodie s-a desfășurat cu multe piedici venite din partea clerului franco-german, care se opunea folosirii limbii slavone în cult. În anul 874 l-a toțezat pe principele Borivoi al Boemiei, căsătorit cu evlavioasa prințesă creștină Ludmila, fiica cnezului morav. Exemplul lor a fost urmat de un mare număr de cehi.

Cele mai mari greutăți întâmpină Metodie în Moravia din partea lui Wiching, hirotonit episcop de Nitra și numit vicarul său. Acesta susținând politica religioasă a latino-germanilor, îl acuză pe arhiepiscopul său că nu respectă cerințele Romei și că a părăsit credința adevărată a latinilor. Astfel, în anul 879 a trebuit să meargă din nou la Roma pentru a se justifica în fața papei Ioan al VIII-lea în legătură cu folosirea limbii slavone în cult și cu rostirea Simbolului de credință fără adaosul „filioque”. Aceste acuzații se încadrau în contextul disputelor dintre Roma și Constantinopol referitoare la schisma fotiană. La Roma a reușit să se disculpe și papa i-a permis să-și continue misiunea în Moravia folosind ca limbă de cult slavona. Probabil atitudinea binevoitoare a papei a fost determinată și de rezultatele pozitive ale Sinodului de la Constantinopol din anii 879/880.

La invitația împăratului bizantin Vasile I Macedoneanul (867-886), care îl suspecta de infidelitate, dar mai ales dorind să-și clarifice poziția sa în contextul relațiilor dintre Roma și Bizanț, Metodie a făcut o călătorie la Constantinopol în iarna anului 881. Aici a fost primit cu mare cinste de împărat și de patriarhul Fotie, ambii convingându-se de aportul extraordinar al marelui misionar printre slavi, cerând ca unii dintre ucenicii lui însoțitori să rămână în capitala imperiului pentru a fi trimiși ca misionari sau organizatori de Biserici la alte popoare slave.

Revenind în Moravia în anul 882, Metodie a fost acuzat de Wiching că a părăsit credința adevărată și că a plecat la Constantinopol fără acordul papei și al principelui Sveatopluk. Ultimii ani de viață i-a petrecut traducând în continuare cărți de cult în limba slavonă. Roma însă îl părăsise iar Constantinopolul era prea departe ca să-l ajute. A murit la 6 aprilie 885, fiind înmormântat probabil la Velehrad în Moravia.

Deși el a încredințat conducerea Bisericii Moraviei lui Gorazd, unul dintre cei mai remarcabili ucenici ai săi, orientarea pro-apuseană a lui Sveatopluk și manevrele lui Wiching l-au determinat pe papa Ștefan al V-lea (885-891) să-l numească pe acesta din urmă arhiepiscop al Moraviei. În plus, prin Commonitorium din toamna anului 885 papa interzicea liturghia slavă. Ucenicii lui Metodie au fost alungați din Moravia, s-au refugiat în Croația, Serbia dar mai ales în Bulgaria contribuind la întărirea creștinismului în aceste ținuturi. La bulgari au activat foarte intens Clement, Naum, Angelar, Laurențiu, Sava și Ioan, bucurându-se de sprijinul țarului Boris

Mihail I. Aducând cu ei manuscrisele slavone, au întemeiat la Preslavul Mare și Ohrida două mari centre misionare pentru slavii sud-dunăreni.

Se știe că în jurul lui Clement au activat cca. 3500 de ucenici iar în timpul țarului Simeon (893-927) el a fost numit episcop de Drembița și Velica, la nord-est de Pribile, fiind primul ierarh de limba bulgară.

Încreștinarea cehilor și polonezilor. În Cehia (Boemia) primii misionari creștini au fost franco-germani sau după unii cercetători iro-scoții, care propovăduiau creștinismul de rit latin fără succese spectaculoase. Prin cneazul Borivoi și soția sa Ludmila, botezați de Metodie, s-a impus în Cehia creștinismul de rit răsăritean în limba slavonă. Când însă slavonismul a fost condamnat la sinodul de la Spoleto (925), iar papa Ioan al X-lea (914-928) a susținut trilingvismul, Ludmila a fost asasinată în anul 927 urmată de fiul ei, cneazul Vațlav-Venceslav, în anul 929. Deși inițial cneazul Boleslav I (†967) a primit creștinismul slavo-metodian, sub presiunea papei Ioan al XIII-lea (965-972) și a împăratului german Otto I cel Mare (936-973) a îmbrățișat ritul latin. Același lucru a făcut și cneazul Boleslav al II-lea († 999) mai ales că papa Ioan al XIII-lea declarase în anul 969 slavonismul drept erezie iar pe Metodie „eretic notoriu”.

Totuși tradiția chirilo-metodiană nu a dispărut la cehi și moravi nici după ce episcopia latină de la Praga a desfășurat începând cu anul 973 o puternică acțiune împotriva slavonismului bisericesc. Acest lucru se constată și în timpul păstoririi episcopului Voitech Adalbert care, deși înțelegea rolul și utilitatea limbii slavone pentru slavi, a sprijinit mai departe ritul latin. Tradiția slavonă a fost revigorată de cneazul Oldrich († 1034) mai ales prin activitățile desfășurate în mănăstirea Sazava, la sud de Praga, coordonate de egumenul Procopie începând cu anul 1030.

Procopie, originar din Chotoun, aproape de Praga, a studiat la școala slavonă de la Vyšehrad unde se mai păstrau cca. 200 de manuscrise slavone din timpul ucenicilor lui Metodie. După ce i-a murit soția la nașterea fiului lor Jirman, Procopie s-a călugărit foarte probabil în mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul de la Morisena (Mureșana), una din mănăstirile de tradiție greco-slavă din bazinul Dunării. Aici a cunoscut spiritualitatea atonită și pe cea chieveană de la Lavra Peșterilor. Revenind în Cehia, el a întemeiat mai întâi o sihăstrie într-o peșteră iar după ce a fost găsit de principele Oldrich, sprijinitorul slavonismului, a ctitorit marele complex

mănăstiresc de la Sazava, cu hramul Sfântul Ioan Botezătorul. Cu sprijinul principilor cehi, mănăstirea Sazava a fost până la sfârșitul secolului al XI-lea un bastion al slavonismului împotriva latinizării cehilor urmărită de arhiepiscopul de Mainz, de papă și de împăratul german. Ea și-a încetat activitatea de tradiție chirilo-metodiană la 3 ianuarie 1097, când au fost aduși aici călugări benedictini. S-a făcut o distrugere sistematică a cărților slavone, „periculoase și nemernice”, păstrându-se din toată colecția de manuscrise slavone numai o Evanghelie și câteva fragmente din epistolele pauline. Ucenicii formați la Sazava au contribuit nu numai la menținerea tradiției slavone în Cehia până la sfârșitul secolului al XI-lea ci și în regatul Ungariei condus de Andrei I căsătorit cu Anastasia de Kiev, cel mai important centru mănăstiresc greco-slavon fiind la Vyšegradul unguresc.

La polonezi propovăduirea creștinismului în limba slavonă s-a făcut de ucenicii lui Metodie, după anul 864, datorită relațiilor politice dintre Polonia și Moravia. Încreștinarea pe filieră slavă s-a intensificat după căsătoria cnezului Mieczislaw al II-lea (964-992) cu prințesa cehă Doubravka, fiica principelui Boleslav I al Boemiei.

Sub presiunea împăratului german Otto I, cneazul Poloniei a acceptat organizarea unei episcopii latine la Poznan, în anul 968, dependentă de Arhiepiscopia de Magdeburg. Se știe că aici se oficia Liturgia Sfântului Petru încă din timpul lui Metodie. În anul 991 conducerea Poloniei a decis supunerea totală față de papa Ioan al XV-lea (985-996) obligându-se să plătească „dinarul Sfântului Petru”. Recentele descoperiri arheologice au demonstrat că tradiții chirilo-metodiene s-au păstrat în Polonia până în secolul al XII-lea.

Încreștinarea sârbilor și croaților. Sârbii împreună cu bulgarii, croații și slovenii formează grupul slavilor sudici, care la rândul lor se încadrează în marea familie a popoarelor slave. Asemenea slavilor din Moravia și Boemia (care sub conducerea lui Samo au întemeiat un stat independent față de dominația avară în anul 623) și slavii din Illyricum și Peninsula Balcanică au încercat același lucru la începutul secolului al VIII-lea.

După relatările împăratului bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetului (913-919; 944-959), sârbii locuiau în ținutul Boiki, la sud de Saxa, în vecinătatea francilor, fiind conduși de doi frați. La solicitarea împăratului Heraclie (610-641), unul din frați luând jumătate din populația sârbă

a trecut în teritoriile bizantine. Au fost așezați în Macedonia, aproape de Tesalonie, încredințându-le apărarea granițelor imperiului în fața atacurilor avarilor. Nemuțumiți de ținutul primit, sârbii l-au părăsit dorind să se întoarcă în locurile de unde au venit. După o nouă înțelegere cu bizantinii, ei au primit teritoriile care formează astăzi Serbia Centrală și Dalmația, încredințându-le aceiași misiune.

Împăratul Heraclie încheie un tratat asemănător și cu croații care venind în Europa Centrală s-au așezat în Dalmația de-a lungul țărmului Mării Adriatice, din Istria până la Dyrrachion, bizantinii menținând orașele maritime și insulele.

Atât sârbii cât și croații erau păgâni. Teritoriile locuite de ei făceau parte din Prefectura Illyricului care sub raport politic aparținea Imperiului bizantin, dar sub raport bisericesc se afla sub jurisdicția Bisericii Romei. În secolul al VI-lea diferențele cultice dintre Răsărit și Apus nu erau așa de evidente și nu li se dădea o așa de mare importanță ca în secolul al IX-lea, încât întâlnirea dintre cele două rituri în spațiul locuit de sârbi și croați nu crea probleme deosebite. Episcopii grecești și romane care au supraviețuit invaziilor triburilor migratoare își desfășurau activitățile bisericești nestingherite iar comunitățile creștine de limbă greacă și latină din aceste teritorii au transmis populației slave primele noțiuni privind viața și credința creștină.

Deși existau mai multe scaune episcopale în Illyricum aparținând fie de Roma, fie de Justiniana Prima, cea mai mare influență asupra slavilor sudici a avut-o Tesalonica, a doua metropolă a Imperiului bizantin. De asemenea, mulți soldați din armata bizantină erau recrutați dintre slavi, așa încât creștinismul a fost cunoscut de ei și pe această filieră.

Despre o încreștinare sistematică a sârbilor și croaților se poate vorbi încă din timpul împăratului Heraclie. Împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul relatează în lucrarea sa *De administrando imperio* că Heraclie a adus de la Roma clerici dintre care a făcut arhiepiscop, episcop, preoți și diaconi și i-a botezat pe croați și pe sârbii care locuiau în Dalmația și la Dyrrachion.

Fiind vorba de două neamuri care nu aveau încă un teritoriu de locuit bine determinat dar se pregăteau să primească creștinismul, misionarii romani fie ei și episcopi nu aveau o reședință stabilă. Sârbii și croații nu primiseră în totalitate creștinismul ci doar la nivel de comunități separate însă erau toleranți și chiar interesați de noua religie.

Procesul de creștinare a continuat și sub urmașii lui Heraclie. În cronicile lui Theophanes și Nikephoros se relatează că în jurul anului 688 împăratul Justinian al II-lea (685-695) a transferat un număr foarte mare de prizonieri slavi dintre care mulți erau creștini în thema Opsikon. Pentru ei au fost înființate episcopii noi, dintre care cu siguranță unele erau pentru sârbi, cum ar fi Modrina și Gordoserbia. Aceste scaune episcopale aflate în jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol au funcționat o perioadă lungă de timp încât printre participanții la Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea (787) se număra și Neofit al Gordoserbiei iar episcopul Ștefan, titularul aceleiași episcopii, figurează pe lista participanților la sinodul de la Constantinopol, din anul 869-870.

Trecerea Illyricului Oriental, a Siciliei și Calabriei de către împăratul Leon al III-lea Isaurul (717-741) sub jurisdicția Constantinopolului a însemnat și pentru neamurile slave stabilite aici o mai mare apropiere de creștinismul răsăritean. De aceea creștinarea definitivă a sârbilor s-a făcut prin misionari greci în secolul al IX-lea. Desigur situația politică a celor două mari imperii creștine medievale, bizantin și franco-german, a influențat procesul de creștinare a slavilor sudici, în speță sârbi, croați și bulgari. Confruntarea militară dintre cele două imperii încheiată cu pacea de la Königshofen, din anul 803 și reconfirmată cu pacea de la Aix-la-Chapelle din anul 812 întărea stăpânirea bizantinilor asupra Venetiei, orașelor maritime de pe coasta dalmată, de la Cetinje și până la Vrbas, Sicilia, Neapole, Roma și Exarhatul de Ravena. În schimb împăratul Carol cel Mare, care ocupase Pannonia până aproape de Singidunum (Belgrad) unde începea țaratul bulgar, își extindea stăpânirea și asupra Dalmației, ocupată de croați, și Istriei.

Croații și slovenii intrând în sfera politică a Imperiului franco-german, s-a orientat spre creștinismul de rit latin. Astfel Paulinus († 802), patriarhul Aquileei și misionarii franci, în special Ursus († 807), au înregistrat rezultate remarcabile privind creștinarea acestor popoare. Se cunosc numele mai multor prinți croați și sloveni creștinați la începutul secolului al IX-lea. Mai târziu principii croați și sloveni Borna (810-821), Vladislav (821-835) și Mojslav (835-845) au obținut de la papa Leon al IV-lea (847-855) înființarea unei episcopii independente la Nona (Nin), în jurul anului 852, ceea ce a atras protestul patriarhului de Aquileea care revendica jurisdicția asupra acestor teritorii.

Celelalte triburi slave din Illyricum și Balcani, profitând de decadența militară a Imperiului bizantin, s-au eliberat de sub stăpânirea împăratului Mihail al II-lea (820-829), alegându-și conducători pe jupanii lor, care au intensificat cultul păgân.

Sârbii remarcându-se ca un popor foarte viteaz și bine organizat, făcând față cu succes atacului hanului bulgar Malamir care urmărea supunerea Serbiei, au trezit din nou interesul bizantinilor în politica lor externă din Balcani. Fiind atacat orașul Raguza (Dubrovnik) de corsarii arabi, s-a cerut ajutorul bizantin. Împăratul Vasile I Macedoneanul (867-886) a trimis în anul 868 o flotă condusă de generalul Niceta Oryphas care a salvat cetatea. Cu aceasta s-au reluat relațiile diplomatice dintre Bizanț și sârbi și celelalte neamuri înrudite cu ei, recunoscându-se suveranitatea bizantină. La cererea sârbilor conduși de jupanul Mutimir de Rascia, împăratul a trimis misionari greci care i-au botezat pe cei rămași încă păgâni și le-a organizat Biserica lor. Același lucru s-a întâmplat și cu cei din provinciile Diocleea, Trebinie, Hum (Hertzegovina) și Bosnia.

Deși recunoșteau suveranitatea bizantină, sârbii și-au păstrat autonomia considerându-se aliați ai Bizanțului și obligându-se să trimită contingente militare în special în campaniile bizantine împotriva arabilor. După ocuparea orașului Bari („poarta Adriaticii”), la 25 decembrie 876, bizantinii puteau să-și exercite nestingheriți supremația pe mare și pe uscat în teritoriile locuite de sârbi și alte neamuri slave înrudite cu ei, trecând de la o dominație nominală la una efectivă. Din punct de vedere religios, anul 868, considerat momentul convertirii oficiale a sârbilor, nu a însemnat încheierea procesului de creștinare a lor, în rândul populației persistând încă mult timp practici religioase păgâne. Definitivarea și consolidarea creștinismului la sârbi s-a făcut prin ucenicii fraților Chiril și Metodie, considerați în mod justificat „Apostolii slavilor”. Aceștia refugiindu-se din Moravia Mare datorită acțiunii antislavoniste a clerului latin-german, au continuat misiunea lor creștină în Croația, Serbia dar mai ales în Bulgaria. Aducând cu ei cărțile liturgice și biblice traduse în limba slavonă cu ajutorul alfabetului chirilic, au oferit popoarelor slave adevărurile de credință creștine și slujbele liturgice într-o limbă înțeleasă de ele.

Pentru sârbi o influență deosebită a exercitat centrul misionar de la Ohrida. Se presupune că primul scaun episcopal al lor a fost la Rascia, unde era și reședința principelui sârb Mutimir. Inițial episcopia de Rascia

stătea sub jurisdicția Mitropoliei de Dyrrachium (Durazzo). Apoi a trecut sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Ohrida înființată de bizantini în anul 1019 după cucerirea Bulgariei Occidentale, ca arhiepiscopie autonomă pentru întreaga Bulgarie.

În timp ce sârbii au rămas în sfera de influență a Bizanțului menținând ritul răsăritean, croații s-au orientat spre Apus rămânând în sfera de influență dintre Roma și Constantinopol. Tendința fiecărei Biserici de a-și exercita jurisdicția și influența asupra slavilor din Peninsula Balcanică a determinat adeseori rivalități și tensiuni între popoarele slave care etnic aparțineau aceleași familii.

Încreștinarea bulgarilor. Bulgarii, un popor de origine turcă din centrul Asiei, traversând stepele rusești din nordul Mării Negre, Câmpia Dunării și apoi Dunărea, au împins triburile slave așezate aici spre zonele muntoase și spre sud ocupând zona centrală a Peninsulei Balcanice în a doua jumătate a secolului al VII-lea. Hanul Asparuh aliindu-se cu slavii i-a atacat pe bizantini obligându-i să încheie un tratat de pace în anul 681 prin care se recunoștea stăpânirea bulgară în ținuturile de la nord de Munții Haemus (Balcani). Astfel, anul 681 constituie pentru istoriografia universală anul întemeierii primului stat bulgar, care pe de o parte prezenta un mare pericol pentru granița de nord a Imperiului bizantin, iar pe de alta polariza ca mare putere întreaga politică din Balcani. Diplomația și comerțul a facilitat multor demnitari bulgari contactul cu strălucita cultură bizantină. Neavând un alfabet propriu, ei au apelat la limba greacă atât în administrație cât și în relațiile diplomatice cu Bizanțul și cu Apusul. Desele confruntări militare au adus prizonieri bizantini în statul bulgar sau prizonieri bulgari în Imperiul bizantin, facilitându-se astfel cunoașterea culturii și civilizației bizantine și implicit a creștinismului.

Sub conducerea hanului Krum (802-814), statul bulgar, distrugând statul avarilor, a ajuns să se învecineze la nord-vest cu Imperiul franco-german, iar la sud să ocupe noi orașe bizantine (Sardica, Debelto, Mesembria și Adrianopol) în care populația slavă era în parte încreștinată. Din motive de securitate, hanul Krum a transferat o mare parte din populația încreștinată împreună cu ierarhia ei în centrul statului său, fără să se câștige prea mulți adepți la creștinism. Țarul Boris I (852-889) a decis încreștinarea țării sale.

Primele cunoștințe despre învățătura creștină le-a primit probabil de la monahul Theodoros Kypharas luat prizonier la curtea sa. Sora țarului ajungând în captivitate la bizantini, după ce a fost botezată și răscumpărată în schimbul monahului Theodoros a continuat inițierea lui în tainele creștinismului. După tradiție, țarul Boris s-a decis să primească botezul fără întârziere în urma temerii provocate de icoana „Judecății de apoi” zugrăvită pentru el de monahul Metodie. Nu avem argumente istorice care să ne conducă la concluzia că acest monah Metodie nu este altul decât Sfântul Metodie care înainte de a pleca în misiune la moravi ar fi predicat Evanghelia printre bulgari.

Cert este faptul că încreștinarea țarului a avut puternice conotații politice. Statutul său se afla între cele două mari puteri creștine, Imperiul bizantin și Imperiul franco-german. Or, încheierea unei alianțe cu unul dintre aceste două imperii presupunea apartenența la aceeași religie și chiar la același rit. Cu atât mai dificil era pentru Boris acceptarea creștinismului de rit răsăritean sau apusean cu cât între cele două centre creștine, Constantinopol și Roma, relațiile erau tensionate, unul dintre motivele principale ale discordiei constituindu-l exercitarea dreptului de jurisdicție asupra teritoriilor stăpânite de bulgari. Respectându-se vechea împărțire bisericească, ele ar fi trebuit să stea sub jurisdicția ambelor Biserici; partea de răsărit sub jurisdicția Constantinopolului, iar cea de apus sub jurisdicția Romei. Dar împărțirea Bisericii aceluiași stat sub două jurisdicții, cu rituri diferite, era imposibilă. De aceea, încreștinarea bulgarilor a însemnat o mare piatră de încercare pentru relațiile latino-bizantine, iar țarul Boris a știut să fructifice această situație pentru politica sa externă.

La scurt timp după trimiterea fraților Chiril și Metodie la moravi, țarul Boris I, urmărind o alianță cu regele Ludovic Germanicul împotriva moravilor, apelă la papa Nicolae I pentru a-i trimite misionari latini. Deși nu au fost realizate nici alianța și nici încreștinarea bulgarilor, patriarhul Fotie a reacționat energic întrucât orientarea acestora spre vest ar fi însemnat extinderea jurisdicției Romei asupra Peninsulei Balcanice până aproape de zidurile Constantinopolului. În plus el fusese excomunicat de papa Nicolae I la sinodul de la Lateran, din anul 863, datorită unei probleme interne a Patriarhiei Constantinopolului (înlocuirea patriarhului Ignatie cu Fotie în anul 858), în care însăși papa încerca nejustificat arbitrajul.

Bizanțul, înlăturând pericolul arab, și-a îndreptat întreaga atenție spre bulgari urmărind bineînțeles încreștinarea lor în rit răsăritean și menținerea

lor în sfera de influență politico-religioasă a Constantinopolului. Astfel, profitând de situația dificilă cu care se confruntase bulgarii în urma secetei, împăratul Mihail al III-lea (842-867) l-a determinat pe țarul Boris I să se boteze la Constantinopol, în anul 864, primind numele Mihail după numele împăratului, nașul său de botez. Pentru încredințarea poporului bulgar și organizarea Bisericii lui, patriarhul Fotie, contrar procedurii adoptate pentru moravi, a trimis ierarhie grecească care bineînțeles s-a folosit de limba greacă atât la săvârșirea slujbelor, cât și la propovăduirea învățaturii creștine. Prin aceasta Patriarhia Ecumenică din Constantinopol nu intenționa să acorde vreo oarecare autonomie Bisericii bulgare, ci s-o mențină sub jurisdicția ei. Țarul Boris-Mihail însă dorea să evite o posibilă supunere politică față de Bizanț sprijinită de supunerea religioasă. În plus îi era cu siguranță cunoscut faptul că pentru moravi papa Adrian al II-lea înființase Arhiepiscopia de Sirmium cu statut de Biserică autonomă.

Intenționând obținerea independenței Bisericii bulgare și chiar rangul de patriarhie, țarul Boris-Mihail a trimis papei Nicolae I o listă cu 106 întrebări referitoare la învățătura de credință, la organizarea bisericească și la dreptul de jurisdicție. Reluarea legăturilor cu Roma s-a făcut în anul 866. Papa Nicolae I a trimis răspunsul său (*Responsa ad consulta Bulgarorum*) prin episcopii Formosus de Porto și Paulus de Populonia, care, ca legați papali urmau să continue organizarea Bisericii bulgare începută de ierarhii greci. De reținut este faptul că în legătură cu dreptul de jurisdicție al Patriarhiei de Constantinopol asupra Bisericii bulgare, papa neagă autoritatea patriarhală a acesteia, susținând că există numai trei patriarhii (Roma, Alexandria și Antiohia), Roma fiind cea mai importantă pentru că se bazează pe autoritatea Sfinților Apostoli Petru și Pavel. De asemenea se opune dreptului rezervat de Patriarhia de Constantinopol de a sfinți singură Sfântul Mir ca apoi să-l trimită celorlalte Biserici. Se știe că episcopii latini care au continuat organizarea Bisericii bulgare au administrat din nou celorlalte botezați de clerul grecesc Taina Mirungerii.

Deși papa n-a satisfăcut cererea țarului de a-i trimite un arhiepiscop sau chiar un patriarh, răspunzându-i că pentru început nu poate trimite decât un episcop, țarul Boris-Mihail a fost mulțumit de răspunsul primit și a supus Biserica sa scaunului papal. Cei doi episcopi (Formosus și Paulus) și preoții latini au înlocuit ritul bizantin cu cel latin, au alungat pe episcopii și în parte pe preoții greci, acceptându-i după caz doar la țară. Patriarhul

Fotie, considerând soluția papei Nicolae I ca un afront la adresa Patriarhiei din Constantinopol, a transformat problema bulgară într-o problemă a întregii Biserici a Răsăritului, trimițând în primăvara anului 867 o enciclică celorlalți patriarhi răsăriteni în care condamna nu numai intervenția nediplomatică, poate chiar brutală a Romei în Bulgaria, ci și unele diferențe dogmatice și cultice între Răsărit și Apus.

Comparând răspunsul papei Nicolae I și enciclica patriarhului Fotie, se constată că episcopii și preoții latini care au activat la bulgari, au depășit în practică poziția teoretică a Romei. Intenția era să-i rupă pe bulgari de Biserica Răsăritului nu numai jurisdicțional ci și cultic și sacramental. De aceea patriarhul Fotie invită pe ceilalți patriarhi răsăriteni la un sinod care s-a întrunit la Constantinopol în lunile august/septembrie 867. Sinodul a hotărât anatematizarea papei Nicolae I și a clerului latin din Bulgaria.

Acest lucru nu rezolva nici pe departe problema bulgară. Ea este pusă din nou în discuție la sinodul de la Constantinopol, din anul 869/870. Sinodul la care au participat legații papei Ioan al VIII-lea (872-882) și patriarhii răsăriteni a restabilit comuniunea dintre Roma și Constantinopol recunoscând reabilitarea patriarhului Ignatie (867-877) prin înlăturarea patriarhului Fotie. Între timp însă bulgarii reluseră legăturile cu Bizanțul, așa încât după încheierea lucrărilor sinodului și semnarea deciziilor lui, a sosit la Constantinopol o delegație a țarului Boris-Mihail I cerând sinodalilor să decidă asupra apartenenței bisericești a Bisericii lui. În ciuda protestelor legaților papali, patriarhii răsăriteni au hotărât că Biserica bulgară trece în jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol, acordându-i-se rangul de arhiepiscopie și mai multă autonomie. Factic, Biserica Romei a trebuit să accepte situația nou-creată deși teoretic n-a renunțat să-i considere pe bulgari ca aparținând jurisdicției scaunului papal. În ultima scrisoare adresată patriarhului Ignatie, în anul 877, papa Ioan al VIII-lea îl amenința că nu-i va mai recunoaște reabilitarea dacă în termen de treizeci de zile nu va retrage clerul grec din Bulgaria.

Patriarhul Ignatie a murit la 23 octombrie 877 iar papa a renunțat să redeschidă problema bulgară pentru că în anul 877 avea nevoie de ajutorul bizantin în vederea clarificării situației politice din Italia. Împăratul Vasile I Macedoneanul (867-886) a rechemat în scaunul patriarhal pe Fotie, însă reabilitarea lui trebuia făcută în cadrul sinodal. După mai multe tergiversări, papa Ioan al VIII-lea, constrâns de pericolul arab și știind că patriarhii

orientali și-au dat acordul pentru această reabilitare, s-a decis să trimită legați la sinodul de la Constantinopol care s-a ținut din noiembrie 879, până în martie 880. Ei trebuia să ceară printre altele ca Patriarhia de Constantinopol să renunțe la jurisdicție asupra Bisericii bulgare.

Sinodul a reabilitat fără rezerve pe patriarhul Fotie și a respins pretențiile legaților papali privind Biserica bulgară. Este surprinzător faptul că papa Ioan al VIII-lea, după primele informații privind lucrările sinodului, totuși mulțumea împăratului pentru ajutorul acordat împotriva arabilor, pentru punerea la dispoziția comunității de rit latin din Constantinopol a mănăstirii Sfântul Serghie și pentru permisiunea de a relua sub patronajul scaunului papal a diocezei Bulgariei. La 16 decembrie 882 papa a murit iar urmașul lui, papa Marin I (882-884) a trebuit să-l accepte pe omologul său din Constantinopol fără condiții deoarece avea nevoie stringentă de ajutorul militar bizantin contra pericolului arab. Prin urmare, asistăm la o împăcare formală între Roma și Constantinopol, sămburele discordiei putând oricând încolți, dacă avem în vedere scrierile polemice ale patriarhului Fotie, în special cele privind adaosul „filioque”. El și-a încheiat păstoria la 29/30 septembrie 886 și viața în anul 891, însă memoria lui ca „apărător al Ortodoxiei” s-a păstrat în întreaga Biserică a Răsăritului.

În ceea ce-i privește pe bulgari, după decizia patriarhilor răsăriteni de la Constantinopol din anul 878/880, au rămas definitiv în sfera de influență religioasă și culturală a Bizanțului. Istoriografia bisericească menționează anul 864 ca dată oficială a încreștinării lor însă definitivarea și consolidarea încreștinării și organizării lor bisericești s-a făcut după anul 865 prin ucenicia Sfinților Chiril și Metodie refugiați din Moravia. Aminteam mai sus că cea mai prodigioasă activitate misionară printre bulgari a desfășurat Clement care cu sprijinul țarului Boris-Mihail I și folosind manuscrisele slavone aduse din Moravia, a întemeiat două centre misionare, la Preslavul Mare și Ohrida. În timpul Țarului Simeon (893-927) el a fost numit episcop de Drembița și Velica, la nord-est de Pripel. Țarul, sprijinitor al slavonismului chirilo-metodian, își dorea un arhiepiscop sau chiar un patriarh care să-l încoroneze ca „împărat al bulgarilor și romeilor”. Fără îndoială că din Constantinopol n-ar fi primit aceste titluri. În schimb Roma ar fi fost dispusă să îndeplinească toate solicitările lui. În acest sens, țarul Simeon s-a adresat papei Formosus (891-896) arătându-se dispus să supună Biserica bulgară scaunului papal, în schimbul recunoașterii celor două titluri.

Împăratul Roamn I Lekopenul (919-944) a protestat vehement. După mai multe discuții, bizantinii au acceptat titlul de „împărat al bulgarilor și romeilor” după ce țarul i-a asigurat că puterea coroanei se va mărgini exclusiv la teritoriul bulgar.

Țarul Petru (927-969) a întărit relațiile cu Bizanțul căsătorindu-se cu prințesa bizantină Maria Lekapena, iar patriarhul ecumenic Trifon (927-931) a recunoscut Patriarhia bulgară cu reședința la Silistra. Rupând orice legătură cu scaunul papal, Biserica bulgară a funcționat ca patriarhie autocefală până în anul 971 când împăratul bizantin Ioan I Tzimiskes (969-976) cucerind partea de est a țaratului bulgar, a supus-o jurisdicției Patriarhiei de Constantinopol. În urma cuceririi de către împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025) a Ohridei în anul 1015 bulgarii și-au pierdut complet independența politică, devenind provincie bizantină până în anul 1186.

Încreștinarea ungarilor. Ungurii își au originea într-o populație finougică din Asia Centrală. Fiind un popor migrator, s-a retras spre vest locuind un timp în stepele dintre Munții Urali și fluviul Volga. În jurul anului 830 ungerii s-au stabilit între fluviile Don și Nipru iar din cauza atacurilor pecenegilor, s-au așezat pe la anul 889 la nordul Mării Negre între fluviile Nistru și Prut, ținut numit de ei Etel-Cuzu (Etelköz) adică „Țara dintre râuri”, identificat cu Bugeacul de astăzi. Aliniindu-se cu bizantinii, i-au ataceat pe bulgari în anul 895 învingându-i în mai multe rânduri. Ca revanșă țarul Simeon s-a aliat cu pecenegii și le-au distrus așezările din Etelköz. De aceea ungerii sub conducerea lui Arpad s-au îndreptat spre nord-vest și distrugând crezatul Moraviei Mari în jurul anului 896 s-au stabilit în Pannonia, câmpia brăzdată de Dumăre și plină de lacuri, bălți și mlaștini fiind potrivită pentru practicarea pescuitului iar cu ajutorul cailor lor iuți putând prăda statele vecine.

În Pannonia, ungerii au găsit o populație slavo-romanică încreștinată în rit răsăriten prin misiunea fraților Chiril și Metodie. Este posibil ca ei să fi cunoscut creștinismul încă din timpul șederii lor în nordul Mării Negre fie prin soldații care luptau în armata bizantină, fie de la hazarii încreștinați de Constantin-Chiril, fie pe filieră rusă prin arhiepiscopul trimis la ei după atacul asupra Constantinopolului din 28 iunie 860.

Înainte de a se stabili în Pannonia, ei au trecut prin regiunile dunărene în anii 862 și 881 venind fără îndoială în contact cu comunitățile creștine de aici. După așezarea lor în câmpia Pannoniei au fost vizitați de misionari

creștini germani, cehi, moravi, poloni sau italieni iar incursiunile lor în ținuturile locuite de popoarele deja încreștinate (greci, români, sârbi, bulgari ruși) i-au familiarizat și mai mult cu creștinismul răsăritean. Cu siguranță că centrul misionar chirilo-metodian de la Velehrad din Moravia a contribuit la pătrunderea creștinismului printre unguri. Incursiunile lor de pradă în teritoriile bizantine au atras atenția Constantinopolului asupra acestui popor. Astfel împăratul Roman I Lekapenul (919-944) a încheiat cu conducătorii ungarilor un tratat de pace în anul 943 și a încercat atragerea lor la creștinism ca în acest fel să-i câștige pentru interesele politico-religioase ale Bizanțului. Ca să fie siguri că ungurii vor respecta tratatul încheiat, împăratul le-a cerut să trimită pe unul din conducătorii lor ca ostatec la curtea bizantină. Împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul ne informează că au sosit la Constantinopol (probabil în anii 948/949 când a fost reînnoit tratatul de pace ungaro-bizantin) principele Termatzus, nepotul lui Arpad și Bultzos sau Bulesu, al treilea conducător și carchan al Ungariei. Din *Cronografia* lui Gheorghe Kedrinos (scrisă în secolele XI-XII) aflăm că hanul Bultzos era însoțit de principele Gylas, al doilea demnitar politic la curtea ungară, amândoi primind botezul creștin și titluri nobiliare bizantine. La întoarcere au fost însoțiți de episcopul Ierotei, hirotomit de patriarhul Teofilact al Constantinopolului (933-956) ca episcop al Ungariei, care după toată probabilitatea nu avea o reședință stabilă întrucât nu exista o organizare propriu-zisă. Se știe însă că în apropierea lacului Balaton, la Weszpremvölgy exista o mănăstire ortodoxă închinată Sfintei Fecioare Maria, ctitorită în a doua jumătate a secolului al X-lea de una din fiicele lui Gylas, Sarolta, mama regelui Ștefan cel Sfânt al Ungariei.

În legătură cu începuturile încreștinării ungarilor trebuie amintită și mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul de la Morisena (Mureșana), pe malul stâng al Mureșului, aproape de vărsarea lui în Tisa, ctitorită de principele Achtum (Ochtum), care stăpânea asupra Banatului și Severinului. În această mănăstire trăiau călugări greci (ortodocși). Conform *Vita major Sancti Gerhardi*, principele Achtum a fost învins la Orozlanus de Chanadinus, nepotul regelui Ștefan cel Sfânt, care a zidit aici o mănăstire cu hramul Sfântul Gheorghe. Învingătorul a primit în stăpânire cetatea Morisena pe care a numit-o Chanadina (Cenad). Întrucât regele Ștefan dorea să înființeze în regatul său mai multe episcopii, a adus călugări latini pe care i-a așezat sub ascultarea Sfântului Gerard numit episcop de Chanadina, în

mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul după ce călugării greci de aici au fost transferați în mănăstirea Sfântul Gheorghe din Orozlanus.

Confruntarea dintre Achtum și Chanadinus a avut loc între anii 1028-1030, după ce împăratul bizantin Vasile al II-lea Bulgaroconul a desființat țaratul bulgar în anul 1018. Săpăturile arheologice au descoperit la Cenad, sub fundația bisericii vechi romano-catolice, urmele altor trei bazine mai vechi, prima fiind datată în secolele III-IV. Prin urmare la Morisena exista un vechi centru răsăritean, „cel mai însemnat centru al creștinismului antic” din Banat, care împreună cu mănăstirea ortodoxă de la Weszpremvölgy a avut un rol important pentru începuturile încreștinării ungarilor.

Repetându-se cazul Moraviei, și la unguri s-a evidențiat rivalitatea dintre ritul răsăritean și cel apusean pe fondul intereselor politice. Astfel papa Ioan al XII-lea (955-963), dorind să scape de conducerea autoritară a regelui Berengar, l-a chemat în ajutor pe împăratul Germaniei, Otto I cel Mare (936-973) încoronându-l la Pavia ca rege al Italiei la 23 septembrie 951. La 2 februarie 962 același papă încoronă după modelul bizantin pe împăratul Otto I și soția sa Adelaida ca suverani ai „Sfântului imperiu roman de națiune germană”. În concepția apuseană împăratul Otto moștenea tronul imperial roman al împăratului Constantin cel Mare intrând în concurență cu împăratul bizantin, care continua cu legitimitate tradiția și ideea imperiului roman universal de odinioară. După modelul bizantin se acorda coroană regală conducătorilor politici din Boemia, Polonia și Ungaria făcându-i vasali Imperiului romano-german.

Regatul Ungariei condus de Ștefan cel Sfânt, conturându-se ca un puternic stat la granița de răsărit a Imperiului romano-german, orientat politic și religios spre Bizanț, submina tendința de universalism a împăratului Otto al III-lea (983-1002). Nici Bisericii Romei nu-i convenea această stare de lucruri, temându-se că va pierde aria de influență și în Ungaria așa cum s-a întâmplat în Serbia și Bulgaria. De aceea misionarii latini au început să activeze printre unguri pentru ca acești „neofiti” să nu cadă pradă „ereticiiilor” adică ortodocșilor, cum se poate citi într-o scrisoare către papa Benedict al VI-lea (973-974) adresată de episcopul Pilgrim de Passau. Cel mai cunoscut dintre misionarii latini a fost viitorul episcop de Regensburg, Wolfgang von Einsiedeln.

După moartea Saroltei, sprijinitoarea creștinismului răsăritean în Ungaria, ducele Gheza s-a recăsătorit cu prințesa catolică Adelaida, sora prin-

cipelui Mieczslaw al Poloniei (950-992). Sub influența Adelaidei, Gheza încheie în primăvara anului 973 o alianță cu împăratul Otto I cel Mare prin care se obliga să accepte și să protejeze pe misionarii latini în țara sa. Astfel în Ungaria au venit doi misionari remarcabili, episcopii Bruno de Verden și Pilgrim de Passau, care au botezat curând aproape cinci mii de unguri din familia nobilitate. Deși relațiile cu germanii s-au stricat iar misionarii lor au fost alungați, ducele Gheza l-a acceptat pe episcopul Adalbert de Praga să continue propovăduirea creștinismului printre unguri, botezându-se el însuși și toată familia sa după ritul latin în jurul anului 985. Astfel misionarii cehi au contribuit în mare parte la încreștinarea masivă a ungarilor. S-a construit pentru călugării benedictini o mănăstire la Pannonhalma lângă Győr al cărei abate, Anastasie, a ajuns sub regele Ștefan cel Sfânt arhiepiscop de Strigonium, (Estergom), în anul 1006, iar Astrik, fondatorul mănăstirii din Pécsvarad a ajuns arhiepiscop de Calocsa (Kaloosa) în anul 1009.

În acest fel, în regatul Ungariei s-au întâlnit și au coabitat încă o perioadă lungă de timp cele două rituri, întrucât chiar și după schisma de la 1054 diferențele dintre creștinismul răsăriten ortodox și cel apusean catolic nu erau atât de conturate și dogmatizate cum s-a întâmplat în preajma reformei protestante. După cum remarcă cercetători de prestigiu maghiari, chiar dacă există și o puternică opoziție, nu se poate nega adevărul istoric anume că „Biserica creștină maghiară, înainte de Ștefan cel Sfânt, s-a format aproape în întregime sub influența spirituală a Bisericii răsăritene” (József Farkas, *Egyháztörténelem I. köt. Krisztus születésétől a reformációig* – Istoria Bisericii, I. De la nașterea lui Hristos până la reformă, p. 261, apud G. Cotoșman, *Din trecutul Banatului*, II. „Comuna și bisericile din Sânicolaul-Mare”, Timișoara 1934, p. 55).

Legăturile Ungariei cu Imperiul romano-german s-au reluat și consolidat prin căsătoria regelui Ștefan cel Sfânt cu prințesa germană Gisela, fiica principelui Henric al II-lea al Bavariei, în anul 955. Astfel, regele Ungariei a fost câștigat definitiv pentru creștinismul de rit apusean, întemeind în regatul său nu numai două arhiepiscopii (Strigonium – 1001 și Calocsa – 1009), opt episcopii (Győr, Veszprém, Pecz, Eger, Bihar, Gyula, Csanad, Kaloosa) și cinci mănăstiri mari, dar și latinizând episcopiiile și mănăstirile de rit răsăritean prin înlocuirea episcopilor și monahilor greci cu episcopi și monahi latini. Trimișii lui însoțeau delegația papei Silvestru al II-lea (999-1003) trimisă în anul 1000 la Kiev să-l determine pe marele

ceneaz rus Vladimir Sviatoslavici (970-1015) să părăsească creștinismul de tradiție răsăriteană și să adopte ritul latin, încercare soldată cu eșec.

Prin urmare, creștinismul la unguri a pătruns mai întâi pe filieră răsăriteană, latinizându-se în timpul regelui Ștefan cel Sfânt. Acest lucru îl dovedesc numeroasele tradiții răsăritene și cuvinte slavone și românești păstrate în cultul lor. Cel mai vechi monument de limbă maghiară este un fragment din slujba sfințirii apei după ritul răsăritean, scris în secolul al XI-lea și păstrat în Biblioteca Universității din Zagreb. De la începutul secolului al XIII-lea provine un alt fragment de limbă maghiară cuprinzând slujba înmormântării după ritualul folosit atunci în Răsărit. De asemenea tradiția colindelor a fost preluată de la români, iar faptul că ungurii au avut preoți căsătoriți până în secolul al XII-lea este consemnat de „Cronica pietată de la Viena” (secolul al XIV-lea) și de actele sinodului de la Száboles din anul 1092. Amintim și faptul că în secolele XI-XII existau în Ungaria încă mănăstiri ortodoxe tolerate de regii maghiari. Toate acestea conduc la concluzia că începutul încreștinării ungarilor se datorează Răsăritului creștin și că rădăcinile lui aparțin tradiției răsăritene ortodoxe pe care au cunoscut-o prin filieră greacă, slavonă și română.

Încreștinarea rușilor. Rușii au ca strămoși atât pe varegii scandinavici, cât și pe slavii răsăriteni. Triburile slave așezate în nordul Mării Negre, din Crîmea și bazinul Niprului mijlociu până în regiunile din jurul orașului Smolensk, trăiau fie sub dominația avarilor, fie a hazarilor. Varegii scandinavici, cunoscuți în apusul Europei sub denumirea de normanzi, erau organizați în „drujine”, adică trupe de pradă sub comanda unui „konung” sau prinz. Ei traversau pe apă ținuturile locuite de slavii răsăriteni de la Marea Baltică până la Marea Neagră, iar de aici pe mare până la Constantinopol. Cu timpul, unii comandanți varegi au ocupat poziții importante pe drumul lor spre Bizanț impunând populațiilor slave din împrejurimi să plătească tribut. Conform legendelor varege, Rurik s-a stabilit la Novgorod (862-879), un important punct strategic pe drumul spre Nipru, iar Askold și Dir au ocupat ținuturile din jurul Kievului, un alt punct strategic important în drumul lor spre Constantinopol. În general „drujinile” varege se întorceau în Scandinavia cu pradă foarte bogată luată de la slavii. Existau și cazuri când ele rămăneau în centrele populate cu slavi intrând în serviciul prinților locali pentru a-i proteja de incursiunile altor „drujine” varege. Cu

timpul acești luptători voregis s-au amestecat cu nobilimea slavă formând o singură clasă dominantă și adoptând limba și religia slavilor.

La începutul secolului al X-lea, în jurul Novgorodului se formă un principat condus de Oleg. Acesta cobori pe la anul 880 pe Nipru ocupând orașul Smolensk iar după ce-i învinse pe Askold și Dir se stabili la Kiev, făcând din acest oraș „mama cetăților rusești”. Supunând triburile slave, Oleg formă un puternic cnezat cu centrul politic la Kiev, numit Rus sau Rusia Kieveană. Primii cnezi au fost de origine scandinavă după cum o dovedesc numele lor: Igor (Ingvar) și Olga (Helga).

Slavii răsăriteni au rămas până în secolul al X-lea păgâni, deși creștinismul a început să pătrundă la ei în mod sporadic chiar din secolele anterioare prin călugării greci refugiați în Cherson și de aici în ținuturile locuite de slavi, în timpul persecuției iconoclaste din secolul al VIII-lea, și hazarii din Caucaz unde predicase între anii 959-863 Constantin Filosoful, fratele Sfântului Metodie. După tradiție, consemnată de Cronica lui Nestor, dar și verificabilă, ar fi predicat aici chiar Sfântul Apostol Andrei, care pornind de la Sinope pe țărmul sudic al Mării Negre a ajuns în Crimeea iar de aici a mers pe Nipru până la varegii din Kiev și Novgorov. Cert este faptul că prin anii 838-839 este menționată o solie rusă la Constantinopol, la curtea împăratului Teofil (829-842) trimisă de khaganul lor „din prietenie”.

Prietenia bizantino-rusă n-a fost durabilă pentru că la 18 iunie 860 slavii kieveeni conduși de principii Askold și Dir au pătruns în Cornul de Aur cu 200 de corăbii vizând asediul Constantinopolului în timp ce împăratul Mihail al III-lea (842-867) se afla în Asia Mică într-o campanie împotriva arabilor iar flota bizantină era în Sicilia. Era prima apariție spectaculoasă dar și înspăimântătoare a acestui „ocean nordic dezlănțuit de furtuna sălbatică”, cum caracteriza patriarhul Fotie această numeroasă mulțime de luptători varego-ruși ajunsă în fața Constantinopolului. Ceața groasă care a acoperit orașul și furtuna care a învăluit și distrus corăbiile rusești au salvat cetatea păzită de icoana Maicii Domnului din palatul imperial Vlacherne. Evenimentul istoric este consemnat nu numai de cronicile lui Nestor și Ioan Diaconul ci și de cele două cuvântări ale patriarhului Fotie în care se spune printre altele: „Un popor fără glorie a devenit celebru; un popor obscur și sărac s-a arătat în lumina gloriei și a bogăției”.

Pentru a contracara un eventual nou atac asupra Constantinopolului, împăratul Mihail al III-lea și patriarhul Fotie au trimis la hazari pe Con-

stantin Filosoful pentru a încheia cu aceștia o alianță contra varego-rușilor. Bizanțul însă încurajat de încreștinarea bulgarilor țarului Boris I în anul 864, făcându-i astfel din adversari prieteni și auxiliari, a trimis pe arhiepiscopul Mihail însoțit de mai mulți preoți la ruși pentru a-i converti la creștinism. Nu se știe data exactă a trimerii misionarului bizantin, însă se deduce că această lucră s-a petrecut în prima păstorire a patriarhului Fotie de vreme ce el relatează în enciclica din anul 867 trimisă patriarhilor răsăriteni următoarele: „Și nu numai acest neam (se face referire la bulgari – *n.n.*) a schimbat nelegiuirea cea veche cu credința în Hristos, ci și cel la mulți adesea vestit... cel numit Rhos... Acum și aceștia au primit religia cea curată și nestrucată a creștinilor, în locul celei păgâne și atee, în care trăiau mai înainte, așezându-se cu dragoste în rândul oamenilor supuși și auxiliari (ai imperiului), în loc de jaful și marea îndrăzneală contra noastră, cum făceau până în curând. Și până într-atât i-a înflăcărat dorul și răvna pentru credință.... încât au primit și episcop și păstori și îmbrățișează cu multă silință și îngrijire religia creștinilor” (Migne, P. G. 102, 736D-737A).

Întemeierea noului stat kievean sub conducerea lui Oleg a însemnat și revenirea la păgânism, așa încât comunitatea creștină a fost aproape complet nimicită iar conducătorul ei spiritual s-a întors la Constantinopol dacă nu cumva a murit ca martir printre varegii ruși. Așa se explică faptul că nu mai apar știri ulterioare referitoare la arhiepiscopul Mihail. În anul 907 o flotă rusească (se vorbește de 2000 de corăbii) condusă de această dată de cneazul Oleg apărea din nou în fața Constantinopolului. Atacul a fost evitat după ce bizantinii au încheiat cu rușii un contract comercial avantajos pentru negustorii din Kiev, Pereiaslav, Cernicov și alte orașe, care aveau dreptul să depoziteze mărfurile lor în cartierul Sfântul Mamas de lângă portul Galata și după ce au promis că „drujnicii” ruși vor participa ca mercenari în campaniile bizantine. Conducerea rusească era încă păgână de vreme ce la încheierea contractului ratificat la 2 septembrie 911 cneazul Oleg a jurat pe zcii slavi Perun și Volos iar împăratul Leon al VI-lea Filosoful (886-912) pe Sfânta Cruce. Totuși în cartierul amintit exista pentru negustorii ruși creștini o biserică cu hramul Sfântul Ilie.

Probabil că tratatul de pace ruso-bizantin a fost încălcat de greci de vreme ce marele cneaz al Kievului, Igor, a atacat imperiul cu o mare flotă (de data aceasta se vorbește de 10000 de corăbii) prădând mai întâi coastele Bithyniei și pregătind la 11 mai 941 asediul Constantinopolului. Patriciul

Theophanes reuși să incendieze corăbiile rusești cu ajutorul focului gresesc. Dorind să se răzbune, marele cneaz Igor porni o nouă companie împotriva Bizanțului în anul 944. De data aceasta puternica armată formată din ruși, varegi, slavi și pecenegi s-a îndreptat pe uscat spre Gurile Dunării obligându-l pe împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-191; 944-959) să încheie un nou tratat de pace în anul 945. Jurământul prevedea că cine va încălca contractul să fie pedepsit de Perun, dacă este rus și de Dumnezeu, dacă este creștin. Tratatul a fost încheiat la Constantinopol și ratificat la Kiev, unde bizantinii au jurat pe Sfânta Cruce în catedrala Sfântului Ilie, iar rușii pe statuia zeului Perun de pe colinele orașului.

După moartea lui Igor (945), conducerea marelui cneazat rus a preluat-o soția sa Olga (Helga – 945-957) în calitate de regentă a fiului ei minor Sviatoslav (957-972). Marea cneaghină s-a încreștinat fie la Kiev între anii 945-955, fie la Constantinopol în anul 957 când i-a făcut o vizită împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul care i-ar fi fost naș de botez. Întrucât la Constantinopol a venit însoțită și de preotul Grigorie, probabil duhovnicul ei și s-a comportat ca o persoană inițiată în tainele creștinismului, ne face să credem că Olga s-a botezat la Kiev unde, cum am văzut exista încă din anul 945 o biserică cu hramul Sfântului Ilie. Ea dorea încreștinarea întregului popor rus încât ceru și împăratului Otto I cel Mare să-i trimită misionari creștini. Misionarii apuseni n-au reușit să întreprindă aproape nimic datorită îndărătniciei rușilor. Nici cneaghina Olga n-a reușit să-l convingă pe Sviatoslav, care a preluat conducerea cneazatului în anul 957, să se boteze. Totuși el n-a împiedicat încreștinările și i-a tolerat pe creștini.

Atras de bogăția și frumusețea Constantinopolului, Sviatoslav a vrut să schimbe capitala de la Kiev la Preslavul Mic (Cernavoda), pe care a cucerit-o împreună cu alte cetăți bizantine în anul 967, însă în anul 968 el trebuia să revină la Kiev pentru a-i alunga pe pecenegi.

O nouă incursiune a rușilor în sudul Dunării s-a soldat cu ocuparea Preslavului Mare, capitala țaratului bulgar și cu capturarea țarului Boris al II-lea (969-972), rușii urmărind să ocupe toate posesiunile bizantine din Europa. Împăratul Ioan Tzimiskes (969-976) reuși însă să recucerească Preslavul Mare în aprilie 971. Marele cneaz rus a trebuit să cedeze la 24 iulie 971 și cetatea Durostorum (Silistra) și să se întoarcă în Rusia. În primăvara anului 973 a fost omorât de pecenegi în timp ce se îndrepta pe Nipru spre Kiev.

Desigur contactele rușilor cu bulgarii și bizantinii au sporit pătrunderea creștinismului la ei. Totuși Sviatoslav a rămas până la moarte păgân, iar prima cneaghină creștină din dinastia rusească Rurik, Olga, a murit la 11 aprilie 969.

Fiul lui Sviatoslav și urmașul la tron, Iaropolk (972-978), deși a păstrat bune relații cu Imperiul bizantin și cu cel romano-german și deși simpatiza pe creștini, a murit totuși păgân. Acest lucru l-a determinat pe nepotul său, cneazul Iaroslav I cel Înțelept (1019-1054) să-i deshumeze osemintele și să le boteze.

Iaropolk împărțea conducerea marelui cneazat rus cu frații săi, Oleg și Vladimir. Asasinarea lui Oleg de către Iaropolk în anul 975 a declanșat conflictul dintre cei doi frați. Vladimir, care după mama sa Mulușă, de neam vareg, avea legătură de sânge cu scandinavii, s-a împrietenit cu principele scandinav Olaf Tryggvison ajuns rege al Norvegiei. Această prietenie i-a fost benefică lui Vladimir nu numai ca să-l alunge pe fratele său din Kiev cu ajutorul trupelor norvegiene, ci și pentru convertirea sa la creștinism. Inițial Vladimir a încercat să restabilească unitatea statului rus prin ridicarea unui panteon de zeități care să cuprindă zeii tuturor neamurilor slave și scandinave aflate sub conducerea sa. Această inițiativă s-a dovedit a fi iluzorie pentru că Rusia nu mai putea rămâne mult timp un stat păgân în vecinătatea statelor creștine cu care întreținea relații diplomatice și comerciale. Chiar prietenul său Olaf s-a botezat în urma incursiunilor în Anglia în anul 985, devenind un mare propovăduitor al creștinismului. Întorcându-se dintr-o călătorie făcută în Grecia, Olaf însoțit de episcopul Pavel s-a oprit la Kiev în anul 987, unde l-a convins pe Vladimir să se boteze.

Cronica lui Nestor relatează despre acest eveniment ca rezultat al reflecției asupra ofertelor și tatonărilor pe care le-au făcut solii lui Vladimir la diferite popoare și religii. Ei n-au fost impresionați nici de mahomedanism, nici de mozaism, nici chiar de creștinismul de rit latin, ci doar la Constantinopol, în catedrala Sfânta Sofia au trăit sentimentul prezenței lui Dumnezeu pe pământ spunând: „...nu mai știam dacă ne aflăm în cer sau pe pământ. Căci pe pământ nu se găsește o asemenea privesețe sau frumusețe. Nu suntem în stare să vă povestim, dar un lucru știm că acolo locuiește Dumnezeu printre oameni, iar slujba lor (a grecilor) este mai înălțătoare decât în orice altă țară” (*Cronica lui Nestor*, cap. 40, p. 98).

Marele cneaz Vladimir s-a botezat la Kiev, la 6 ianuarie 988. Acest lucru prezenta o mai mare garanție pentru relațiile politico-diplomatice ruso-bizantine. Astfel în urma crizei politice din Bizanț (revolta trupelor din Anatolia au dus la proclamarea lui Bardas Phokas la 15 august 987 ca împărat iar țarul Samuel al Bulgariei amenința provinciile septentrionale ale imperiului) împărații Vasile al II-lea Bulgaroctonul și Constantin al VIII-lea au trimis la Kiev o solie condusă de episcopul Pavel, cerând ajutor militar. Vladimir care își consolidase poziția în Kiev și deținea o armată puternică a cerut în schimb înrudirea cu familia imperială prin căsătoria sa cu Ana Porfirogeneta, sora celor doi împărați bizantini. Constrânsi de împrejurări, bizantinii au acceptat această condiție iar o flotă rusească cu 6000 de luptători condusă de însuși cneazul Vladimir se îndrepta spre Constantinopol în anul 988. După înlăturarea uzurpatorului Bardas, bizantinii au încercat să evite căsătoria prințesei Ana cu marele cneaz Vladimir. În această situație el a ocupat posesiunile bizantine din Crimeea, forțându-i pe suveranii din Bizanț să respecte condițiile tratatului. Prințesa Ana, însoțită de o impunătoare solie formată din mitropoliți, episcopi, preoți și doi apocrisiari (mitropolitul Efesului și ducele Antiohiei) ajungea la Cherson în toamna anului 988. După reglementarea relațiilor ruso-bizantine (Chersonul revenea bizantinilor iar trupele rusești erau angajate în serviciul împăratului) Vladimir însoțit de soția sa Ana Porfirogeneta, pleca spre Kiev.

Conform tradiției, boierii și poporul rus s-au botezat la Kiev în anul 989 dărâmand statuile zeilor de pe colina orașului. Cert este faptul că din suita lui Vladimir făceau parte și mulți clerici greci, inclusiv mitropolitul Chersonului, care au ajutat la încreștinarea poporului rus. Rezistența unor grupuri atașate păgânismului a creat chiar conflicte sângeroase soldate cu martiriul cum a fost cazul sfinților Boris și Gleb. Primul arhiepiscop al Kievului ar fi fost Teofilact sau Mihail. După planul arhitecților bizantini, a fost zidită biserica Adormirea Maicii Domnului (Deșjatinskaja – a dijmelor) în anul 991, care a servit ca biserică mitropolitană până în anul 1018, când a fost construită catedrala Sfânta Sofia. Creștinismul s-a răspândit nu numai la Kiev ci și la Novgorod, Rostov, Vladimir-Wolhynsk și alte centre, din timpul domniei cneazului Vladimir funcționând cele mai vechi episcopii ruse la Cernigov, Bielgorod, Rostov, Vladimir-Wolhynsk, Turov și Polotk.

Orientarea politico-religioasă a puternicului cneaz kievean spre Constantinopol a atras atenția scaunului papal așa încât sunt cunoscute

schimburile de solii dintre Roma și Kiev cu participarea regilor Boemiei și Ungariei între anii 991-994 și 1000-1001. O anumită influență asupra dreptului canonic rus s-a exercitat din partea Apusului prin dreptul canonic german însă despre o încreștinare a rușilor pe filieră apuseană nu poate fi vorba. Deși după moartea porfirogenetei Ana († 1011), marele cneaz Vladimir s-a recăsătorit cu nepoata împăratului german Otto I cel Mare (936-973), Kievul nu și-a schimbat orientarea politico-religioasă, ci a rămas fidel creștinismului răsăritean.

Marele cneaz Vladimir al Kievului, încreștinătorul rușilor, a murit la 15 iulie 1015 fiind canonizat între anii 1250-1263 cu ziua de prăznuire la 28 iulie, canonizarea recunoscută și de Biserica Romano-Catolică.

Referitor la apartenența jurisdicțională a mitropoliei Kievului s-au lansat mai multe ipoteze conform cărora rușii au stat la început fie sub jurisdicția Romei fie a Arhiepiscopiei de Ohrida. Este de neconceput ca marele cneaz Vladimir, căsătorit cu porfirogeneta Ana să-și fi pus Biserica sa sub jurisdicția Romei. Cât îi privește pe bulgari, influența lor în Biserica Kieveană s-a manifestat în domeniul cultural prin cărțile traduse și răspândite de ucenicii Sfinților Chiril și Metodie. Din punct de vedere politic țaratul bulgar de răsărit a fost desființat de bizantini în anul 971 iar cel de apus în anul 1018. În urma acestor evenimente Arhiepiscopia de Ohrida și-a pierdut independența deplină față de Constantinopol încât este greu de presupus dacă rușii acceptau să depindă bisericește de o arhiepiscopie de rang inferior celei din Bizanț. De fapt între anii 988-1037 Biserica Rusiei a funcționat ca arhiepiscopie, bucurându-se de autocefalie relativă ca toate marile arhiepiscopii naționale dar totuși nu ca aceea acordată Bisericii din Cipru încă din secolul al IV-lea. Tendința rușilor de a avea o Biserică deplin independentă i-a determinat pe bizantini să retrogradeze arhiepiscopia de la Kiev la rang de mitropolie dependentă jurisdicțional de Patriarhia de Constantinopol, ocupând locul al 60-lea. Deși Biserica Rusiei a cunoscut o puternică dezvoltare în timpul păstoririi mitropolitului rus Ilarion (1051-1054) a rămas în continuare în rândul mitropoliilor. Nici noua înrudire a conducerii kievene cu familia imperială bizantină (marele cneaz Vsevolod I, fiul lui Iaroslav cel Înțelept și nepotul lui Vladimir s-a căsătorit cu fiica împăratului Constantin al IX-lea Monomahul) nu a schimbat situația mitropoliei din Kiev, până la marea invazie mongolă din anul 1241 ca fiind păstorită mai mult de ierarhi greci trimiși direct de Patriarhia de Constantinopol.

Bibliografie:

- P. Rezuș, *Religia slavilor*, în: „Studii teologice” nr. 1-2/1950, p. 98-110; C. Sârbu, *Câteva date despre religia slavilor vechi*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 9-10/1959, p. 57-70; I. Rămureanu, *Unsprezece secole de la activitatea misionară a sfinților Chiril și Metodie*, în: „Ortodoxia”, nr. 1/1967, p. 17-31; M. Șesan, *Ortodoxia în trecutul Europei centrale*, în „Studii Teologice”, nr. 1-2/1950, p. 80-97; Idem, *Ortodoxia cehă în secolul XI*, în: „Mitropolia Ardealului”, nr. 5-8/1957; Idem, *Despre cirilică și glagolitică*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1958, p. 440-453; Idem, *Tradițiile cirilometodiene și Vaticanul*, în: „Mitropolia Ardealului”, nr. 1-3/1961, p. 59-83; Idem, *Slavii, creștinismul și Roma*, în: „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 9-12/1961, p. 615-633; Idem, *Problema cirilometodiană*, în: „Mitropolia Banatului”, nr. 1-2/1963; I. Rămureanu, *Începuturile creștinării sârbilor sub împăratul bizantin Heraclius*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1959, p. 164-181; Idem, *Creștinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul*, în: „Studii Teologice”, nr. 1-2/1960, p. 3-28; Idem, *Începutul creștinării ungarilor în credința ortodoxă*, în: „Studii Teologice”, nr. 1-2/1957; p. 23-57; Idem, *Rolul elementului românesc în creștinarea ungarilor*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 1-2/1980, p. 173-196; Idem, *Creștinarea rușilor în lumina noilor cercetări istorice*, în: „Studii Teologice”, nr. 5-6/1957, p. 386-413; Mitrop. Nicolae al Măkariopolei, *Sfinții Metodie și Chiril luminătorii slavilor. La împlinirea a 1100 de ani de la moartea Sfântului Chiril*, în „Biserica Ortodoxă Română” nr. 5-6/1969, p. 533-538; C. Pistruț, *Creștinarea rușilor și apariția primelor monumente de literatură slavonă*, în: „Mitropolia Olteniei” nr. 9-12/1959, p. 648-657; *Der Heilige Method. Salzburg und die Slaven-mission*, editori Th. Piffl-Percevic/A. Stirmemann, Innsbruck-Viena, 1987; *Tausend Jahre christliche Rus*, editori A. Stirmemann / G. Wilflinger, Innsbruck-Viena, 1993; N.V. Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, trad. de A. Voroniuc, Iași, 2001; B. Jelavich, *Istoria Balcanilor*, trad. de M.E. Avădanei, vol. I-II, Iași, 2000; F. Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, trad. de D. Stanciu, București 2001; A.-E.N. Tachiaos, *Sfinții Chiril și Metodie și culturalizarea slavilor*, trad. de C. Făgețan, București, 2002; C. Ștefan, *Misiunea creștină în Apus și Răsărit (secolele V-X)*, Cluj-Napoca, 2002.

IX.2. Încreștinarea germanilor, anglo-saxonilor și scandinavilor

Popoarelor germanice li s-a propovăduit creștinismul încă din secolul al VII-lea. Este bine cunoscută activitatea misionară a anglo-saxonului Winfrid-Bonifaciu († 754) supranumit „apostolul germanilor”. Astfel, în sudul și estul Germaniei existau scaune episcopale la Passau, Regensburg, Würzburg, Fulda, Freising, Buraburg, Erfurt și altele care au contribuit la răspândirea creștinismului și la germanii din nord. Un rol decisiv privind încreștinarea germanilor nordici și a saxonilor l-a avut regele și apoi împăratul Carol cel Mare (768-814). Intenționând inițial să întărească regatul francilor moștenit de la tatăl său, regele Pipin cel Scurt (741-768), Carol cel Mare a devenit întemeietorul puternicului Imperiu franco-german care la rândul lui a constituit baza Sfântului Imperiu roman de națiune germană sau Imperiul german creat sub împăratul Otto I cel Mare (936-973) în anul 962. În viziunea lui, Apusul trebuia să devină o „respublica Christiana”, un model de stat creștin civilizată, unitar și bine organizat economic, social și cultural. Când, din punct de vedere politic, statul carolingian s-a destrămat sub fiii lui Carol cel Mare, Apusul și-a menținut unitatea prin limba latină și învățătura creștină.

Pentru a pune în aplicare planul de încreștinare totală a Apusului, Carol cel Mare a înființat școli, a zidit biserici și mănăstiri, a întemeiat așezăminte filantropice conduse de clerici erudiți proveniți în special din Britania și Lombardia nu numai la Aachen, capitala imperiului, ci și în alte orașe și cetăți medievale. Planul măreț al regelui a fost primit cu bunăvoință de alemani, bavarezi, turingieni, franci și frisoni care adoptaseră în mare parte creștinismul și aveau organizate în jurul anului 750 aproape 15 episcopii. Dimpotrivă saxonii au opus o puternică rezistență ceea ce a impus și acțiuni în forță.

La frisonii și saxonii din bazinul mijlociu al Rinului, au propovăduit creștinismul în prima jumătate a secolului al VIII-lea misionarii englezi cum reiese din *Historia Ecclesiastica Anglorum* (cap. V, 10-11) a călugărului teolog Beda Venerabilul († 735). În jurul anului 740 Winfrid-Bonifaciu, deși personal n-a propovăduit la saxonii, cerea Bisericii engleze să trimită cinci misionari care să propovăduiască un creștinism al faptelor și nu al forței. În *Vita Lebuini*, XXX, 2 (*Monumenta Germaniae historica*, editor

A. Hofmeister, 1934, p. 793 ș.u.) se relatează despre religiozitatea saxonilor chiar înainte de încreștinare. Pe la anul 770 preotul Lebuin, îmbrăcat în veșminte preoțești și ținând în mâini Sfânta Cruce și Sfânta Evanghelie, venind în mijlocul reprezentanților saxoni le-a vorbit despre Hristos. Aceștia, după ce mai înainte i-au invocat pe zeii lor ca să-i protejeze și să-i ajute să ia o decizie înțeleaptă, l-au ascultat cu interes pe misionarul creștin. Când însă acesta a abordat aspectul politic al misiunii lui, s-a produs mare neliniște în rândul lor și s-au decis să-l omoare. Salvarea a venit din partea unui saxon care a reamintit conașionalilor lui că nu este permis să omori un trimis al lui Dumnezeu.

Încreștinarea saxonilor este strâns legată de supunerea lor de către regele francilor, Carol cel Mare. Rivalitatea dintre saxoni și franci dura de secole. Doar granițele muntoase rămăseseră stabile căci altfel incursiunile soldate cu pradă, incendieri și ucideri erau susținute de ambele părți. Războiul franco-saxon care a durat 33 de ani a fost în special un război politic deși a cunoscut uneori și conotații religioase: saxonii distrug o biserică a francilor iar francii drept răzbunare distrug coloana Irmin, idolul lor național. Dieta de la Paderborn din anul 777, când unii demnitari saxoni au fost constrânși să se boteze, a hotărât împărțirea ținuturilor lor în mai multe zone misionare de care să se ocupe unele mănăstiri și eparhii. Impunerea forțată a creștinismului i-a determinat pe saxoni să se răscoaile sub conducerea lui Widukind, omorând mai mulți creștini. Represaliile armatei regelui Carol cel Mare s-au concretizat în executarea numai într-o zi a 4500 de saxoni în orașul Verden. Printr-un decret din anul 782 se interzicea practicarea cultului păgân și erau amenințați cu moartea cei care nu respectă rânduielile bisericești. Widukind a fugit în Danemarca, însă în anul 785, când regele franc a supus definitiv pe saxoni, s-a încreștinat nemaiparticipând la revoltele ulterioare.

Pentru desăvârșirea procesului de încreștinare a saxonilor au fost înființate noi scaune episcopale la Bremen, Münster, Paderborn, Osnabrück, Hildesheim, Halberstadt și Minden. Misionarii creștini și-au intensificat activitatea. Astfel anglosaxonul Willehad, devenind în anul 787 primul episcop de Bremen, a propovăduit în ținutul din sudul râului Weser. Frisonul Lindger, care a predicat în ținuturile Ems-ului inferior, a fost ales în anul 805 primul episcop de Münster. Reușita încreștinării saxonilor a fost sârbătorită chiar de papa Adrian I (772-795). Misionarul anglosaxon Alku-

in, deși îl elogia pe Carol cel Mare pentru încreștinarea saxonilor, constata cu tristețe că aceasta s-a făcut cu forța și nu de bunăvoie. El face referire la propovăduirea apostolilor care au ținut cont de specificul fiecărui popor hotărând la Sinodul apostolic de la Ierusalim să nu așeze preceptele Legii vechi ca obstacole în calea convertirii păgânilor.

Probabil critica lui Alkuin n-a fost pe placul lui Carol cel Mare, căci după un timp misiunea lui n-a mai depășit zidurile mănăstirii din Tours.

Până în anul 804 când peste 10000 de familii saxone au fost colonizate printre francii de la est de Elba s-au rai înregistrat răscoale împotriva regelui Carol cel Mare, însă poporul saxon era de acum în mare parte încreștinat. Faptul că nobilimea saxonă a aderat relativ ușor la noua credință și a acceptat funcții bisericești, creștinismul s-a răspândit la ei destul de repede. După anul 900 prinți saxoni au devenit regi germani și protectori ai Bisericii.

După încorporarea saxonilor în regatul franc, misionarii creștini și-au îndreptat pașii și spre popoarele nord-germanice și scandinave. Astfel episcopul Willenhad de Bremen a făcut primele încercări de încreștinare a danezilor, însă succes mai mare a avut episcopul Lüdger de Münster care a înființat o comunitate creștină în insula Helgoland. În anul 826 regele danez Harald, refugiindu-se la Mainz și cerând ajutor împăratului Ludovic cel Pios (814-840) pentru a-și consolida tronul, s-a botezat susținând inițiativa arhiepiscopului Ebo de Reims prin înființarea unui centru misionar pentru danezi. În mod deosebit s-a remarcat misionarul Ansgar sau Oscar de la mănăstirea Corvey care a activat mai întâi în Danemarca. Însoțindu-l pe regele Harald, Ansgar a propovăduit creștinismul printre danezi timp de trei ani fără mari succese, reușind să înființeze o școală aproape de granița cu Imperiul franc. Odată cu înlăturarea de la tron a regelui Harald în anul 828, misiunea lui în Danemarca s-a întrerupt până în anul 854 când a fost solicitat de regele Erich să construiască o biserică în Schleswig și să boteze poporul. Încreștinarea completă a Danemarcei s-a făcut în timpul regelui Canut cel Mare (1014-1053). Biserica daneză fiind organizată în trei episcopii dependente de arhiepiscopia de Hamburg - Bremen.

Activitatea misionară a lui Ansgar s-a bucurat de mai mare succes la suedezi. El a făcut o primă călătorie misionară în anul 829 din încredințarea împăratului Ludovic cel Pios la rugămintea regelui Björn al Suediei. El a propovăduit aici un an și jumătate, printre cei încreștinați numărându-se

și comandantul orașului – port Birka (la vest de Stockholm) unde a construit o capelă, probabil ca locaș de slujire pentru episcopul Gauzbert. Ansgar a revenit în imperiu pentru a-și lua un grup mai mare de colaboratori. Împăratul îl numi arhiepiscop de Hamburg în anul 831 acordându-i ca sursă de finanțare pentru misiunea scandinavă averile mănăstirii Turbott din Flandra. Papa Grigoriu al IV-lea a binecuvântat lucrarea lui misionară la suedezi, danezi, slavi și la alte triburi nordice, numindu-l „vicar apostolic”. Însoțit de mai mulți colaboratori, arhiepiscopul Ansgar continuă misiunea la suedezi înființând școli și construind biserici.

Atacurile împotriva Imperiului franc au afectat și activitatea misionară a lui Ansgar, deoarece normazii, care au atacat Flandra în anul 840, i-au distrus baza materială de la Turbott. În anul 845 regele Erich al Danemarcei cu vikingii lui a distrus orașul Hamburg. Ansgar a reușit să salveze doar sfintele moaște în timp ce biblioteca și biserica au fost distruse de flăcări. În aceste condiții, împăratul Ludovic Germanicul (850-875) a unit cele două scaune episcopale, Hamburg și Bremen, numindu-l pe Ansgar titularul noii arhiepiscopii spre nemulțumirea arhiepiscopului de Köln, de care aparținuse până atunci episcopia de Bremen. Papa Nicolae I (858-867) a confirmat această decizie în anul 864.

Cu veniturile arhiepiscopiei de Hamburg – Bremen dedicate misiunii nordului, arhiepiscopul Ansgar a continuat încreștinarea scandinavilor. Revenind în Suedia în anul 852 a constatat că puțini creștini au rămas statornici în credință. Deși a fost sfătuit să se întoarcă la Bremen întrucât noua conjunctură politico-religioasă nu era favorabilă creștinismului, el și-a continuat lucrarea misionară. În acest sens a fost ajutat de cuvântarea rostită în fața mulțimii de un oarecare marinar, care deși nu era botezat cunoscutese învățătura creștină și pleda pentru adoptarea ei. Ansgar și-a continuat lucrarea misionară la suedezi până în anul 865 când a murit. Încreștinarea deplină a Suediei s-a făcut la sfârșitul secolului al XI-lea. În anul 1075 creștinii obțineau de la regele Inge libertate religioasă iar regele Erich cel Sfânt a organizat în anul 1160 Arhiepiscopia de Uppsala. O contribuție substanțială la încreștinarea Suediei și în general a scandinavilor au avut-o călugării misionari care aminteau de răspândirea creștinismului din Biserica primară.

În Norvegia creștinismul pătrunde pentru prima dată în secolul al IX-lea în timpul regelui Harald cel Frumos. Drumul norvegienilor spre Bizanț

și misionarii britanici au influențat cu siguranță începuturile creștinismului la ei. În anul 912 Rollo sau Robert, comandantul normanzilor cum erau numiți atunci norvegienii, în urma mai multor incursiuni în teritoriile imperiale germane s-a încreștinat căsătorindu-se cu Gizela, fiica împăratului german Conrad I (911-918). Ceva mai târziu regele Hakon cel Bun (937-961), educat în spirit creștin în Anglia, a luptat cu mult patos pentru desființarea cultelor idolatre, însă fără mare succes datorită opoziției partidei majoritare păgâne.

Un pas hotărâtor pentru încreștinarea norvegienilor a făcut regele Olaf Tryggwison (995-1000). De asemenea educat în spirit creștin în Anglia, a petrecut mai mult timp ca militar pe fronturile din Rusia, Grecia, Anglia și Islanda. Încreștinându-se în Anglia, el a propovăduit cu mult patos creștinismul, reușind cu blândețe, dar și cu mână forte să-i încreștineze mai ales pe norvegienii din insulele Orkney, Shetland și Hebride. Încreștinarea norvegienilor continentali s-a datorat în special regelui Olaf Haraldson (1014-1080), canonizat de Biserica norvegiană ca simbol al luptei pentru independență față de regatul danez.

În Islanda, începuturile creștinismului se datorează misionarilor normanzi care au venit aici în jurul anului 861. Cel mai cunoscut cult păgân era cel al Eddelor, însă anii de pribegie petrecuți în Islanda de regele norvegian Olaf Tryggwison însoțit de preotul saxon Dankbrand au contribuit la răspândirea creștinismului. Este interesantă toleranța reciprocă dintre creștini și păgâni cum reiese din înțelegerea încheiată de partidele religioase conform căreia în public se declarau toți creștini, dar în particular păgânii puteau să-și exercite cultul lor. În secolul al XI-lea creștinismul s-a impus, existând în Islanda două episcopii. O remarcabilă lucrare a literaturii scandinave din această perioadă este Cronica lui Snoro Sturleson.

Zelul misionar al regelui Olaf Tryggwison s-a reflectat și asupra Grönlandei, descoperită în anul 982 de islandezul Eric cel Roșu. Misionarii creștini nu s-au oprit numai aici, ci navigând spre vest au dus mesajul creștin până în peninsula Labrador în America de Nord. Prin misionarii norvegieni au ajuns aici obiecte creștine de origine bizantină descoperite pe cursul râului Sfântul Laurențiu. Condițiile grele de viață au făcut ca învățătura creștină să nu rămână aici o permanență, câștigând bătălia cultele păgâne ale eschimoșilor.

Bibliografie:

G. Haendler, *Geschichte des Frühmittelalters und der Germanenmission*, Stuttgart 1961; Idem, *Die lateinische Kirche im Zeitalter der Karolinger*, Berlin, 1985; *Bavaria christiana. Zur Frühgeschichte des Christentums im Bayern*, (Festschrift Adolf Wilhelm Ziegler Zum 70 Geburtstag), München 1978; A. Angenendt, *Das Frühmittelalter*, Stuttgart, 1995.

X. MAREA SCHISMĂ DINTRE RĂSĂRIT ȘI APUS DIN ANUL 1054

Schisma de la 1054 sau „Marea Schismă” este tragicul eveniment de la 16 iulie care a marcat istoria și viața Bisericii de aproape o mie de ani. Din păcate încercările ulterioare de a elimina starea de schismă și a reface unitatea bisericească dintre Răsărit și Apus s-au soldat cu eșec. Acest lucru a demonstrat că Marea Schismă a fost un eveniment complex cu implicații politice și religioase majore, care n-a putut fi depășit nici până astăzi. Ea nu s-a declanșat spontan, ci a fost rezultatul confruntărilor religioase și rivalităților politice escaladate când de o parte când de cealaltă. Reproșurile religioase și-au găsit loc atât înainte cât și după consumarea schismei. Denumiri ca: „Schisma fontană”, „Schisma bizantină”, „Schisma orientală”, „Schisma greacă”, „Schisma lui Mihail Cerularic” etc. date de unii teologi catolici moderni (Fr. Dvornik, M. Jugie, S. Runciman, J. Bousquet, J. Hergenrother, V. Grumel), arată că Apusul încearcă să arunce întreaga responsabilitate asupra Răsăritului. Chiar dacă există și la unii teologi ortodocși expresii incriminatorie la adresa Apusului ca „Papalitatea schismatică” (Wl. Guettée) sau „Schisma Bisericii Romane” (I. Karmiris), schisma a fost privită în Răsărit ca rezultat al unei înstrăinări reciproce și învrăjbiți cescânde între reprezentanții creștinismului oriental și ai celui occidental, manifestate în special prin atitudinea patriarhilor de la Constantinopol și a papilor de la Roma, puse în practică bruse și chiar violente pe fondul unor ambiții reciproce (cf. T. M. Popescu, *Geneza și evoluția schismei*, în: „Ortodoxia”, nr. 3-4/1954, p. 163-217).

X.1. Cauzele schismei

Sub aspect *politic*, o primă evidențiere a diferențelor dintre Răsărit și Apus s-a făcut la sfârșitul secolului al III-lea. Împăratul Dioclețian (284-305), împărțind imensul Imperiu roman în Imperiul roman de Răsărit și

Imperiul roman de Apus, făcea să se înțeleagă că este o lume orientală și una occidentală diferită ca mentalități. Deși Dioclețian ca protoaugust își stabilise reședința la Nicomidia, Roma continua să joace rolul de capitală a imperiului. Abia la 11 mai 330, când împăratul Constantin cel Mare (306-337) inaugura orașul Constantinopol ca noua capitală a imperiului, Roma pierdea din importanța ei politică, rămânând izolată și vulnerabilă năvălirilor popoarelor migratoare în timp ce „Roma cea nouă” se bucura de atenție și protecție deosebită.

Împărțirea făcută de împăratul Teodosie cel Mare (397-395) în anul 395, între fiii săi, Arcadie (395-408) și Honoriu (395-423) a evidențiat o nouă delimitare politică între Orient și Occident crescând rivalitatea dintre Constantinopol și Roma. Rolul politic al Romei a cunoscut o puternică degradare în urma căderii Imperiului roman de Apus în anul 476 sub ocupația lui Odoacru, regele tribului germanic al herulilor. Astfel, Imperiul roman de Răsărit, numit din secolul al VII-lea Imperiul bizantin era considerat continuatorul legitim al fostului Imperiu roman ceea ce accentua și mai mult resentimentele apusenilor față de răsăriteni.

Deși împăratul Justinian I (527-565) a refăcut parțial vechiul Imperiu roman, rolul politic al Romei rămânea în continuare pe plan secund față de cel al Constantinopolului. În viziunea politico-religioasă a lui Justinian, Italia nu era decât o provincie a Imperiului roman de Răsărit iar papa de la Roma patriarhul Apusului, care avea un cuvânt greu de spus în toate problemele bisericești însă aparținea ca și patriarhii răsăriteni Bisericii imperiale și trebuia să se supună politicii bisericești a acestuia.

În anul 568 longobarzii recuceresc în mare parte Italia, imperiul deținând doar o fâșie îngustă de pământ care lega Ravena de Roma și aceasta supusă permanent atacurilor din partea barbarilor. Prin urmare, Roma avea de ales între a fi încorporată într-un regat barbar sau a recunoaște în continuare puterea imperială bizantină de la care solicita protecție. Situația aceasta constrictivă făcea să crească și mai mult rivalitatea dintre papii de la Roma și patriarhii din Constantinopol.

În căutarea unei soluții sigure și convenabile, episcopii Romei și-au îndreptat atenția spre noii suverani ai Apusului care trebuiau câștigați la creștinism. Criza iconoclastă a facilitat și grăbit acest proces. Împăratul Leon al III-lea (717-741), nereușind să-l atragă pe papa Grigorie al II-lea (715-731) la iconoclastism, a dispus în anul 731 scoaterea de sub jurisdic-

ția Romei și transferarea în jurisdicția Constantinopolului a provinciilor Calabria, Sicilia și Illyricum (Epirul, Illyricul, Macedonia, Tesalia, Ahaia, Dacia Ripensis, Dacia Maditeraneană, Moesia, Dardania și Prevalis cu metropola Scobra), deschizând astfel o nouă dispută între Răsărit și Apus privind problema „Illyricului”.

În această situație, papa Ștefan al II-lea (752-757) solicită ajutor militar regelui franc Pipin cel Scurt (741-768) care a distrus între anii 754-756 regatul longobarzilor din Italia centrală. Teritoriile cucerite de franci care includeau și exarhatul de Ravena, vechea posesiune bizantină ocupată de longobarzi în anul 751, au fost dăruite papei Ștefan al II-lea ca „Patrimonium Sancti Petri”, punându-se bazele statului papal numit „Respublica Romanorum”, care a durat până în anul 1870. Bazat pe două documente neautentice: *Donatio Constantini* și *Decretele pseudo-isidoriene*, statul papal al cărui suveran era papa putea face concurență Imperiului bizantin.

În plus, încoronarea regelui franc Carol cel Mare (768-814) ca „împărat roman al Apusului” la 25 decembrie 800 de papa Leon al III-lea (795-816), a însemnat crearea unui nou imperiu creștin. Întrucât în concepția medievală timpurie persista ideea despre un singur imperiu creștin, al cărui suveran era încoronat de papa de la Roma, crearea Imperiului franco-german însemna escaladarea concurenței politice dintre Răsărit și Apus, ambele imperii justificându-și dreptul de moștenire al vechiului Imperiu roman. Cele două imperii creștine nu refăceau unitatea administrativă, culturală și religioasă a Imperiului roman împărțit în Imperiul roman de Răsărit și Imperiul roman de Apus ca în timpul împăraților Dioclețian și Maximian, Teodosie cel Mare și Grațian sau Arcadie și Honoriu, ci accentuau diferența de limbă, cultură și mentalitate dintre lumea orientală și cea occidentală cu implicații serioase și asupra factorului religios. Apusul, care impusese limba latină și popoarelor barbare, era disprețuit de greci ca decăzută din sfera civilizației greco-romane în mediocritatea barbară, pe când latinii își manifestau resentimentele față de orgoliul grecesc.

Sub aspect religios, schisma de la 1054 a fost motivată de atitudinea diferită a grecilor și latinilor față de înțelegerea și transpunerea în practică a adevărului de credință creștin. Spiritul practic latin făcea ca în Apus să se acorde mai multă importanță problemelor de cult și aspectului moral-disciplinar pe când grecii, înclinați spre filosofie și metafizică, analizau doctrina

creștină în profunzime ceea ce nu rareori a dat naștere la crezii. De aceea ei erau acuzați de latini ca născători de crezii și chiareretici.

Chiar înainte de declanșarea disputelor finalizate cu marea schismă, existau între Răsărit și Apus concepte contradictorii. Astfel în Răsărit nu și-au găsit justificare concepte ca: Biserica privită de Tertulian ca instituție administrativă pământească, concepția augustiniană despre determinismul haric pentru dobândirea mântuirii, teoria despre primatul papal fundamentată pe concepția Fericitului Augustin despre „*civitas Dei*” și „*civitas terrena*”, autoritate asupra lor având numai episcopul Romei; promovarea învățăturii despre Purgatoriu de papa Grigorie cel Mare (590-604), deși această concepție origenistă fusese condamnată de împăratul Justinian I și Sinodul al V-lea ecumenic; introducerea adaosului „*Filioque*” (Duhul Sfânt porcede de la Tatăl și de la Fiul) în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan ratificată mai întâi de sinoadele de la Toledo, în Spania (447 și 589) și apoi la Sinodul de la Aachen din anul 809; introducerea „*missae*” sau liturghiei romane mult mai scurtă decât liturghiile răsăritene; tendința spre generalizarea celibatului preoțesc obligatoriu în Apus, ceea ce contravenea deciziei Sinodului I ecumenic privind libera alegere a candidatului la treapta diaconatului sau a presbiterului de a se căsători sau nu înainte de hirotonie; renunțarea la pascală alexandrină stabilită la Sinodul I ecumenic și introducerea pascalii romane.

Aceste deosebiri ivite în timp au fost din ce în ce mai mult accentuate pe fondul disputelor teologice la care participau atât răsăritenii cât și apusenii, contribuția lor fiind complementară și în contextul politic prezentat în derularea lui mai sus.

În anul 482, împăratul Zenon (474-491) publica Henotikon-ul cu scopul împăcării dintre calcedonieni și necalcedonieni. Acest decret nu numai că n-a realizat împăcarea dorită, ci fiind respins de Biserica Romei, a declanșat schisma religioasă dintre Răsărit și Apus cunoscută sub denumirea de „Schisma acachiană”. Cei 35 de ani cât a durat, au contribuit la accentuarea animozităților dintre Roma și Constantinopol. Rivalitatea dintre cele două scaune episcopale s-a accentuat și ca rezultat al sinodului local de la Constantinopol din anul 588, la care patriarhul Ioan al IV-lea Postitorul (582-595) și-a luat titlul de „patriarh ecumenic”. Papa Grigorie cel Mare (590-604) criticând această decizie s-a intitulat în semn de smerenie „*servus servorum Dei*” dar și papă, adică patriarh

al întregului Apus creștin eliminând orice tentativă de autocefalie locală în Occident.

Un prim rechizitoriu al diferențelor cultice dintre Răsărit și Apus s-a făcut la Sinodul II Trulan din anii 691-692, apusenii fiind acuzați că au introdus celibatul preoțesc obligatoriu, că postese sămbăta, că mânâncă brânză și ouă în sămbetele și duminicile Postului Mare, că-l zugrăvesc pe Mântuitorul în icoane în chip de miel și altele. Mult mai grave erau acuzațiile aduse latinilor de patriarhul Fotie în Enciclica către patriarhii din Răsărit, din anul 867, în care erau incriminate diferențele dogmatice, cea mai disputată fiind problema adaosului „*Filioque*”. Deși se știe că papa Leon al III-lea s-a opus introducerii acestui adaos în Biserica Romei, generalizarea lui prin acțiunea susținută a împăraților franco-germani a dus la acceptarea lui oficială de către papa Benedict al VIII-lea (1012-1024) cu prilejul încoronării împăratului Henric al II-lea (1002-1024) la 14 februarie 1014. Dacă până atunci se mai spera că în urma tratatelor teologice Biserica Apusului va reveni la Simbolul de credință niceo-constantinopolitan fără adaosul „*Filioque*”, de acum înainte era clar pentru răsăriteni că acest adaos devenea normă de credință având și girul autorității papale.

De asemenea, folosirea pâinii nedospite sau azimei la Sfânta Liturghie, practică generalizată începând cu secolul al IX-lea în Apus, a figurat pe lista diferențelor dintre Orient și Occident știut fiind că răsăritenii au folosit întotdeauna la jertfa euharistică pâine dospită.

Fără îndoială că și apusenii au întocmit un rechizitoriu răsăritenilor acuzându-i de simonic, de hirotonie în treapta episcopală a unor enuci, de rebotezarea celor botezați în numele Sfintei Treimi, de acceptarea căsătoriei preoților și de însușirea unor concepții eretice ca de exemplu: se alătură maniheilor spunând că numai pâinea dospită dă viață; admit ca severienii că legea mozaică este blestemată; se aseamănă pnevmatomahilor pentru că nu acceptă adaosul „*Filioque*” în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan; învață ca donatiștii că numai Biserica Răsăritului este cea adevărată și altele.

Toate aceste tradiții specifice, fie apusenilor, fie răsăritenilor ar fi putut fi menținute și acceptate unanim dacă erau în conformitate cu învățătura Bisericii sau eliminate tot cu concursul ambelor părți dacă contraveneau acesteia. Ele trebuiau însă analizate fără resentimente, fără orgolii și

suspiciuni, ci în spiritul frăteșc al toleranței și înțelegerii care a dominat conlucrarea dintre Răsărit și Apus în combaterea marilor erezii trinitare și hristologice. Din păcate, capii celor două Biserici n-au mai fost dispuși spre o astfel de conlucrare și s-a ajuns la finalul disputelor la reprobabilul act al schismei de la 1054.

Consumarea schismei la 16 iulie 1054 n-a fost prin urmare un act spontan și unilateral, ci un fenomen complex marcat de contextul politic și religios manifestat mai ales în timpul derulării celor două faze ale ei, în secolele IX și XI.

X.2. Prima fază a schismei: disputa dintre patriarhul Fotie al Constantinopolului și papa Nicolae I al Romei

Iconoclasmul, chiar dacă a suferit înfrângerea definitivă la 11 martie 843 când s-a decis ea în prima duminică din Postul Mare, numită „Duminică Ortodoxiei”, să fie sărbătorit triumful Ortodoxiei față de toate ereziile, a marcat viața politică și religioasă din Bizanț lăsând loc tensiunilor atât în sânul Bisericii din Constantinopol, cât și în cadrul relațiilor cu Biserica Romei și cu puterea imperială bizantină.

Astfel, la alegerea noului patriarh de Constantinopol, după moartea lui Metodie (14 iulie 843), nu s-a ținut cont de opțiunea sinodului care înclina asupra arhiepiscopului Gregorios Asbestos al Siracuzei, întrucât acesta ar fi continuat linia conciliantă a antecesorului său, ci s-a impus voința împărătesei Teodora care sprijinea poziția rigoristă a călugărilor studii. Noul patriarh deveni Ignatie (847-858), fiul fostului împărat Mihail I Rangabe (811-813). Evlavia și moralitatea severă l-au plasat în curând în sfera conflictelor cu clericii vicioși și cu camarila din jurul împăratului. Ori el nu era omul potrivit pentru o asemenea conjunctură.

O primă greșeală diplomatică a făcut prin neacceptarea arhiepiscopului Gregorios de Siracuză la hirotonia sa. Pentru a justifica acest afront, patriarhul Ignatie a convocat un sinod, suspendându-l din funcție și excomunicându-l. Gregorios, solicitând intervenția Romei, a dat posibilitate papei Leon al IV-lea (847-855), care considera că o astfel de decizie se ia numai cu acordul lui, să redeschidă tratativele privind problema Illyricului. Astfel cerea retrocedarea sudului Italiei și Illyricului iar patriarhul Ignatie să trimită delegați la Roma care să expună motivele excomunicării arhiepiscopului Grigorios, considerată până atunci nulă. Deși călugărul Lazăr pleca la Roma dăruind papei un omofor din partea patriarhului (un alt gest nediplomatic, știut fiind că la vremea respectivă aceasta era o prerogativă a papei față de sufraganii lui), nu s-a obținut acordul dorit, Ignatie nefiind în principiu agreat în Apus.

Mult mai grav și-a periclitat patriarhul Ignatie poziția sa prin atitudinea față de curtea imperială. De fapt el nu era implicat direct în conflictul dintre împărăteasa Teodora sprijinită de ministrul Teoctist și fiul ei, împăratul minor Mihail al III-lea susținut de unchiul său, cezarul Bardas. Când printr-o acțiune bine organizată ministrul Teoctist a fost omorât și

impărăteasa Teodora detronată, împăratul Mihail, desemnat de senat singur suveran, a încredințat conducerea efectivă a imperiului cezarului Bardas. Patriarhul Ignatie a rămas fidel împărătesei Teodora și fără să verifice zvonul că Bardas ar întreține relații conjugale cu nora sa văduvă, a refuzat să-l împărtașească. Suspectând-o pe împărăteasa Teodora, el a cerut patriarhului Ignatie tundera ei și a fiicelor în monahism, act refuzat de acesta. Descoperind între timp noi conspirații de care nu era complet străin nici patriarhul, Bardas a hotărât la 23 noiembrie 858 înlăturarea și exilarea lui pe insula Terebint.

Acest act a stârnit, cum era și firesc, nemulțumirea susținătorilor lui care formau partida conservatoare și a declanșat conflictul cu partida liberală susținută de curtea imperială. Deși Ignatie era în principiu de acord cu alegerea unui nou patriarh, el cerea ca acesta să nu ia nici o măsură bisericească împotriva lui iar printr-o declarație solemnă urma să-i elogieze personalitatea. Alegerea noului patriarh a fost la fel de tensionată ca și în anul 847, printre candidați numărându-se din nou Gregorios Asbestos, a cărui autoritate era însă compromisă. În final, privirile s-au îndreptat asupra lui Fotie care de fapt nici nu figura pe lista candidaților, el fiind laic, dar care se situa pe o poziție neutră față de cele două partide aflate în conflict.

Fotie era prim-secretar, șeful gărzii imperiale, profesor la Universitatea din Bizanț, având relații în ambele partide. Prin erudiția, moralitatea și distincția sa adăugate la formația sa de teolog, politician și diplomat a înscris o pagină memorabilă în istoria Bisericii din Constantinopol și a Imperiului bizantin. Inițial alegerea lui Fotie nu a fost comentată foarte mult de ignatieni, aceștia așteptând ca el să urmeze linia trasată de antecesorul său. În caz contrar rămânea pentru ei tot Ignatie, patriarhul de drept al Constantinopolului. Aceste lucruri îi erau cunoscute și căuta să le țină sub control, fără a depinde de ei.

Hirotonia patriarhului Fotie (858-867; 877-886) a fost însă piatră de incercare pentru ignatieni. Deși protosul soborului episcopal a fost conform uzanței mitropolitul Heracleei sau delegatul lui, mitropolitul Cezareei Capadociei, din sobor au făcut parte și arhiepiscopul Gregorios Asbestos, a cărui suspendare nu fusese încă aprobată de Roma. Susținătorii lui Ignatie au considerat acest act ca un afront la adresa lor și fiind intrigați de acțiunile politice și religioase ale lui Bardas au deschis disputele privind canonicitatea noului patriarh. Adunați în Biserica Sfânta Irina din Constan-

tinopol, ignatienii au hotărât depunerea lui Fotie și reabilitarea lui Ignatie. În aceste condiții, Fotie a convocat un sinod în anul 859 care s-a întrunit în Biserica Sfinții Apostoli. Sinodalii, anulând deciziile ignatienilor, l-au recunoscut pe Fotie patriarh canonic iar pe Ignatie l-au amenințat cu excomunicarea dacă nu va respecta deciziile lor. Opozanții (episcopi și stareți de mănăstiri) au fost în parte înlocuiți cu oameni fideli noului patriarh.

Având recunoaștere sinodală, Fotie a trimis în primăvara anului 860 papei și patriarhilor răsăriteni obișnuita enciclică prin care își anunța alegerea ca patriarh al Constantinopolului. În această enciclică arăta că a fost ales împotriva voinței lui și că a acceptat această înaltă demnitate numai după ce antecesorul lui s-a retras din scaunul patriarhal. Delegația constantinopolitană înmâna papei Nicolae I și scrisori din partea împăratului Mihail al III-lea (842-867) prin care îi cerea să trimită delegați la Constantinopol ca să participe la un sinod ce urma să discute ultimele probleme legate de iconoclasm. Despre cazul ex-patriarhului Ignatie și alegerea patriarhului Fotie nu se amintea decât tangențial socotind că această problemă a fost elucidată de sinodul din anul 859.

Papa Nicolae I (858-867) era un mare susținător al universalismului roman. El a răspuns împăratului arătându-se surprins de faptul că patriarhul Ignatie s-a retras fără știrea lui, fiind înlocuit de un laic. De aceea, refuză să se pronunțe asupra celor întâmplate până când legații lui nu vor analiza situația la fața locului. În plus, el cerea împăratului restituirea Illyricului și sudului Italiei. Patriarhului Fotie îi răspundea că-i acceptă mărturisirea de credință însă asupra hirotoniei lui rămâne să se pronunțe în funcție de rezultatul anchetei legaților săi. Probabil se făcea referire la situația încă neclarificată a arhiepiscopului Gregorios al Siracuzei, participant la hirotonie.

În luna mai 861 s-a ținut în Biserica Sfinții Apostoli din Constantinopol un mare sinod la care au participat 381 de episcopi, fiind invitați atât patriarhii răsăriteni cât și papa Nicolae I. Acesta a fost reprezentat de episcopii Radoald de Porto și Zaharia de Anagni. Este adevărat că sinodul a fost pregătit în prealabil, patriarhul Fotie dorind să ajungă la un consens cu delegații papei înainte de deschiderea lucrărilor, mai ales că nu avea nici un interes ca papa să apară în fața sinodalilor ca ultimă instanță în cazul ex-patriarhului Ignatie și deci implicit în problemele interne ale Bisericii din Constantinopol și în general ale Patriarhiilor răsăritene. Este absolut

exclusă însă coruperea prin daruri și bani a legaților papali de către patriarhul Fotie, cum au practicat mai târziu ignatienii.

Se poate vorbi despre un compromis făcut de bizantini cu legații papali în sensul că s-a discutat încă o dată cazul ex-patriarhului Ignatie, cu condiția ca verdictul să fie dat pe loc și nu după întoarcerea lor la Roma. Sinodalii observând că legații papali urmăreau permanent să-și impună punctul de vedere au precizat că, deși pentru ei cazul Ignatie este deja clarificat, din respect pentru scaunul papal consimt la rediscutarea lui. Problema retrocedării sudului Italiei și Illyricului însă n-a figurat pe ordinea de zi.

Sinodul a aprobat într-un cadru oficial depunerea lui Ignatie pe motivul că alegerea lui n-a fost rezultatul unei decizii sinodale, ci al voinței împărătesei Teodora. Astfel se asigura legitimitate alegerii lui Fotie ca patriarh. Nici alegerea lui din rândul laicilor nu constituia un mare impediment întrucât existau precedente în istoria Bisericii din Constantinopol (patriarhii Tarasie, 784-806 și Nichifor I, 806-815), acceptate de Biserica Romei. În fine, cu acordul legaților papali sinodul a rezolvat și cazul arhiepiscopului Gregorios al Siracuzei anulând excomunicarea rostită de Ignatie.

Chiar dacă legații papali și-au depășit într-o oarecare măsură mandatul, l-au convins pe papa Nicolae I că au acționat în interesul Romei și că s-a susținut primatul papal. Se pare că inițial papa s-a declarat mulțumit de vreme ce n-a luat măsuri disciplinare împotriva lor, ci dimpotrivă pe episcopul Radoald l-a trimis în curând din nou ca ambasador papal iar episcopului Zaharia i-a permis să-și reia scaunul episcopal. Totuși papa n-a ratificat alegerea patriarhului Fotie sperând că ținând lucrurile neclarificate va putea acționa în problema Illyricului. În această situație, patriarhul Fotie i-a trimis o lungă scrisoare în care justifica în mod exemplar și competent alegerea sa din rândul laicilor și dădea de înțeles că ar fi abordat și problema Illyricului dacă nu s-ar fi opus împăratul. Prin urmare, problema încreștinării bulgarilor și dependenței lor canonice nu prezenta doar interese bisericești, ci mai ales conotații politice urmărite cu mare atenție de papalitate, Imperiul franco-german, Imperiul bizantin și nu în ultimul rând de bulgari și moravi.

Papa a răspuns atât patriarhului cât și împăratului cerând dovezi pentru cazul Ignatie și discutarea problemei Illyricului. În locul acestora, la Roma sosea staretul Theognost, ca delegat oficial al ex-patriarhului Ignatie, pre-

zentând într-o scrisoare derularea evenimentelor din Constantinopol dintre anii 859-861 relatate în varianta partidei conservatoare a ignatienilor. Astfel, papa s-a decis acum pentru o acțiune în forță. A convocat un sinod în Biserica Lateran în luna august 863, orientat de la început antifolitan. Episcopii Radoald și Zaharia, delegații papei la sinodul constantinopolitan din anul 861 au fost depuși din scaunele lor și excomunicați pe motivul că și-au depășit competențele la Constantinopol. După 15 ani, fără a se ține cont de decizia papei Benedict al III-lea (855-858), a fost rezolvat cazul arhiepiscopului Gregorios al Siracuzei aprobându-se depunerea și excomunicarea lui. Cu aceasta s-a abordat și problema canonicității patriarhului Fotie. El și clerul hirotonit de el au fost excomunicați iar Ignatie recunoscut patriarhul legitim al Constantinopolului. Fundamentul acestei schimbări de atitudine a fost tot problema Illyricului, papa Ioan al VIII-lea (872-882) consemnând într-o scrisoare din anii 874/875 că Ignatie a fost reabilitat cu condiția să nu se opună revenirii Illyricului și Calabriei în jurisdicția scaunului episcopal roman.

Acestei provocări n-a răspuns decât împăratul Mihail al III-lea în vara anului 865, atenționându-l pe papa pe un ton imperativ că nu există premise canonice și istorice care să-i permită imixtiunea în problemele interne ale Bisericii din Constantinopol. Întrucât țarul Boris I se convertise la creștinism sub patronajul Constantinopolului în anul 864, problema Illyricului era rezolvată definitiv. Este exclusă orice contribuție, chiar și stilistică a patriarhului Fotie la redactarea scrisorii imperiale, ci tonul imperativ este dat de interesul politic al Bizanțului în Balcani. Astfel s-a făcut primul pas spre schismă.

Convertirea țarului Boris I la creștinism viza și obținerea autocefaliei sau cel puțin a autonomiei bisericești. Bizanțul, din considerente politico-bisericești, nu era dispus să acorde un astfel de statut Bisericii bulgare. De aceea, în anul 866 o delegație bulgară sosea la Roma cerând papei Nicolae I să trimită un arhiepiscop iar misionarii franci să continue slujirea preoțească printre bulgari. Suveranul bulgar înainta papei o listă cu 106 întrebări privind credința și disciplina creștină. Țarul Boris-Mihail I și-a îndreptat din nou atenția către Apus de teamă ca nu cumva dependența bisericească față de Constantinopol să ducă la pierderea independenței politice. Momentul unei asemenea schimbări de orientare era prielnic întrucât Bizanțul se confrunta cu criza politică determinată de asasinarea cezarului

Bardas de către Vasile Macedoneanul care tindea să preia singur conducerea imperiului.

Papa Nicolae I a trimis în fruntea unei suite de preoți franci pe episcopii Formosus de Porto și Paul de Populonia care duceau țarului bulgar și cunoscuta scrisoare *Responsa ad consulta Bulgarorum*, adică răspunsul la cele 106 întrebări. Odată ajuns în Bulgaria, clerul latin a înlăturat clerul grec și a introdus ritul latin. Satisfacția papei a fost însă de scurtă durată căci țarul Boris-Mihail I s-a orientat din nou spre Bizanț și a trimis acasă clerul franc în frunte cu episcopul lui. De data aceasta, refacerea relațiilor cu Bizanțul n-a avut conotații politice, ci religioase întrucât clerul latin rostea la liturghie Simbolul de credință niceo-constantinopolitan cu adaosul „Filioque”, o problemă de dreaptă credință sau de erezie. La aceasta se adaugă și faptul că Anastasie Bibliotecarul, stilizatorul scrisorii de răspuns al papei către împăratul Mihail al III-lea atrăgea atenția bizantinilor asupra unui document necunoscut lor (*Decretele pseudo-isdoriene*, o compilație de canoane autentice și neautentice, atribuită eronat lui Isidor de Sevilla († 636), prin care episcopii doreau să iasă de sub autoritatea mitropolițiilor preferând supunerea directă față de papa, spațial mult mai departe de el) care justifica prerogativele juridice ale lui asupra întregii Biserici.

Premisele schismei erau create. Patriarhul Fotie, care demarase marea operă de încreștinare a popoarelor slave prin misiunea fraților Constantin-Chiril și Metodie trimiși din Bizanț, nu se lăsa intimidat de omologul său de la Roma. În plus se bucura de sprijinul efectiv al împăratului Mihail al III-lea. În primăvara anului 867 a fost convocat un sinod local la Constantinopol care a condamnat acțiunea misionarilor latini în Bulgaria, „rătăcirile” lor doctrinare și nerespectarea Sfințitelor canoane. Printr-o enciclică adresată patriarhilor din Răsărit (textul în *Anexă*) în care erau expuse rezumativ deciziile sinodului local (condamnarea ca erezie a adaosului „Filioque” și respingerea inovațiilor latine), patriarhul Fotie îi ruga pe patriarhi să participe personal sau prin reprezentanți la sinodul care urma să se țină la Constantinopol. Totodată, își manifestă speranța că bulgarii vor fi recâștigați la dreapta credință la care s-ar părea că au fost câștigați și rușii și că are informații veridice că episcopatul Italiei n-ar mai fi dispus să suporte conducerea despotică a papei Nicolae I. Nu amintește nimic despre reabilitarea lui Ignatie din partea Romei.

Sinodul s-a întrunit în lunile august-septembrie 867 la Constantinopol în prezența împăratului Mihail al III-lea și a coregentului Vasile I Macedoneanul, a membrilor Senatului, a reprezentanților patriarhiilor din Răsărit și a unui mare număr de episcopi, preoți și călugări. Prezența arhiepiscopilor de Ravena, Trier și Colonia (Köln) la acest sinod ca reprezentând Biserica Romei poate fi acceptată doar dacă acordăm credibilitate informației despre opoziția unei părți a clerului latin față de papa Nicolae I și adaugăm faptul că între anii 855-880 a figurat cu antipapă Anastasie.

Întrucât actele originale ale sinodului s-au pierdut iar informații despre el avem numai din scrierilor ignatienilor, este greu să i se facă o evaluare justă. Cert este faptul că sinodul a condamnat imixtiunea papei în treburile Patriarhici de Constantinopol, „novațiile” latine, acțiunile clerului franc în Bulgaria și l-a excomunicat pe papa Nicolae I. Este greu de constatat cum s-a ajuns la acest act aprobat de plenum sinodului ținând cont de faptul că mărturisirea de credință a patriarhului Fotie din anul 860 care cuprindea Simbolul de credință niceo-constantinopolitan în forma autentică, fără adaosul „Filioque” și lista ereticilor anatematizați din care nu lipsea papa Honoriu, a fost acceptată fără rezerve de papa Nicolae I, ceea ce denotă că cele două tradiții liturgice erau ținute și respectate reciproc fără probleme până atunci. Este adevărat că răspunsul papei la întrebările țarului Boris ataca tradiția liturgică răsăriteană, însă patriarhul Fotie putea obține acordul de condamnare a adaosului „Filioque” patronat de papă numai dacă îl interpreta ca erezie provenită din conceptul dogmatic despre dualitatea de principii la purcederea Duhului Sfânt. Acest concept a fost respins dintotdeauna în Răsărit. Nici presiunea împăratului asupra sinodului nu putea fi determinantă având în vedere contextul politic din acel moment de la curtea imperială. Oricare ar fi fost fundamentarea acestui act, el rămâne un document regretabil ca și cel al sinodului de la Lateran din anul 863, despre care nu s-a făcut mare caz în Bizanț în anii următori.

Deciziile sinodului au fost duse la Roma de fostul legat papal la sinodul din anul 861, Zaharia de Anagni, ridicat de patriarhul Fotie la rang de arhiepiscop de Calcedon, după ce fusese excomunicat de papa Nicolae I în anul 863, și de episcopul Teodor al Cizicului. Papa a murit însă la 13 noiembrie 867 fără să afe de această excomunicare.

La Constantinopol de asemenea se produceau schimbări neașteptate. În aprilie 865 a fost asasinat cezarul Bardas de către Vasile Macedoneanul,

declarat coregent de împăratul Mihail al III-lea. La scurt timp însă împăratul însuși căzu victimă unui complot organizat chiar de colaboratorul său. Astfel, Vasile I Macedoneanul (867-886) a rămas singurul suveran al Imperiului bizantin. Ne fiind un om de cultură, și cu atât mai puțin un teolog, noul împărat nu s-a implicat inițial în problemele bisericești. În momentul în care patriarhul Fotie, acuzându-l de complot, a refuzat să-i dea Sfânta Împărtășanie, împăratul Vasile I l-a depus din scaunul patriarhal la 25 septembrie 867, obligându-l să se retragă în mănăstirea Stenos. La 23 noiembrie 867 a fost reabilitat Ignatie ca patriarh al Constantinopolului care, convocând un sinod local la 10 iunie 868, l-a condamnat pe ex-patriarhul Fotie acuzându-l de uzurparea scaunului patriarhal.

Împăratul Vasile I urmărea prin această schimbare să refacă legăturile cu Roma. Prevalându-se de intenția papei Nicolae I de a reanaliza situația din Constantinopol, sugerată într-o ultimă scrisoare trimisă împăratului Mihail al III-lea, a scris noului papă, Adrian al II-lea (867-872) care continua politica bisericească a antecesorului său, rugându-l să trimită legații la Constantinopol în vederea ținerii unui nou sinod, dar care să trateze cu bunăvoință situația lui Fotie și a susținătorilor lui excomunicați de sinodul de la Lateran din anul 863.

Papa a convocat mai întâi un sinod local care a declarat sinodul de la Constantinopol din anul 867 „sinod tâlhăresc”, actele acestuia fiind arse în fața Bisericii Sfântul Petru din Roma. Patriarhul Fotie, arhiepiscopul Gregorios Asbestos al Siracuzei și toți episcopii hirotoniți de Fotie au fost excomunicați, cei din urmă putând primi Sfânta Împărtășanie ca simpli laici dacă vor da dovadă de pocăință. Clerul ignatian care a funcționat și sub păstoria lui Fotie putea slui în continuare și participa la sinodul propus după ce urma să semneze o declarație antifotiană. Patriarhul Ignatie însuși trebuia să se justifice pentru faptul că nu a răspuns solicitărilor papei Benedict al III-lea.

Deși împăratul nu era mulțumit cu condițiile impuse de papă, a convocat sinodul programat la 7 octombrie 869 sperând că problemele contradictorii se vor rezolva pe parcursul discuțiilor. Având experiența sinodului din anul 861, legații papali nu erau dispuși la nici un compromis. În plus, văzând că la prima ședință au participat numai 12 episcopi, și-au dat seama că susținerea lui Ignatie este foarte slabă și că Roma a fost dusă în eroare de starețul Theognost care făcuse să se înțeleagă că există în Constantin-

opol o puternică opoziție fotiană. Lucrările sinodului s-au derula greoi iar unele decizii s-au putut lua doar după intervenția reprezentanților împăratului. La ultima ședință din 28 februarie 870, la care abia s-au adunat 103 episcopi, ex-patriarhul Fotie a fost anatematizat iar primatul papal pe care voiau să-l impună legații papali și în Răsărit a fost interpretat din perspectiva patriarhiei („Dumnezeu a pus în Biserică cinci patriarhi egali între ei”, can. 21), deci un primat onorific ca „primus inter pares”. În legătură cu deosebirile teologice și practice nu s-a discutat nimic, deși sinodul a dat 27 de canoane, din care grecii recunosc doar 14.

Întrucât țarul Boris-Mihail I nu rezolvase problema Bisericii Bulgare cu statutul pe care îl dorea (patriarhie autonomă sau arhiepiscopie su- tocefală) iar papa refuzase să hirotonească pentru scaunul de arhiepiscop pe unul din candidații desemnați de el, a considerat că sinodul convocat la Constantinopol este un prilej potrivit în acest sens. El a trimis o delegație care să obțină un răspuns definitiv privind dreptul jurisdicțional asupra Bisericii din țaratul său. Delegații lui au ajuns la Constantinopol când se încheiau lucrările sinodului, așa încât această problemă a fost discutată într-o conferință convocată de împărat la care au participat legații papali, patriarhul Ignatie și delegații patriarhiei Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului. S-a hotărât că jurisdicția asupra Bisericii Bulgare aparține Constantinopolului iar împăratul Vasile I i-a cerut patriarhului Ignatie să hirotonească un arhiepiscop și mai mulți episcopi, care să organizeze această Biserică cu statut de arhiepiscopie autonomă. Legații papali au protestat și s-au văzuți nevoiți să-i prezinte patriarhului scrisoarea papei Adrian al II-lea prin care condiționa recunoașterea reabilitării lui de neamestecul în problema bulgară. Patriarhul Ignatie a refuzat să dea citire scrisorii papale și a pus în aplicare hotărârile conferinței. În timp ce clerul grec prelua conducerea bisericii Bulgare, episcopii latini părăseau Bulgaria primind din partea țarului drept de consolare pentru acest eșec daruri bogate.

Papa Adrian al II-lea a aflat de deciziile sinodului din anii 869/870 cel mai târziu în luna decembrie 870. El a scris patriarhului Ignatie acuzându-l de încălcarea dreptului canonic. La rândul său patriarhul a răspuns că decizia privind Biserica Bulgară aparține împăratului iar modul în care au acționat episcopii greci în Bulgaria este același cu cel aplicat de episcopii latini față de misionarii greci.

În anul 872 papa Adrian al II-lea a murit fiind urmat în scaun de Ioan al VIII-lea (872-882). Noul papă ceru insistent (chiar cu un ultimatum) patriarhului Ignatie ca în 30 de zile episcopii și clerul grec să părăsească Bulgaria, altfel va fi excomunicat. Cu același ton ultimativ a scris și împăratului Vasile I și țarului Boris-Mihael I, amenințându-i cu excomunicarea dacă nu vor readuce Biserica Bulgară în jurisdicția Romei. Mai mult decât atât, papa considera această schimbare de situație ca schismă, erezie și chiar întoarcere la păgânism, ceea ce însemna că Roma discredită Biserica de Răsărit cu aproape două secole înainte de Marea Schismă de la 1054. Acțiunile papei s-au soldat cu eșec iar țarul Boris căuta să-l liniștescă și să-l consoleze cu daruri. Nici situația din Moravia, oarecum favorabilă Romei, nu a putut contracara eșecul din Bulgaria.

Între timp, împăratul Vasile I Macedoneanul și-a dat seama că a greșit înlăturându-l din scaunul patriarhal pe Fotie. El reuși să câștige încrederea împăratului care uneori chiar îl solicită sfatul și, revenind în Constantinopol în anul 875, i-a fost incredințat instruirea celor doi fi ai acestuia. S-au îmbunătățit de asemenea relațiile cu patriarhul Ignatie cu care s-a împăcat întrucât personal nu avea nimic. Nu putem ști dacă papa Ioan al VIII-lea până la urmă l-a excomunicat pe patriarhul Ignatie sau dacă acesta a intervenit pe lângă papa ca să ridice anatema rostită asupra lui Fotie.

La 23 octombrie 877 patriarhul Ignatie a murit iar la 26 octombrie în scaunul patriarhal era reinstalat Fotie. Această soluție, care evita formarea unei a treia grupări, a fost primită cu satisfacție de episcopatul bizantin. Doar mitropoliții Mitrofan al Smirnei și Stylianos al Neocezareei au refuzat să intre în comuniune cu noul patriarh ecumenic. Pentru Fotie era deja destul de clar că nu se va mai confrunta cu o puternică opoziție ignatiană întrucât patriarhul Ignatie imediat după sinodul din anii 869/870 desemnase clerul hirotonit de adversarul său să preia organizarea Bisericii Bulgare neținând cont de suspendarea lui prin decizia papei, ci dimpotrivă arătând recunoștință față de cel care îl botezase pe țarul Boris I în anul 864 și inițiasse lucrarea misionară la bulgari. De asemenea el știa că Ignatie se delimitase de clerul extremist în a doua păstorie. Pentru toate acestea, Fotie, în semn de recunoștință, îl canoniză în scurt timp după moartea sa.

Împăratul Vasile I Macedoneanul, încă înainte de moartea patriarhului Ignatie, a cerut papei Ioan al VIII-lea să trimită legați la Constantinopol în vederea înținerii unui nou sinod care să aducă împăcarea dintre cele două

Biserici. Papa spera că-și va redobândi jurisdicția în Bulgaria și datoră respect Bizanțului pentru ajutorul militar acordat Romei împotriva saracinilor care se stabiliseră în ținuturile dintre Capua și Gaeta și înaintau spre Italia Centrală. De aceea, a trimis legați la Constantinopol. Aceștia ajungând în capitala bizantină după moartea patriarhului Ignatie, n-au cutezat să trateze problemele controversate cu noul patriarh neavând instrucțiuni în acest sens. O nouă delegație imperială era trimisă la Roma ducând și o scrisoare din partea patriarhului Fotie, care preciza că reinstalarea lui pe scaunul patriarhal s-a făcut prin voința împăratului și a clerului. Împăratul îl ruga pe papa să-l recunoască pe noul patriarh, ca în acest fel să se stingă supărarea dintre Roma și Constantinopol. Condiția pusă de papa Ioan al VIII-lea era ca patriarhul Fotie să-și ceară scuze în fața sinodului și a legaților săi și să-și retragă administrația bisericească din Bulgaria. Primind noi instrucțiuni în acest sens, legații papali puteau participa la sinod.

În luna noiembrie 879 se deschideau lucrările sinodului care s-a ținut în catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol și la care au participat 383 de episcopi, fiind prezidat de patriarhul Fotie. Ambele părți erau interesate să ajungă la înțelegere. Instrucțiunile papei au fost citite în fața sinoadilor în traducere grecească fiind însă omisă obligația unei scuze publice din partea patriarhului Fotie. O astfel de cerință nici n-a fost îndeplinită întrucât Fotie nu se considera cu nimic vinovat. Deși nu s-a formulat nici un act oficial care să infirme hotărârile sinodului din anul 869/870, în realitate însă acestea au fost abrogate de sinodali cu acordul legaților papali. S-a hotărât ca sinodul ținut la Niceea în anul 787 pentru condamnarea iconoclasmului să fie considerat ecumenic, iar prin cele trei canoane se cerea sprijin reciproc din partea Romei și a Constantinopolului în probleme de drept bisericesc, erau amenințați cu anatema laicii care necinsteau sau agresau vreun cleric și-i obligau pe episcopii care luau schima monahală să-și exercite prerogativele episcopale.

La 16 ianuarie 880 au fost semnate actele sinodului. Deoarece nu a fost formulată o definiție de credință („Horos”) care, conform uzanței bizantine fiind semnată de împărat, era promulgată ca lege de stat, la 3 martie s-au adunat în palatul imperial cei mai reprezentativi sinodali pentru a rezolva această problemă. Horos-ul parafat de împărat a fost citit apoi în fața celorlalți sinodali care l-au aprobat la 10 martie 880 într-o sedință festivă ținută în catedrala Sfânta Sofia. Cu aceasta lucrările sinodului s-au încheiat.

Deși nu s-a discutat în mod expres despre adaosul „Filioque”, horosul precizează că Simbolul de credință niceoconstantinopolitan nu trebuie să sufere modificări. Prin faptul că s-a repetat definiția dogmatică de la Efes aprobată la 22 iulie 431, se arată că simbolul de credință nu conținea adaosul „Filioque”, iar legații papali puteau aproba această formulă întrucât la data respectivă nu se făcea uz de acest adaos în Apus. Nici problema primatului papal nu a fost discutată în mod expres, însă, fără a aduce vreo atingere prerogativelor papei, s-a evidențiat egalitatea dintre cele două scaune episcopale din Roma și Constantinopol. De fapt, pe parcursul discuțiilor nu patriarhul Fotie, ci patriarhii răsăriteni au respins pretențiile de primat ale papei. I se reproșa patriarhului Fotie că a preluat această funcție fără acordul lui. De aceea, patriarhii răsăriteni au precizat în fața legaților papali că alegerea patriarhului intra în competența patriarhiei respective și nimeni nu avea dreptul de imixtiune în problemele interne ale Bisericii. În plus, reamintea papei că această problemă fusese reglementată deja cu acordul fostului patriarh Ignatie.

În problema Bisericii Bulgare Fotie preciza că dacă ar fi de competența lui, și-ar retrace jurisdicția și clerul grec l-ar asculta, însă această chestiune a fost reglementată de împărat și este strâns legată de relațiile politice dintre Imperiul bizantin și țaratul bulgar. Cert este faptul că patriarhul Fotie nu hirotonise după reinstalarea sa noi episcopi pentru bulgari și nici nu trimisese omofor (*pallium*) arhiepiscopului Bulgariei. Se pare că la încheierea sinodului s-a ajuns la un compromis în acest sens: clerul grec să își desfășoare misiunea la bulgari cu acordul papei, iar arhiepiscopul Bulgariei să nu poată fi ales și întronizat fără aprobarea acestuia, adică omoforul să-l primească de la Roma. Acest compromis a eșuat însă nu din cauza neînțelegerii dintre cele două scaune episcopale, ci din cauza țarului Boris-Mihail care urmărea în continuare să obțină autocefalia Bisericii sale.

Actele sinodului, scrisoarea împăratului și a patriarhului precum și raportul legaților săi le-a primit papa Ioan al VIII-lea în vara anului 880. În răspunsul său către patriarh, papa și-a manifestat pe de o parte mulțumirea față de eforturile pentru împăcarea celor două Biserici, dar pe de altă parte dezamăgirea pentru că problemele puse în discuție nu au fost reglementate conform instrucțiunilor date legaților săi, responsabil pentru aceasta nefiind altul decât patriarhul Fotie. Prin urmare și poziția papei față de

deciziile sinodului era ambiguă în sensul că voia să arate că le acceptă, dar și respinge ceea ce nu concordă cu instrucțiunile lui.

În scrisoarea adresată împăratului, papa ține să-i mulțumească pentru ajutorul dat împotriva saracinilor pe care le interpretează ca premisă pentru retrocedarea Bulgariei jurisdicției romane. Totuși pentru că acest deziderat nu s-a împlinit încă, nu-i face responsabili nici pe împărat și nici pe patriarh. Informația privind depunerea și excomunicarea lui Fotie (cuprinsă într-o colecție de documente autentice și neautentice alcătuită în secolul al X-lea probabil de Nechita, un adversar al lui Fotie, care i-a scris biografia patriarhului Ignatie) era falsă, așa încât sub papa Ioan al VIII-lea nu a fost reactivată schisma dintre Roma și Constantinopol.

Urmașii lui au tratat această problemă diferit. Papa Marinus (882-884), fost legat papal la sinodul din anii 869/870 și adversar al patriarhului Fotie, n-a trimis enciclica de intronizare la Constantinopol. În schimb papa Adrian al III-lea (884-885) a trimis-o la scurt timp după alegerea sa. Succesorul lui, papa Ștefan al V-lea (885-891), deși manifesta atitudine critică față de patriarhul Fotie, nu și-a permis să redeschidă ostilitățile deoarece avea nevoie urgentă de ajutorul militar bizantin.

Între timp s-au produs noi schimbări politice și bisericești în Bizanț. După moartea împăratului Vasile I Macedoneanul tronul bizantin a fost ocupat de fiul său, Leon al VI-lea Filosoful (886-912). Deși patriarhul Fotie fusese dascălul său, împăratul l-a convins în final să se retragă din scaunul patriarhal, locul lui fiind luat de fratele cel mic al împăratului, Ștefan (886-893), care avea doar 18 ani. Cu toate acestea papa Ștefan al V-lea l-a recunoscut ca patriarh, deși fiind hirotonit numai din cauza unei reveniri la problematica fotiană. Patriarhul Fotie s-a retras, dedicându-se studiului teologic. A murit în anul 891 rămânând în istoria Bisericii Ortodoxe ca cel mai valoros scriitor bisericesc și profan al secolului al IX-lea, precum și un erudit savant, admirat de discipoli și invidiat de adversari. Ca patriarh a sprijinit cu mare zel încreștinarea hazarilor, rușilor și bulgarilor și a purtat intense dialoguri cu siriienii, iacobii și cu armenii în vederea realizării unirii religioase în spiritul formulei dogmatice de la Calcedon.

În ceea ce privește valoarea sinoadelor din anii 869-880 se constată că inițial primul era considerat la Roma ca sinod ecumenic iar la Constantinopol cel de-al doilea. Totuși aceste sinoade, nediscutând probleme

dogmatice care interesau întreaga Biserică, nu puteau fi considerate ecumenice. Acest lucru l-au înțeles reprezentanții celor două Biserici încât sinodul din anii 879-880 s-a numit simplu „sinodul de la Sfânta Sofia”. Astfel Patriarhia de Constantinopol cerea cneazului rus Vladimir cu ocazia creștinării din anul 988 să respecte credința ortodoxă și hotărârile „celor șapte sinoade ecumenice” iar în Apus cardinalul Humbert preciza în anul 1054 că trebuie respectate „cele șapte sinoade ecumenice”.

Prin urmare, la sfârșitul secolului al IX-lea legăturile bisericești dintre Roma și Constantinopol au fost refăcute însă fără un suport stabil și de durată. Papa Formosus (891-896), fost legat papal în Bulgaria, a refăcut anatema rostită asupra patriarhului Fotie, creând astfel premisele reactivării schismei.

X.3. A doua fază a schismei sau Marea Schismă din 1054 dintre patriarhul Mihail Cerularic al Constantinopolului și papa Leon al IX-lea al Romei

Semnămul pentru redeschiderea ostilităților dintre Roma și Constantinopol a fost dat tot pe fondul „problemei bulgare”. În anul 894 țarul Simeon al bulgarilor a obținut o strălucită victorie asupra bizantinilor extinzându-și stăpânirea până aproape de Tesalonie. În această nouă conjunctură politică, Biserica bulgară a fost pusă din nou sub jurisdicția scaunului papal. Papa Formosus a dispus alungarea clerului grec din Bulgaria și înlocuirea lui cu cel latin.

Situația tensionată dintre Roma și Bizanț s-a menținut și datorită disputei tetragamice din timpul împăratului Leon al VI-lea Filosoful (886-912). Totuși în urma reglementării acestei situații de împăratul Roman I Lekapenos (920-944) prin tomosul de unire formulat de sinodul de la Constantinopol, din 9 iulie 920, schisma dintre cele două Biserici a fost din nou depășită, legații papei Ioan al X-lea (914-928) găsind înscris numele acestuia în dipticele Patriarhiei Ecumenice.

Chiar și relațiile cu bulgarii s-au reglementat. Țarului Simeon, care se autointitulase „împărat al romeilor (bizantinilor) și bulgarilor” și se ridicase Biserica bulgară la rang de patriarhie, n-a mai ajuns să atace din nou Imperiul bizantin pentru că a murit în anul 927. Țarul Petru (927-969) a încheiat un tratat de pace cu bizantinii obligându-se să retrocedeze o parte din teritoriile ocupate, în timp ce Bizanțul se obliga să plătească tribut. El era recunoscut ca țar al bulgarilor iar Biserica ca patriarhie, înrudindu-se cu familia imperială bizantină în urma căsătoriei cu o nepoată a împăratului Roman I Lekapenos. Papa Ioan al XI-lea (931-935) l-a recunoscut pe noul patriarh al Constantinopolului, care nu era altul decât Theofilact (933-956), fiul cel mic al împăratului în vârstă de 16 ani. Abia prin alegerea lui Polyeuct (956-970) Biserica din Constantinopol primea din nou un patriarh eminent. El a reușit să obțină de la împăratul Ioan I Tzimiskes (969-976) anularea dispozițiilor imperiale conform cărora episcopii nu puteau fi hirotoniți fără acordul împăratului iar bisericile și mănăstirile nu mai puteau primi noi donații în terenuri și clădiri și nu se permitea întemeierea de noi așezăminte monahale până nu erau reparate și întreținute cele existente.

În timpul domniei împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025) atât imperiul cât și Biserica au cunoscut perioade de apogeu prin cucerirea primului țarat bulgar (972 și 1018) și încreștinarea rușilor (988). În același timp însă se produceau schimbări importante și în Apus care au influențat noile relații dintre Roma și Constantinopol. În anul 962 papa Ioan al XII-lea (955-964) încoronă la Roma pe Otto I cel Mare (936-973) ca împărat al Imperiului romano-german. În concepția medievală apuseană el devenea astfel singurul moștenitor legitim al fostului Imperiu roman universal. Extinzându-și stăpânirea și asupra Italiei, el leza interesele bizantine în zonă. Refuzul împăratului Ioan Tzimiskes de a oferi prințului moștenitor Otto al II-lea (973-983) mâna unei prințese bizantine porfirogene și amestecul alianței papalo-otone în posesiunile bizantine din sudul Italiei au determinat deteriorarea relațiilor dintre Roma și Constantinopol conducând spre Marea Schismă de la 1054.

Întrucât interesele germane în sudul Italiei coincideau cu speranțele papei de a redobândi jurisdicția în zonă, pierdută în timpul crizei iconoclaste, l-au determinat pe patriarhul Polyeuct să ridice pe acordul împăratului Nichifor al II-lea Foca (963-969) și al sinodului din anul 968, la rang de mitropolie scaunul episcopal din Otranto (Hydrus) având ca eparhii sufragane episcopiile din Acerentila, Turicum, Gravina, Maceria și Tricaricum. După Luitprand, această măsură a fost determinată de atacurile împăratului Otto I asupra posesiunilor bizantine din Apulia din același an 968. Totuși alianța papalo-otona, care a însemnat imixtiunea prea pronunțată a casei imperiale germane în problemele bisericești până la impunerea pe scaunul papal a candidaților germani, nu excludea reactivarea alianței cu Bizanțul fapt pentru care papa Ioan al XII-lea a trebuit să abdice, iar papa Bonifaciu al VII-lea (974-975), instalat de aristocrația italiană prin casa de Crescentius ca antipapă, se refugia la Constantinopol cu visteria Bisericii Sfântul Petru. Prin urmare, este greu de explicat de ce relațiile dintre Roma și Constantinopol s-au înrăutățit din nou în ultimul deceniu al secolului al al X-lea și în primele decenii ale secolului următor. Istoriei remarcabili înclină să-i considere pe papii Ioan al XV-lea (985-996) și Ioan al XVI-lea (antipapă 997-998) susținătorii atmosferei tensionate dintre cele două Biserici. Pe de altă parte sub patriarhii Sisinie al II-lea (996-998) și Serghie al II-lea (1001-1019) ai Constantinopolului a fost repusă în circulație enciclica patriarhului Fotie din anul 867. De asemenea se impută pa-

triarhului Serghie al II-lea ștergerea din diptice a numelui papei Benedict al VIII-lea (1012-1024) întrucât la insistențele împăratului Henric al II-lea (1002-1024) a admis la 14 februarie 1014 ca Simbolul de credință niceo-constantinopolitan cu adaosul „Filioque” să fie rostit și la Roma. Cert este faptul că în anul 1053 numele papei nu figura în dipticele bizantine. Este greu de stabilit cum s-a ajuns la această situație.

În sprijinul elucidării cât de cât a situației existente trebuie să precizăm că între anii 929 și 1047 pe scaunul papal s-au perindat aproximativ 28 de papi unii dintre ei cu un pontificat de câteva luni. Or, gândindu-ne la modul în care erau comunicate aceste schimbări, nu este greu de concluzionat că în Bizanț nu se mai știa în astfel de situații cine este papă și poate secretarii patriarhali se plictisiseră să tot schimbe numele din diptice. În plus, ștergerea numelui din diptice nu însemna neapărat provocarea schismei dacă ne gândim la faptul că în anul 553 papa Virgiliu (537-555) a fost șters din diptice fără ca între cele două Biserici să funcționeze schisma. Fără îndoială că ștergerea din diptice era rezultatul unei neconcordanțe, a unei stări conflictuale, însă ea nu se răsfrângea imediat și necondiționat asupra Bisericii la toate nivelele. În plus schisma de la 1054 nu trebuie analizată și judecată neapărat și din prisma intereselor politice urmărite de ambele părți. Cu atât mai mult prezintă importanță deosebită interesele politice din prima jumătate a secolului al XI-lea.

În anul 1009, din încredințarea papei Benedict al VIII-lea, Meles ataca la Bari posesiunile bizantine din sudul Italiei cu trupe normande. Campania bizantină împotriva Romei din anul 1018 a putut fi oprită doar cu ajutorul împăratului german Henric al II-lea. Situația s-a agravat în timpul domniei împăratului Henric al III-lea (1039-1056) care a impus Dietei de la Worms, din luna decembrie 1048, acceptarea lui Bruno, conte de Egisheim în Alsacia, ca papă cu numele de Leon al IX-lea (1049-1054). Format în disciplina mănăstirii Clunny, noul papă n-a acceptat intronizarea până nu s-au îndeplinit condițiile formale ale unei alegeri canonice în Roma. Papa Leon al IX-lea nu urmărea numai redresarea morală a clerului latin prin combaterea simoniei și impunerea respectării celibatului, ci și întărirea autorității față de casa imperială germană și a primatului universal. Conceptul lui eclesiologie exprimat în nenumărate sinoade urmărea extinderea autorității bisericești dincolo de granițele jurisdicționale ale Bisericii Romei. În acest sens avea nevoie și de sprijinul politic.

și sânge de la animalele sufocate și faptul că nu cântau „Aliluia” în Postul Mare. Problema azimilor a fost dezvoltată de arhiepiscopul Leon în alte două scrieri. La acestea se adăugau alte scrieri ale starețului Nichita Pectoratul de la mănăstirea Studion din Constantinopol. Scrisoarea lui Leon a ajuns în mâinile cardinalului Humbert care a tradus-o în limba latină și a înaintat-o papei Leon al IX-lea.

Între timp papa, fără sprijin german și nemaiasteptând joncțiunea cu trupele guvernatorului bizantin Argyros, i-a atacat pe normanzi însă a suferit o dezastruoasă înfrângere la Civitate în apropiere de Gargano, la 16 iunie 1053. Separat au fost învinse și trupele lui Argyros. Papa a fost luat prizonier, putând să se întoarcă la Roma abia la 12 martie 1054. În aceste condiții, Argyros l-a trimis la Constantinopol pe episcopul Ioan de Trani pentru a discuta asupra încheierii unei alianțe antinormande și pentru a pondera atitudinea antilatină a patriarhului Mihail Cerularic. De data aceasta, inclusiv patriarhul era adeptul unei alianțe militare cu Roma, adresând la insistența împăratului o scrisoare irenică papei. În scrisoarea sa, împăratul îl încredința pe papa că nimic nu consideră mai important decât împăcarea dintre cele două Biserici și alianța antinormandă. Observăm că relațiile dintre Roma și Constantinopol începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea erau influențate de interesele politice și religioase, alianța militară în principiu nefiind posibilă fără unitatea religioasă dintre cele două Biserici.

Papa, la rândul-i, era forțat de împrejurări să trateze cu interes alianța cu Bizanțul, dar în același timp nu intenționa să lase neclarificată provocarea patriarhului Mihail. Astfel a decis să trimită legați la Constantinopol care să trateze cu împăratul alianța politică iar cu sinodul, pe care împăratul intenționa să-l țină pentru reglementarea problemelor bisericești dintre Răsărit și Apus, revizuirea atitudinii patriarhului. Delegația papală era alcătuită din cardinalul Humbert de Silva Candida (un adversar declarat al grecilor), Friedrich de Lotharingia, cancelarul Bisericii romane (viitorul papă Ștefan al IX-lea între anii 1057-1058) și arhiepiscopul Petru de Amalfi. În scrisoarea adresată împăratului se prevedea încheierea unei alianțe germano-papalo-bizantine contra normanzilor și retrocedarea jurisdicției romane a sudului Italiei și Illyricului. Papa își exprima de asemenea speranța într-o împăcare cu patriarhul Mihail Cerularic.

În comparație cu tonul irenic degajat din scrisoarea către împărat, tonul folosit în cea către patriarh era dur și inepunător. În primul rând era

abordată problema primatului papal. *„Să știe patriarhul, afirmă papa, că fără aprobarea sa, nici nu are dreptul să existe, căci așa cum împăratul Constantin cel Mare a predat papilor puterea să conducă pe principii pământești, tot așa răspunde și de Biserică. Nu trebuie să fie atât de lipsită de respect Biserica de Răsărit, care a fost moleșită de plăceri și de îndelungată odihnă, în timp ce papa a apărât-o de atâtea erezii. Apostolul Petru și urmașii lui pot judeca toată Biserica, dar pe ei nu-i judecă nimeni. Chiar și împăratul trebuie să se întoarcă ca un fiu ascultător la maica sa”*.

În acest context, era respins titlul de „patriarh ecumenic” purtat de patriarhii Constantinopolului începând cu Ioan al IV-lea Postitorul (582-595) și fără suport canonic pune la îndoială chiar hirotonia lui. Mai departe, i se reproșa patriarhului Mihail că s-a erijat ca „primat” peste patriarhii răsăriteni și că incită la nerespectarea ritului latin. Din conținutul scrisorii reiese că adevăratul autor al ei nu este papa Leon al IX-lea, ci cardinalul Humbert.

Legaii papali, înainte de a pleca la Constantinopol, s-au întâlnit cu guvernatorul Argyros care i-a sfătuit cu siguranță să nu se lase intimidati de atitudinea patriarhului, ci să conteze pe sprijinul împăratului. Intuiția lui Argyros a devenit realitate. În timp ce împăratul i-a primit cu mare cinste, patriarhul i-a întâmpinat cu mare răceală, întâlnirea rezumându-se la înmânarea scrisorii din partea papei, lipsind cu desăvârșire dialogul. Diplomația bizantină a lipsit și la alegerea locului de cazare a delegației papale și anume la mănăstirea Studion. Este adevărat că la insistențele împăratului, starețul Nichita Pectoratul a retractat cele două scrisori polemice în care combătea azima, celibatul și nerespectarea Postului mare după tradiția răsăriteană, însă resentimentele sale față de latini erau vizibile iar comportamentul cardinalului Humbert făcea ca acestea să se accentueze. Cu apostrofări de genul „câine murdar, mușcă-și limba” cardinalul Humbert nu putea atrage simpatia starețului care descoperea ura necontrolată a acestuia față de greci.

Fermitatea și atitudinea intransigentă a patriarhului l-au determinat pe cardinal să-și folosească răspunsurile date polemicii arhiepiscopului Leon de Ohrida, în traducere greacă, pentru a incita opinia publică bizantină împotriva lui. Văzând că misiunea politică a mandatului său a fost îndeplinită, cardinalul Humbert a dat în continuare mai mare atenție misiunii bisericești. Deoarece patriarhul Mihail refuza dialogul cu el și nu răspundea scrisorii

papei și polemicii sale, a abordat chiar problema adaosului „Filioque” pentru a-i mobiliza pe greci la un dialog teologic oficial sau la deschiderea lucrărilor unui sinod. Înțelegând că împăratul îi este aliat, dispus pentru rezolvarea unor interese politice să-l înlăture din scaun chiar pe patriarhul Mihail și pondera sau chiar înăbușea orice atitudine antilatină (cum a fost cazul starețului Nichita Pectoratul care nu numai că a retractat și ars scrierile sale polemice, ci a trebuit să ceară iertare legaților papali), cardinalul Humbert prevedea că va putea impune pretențiile papei chiar și în fața sinodului.

Tergiversarea convocării sinodului și vestea morții papei Leon al IX-lea în aprilie 1054 au pus capăt răbdării cardinalului. Intrând în catedrala Sfânta Sofia, sâmbătă 16 iulie 1054, a așezat pe sfânta masă din altar în timpul Sfintei Liturghii actul de excomunicare a patriarhului Mihail Cerularie, a arhiepiscopului Leon de Ohrida, a starețului Nichita Pectoratul și a tuturor celor care s-au asociat cu ei. Apoi scuturând praful de pe încălțăminte a ieșit din biserică strigând: „Dumnezeu să vadă și să judece”. Un diacon luând documentul de pe sfânta masă a alergat după cardinal, rugându-l să-l ia înapoi. Acesta a refuzat, iar actul de excomunicare a căzut jos pe stradă fiind luat de altcineva și înmănat patriarhului Mihail.

Legaiții papali și-au luat rămas bun de la împărat și au părăsit orașul. Deși părea nejustificată plecarea lor înainte de clarificarea problemelor bisericești controversate, împăratul nu i-a reținut, neștiind desigur despre actul de excomunicare. Dacă acordăm încredere răspunsului scris de cardinalul Humbert cu privire la cele întâmplate în Constantinopol (textul în *Anexă*), împăratul, aflând de excomunicare și dând curs solicitării patriarhului, a trimis o solie care ajungându-i pe legații papali la Selymbria le-a cerut să se întoarcă. Aceștia, venind până la porțile orașului, au aflat că patriarhul Mihail se opune participării împăratului la sinod și că ar fi instigat clerul și credincioșii împotriva lor. În acest caz, însuși împăratul i-ar fi sfătuit să plece.

Patriarhul Mihail, primind actul de excomunicare, a dispus traducerea lui în limba greacă. Actul respingea titlul de „patriarh ecumenic” și-l acuza pe patriarh că practică simonia, încuviințează sterilizarea masculină, cere rebotezarea latinilor, permite căsătoria preoților, refuză să primească în comuniunea bisericească pe bărbații care își rad barba și că a scos din Simbolul de credință niceo-constantinopolitan adaosul „Filioque”. Prin urmare toți care fac acestea „sunt anatematizați împreună cu simoniacii, valentinienii, arienii, donatiștii, nicoaliții, severienii, pnev-

matomahii, manihicii, nazareii și cu toți ereticii, cu diavolul și îngerii lui, dacă nu se vor îndrepta”.

Se observă, ca atare, o vădită necunoaștere și ignoranță din partea cardinalului Humbert. Cel puțin unele acuzații denotă totală lipsă de onestitate și corectitudine. Simonia era un flagel cu care s-a confruntat în mod special în secolele X-XI Biserica apuseană. Însuși cardinalul Humbert a scris un tratat (*Adversus Simoniacos*) în acest sens. În ceea ce privește căsătoria preoților, se uita că în Biserica primară au fost și episcopi căsătoriți atât în Răsărit cât și în Apus și că abia la sinodul al doilea Trulan (691-692) s-a hotărât ca episcopia să fie înainte de hirotonie călugăriți, în timp ce generalizarea celibatului preoțesc s-a impus în Apus prin reforma clyoniană din secolul al XI-lea. Cu atât mai nejustificată și lipsită de onestitate teologică era învinuirea privind scoaterea adaosului „Filioque” din Simbolul de credință, deși se știe că acest simbol, formulat la sinoadele ecumenice de la Niceea (325) și Constantinopol (381), nu conținea adaosul în discuție iar canonul 7 al Sinodului al III-lea ecumenic de la Efes (431) interzicea orice adăugire sau omisiune acestei mărturisiri de credință.

Din toate acestea, rezultă că învinuirile aduse erau doar un pretext, adevăratul motiv al dezbinării de la 16 iulie 1054 era dat de faptul că papalitatea nu-și putea impune pretenția de jurisdicție universală asupra Bisericii din Răsărit și Apus, scop urmărit până la cerul.

La 20 iulie 1054 patriarhul Mihail Cerularie, în prezența reprezentanților împăratului, a aruncat anatema asupra autorilor actului de excomunicare de la 16 iulie, iar la 24 iulie a făcut același lucru în fața sinodului permanent alcătuit din 16 mitropoliți și 5 arhiepiscopi. S-a alcătuit apoi un document care cuprindea răspunsul Bisericii din Constantinopol la actul de excomunicare al cardinalului Humbert, înserat în traducere grecească la sfârșitul textului. Din acest document (textul în *Anexă*) și din scrisorile patriarhului Mihail către patriarhul Petru al III-lea al Antiohiei (1052-1056) aflăm unele amănunte despre acest eveniment regretabil din Istoria Bisericii.

Patriarhul crede, așa cum a arătat și critica modernă, că scrisoarea înmănată de cardinalul Humbert nu aparținea papei Leon al IX-lea întrucât din ea reieșea o cu totul altă atitudine a Romei în comparație cu prezentarea făcută de arhiepiscopul Ioan de Trani. Mai mult decât atât, patriarhul, sesizând că sigiliul nu era intact, considera că textul scrisorii ar fi fost

redactat de cardinal cu ocazia întâlnirii cu guvernatorul Argyros înainte de plecarea spre Constantinopol. Ca atare delegația apuseană nu-l reprezenta pe papa ci pe guvernator, ceea ce desigur este exagerat. Este de înțeles că patriarhul nu era încântat de finalitatea lucrurilor și căuta îndreptarea lor, absolvindu-l pe papă și încredințându-l numai pe cardinal. Aceasta cu atât mai simplu cu cât actul de excomunicare nu includea Biserica din Constantinopol despre care însuși Humbert spunea că păstrează credința vie. La rândul său, patriarhul Mihail și sinodul său, nu au anatematizat pe papa și Biserica romană, ci doar pe cardinalul Humbert, pe ceilalți legați papali și pe cei care se făceau vinovați de dezbinarea Bisericii.

În scrisoarea care însoțea actul de excomunicare, patriarhul Mihail Cerularie făcea referire la acuzațiile contra latinilor incluse în enciclica patriarhului Fotie din anul 867 și în scrierile polemice ale arhiepiscopului Leon de Ohrida și starețului Nechita Pectoratul. Ca atare, acuzațiile reciproce priveau tradițiile liturgice ale celor două Biserici și, când acestea n-au mai fost recunoscute, s-a ajuns la schismă.

Analizând documentele schismei, se poate trage concluzia că formal nu se rupea comuniunea dintre cele două Biserici ci se anatematizaseră reciproc patriarhul Mihail Cerularie al Constantinopolului și cardinalul Humbert ca delegat papal împreună cu cei apropiați lor. Papii care i-au urmat lui Leon al IX-lea, n-au confirmat dar nici n-au infirmat acțiunea legaților papali la Constantinopol. În plus, ei și-au depășit mandatul intrucât papa Leon al IX-lea în numele căruia trebuiau să trateze cu bizantinii, murise la 19 aprilie 1054 iar papa Victor al II-lea (1055-1057) a fost ales abia după un an de vacanță a seanelui papal. În fața istoriei, actul de excomunicare este un act personal al cardinalului Humbert și însoțitorilor lui, care la 16 iulie 1054 nu mai reprezentau formal Biserica romană.

Din păcate, lucrurile n-au avut un rezultat mai bun nici la Constantinopol intrucât după depunerea și exilarea patriarhului Mihail Cerularie la 8 noiembrie 1059 nu s-a ridicat anatema și nici nu s-a manifestat intenția reluării dialogului cu Roma. Răceala care se instalase între cele două Biserici a făcut ca schisma de la 1054 să fie acceptată de fapt, chiar dacă inițial ea n-a fost percepută de mulțimea credincioșilor. Abia în timpul cruciadelor, credincioșii din Răsărit au aflat efectiv despre schismă, mai ales că patriarhii ortodocși din Antiohia și Ierusalim au fost înlocuiți cu patriarhi latini între anii 1099-1268 și respectiv 1099-1187. În plus, cucerirea Constantinopolului de latini

la 13 aprilie 1204, care a dus la formarea Imperiului latin de Constantinopol și instalarea venețianului Tomo Marosini ca patriarh latin în capitala bizantină, a adâncit prăpastia deschisă între cele două Biserici în iulie 1054.

Efectele schismei au fost tragice pentru ambele Biserici și mai ales pentru mărturia creștină în lume. De acest lucru au devenit conștiente mult prea târziu iar încercările de unire n-au fost motivate de identificarea modalităților de înțelegere care să ducă la refacerea efectivă și durabilă a unității de credință, ci de interese extrabisericești, papalitatea urmărind în continuare extinderea supremației asupra Bisericilor ortodoxe din Răsărit iar împăratul bizantin să obțină ajutor militar apusean pentru salvarea imperiului în urma atacurilor arabe și turcești.

În urma dialogului ecumenic, s-au ridicat la 7 decembrie 1965 anatemele reciproce rostite la 16/24 iulie 1054 printr-o „declarație comună”, citită concomitent de papa Paul al VI-lea (1963-1978) în Catedrala Sfântului Petru din Roma și de patriarhul Athenagoras I al Constantinopolului (1948-1972) în Biserica Sfântul Gheorghe din Istanbul subliniind: „Sunt conștienți că acest act de dreptate și iertare reciprocă, nu este suficient să pună capăt diferențelor vechi și noi, care există între Biserica Romano-Catolică și Biserica Ortodoxă și care vor fi depășite prin lucrarea Sfântului Duh, grație curățării inimilor, regretului nedreptăților istorice, precum și printr-o voință activă de a ajunge la înțelegere și mărturisire comună a credinței și a cerințelor ei”.

De asemenea se declara că „sunt regretate cuvintele jignitoare, acuzele lipsite de fundament real și faptele condamnabile care au însoțit sau au contribuit fie dintr-o parte, fie din alta la evenimentele triste ale acelei perioade; sunt șterse din memoria și din mijlocul Bisericii și sunt date uitării excomunicările care au urmat și amintirea lor ce stă până astăzi în calea apropierii și iubirii; sunt regretate acele evenimente provocatoare de discordie, care au precedat și care au fost sub influența diferiților factori printre care și lipsa înțelegerii și încrederii reciproce au dus în final la ruperea comuniunii bisericesti”.

Ridicarea formală a anatamelor din 16/24 iulie 1054 n-a îndepătat consecințele schismei iar deosebirile dogmatice, cultice și disciplinar-canonice trebuie discutate cu multă seriozitate și sinceritate pentru ca în urma clarificării și eliminării lor să se poată realiza intercomuniunea sau „communicatio in sacris” dintre cele două Biserici. Reactivarea Bisericilor Ortodoxe unite

cu Roma sau Bisericii greco-catolice după evenimentele politice din anii 1989-1990 a trezit noi resentimente ale ortodocșilor față de romano-catolici deoarece crearea acestor Biserici unite s-a făcut cu prețul dezbinării credincioșilor unei Biserici Ortodoxe locale. Acest lucru a stagnat pentru un timp mersul firei al dialogului, fiind necesară clarificarea poziției scaunului roman față de această nouă situație. În timp ce Bisericile Ortodoxe trebuie să accepte această realitate și dreptul la existență al Bisericilor unite, Biserica Romano-Catolică trebuie să recunoască la rândul ei că politica unionistă nu corespunde dorinței de unitate, ci propagandei și prozelitismului catolic. De aceea, ca trebuie părăsită pentru a se crea premisele unui dialog teologic sincer, serios și real, susținut de ambele Biserici ce se recunosc reciproc Biserici surori egale, deținând împreună adevărul de credință revelat care trebuie păstrat, mărturisit și propovăduit pentru mântuirea oamenilor.

Bibliografie:

M.P. Șesan, *Schisma între patriarhii Fotie și Ignatie*, Cernăuți, 1936; Idem, *Patriarhul Fotie și Roma*, în: „Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1960, p. 535-559; Idem, *Problema liturghicului bisericesc* în: „Mitropolia Ardealului” nr.11-12/1959, p. 863-884; Idem, *liturghic între Roma și Bizanț*, în: „Mitropolia Ardealului” nr. 3-4/1960, p. 202-224; T. M. Popescu, *Enciclica patriarhului Fotie către patriarhii orientali (867)*, trad. din I. greacă, în „Studii Teologice” nr. 2/1930, p. 58-76; I. Bria, *La împlinirea a 1100 de ani de la enciclica patriarhului Fotie al Constantinopolului către patriarhii răsăriteni*, în „Ortodoxia”, nr. 4/1967, p. 608-614; V. Ioniță, *Sinodul de la Constantinopol din 879-880 și actualitatea hotărârilor lui*, în: „Studii Teologice”, nr. 3-4/1982, p. 174-185; T. G. Bulat, *Fotie, Patriarh al Constantinopolului*, București, 1949; Ch. Diehl, *Figuri bizantine*, București, 1944, reed. 1969; N. Bănescu, *Chipuri și scene din Bizanț*, Cluj 1927, reed. București, 1972; N. Iorga, *Mesaliocare de istorie bizantină*, ed. de D. Zamfirescu, în „Sinteza bizantină”, București, 1972; D. Găină, *Din activitatea euristică a patriarhului Fotie*, în: „Studii Teologice”, nr. 5-6/1963, p. 347-364; M. Șesan, *În problema schismei*, în: „Mitropolia Banatului”, nr. 7-8/1959, p. 9-15; Idem, *Considerațiuni asupra schismei de la 1054*, în: „Mitropolia Ardealului”, nr. 3-4/1957, p. 205-218; Idem, *Biserica Ortodoxă în veacul al XI-lea*, în: „Mitropolia Ardealului”, nr. 1-3/1963, p. 93-108; T. P. Popescu, *Geneza și evoluția schismei*, în: „Ortodoxia” nr. 2-3/1954 p. 163-217; Idem, *Senința de excomunicare de la 16 iulie 1954*, trad. din I. latină, în: „Studii Teologice”, nr. 1/1931 p. 49-68 și nr. 2/1931, p. 35-46; D. Stăniloac, *Motivale și urmările dogmatice ale schismei*, în: „Ortodoxia” 2-3/1954, p. 218-159; Vl. Guțuț, *Papalitatea schismatică*, trad. de Iosif Gheorghian, București 1906, reed. Alexandria, 2001; I. Ică jr., *950 de ani de la „Marea Schismă”, interpretări și documente*, în: „Revista Teologică”, nr. 3/2004, p. 8-41 și nr. 4/2004, p. 79-113.

ANEXE

Scrisoarea guvernatorului Plinius către împăratul Traian

E un lucru firesc pentru mine, stăpâne, să apelez la tine ori de câte ori stau în cumpănă. Căci cine ar putea mai bine decât tine să mă îndrume atunci când șovăi, sau să mă sfătuiască atunci când nu știu să procedez?

N-am luat parte niciodată la anchetele împotriva creștinilor, așa că nu știu ce fapte și în ce măsură sunt de obicei pedepsite sau urmărite. De aceea, am șovăit mult dacă trebuie făcută vreo pedeapsă după vârstă, sau să mi fac nici o diferență între cei mai tineri și cei în puterea vârstei, dacă trebuie iertat cel ce se căiește, sau dacă aceia care a fost odată creștin nu-i folosește la nimic că tăgăduiește, dacă trebuie pedepsit numai numele de creștin, chiar dacă n-a făcut vreo crimă, sau crimele care sunt legate de numele de creștin.

Deocamdată, cu aceia care mi-au fost denunțați am procedat în felul următor. I-am întrebat pe ei dacă sunt creștini. Pe cei care recunoșteau, i-am întrebat a doua și a treia oară, amenințându-i cu moartea: pe aceia care rămăneau statornici în afirmațiile lor i-am trimis la moarte. Căci oricare ar fi fost mărturisirea lor, nu m-am îndoit o clipă că trebuia pedepsită măcar îndărătnicia lor neclintită. Au fost unii cuprinși de aceeași nebunie, pe care, fiindcă erau cetățeni romani, i-am notat ca să-i trimit la Roma. Curând, însuși faptul că erau urmăriți, cum se întâmplă de obicei, a dus la înmulțirea crimelor și au apărut cazuri diferite.

A fost difuzată o scrisoare anonimă, cuprinzând numele mai multor persoane. Celor care negau că sunt, sau că au fost creștini, invocând zeii după formula rostită de mine și aducând ofrande cu vin și tămăle statuii tale, care poruncisem să fie aduse în acest scop cu statuile divinităților, dacă pe lângă acestea au hulit pe Hristos, ceea ce spune că nu pot fi silți în nici un chip să facă cei care sunt cu adevărat creștini, am socotit că pot să le dau drumul. Alții, care au fost denunțați, au spus că sunt creștini și după aceea au tăgăduit, zicând că în adevăr fuseseră, dar că nu mai erau,

unii de vreo trei ani, alții, de mai mulți ani și unii, de mai bine de douăzeci de ani. Și aceia s-au închinat cu toții statuilor tale și statuilor zeilor și au hulit pe Hristos.

Afirmam că singura lor vină sau greșeală era că obișnuiau să se adune într-o zi anumită în zori, să înalțe pe rând cântare lui Hristos ca unui zeu, că se legau prin jurământ nu pentru vreo nelegiuire, ci să nu făptuiască vreun furt, tâlhărie sau adulter, să nu-și calce cuvântul dat, să nu tăgăduiască în fața justiției dacă au primit ceva în păstrare. După toate acestea, obiceiul era să se despartă și să se adune din nou pentru a lua masa în comun: o hrană nevinovată; nici aceasta n-au făcut-o după edictul meu prin care, conform instrucțiunilor tale, interziseseam eteriile. Cu atât mai mult am crezut necesar să anchetez chiar prin torturi, ca să descopăr adevărul, două sclave despre care se spunea că sunt slujitoare ale cultului. N-am aflat altceva decât o superstiție lipsită de judecată, exagerată. De aceea suspectând ancheta, am alergat la sfatul tău. Căci împrejurarea mi s-a părut vrednică de sfatul tău, dat fiind numărul mare al celor implicați; sunt oameni mulți de toate vârstele, de toate categoriile, bărbați și femei, care sunt și vor fi cuprinși de acest pericol. Și molima acestei superstiții s-a răspândit nu numai în orașe, dar și în sate și pe ogoare; cred că poate fi oprită în loc și împiedicată. În orice caz, templele care erau aproape părăsite, încep să fie căutate, ceremoniile solemne, multă vreme întrerupte, sunt reuate; peste tot se vinde carnea provenind de la jertfe, care până acum găsea cu greu cumpărători. De unde se poate deduce cu ușurință căți oameni ar putea să se îndrepte, dacă li s-ar da posibilitatea de cântă.

Împăratul Traian către Plinius

Ai procedat așa cum trebuia, dragul meu Secundus, anchetând cazurile celor care fuseseră denunțați ca și creștini, căci nu se poate stabili un principiu care să fie oarecum general valabil. Nu trebuie căutați cu tot dinadinsul; dacă sunt denunțați și dovediți vinovați, trebuie pedepsiți, dar în așa fel încât acela care tăgăduiește că este creștin, și face dovada manifestă a acestui lucru prin fapte, adică aducând jertfe zeilor noștri, să fie iertat pentru că se căiește, chiar dacă în trecut a fost bătut. Dar denunțurile anonime nu trebuie luate în seamă în nici o acuzație, căci ar constitui un exemplu reprobabil și nepotrivit cu vremurile noastre. (Plinius cel Tânăr, *Opere complete*, trad., note și prefață de Liana Manolache, Ed. Univers, București, 1977, p. 343-345.)

Edictul de toleranță al împăratului Galeriu din anul 311

„Împăratul cesar Galeriu Valeriu Maximin cel nebiruit, august pontice maxim, germanic maxim, egiptean maxim, tebaic maxim, sarmatic de cinci ori maxim, persic de două ori maxim, carpic de două ori maxim, carpic de gase ori maxim, armean maxim, med maxim, adiabenic maxim, îmbrăcat cu putere de tribun de douăzeci de ori, aclamat împărat de nouăsprezece ori, consul de opt ori, părinte al patriei, proconsul și împăratul cesar Flavius Valeriu Constantin, cel pios, fericit, nebiruit august, pontific suprem, îmbrăcat cu putere de tribun, aclamat împărat de cinci ori, consul, părinte al patriei, proconsul.

Între alte orânduiri pe care le-am dat pentru folosul și binele popoarelor, am hotărât mai întâi ca totul să fie îndreptat potrivit vechilor legi și așezămintelor publice ale romanilor, iar creștinii care au părăsit religia strămoșilor lor să poată îmbrățișa păreri mai bune.

Dar după o anumită socoteală ei au fost cuprinși de o mândrie atât de încapățonată, încât n-au mai urmat ceea ce fusesse hotărât de cei de altă dată și, în loc de ceea ce înșiși părinții lor le statorniciseră mai întâi, ei și-au făcut legile lor proprii, după cugetul lor și cum le înțelege fiecare, așa încât țineau de acum legile lor proprii și s-au strâns laolaltă ici și colo mulțimi pestrițe de oameni.

Din această cauză, la edictul pe care l-am publicat ca să se reînnoască la rânduielile stabilite de strămoși, foarte mulți au fost biruiți de amenințările primejdiei, dar foarte mulți au fost tulburați și au suferit tot felul de chinuri, fiind omorâți în diferite feluri.

Iar întrucât cei mai mulți au rămas în aceeași nebunie, ne-am dat seama că nu aducem cinstea cuvenită nici zeilor cerești și nici Dumnezeuului creștinilor. De aceea (ținând seama de filantropia noastră și de obiceiul statornic potrivit căruia ne-am obișnuit să acordăm iertare tuturor oamenilor, ne-am gândit că ar trebui să întindem cât mai repede iertarea noastră chiar și în cazul de față pentru ca iarăși să fie îngăduit să existe creștinii și să-și clădească din nou casele în care își țineau adunările, numai să nu săvârșească nimic potrivit ordinii publice. Printu-un rescript special vom în cunoștința pe judecători la ce vor trebui să fie atenți.

În schimb, în urma iertării ce le-am acordat, ei vor fi datori să se roage lui Dumnezeu pentru noi în tot chipul, treburile publice să se desfășoare în bună rânduială și să poată și ei trăi fără să fie tulburați în căminele lor” (Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, VIII, 17, 3-10; Lactanțiu, *Despre moartea persecutorilor*, 34).

Edictul de la Mediolanum dat de împăratul Constantin cel Mare în anul 313

„Socotind încă de mai demult că nu se cade să oprim libertatea religiei, ci că ar trebui să se îngăduie fiecăruia după cugetarea și după voința sa să hotărască liber din punct de vedere religios, de aceea am decis încă de mai înainte ca și creștinilor să li se îngăduie să-și păstreze credința sectei lor și a religiei lor.

Dar întrucât în rescript părea că ar fi fost adăugate numeroase și variate condiții potrivit cărora această permisiune era dată și pentru creștinii înșiși, poate că s-a întâmplat ca unii dintre ei să fi fost între timp respinși ori împiedecați de a aplica acest cult.

Întrucât, dar, eu, Constantin Augustul, și eu Liciniu Augustul ne-am întâlnit în chip fericit la Milan și am căutat să întâlnim tot ce interesa binele și folosul poporului, între alte lucruri pe care le credeam utile tuturor în multe privințe, am hotărât în primul rând și să asigurăm respectul și cinstea cuvenite divinității înainte de toate, adică ne-am hotărât să acordăm creștinilor și tuturor celorlalți libera alegere la cinstirea religiei pe care o vor, cu gândul la orice divinitate sau putere cerească ar fi aceasta să ne poată fi de folos și nouă și tuturor celor ce trăiesc sub ascultarea noastră.

Drept aceea, cumpănind lucrurile în chip salutar și drept, am hotărât că voința noastră este că nu trebuie să oprim pe nimeni de a urma și a alege respectarea sau ținerea religiei creștine și că fiecăruia să i se lase libertatea de a-și da consimțământul și o alege acea formă de religie pe care o crede cea mai potrivită pentru el, pentru ca și divinitatea să ne arate în toate ocaziile providență și bunăvoința sa.

De aceea ne exprimăm dorința noastră în acest edict ca respectivele condiții conținute în scrisorile noastre anterioare trimise Domniei Tale în legătură cu creștinii să fie complet supimate și înlăturate pentru că păreau cu totul nedrepte și străine de blândețea noastră și ca de acum înainte fiecare din cei la care se referă această alegere să poată să aleagă liber și fără piedică de a-și practica religia lor.

Iar întrucât Domnia Ta vede că noi le acordăm această libertate fără nici o restricție, prin aceasta tot așa înțelege Domnia Ta că și altora s-a dat îngăduința să urmeze cum doresc să urmeze credința lor proprie, lucru cerut și de liniștea vremurilor actuale, că fiecare e liber să-și aleagă și să

practice religia care-i place. Am hotărât acest lucru pentru ca să nu lăsăm impresia că am nesocotit cultul sau religia cuiva.

Mai hotărâm totodată, în legătură cu creștinii că locașurile în care obișnuiseră se se aduna până acum și despre care stabilisem într-o epistolă anterioară pe care și-am trimis-o că lor li s-a dat altă destinație, de acum înainte dacă apar oameni care par că ar fi cumpărat aceste locașuri de la fiscul nostru, fie de la altcineva, să le înmâneze fără amănare și fără echivoc zișilor creștini fără plată.

Iar dacă cineva a primit acele locașuri sub formă de daruri și cer ceva în schimb de la bunăvoința noastră, aceia să se prezinte la tribunalul magistratului local pentru ca prin mărinimia noastră să li se plătească o compensație. Prin grija Domniei Tale toate aceste bunuri vor trebui restituite neîntârziat și în întregime creștinilor.

Și deoarece aceeași creștini nu posedau numai locașuri de cult, unde aveau obiceiuri să-și țină întrunirile, ci întrucât se știe că avuseseră și alte bunuri care nu aparținuseră persoanelor singuratice și comunității întregi, vei da porunci ca, potrivit legii anunțate mai înainte toate aceste bunuri să fie restituite absolut fără nici o împotrivire creștinilor, adică totalității sau comunității lor.

Dispozițiile amintite trebuie să fie clar respectate, pentru ca cei care vor înapoia sau vor primi în schimb prețul lor să aibă cum am spus, nădejdea că vor fi răscumpărați potrivit mărinimiei noastre.

Oricum, trebuie să acorzi toată atenția față de comuniunea creștinilor, în sensul că porunca noastră să fie adusă la îndeplinire cât mai repede, pentru ca, după blândețea noastră, să avem convingerea că liniștea publică e în felul acesta asigurată.

Fie ca, după cum s-a spus mai sus, prin această rânduiială, bunăvoința dumnezeiască pe care am simțit-o de atâtea ori, să rămână dezmințită față de noi!

Iar pentru textul prezentei legi și a bunății noastre să poată fi adus la cunoștința tuturor, este bine ca ceea am scris să fie așiyat prin dispoziția ta, să fie publicată pretutindeni și să ajungă la cunoștința tuturor, pentru ca legea pornită din bunăvoința noastră să nu rămână ascunsă nimănui”. (Lactanțiu, Despre moartea persecutorilor; 48, 2-12 și Eusebiu al Cezareei, Istoria bisericăscă, X, 5, 2-14)

Edictul împăratului Teodosie cel Mare dat la Tesalonic în anul 380

„Toate popoarele supuse autorității noastre trebuie să mărturisească credința pe care dumnezeiescul Apostol Petru a transmis-o romanilor, răspândită de la el până acum, pe care o urmează papa Damasus și episcopul Petru al Alexandriei, bărbat de o sfințenie apostolică. Aceasta înseamnă să credem, după rânduiala apostolică și învățătura evanghelică, într-o singură Dumnezeu a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh, de aceeași mărime în Sfânta Treime.

Privitv acestei legi, poruncim să se cinstescă numele creștinilor adevărați (nomen christianorum), iar pe ceilalți nefericiți și nebuni îi socotim loviți de infamia rătăcirii eretice și nici locurile lor de întâlnire nu au dreptul să primească numele de biserică (ne conciliabula eorum Ecclesiarum nomen accipere). Dumnezeu se va răzbuna pe ei, apoi și noi înșine” (Codex Theodosianus, XVI, 1, 2).

Sfântul Chiril al Alexandriei: Epistola dogmatică

„Credința bisericii catolice și apostolice, la care consimt toți episcopii ortodocși din răsărit și apus, este aceasta:

Credem într-*unul* Dumnezeu, *Tatăl* Atoțiitorul, *Făcătorul* tuturor celor văzute și nevăzute; și într-*Unul* *Domnul* nostru *Isus Hristos*, *Fiul* lui Dumnezeu cel *Unal-Născut*, *născut din Tatăl*, *adică din fînța* *Tatălui-Dumnezeu* din Dumnezeu, *lumină din lumină*, *Dumnezeu adevărat* din Dumnezeu adevărat, *născut, nu făcut*, *deoființă cu Tatăl*, *prin Care* toate s-au făcut și cele din cer și cele de pe pământ; *care pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire S-a pogorât și S-a întrupat și S-a făcut om*; a pățimit și a înviat a treia zi; S-a înălțat la ceruri, *venind să judece viii și morții*. Și *întru Duhul cel Sfânt*. *Iară pe cel ce zic: Era odată când nu era și înainte de-a se naște nu era și că din cele ce nu există s-a făcut, sau zic că este dintr-un ipostas oarecare, sau ființă și că Fiul lui Dumnezeu este stricăcios sau schimbător, pe acestea îi anatematizează Biserica catolică și apostolică.*

Urmand pretutindenii mărturisirile sfinților părinți, *care au fost făcute, vorbind Duhul Sfânt în ei și urmărind cu grijă scopul ideilor lor, și bătătorind oarecum calea împărătească zicem, că însuși Cuvântul cel Unal-Născut al lui Dumnezeu, Cel născut din însăși fînța Tatălui, Dumnezeu cel adevărat din Dumnezeu cel adevărat, lumina cea din lumină, Cel prin care toate s-au făcut și cele din cer și cele de pe pământ, pogorându-Se din*

pricina mântuirii noastre și pe Sine deșertându-Se S-a întrupat și S-a făcut om. Adică luând trup din Sfânta Fecioară și făcându-și-I chiar din pântece al său propriu, a răbdat nașterea ca și noi și a ieșit ca om din femeie. Nu a renunțat la ceea ce a fost, deși s-a arătat luând trup și sânge, ci a rămas ceea ce a fost, adică Dumnezeu adevărat și natural. Nu zicem că trupul s-a prefăcut în firea divinității, nici că firea negrăită a Dumnezeu-Cuvântului a trecut în firea trupului, deoarece El este imuabil și cu totul neschimbat, fiind pururea același după Scripturi. Că Dumnezeu umplea toată zidirea și era împreună-șezător pe scaun cu Cel ce l-a născut, chiar și atunci când s-a făcut văzut și era încă în scutece și la sânul Fecioarei, care l-a născut. Căci divinitatea nu este determinată de cantitate și mărime și nici nu suferă mărginire.

Deși mărturisim că Dumnezeu-Cuvântul s-a unit ipostatic cu trupul, adorăm numai un *Fiu* și *Domn* *Isus Hristos*, *fără a deosebi și a despărți pe om de Dumnezeu*, dar și *fără a-i uni numai prin unitatea denumității și autorității* (căci aceasta este înnoire și nimic altceva). *Hristos nu-l numim pe Cuvântul lui Dumnezeu singur, de asemenea nici pe cel născut din femeie singur, alt Hristos*. Numai un *Hristos* știm: pe Cuvântul lui Dumnezeu *Tatăl împreună cu propriu său trup*. A fost *uns cu noi*, deși El însuși *dă duhul celor vrednici de a-l lua și nu cu măsură*, după cum zice fericitul evanghelist *Ioan*. Dar *nici ceea ce nu zicem, că Cuvântul lui Dumnezeu a locuit în cel născut din Sfânta Fecioară ca într-un om de rând*, pentru ca să nu se socotească, că *Hristos este om purtător de Dumnezeu*. Cuvântul s-a sălășluit într-un om și s-a zis, că în *Hristos* locuiește toată plenitudinea dumnezeirii trupește. Făcându-se trup nu înțelegem și nu zicem, că locuiește (în acel trup) la fel cum locuiește în sfinți, ci *unindu-se cu ei ființial și neprefăcându-se în trup și-a făcut o locuire, care se poate zice că este ca cea a sufletului omului în propriul său trup*.

Unul este deci *Hristos* și *Fiul* și *Domnul*, dar totuși nu așa ca și cum omul ar avea cu Dumnezeu o legătură care rezidă numai în unitatea denumității sau autorității. Egalitatea cinstei nu înseamnă firile. *Petru și Ioan, deși egali în cinste întrucât sunt apostoli și învățători sfinți, nu sunt «amul»*. *Felul unirii nu-l înțelegem în sensul unei simple puneri laolaltă*, căci aceasta nu este suficientă pentru unirea fizică; *nici ca o participare relativă cum suntem noi Domnului, după cum s-a scris: «Un Duh suntem cu El»*. *Mai ales respingem numele* *ΣΥΝΔΥΜΕΙΣ* *ca nefiind în stare să exprime uni-*

rea. Pe Cuvântul lui Dumnezeu m-l numim Dumnezeu sau Stăpânul lui Hristos, pentru ca să nu tăiem din nou în două pe Hristos cel «Unul», pe Fiul, pe Domnul și să cădem astfel în crima blasfemiei, făcându-l, pe El, Dumnezeu și Stăpânul său propriu. Cuvântul lui Dumnezeu fiind unit cu trupul Ipostatic, precum am zis deja mai înainte, este Dumnezeu a toate și stăpânește totul. Sesiți nu-și este nici rob și nici stăpân. A socoti și a vorbi așa ceva este cu adevărat lucru nehumesc și lipsit de evlavie. El a numit pe Tatăl: Dumnezeuul său, deși este din ființa lui și Dumnezeu din fire. Nu am uitat însă, că pe lângă aceea că El a rămas Dumnezeu, s-a făcut și om sub Dumnezeu, după legea firii umane. Cum să lși fie Lui însuși Dumnezeu sau Stăpân? El însuși zice, că este împreună cu noi sub Dumnezeu, dar numai cu om și în măsura cerută și convenită pentru deșertarea de sine. Așa s-a făcut și sub lege, deși ca Dumnezeu El a promulgat legea, fiind legiuitor.

Nu admitem să se zică despre Hristos: «Cinstesc haina pentru cel ce a îmbrăcat-o și ador pe cel văzut pentru cel nevăzut. Pe lângă acesta este înfricoșător a spune: Cel ce a fost luat este împreună numit Dumnezeu, cu cel ce l-a luat». Cel ce zice aceasta îl împart iarăși în doi Hristoși și pune pe om singur la o parte și pe Dumnezeu de asemenea. În felul acesta unirea este negată cu adevărat. După ea, cineva nu este numai împreună-adorat ca un altul în altul, nici numai împreună-numit Dumnezeu. Unul este Iisus Hristos, Fiul cel Unal-Născut, fiind și cinstit cu o singură închinare împreună cu propriul său trup.

Mărturisim după Scripturi, că însuși Fiul cel născut din Dumnezeu-Tatăl și Dumnezeu Unul-Născut a păținit pentru noi, deși este nepățimitor după propria sa fire. Era în trupul cel răstignit, însușindu-și fără durere patimile trupului propriu. Deși după fire este viață, fiind însuși învierea, prin harul lui Dumnezeu a gustat moartea pentru toți, dând lui Dumnezeu propriul său trup. Prin putere nespūsă a păținit moartea, pentru ca să se facă mai întâi în propriu său trup primul născut din morți și începătorul celor adormiți și să pregătească prin harul lui Dumnezeu firii omului calea pentru reînvierea la nestricăctune, chiar așa după cum am zis: „Să guste moartea pentru toți”. A treia zi a înviat prădând iadul. Chiar dacă se zice că învierea morților se face prin om, înțelegem pe Cuvântul lui Dumnezeu făcut om. Prin El a fost zdrobită stăpânirea morții. Ca un singur Fiu și Domn va veni iarăși întru mărirea Tatălui, să judece lumea întru dreptate, precum este scris.

Este necesar să mai adăugăm aceea că vestind moartea cea după trup a Unuia-Născut Fiului lui Dumnezeu, adică a lui Iisus Hristos și mărturisind învierea cea din morți și înălțarea la ceruri, săvârșim jertfa cea nesângeroasă în biserică. Și așa participăm la binecuvântările mistice și ne sfințim, părtăși făcându-ne sfântului trup și cinstitului sânge al Mântuitorului nostru al tuturor; Iisus Hristos. Nu-l primim ca pe un trup de rând, să nu fie! Nici ca pe al unui bărbat care a fost sfințit și împreunat cu Cuvântul după unirea demnității, adică ca pe unul care a avut locuire divină, ci ca făcător de viață cu adevărat și propriu al Cuvântului însuși. Dumnezeu fiind viață după fire, deoarece s-a unit cu propriul său trup, l-a făcut și pe el de viață făcător. Așa încât dacă zice către noi: «Amin, amin zice vouă, dacă nu veți mânca trupul Fiului Omului și nu veți bea sângele Lui», nu-l socotim ca pe al unui om asemenea nouă (cum va fi trupul omului făcător de viață, numai după firea sa proprie?) ci ca pe unul care a devenit cu adevărat propriu al Celui ce s-a făcut și s-a numit pentru noi Fiu și Om.

Expresiile Mântuitorului nostru din Evanghelii nu le împărțim nici între două ipostasuri, nici între două persoane. Hristos cel unul și singur nu este îndoit, deși se socotește că este unit din două lucruri deosebite spre o unire nedespărțită, după cum se consideră și omul că este din suflet și trup, dar nu îndoit, ci mai ales «unul» din ambele. Judecând drept credem că cele omenești și pe lângă ele și cele dumnezeiești s-au zis numai despre «Unul». Când zice ca Dumnezeu despre Sine însuși: «Cel ce m-a văzut pe mine a văzut pe Tatăl» și «Eu și Tatăl una suntem», înțelegem firea lui inefabilă și divină, după care pentru identitatea ființei este una cu Părintele Său și «icoană și pecete și strălucire a măririi Lui». Când le vorbește iudeilor, fără să necinstească însușirea firii umane: «Acum căutați să mă omorâți pe mine ca om, care am grăit vouă adevărul», iarăși nu facem altceva decât să-l cunoaștem și după însușirile firii sale umane, pe însuși Dumnezeu-Cuvântul, cel ce este în egalitate și asemănarea Tatălui. Dacă este necesar să credem, că Cuvântul fiind Dumnezeu după fire, s-a făcut trup, adecă om cu suflet rațional, atunci ce motiv ar mai putea avea cineva să se rușineze de cuvintele lui rostite ca om? Dacă respinge cuvintele convenite omului (ne întrebăm) cine l-a constrâns să se facă om ca noi? Cel ce s-a dat pe Sine spre deșertare de bună voie pentru noi, pentru care pricină să respingă acum cuvintele

deșertării? Pentru aceea dar toate expresiile din evangheliu trebuie atribuite unei singure persoane, unui singur ipostas intrupat al Cuvântului. Căci Domnul Iisus Hristos este «unul», după Scripturi.

Dacă Hristos este numit apostol și arhieru al mărturisirii noastre, ca unul care aduce ca o jertfă Sineși și prin Sine lui Dumnezeu-Tatăl și Duhului Sfânt, mărturisirea credinței noastre, iarăși zicem că El este Fiul cel Umil-Născut din Dumnezeu după fire. Nu acordăm unui om străin de El, numele și însăși lucrarea profeției, căci El s-a făcut mijlocitor între Dumnezeu și oameni și intermediar pentru pace, dându-se pe Sine întru miros de bună mireasmă lui Dumnezeu și Tatălui. Pentru aceea a zis: «Jertfă nu a voit, ci trup smerit. Arderi de tot și pentru păcate nu ai binevoit. Atunci am zis: Iată cu adevărat în cărți s-a scris pentru mine, să fac voia Ta Dumnezeule». Nu pentru Sine ci pentru noi a proadus trupul propriu întru miros de bună mireasmă. De ce fel de jertfă sau aducere a avut pentru Sine, El care ca Dumnezeu este mai presis de orice păcat? Dacă toți au păcătuit, toți sunt și lipsiți de mărirea lui Dumnezeu. Noi ne-am făcut gata spre cădere și firea omului este slăbită de păcat. El însă nu este așa. De aceea și suntem noi lipsiți de mărirea Lui. Cum poate să fie așadar îndoielă, că mielul cel adevărat s-a jertfit pentru noi și numai pentru noi? Ar fi o crimă a impietății să zicem, că s-a adus pe Sine pentru Sineși, pentru noi, pentru că El n-a greșit nici într-un fel și nici n-a săvârșit păcat. Ce fel de aducere a avut deci lipsă, neexistând păcatul pentru ca să se facă și nefiind el nici cunoscut?

Când zice despre Duhul Sfânt: «Acela mă va preamări», dacă înțelegem drept nu afirmăm, că Hristos cel «Unul» a avut lipsă să ia mărirea de la altul și anume mărirea de la Duhul Sfânt, căci Duhul Său nu este nici mai mare decât El și nici peste El. Hristos zice că a fost preamărit de El, deoarece pentru arătarea divinității sale a fost uns de către Duhul Sfânt spre mărirea. E chiar așa ca și când cineva dintre noi ar zice despre puterea ce întâmplător ar fi în el, sau despre știința unui lucru oarecare, că-l preamărește pe el. Duhul Sfânt deși este în ipostas propriu și socotit ca atare, întrucât Duh este și nu Fiul, totuși nu este după fire străin de El. Hristos este adevărul, iar El este Duhul adevărului și este revărsat de El, după cum purcede din Dumnezeu și Tatăl. De aceea și după ce s-a înălțat Domnul nostru Iisus Hristos la cer, lucrând Duhul Sfânt semne mari prin mâinile apostolilor, l-a preamărit pe El. Despre Hristos s-a crezut, că este

Dumnezeu după natură lucrând El însuși prin Duhul Său. De aceea a și zis: «că dintr-al meu va lua și va vesti vouă». Nu zicem nicidecum că Duhul Sfânt ar fi înțelept și puternic prin participare, deoarece este atotdesăvârșit și nelipsit de tot binele. Fiindcă este Duhul puterii și al înțelepciunii Tatălui, adică al Fiului, este în realitate și înțelepciune și putere.

Deoarece Sfânta Fecioară a născut trupește, pe Dumnezeu cel unit cu trupul în mod ipostatic, zicem, că ea este Născătoare de Dumnezeu. Dar nu ca și când firea divină a Cuvântului ar avea începutul existenței de la trup, deoarece El «era la început și Dumnezeu era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu». El însuși este făcătorul veacurilor, creatorul a toate și împreună veșnic cu Tatăl. Precum am zis deja mai înainte, deoarece și-a totit Sineși ipostatic firea umană, a răbdat și nașterea trupescă din pântecul ei. Dar nu pentru că ar fi fost necesară pentru propria sa fire nașterea cea în timp și în vremurile de pe urmă, ci pentru ca să binecuvânteze și însuși începutul existenței noastre și pentru ca născându-L, femeia unit cu trupul să înceteze blestemul cel împotriva a tot neamul, care trimite la moarte trupurile noastre cele din pământ și pentru ca să fie nimic prin El și acela: «Întru dureri vei naște fiu» și să se adeverească ce s-a zis prin gura profetului: «A înghițit moartea biruind-o» și iarăși: «A șters Dumnezeu toată lacrima de pe toată față». Din pricina aceasta zicem, că El a binecuvântat nunta și fiind chemat a venit din Cana Galileii împreună cu Sfinții Apostoli.

Acestea le-am învățat a le cugeta de la sfinții apostoli și evangheliști, din toată Scriptura cea de Dumnezeu insuflată și din mărturisirea cea adevărată a fericitorilor părinți. La toate acestea trebuie să consimți și Cucernicia Ta și să mergi împreună cu noi fără nici o înșelăciune. Iar cele ce trebuie anatematizate de Cucernicia Ta, au fost alăturate la această epistolă a noastră.» (Migne, P.G. 77, col. 109-120, Începuturile nestorianismului, trad. N. Popovici, Sibiu, 1933, p. 25-33).

Sfântul Chiril al Alexandriei: Cele 12 Anatematisme

I. Dacă cineva nu mărturisește că Emanuel este cu adevărat Dumnezeu, iar Sfânta Fecioară pentru aceasta: Născătoare de Dumnezeu (căci a născut trupește pe Cuvântul lui Dumnezeu Cel intrupat), să fie anatema.

II. Dacă cineva nu mărturisește că Cuvântul lui Dumnezeu-Tatăl S-a unit cu trupul după ipostas și că Hristos este numai unul cu propriul său trup, același adică: Dumnezeu și om deodată, să fie anatema.

III. Dacă cineva desparte, după unire, ipostasurile în unicul Hristos, unindu-le numai cu legătura demnității, adică a autorității, sau a puterii și nu mai ales prin legătura unirii fizice, să fie anatema.

IV. Dacă cineva împarte expresiile din scrierile evanghelice și apotolice, sau zise de către sfinți cu privire la Hristos, sau cele zise de El despre sine însuși, între două persoane sau ipostasuri și le atribuie pe unele omului, considerat deosebit de Cuvântul lui Dumnezeu, iar pe altele, ca unele ce se cuvin lui Dumnezeu, numai Cuvântului lui Dumnezeu, să fie anatema.

V. Dacă îndrăznește cineva să spună că Hristos este om purtător de Dumnezeu și nu mai ales că este Dumnezeu adevărat ca Fiu unic și natural, intrucât „Cuvântul trup S-a făcut” și S-a împărțit întru toate asemenea nouă sângelui și trupului, să fie anatema.

VI. Dacă îndrăznește cineva să spună că Cuvântul lui Dumnezeu-Tatăl este Dumnezeu sau Stăpânul lui Hristos și nu-l mărturisește mai ales pe unul și același și Dumnezeu și om deodată, intrucât după Scripturi „Cuvântul trup S-a făcut”, să fie anatema.

VII. Dacă cineva zice, că Iisus ca om a lucrat sub influența Dumnezeu-Cuvântului și că a fost înconjurat cu mărirea celui Unul-Născut, ca un altul, care există deosebit de El, să fie anatema.

VIII. Dacă va îndrăzni cineva să spună că omul cel luat trebuie împreună adorat cu Dumnezeu-Cuvântul și împreună mărit și împreună numit Dumnezeu, ca un altul (căci ΟΥΝ totdeauna adăugat ne silește să înțelegem aceasta), și nu cinstește mai ales cu o singură închinare pe Emanuel și nu-i înalță o singură doxologie deoarece „Cuvântul trup S-a făcut”, să fie anatema.

IX. Dacă cineva zice, că Domnul Iisus Hristos cel unic a fost preamărit de Duhul, în sensul că puterea cea folosită (pentru aceasta) ar fi una străină și nu cea din El și că a luat de la El (de la Duhul) puterea de-a lucra împotriva duhurilor necurate și de-a face între oameni semnele cele dumnezeiești și nu mai ales, că propriul său Duh este cel prin care a lucrat semnele dumnezeiești, să fie anatema.

X. Dumnezeiasca Scriptură zice, că Hristos S-a făcut arhiereu și apostol al mărturisirii noastre și că S-a adus pe Sine pentru noi întru mirros de bună mireasmă lui Dumnezeu și Tatălui. Deci dacă zice cineva, că nu însuși Cuvântul lui Dumnezeu S-a făcut arhiereu și episcop al nostru,

când s-a făcut trup și om asemenea nouă, ci un alt om din femeie, deosebit de El; sau dacă zice cineva, că pentru Sine S-a adus jertfă și nu mai ales pentru noi singuri (căci Cel ce n-a cunoscut păcatul, n-a avut lipsă de jertfă), să fie anatema.

XI. Dacă cineva nu mărturisește, că trupul Domnului este făcător de viață și propriu al Cuvântului lui Dumnezeu-Tatăl, ci zice că este al altuia afară de El, împreună cu El după demnitate, adică ca și unul care a avut numai locuirea divină, și nu-i mai ales de viață făcător precum am zis, fiindcă s-a făcut propriu al Cuvântului, Care toate le poate însufleți, să fie anatema.

XII. Dacă cineva nu mărturisește, că Cuvântul lui Dumnezeu a pățimit cu trupul și a fost răstignit cu trupul și a gustat moartea cu trupul și S-a făcut întâi-născut din morți, intrucât ca Dumnezeu este viață și de viață făcător, să fie anatema. (Migne, P.G. 77, 120-121, apud N. Popovici, Începuturile nestorianismului, Sibiu, 1933, p. 33-36)

Sfântul Chiril al Alexandriei: Scrisoarea a II-a către Nestorie

Firește, noi nu zicem că firea Logosului s-a făcut trup prin schimbare, nici că cel ce era din suflet și trup s-a transformat într-un om integral. Ci spunem mai degrabă că Logosul unindu-și în mod ipostatic trupul însuflețit cu sufletul rațional, S-a făcut om în chip de nespus și de neînțeles. El a fost Fiul omului nu numai după voință sau bunăvoință și nici numai prin luarea persoanei. Deși firele aduse laolaltă spre unirea adevărată sunt deosebite, totuși din amândouă a ieșit un singur Hristos și Fiu. Unirea nu a adus înlăturarea deosebirii fiilor, ci acestea, adică dumnezeirea și umanitatea ne-au produs un singur Domn Iisus Hristos și Fiu printr-o inefabilă asociere spre unire. Astfel, deși are existența înaintea veacurilor și este născut din Tatăl, Logosul se zice că S-a născut și după trup, din femeie, dar nu cu și cum dumnezeiasca Lui fire și-ar fi luat începutul existenței din Sfânta Fecioară. Această fire nu avea nevoie în chip necesar, de o a doua naștere pentru Sine, după cea din Tatăl. E nesperios și în același timp stupid să spunem că cel care este înaintea veacurilor și este coetern cu Tatăl, are nevoie de un al doilea început spre a exista. Dar pentru că El din cauza noastră și a mântuirii noastre, unindu-Se în chip ipostatic cu umanitatea, S-a născut din femeie, se zice că S-a născut trupește. Nu S-a născut întâi un om comun din Fecioară și pe urmă a coborât asupra lui Logosul, ci unindu-Se cu trupul în însuși sâmul (Sfintei Fecioare) se zice că S-a născut după trup, însu-

sindu-Și sau revendicând nașterea ca fiind a propriului Său trup. Astfel, zicem că El a păținit și a înviat, nu că Logosul lui Dumnezeu ar fi păținit în propria Sa fire, fie lovituri, fie pătrunderi de cuie, fie alte răni. Într-adevăr, dumnezeirea este nepătimitoare pentru că este netrupească. Dar pentru că propriul său trup a suferit acestea, iarăși se zice că El a suferit pentru noi. Cel nepătimitor se află într-un trup pătimitor. La fel cugetăm și despre moartea Lui. După fire, Logosul lui Dumnezeu este nemuritor, nesticăcios, viață și făcător de viață. Dar iarăși, pentru că propriul Său trup, prin horul lui Dumnezeu, după cuvântul lui Pavel a gustat moartea pentru toți, se zice că El a păținit moartea pentru noi. Nu că El a experiat moartea pentru că acest lucru aparțineea firii Lui (ar fi o nebunie să spunem sau să cugetăm acestea), ci pentru că, așa cum spuneam adineauri, trupul lui a gustat moartea. Tot așa pentru că trupul său a înviat, se vorbește despre învierea Lui nu că El ar fi căzut în stricăciune. Să nu fie! Ci pentru că trupul său a înviat. Astfel vom mărturisii un singur Hristos sau Domn. Nu că adorăm un om cu Logosul, ca nu cumva prin cuvântul cu să se introducă ideea diviziunii, ci adorăm pe unul și același pentru că trupul Său nu este străin de Logos cu care trup stă lângă Tatăl însuși. Cu Tatăl nu stau alături doi Fii, ci unul singur în unire cu propriul său trup. Dacă respingem unirea ipostatică, fie ca de neînțeles, fie ca nepotrivită, ajungem să spunem că sunt doi Fii. Este absolut necesar să facem deosebirea și să spunem că unul, cu la propriu, a fost cinstit cu denumirea de Fiu. Iarăși în chip propriu, celălalt este Logos, din Dumnezeu, pentru că are numele și existența de Fiu în chip firesc. Deci, pe Unul Domn Iisus Hristos nu trebuie să-L împărțim în doi Fii. Nu ar folosi în nici un fel ca rațiunea dreaptă a credinței să ajungă aici, deși unii vorbesc despre unirea persoanelor. Scriptura nu zice că Logosul S-a unit cu persoana omului, ci că S-a făcut trup. Iar intruparea Logosului nu înseamnă altceva, decât că asemenea nouă, El a participat la sânge și la trup. Trupul nostru și l-a făcut trupul Lui și S-a născut om din femeie, fără să arunce dumnezeirea și nașterea Sa din Tatăl, ci și în luarea trupului a rămas ceea ce era. Acest lucru îl vestește pretutindeni cuvântul credinței celei exacte. Vom găsi că astfel au gândit Sfinții Părinți. Ei au îndrăznit astfel să mimească pe Sfânta Fecioară Născătoare de Dumnezeu. Nu că firea Logosului sau dumnezeirea Lui și-ar fi luat începutul existenței din Sfânta Fecioară, ci că Sfântul trup născându-se din ea cu suflet rațional și cu acest trup unindu-Se Logosul, se zice că a fost născut după trup." (P.G. 77, 45B-48D, apud I. G. Coman, «Și Cuvântul trup S-a făcut». Hristologie și mariologie patristică, Timișoara, 1993, p. 102-104).

Formula de unire din anul 433

„Mărturisim că Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu Unul Născut, este Dumnezeu desăvârșit și om desăvârșit, din suflet rațional și trup, născut înainte de veci din Tatăl după dumnezeire, iar în zilele din urmă născut din Fecioara Maria după umanitate, pentru noi și pentru a noastră mântuire, deoființă cu Tatăl după dumnezeire și deoființă cu noi după umanitate. În adevăr s-a făcut unirea celor două firi. De aceea mărturisim un Hristos, un Fiu, un Domn. Potrivit acestei uniri neamestecate, mărturisim că Sfânta Fecioară este Născătoare de Dumnezeu, pentru că Dumnezeu-Logosul S-a intrupat și S-a făcut om și S-a unit cu templul luat din Ea prin însăși actul zămislirii. Știm că teologii consideră unele din enunțările evanghelice și apostolice despre Domnul comune pentru unitatea persoanei, iar pe altele ca deosebite pentru dualitatea firilor, pe cele demne de Dumnezeu ca ale dumnezeirii lui Hristos iar pe cele unite, ca ale umanității Lui.” (Sfântul Chiril, Scrisoarea XX-XXIX, Migne, P.G. 77, 176D-177AB).

Anticencicla cu conținut ortodox a uzurpatorului Vasilisc din anul 476:

„Împărații Cezari Basilisc și Marcu, hotărâm ca credința apostolică și ortodoxă, care de la început a înflorit în Bisericile sobornicești, care s-au răspândit până în împărăția noastră și stăpânește și în timpul nostru, și care va trebui să stăpânească mereu, în care noi am fost botezați și am crezut, numai aceasta să rămână nevătămată și nezdruincinată, și așa să se viețuiască continuu, și nicidecum în alt fel, în toate Bisericile cele sobornicești și apostolice ale ortodocșilor.

Pentru acestea, poruncim ca toate cele ce s-au făcut în timpul domniei noastre din pricina credinței, sau a disciplinei bisericesti, fie enciclice, fie alte scrisori, să fie înlăturate și abrogate. Nestorie și Eutihie și orice altă erezie, precum și toți care înțeleg ca aceștia, să fie loviți cu anatema. Nu voim să se rețină, referitor la acest subiect, nici sinod, nici vreo altă cercetare, ci să rămână toate statornice și nezdruincinate.

Poruncim de asemenea să se înapoieze prea cinstiului și prea sfințitului patriarh și arhiepiscop Acachie provinciile în care avea dreptul de hirotonie scaunul acestei strălucite cetăți împărătești; prea cucernicii episcopi care se află hirotoniți și rămână în scaunele lor, dar, după moartea

lor, să nu se aducă nici o știrbire sfântului scaun al acestei strălucite cetăți împărătești, cu privire la dreptul de hirotonire.

Nimeni să nu pună la îndoială că această hotărâre împărătească a noastră nu are putere de lege”.

Decretul *Ecthis* al împăratului Heraclie din anul 638:

„(...) Nu permitem nimănui să vorbească sau să învețe despre una sau două lucrări ale Cuvântului divin întrupat. Dimpotrivă trebuie mărturisit, cum ne-au transmis sfințele sinoade ecumenice, că unul și același Fiu, Domnul nostru Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeu, lucrează cele dumnezeiești și cele omenești și că această lucrare dumnezeiască și omenească este făcută în mod neîmpărțit și neamestecat de același Cuvânt întrupat al lui Dumnezeu și se întoarce în unul și același (subiect – n.n.).

Referitor la expresia o singură lucrare, ea este străină și produce unora rătăcire, chiar dacă a fost folosită de unii Părinți. Ei cred că ea desființează cele două firi în Hristos, Dumnezeul nostru, care sunt unite ipostatic. De asemenea, produce tulburare multora și învățătura despre două lucrări, deoarece n-a fost mărturisită de nici un sfânt și ortodox dascăl al Bisericii. De aici ar rezulta să cinstim două voințe care se contrazic reciproc, așa încât în timp ce voința Logosului divin vrea să săvârșască patima mântuitoare, voința omenească se opune cu dușmănie. Aceasta înseamnă că învățăm despre două voințe contradictorii, ceea ce este nebunesc și străin învățăturii creștine. Căci dacă nici nebunul Nestorie nu și-a permis să vorbească despre două voințe, deși el împărțea Logosul divin întrupat în doi fii, dar credea într-o singură voință a celor două persoane, cum este posibil ca cei care mărturisesc credința ortodoxă într-un singur Fiu și Domn Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeu, să accepte în el două voințe contrarii?

Urmând intru toate Sfinților Părinți mărturisim o singură voință a Domnului nostru Iisus Hristos, adevăratul Dumnezeu. Căci el n-a fost niciodată despărțit de trupul său însușit cu suflet rațional și n-a făcut vreă mișcare naturală contrarie celui unit ipostatic cu Logosul divin. El acționează dimpotrivă când, cum și cât de des vrea Logosul divin însuși.” (Text integral la Mansi, 10, 993-995).

Decretul *Typos* al împăratului Constans al II-lea din anul 648:

„Hotărâm ca de acum înainte supușii noștri, care mărturisesc credința creștină ortodoxă nealterată și aparțin bisericii universale și apostolice, să nu aibă libertatea de a mai provoca certuri sau revolte legate de expresiile o voință sau o lucrare, două voințe sau două lucrări (...) Cine încalcă acest ordin, va fi propus mai ales judecării înfricoșătoare a atotputernicului Dumnezeu și cu cunoaște mânia împărătească. Dacă este episcop sau cleric, să fie depus din treapta episcopală sau clericală. Dacă sunt călugări să fie scoși din mănăstire și alungați din locul acela. Dacă au funcții sau demnități de stat sau ranguri militare, să fie deposedați de ele. Dacă sunt persoane particulare și aparțin aristocrației să fie deposedați de averile lor. Dacă aparțin celor de jos să fie aduși la dreapta cugetare nu numai prin pedepse corporale ci și prin exil îndelungat. Prin aceasta toți, cuprinși de frica lui Dumnezeu și teamă față de pedeapsă care cu dreptate îi amenință, să păstreze netulburată pacea Sfintei Biserici a lui Dumnezeu.” (Textul integral la Mansi, 10, 1029-1032).

Patriarhul Fotie al Constantinopolului: *Epistola enciclică către patriarhii orientali din anul 867*

1. Nu era deci sătul de rele cel viclean, după cum se pare, și nici nu au sfârșit născocirile și uneltrile, pe care dintru început a plămuit să le ridice contra neamului omenesc, ci prin nenumărate și felurite înșelăciuni a atras pe om încă înainte de venirea Domnului în trup, mândându-l spre fapte nelegiuite, prin care și-a atins asupra lui stăpânirea în toată puterea. Dar nici după aceea n-a încetat să lovească și să atragă prin rătăcirii și amăgiri pe cei care îl ascultă. Și iată de unde au ieșit atâția Simoni, Marcioni, Montani, Mani și tabăra de multe feluri a ereziilor, cea potrivnică lui Dumnezeu. Iată de unde au ieșit Arie și Macedonie și Nestorie, Eutihie și Dioscor și tot restul cetei împietății, contra cărora s-au și ținut sfințele șapte sinoade ecumenice și s-au întrunit adunările locale ale sfinților bărbați purtători de Dumnezeu, care au smuls din rădăcini cu cuțitul Duhului Sfânt lăstarele cele rele și au îngrijit ca lanul Bisericii să crească curat.

2. Dar acelea fiind înlăturate și date tăcerii și uitării, cei drept credincioși nutreau buna și profunză speranță, că nu se vor mai găsi nicidecum născocitori de nelegiuiri inovate, dintre toate cele încercate de cel rău, ale cărui planuri s-au întors contra lui; și nici că se vor mai ivi apărători și

luptători pentru cele condamnate în sinoade, pentru că, prin înfrângerea și pedepsirea celor care le-au început, au fost înlăturați dinaintea și cei care ar fi încercat să le urmeze. Și cugetul cel dreptcredincios se bazează liniștit pe aceste speranțe, și mai ales în capitală, în care, cu ajutorul lui Dumnezeu, s-au săvârșit multe lucruri neașteptate. Căci multe limbi, sculându-și spurcaciunea de mai înainte, s-au învățat să slăvească împreună cu noi pe Ziditorul și Creatorul comun al tuturor. Ca dintr-un loc înalt și ridicat spre cer, dând la iveală capitala izvoarele ortodoxiei și revărsând șuvoaiele curate ale pietății până la marginile lumii, udând cu dogmele, ca cu niște fluvii, sufletele de până acolo, de mult timp uscate de aprinderea impietății sau a religiei ce și-au făcut și ajunse pustii și neroditoare, după ce au primit totuși ploaia cea mare a învățaturii, arată imbelșugat în roadă câmpul lui Hristos. Căci și cei care trăiesc în Armenia, prinși în nelegiuirea iacobitilor și semejindu-se împotriva predicării celei drepte a ortodoxiei, de când s-a întrunit acel numeros și sfânt sinod al Părinților noștri la Calcedon, ajutându-ne și voi cu rugăciunile, s-au întărit ca să poată respinge acea îndelungată rătăcire. Iar astăzi slujește curat și dreptcredincios cultului creștinilor neamul Armenilor, degustat, ca și Biserica catolică, de Eutihie, de Sever și de Dioscor și de Petrii, aruncători cu pietre contra ortodoxiei, și de Iulian de Halicarnas și de toată împrăștierea lor cea mult roditoare, supunându-i pe aceștia la anateme și la legături nedezlegate.

3. Dar și neamul barbar și vrăjmaș al lui Hristos al Bulgarilor, la atâta blândețe și cunoaștere de Dumnezeu a venit, încât, îndepărtându-se de orgiile demonice și strămoșești și aruncând rătăcirea superstiției păgâne, s-au altoit în chip mimunat cu credința creștinilor.

4. Dar, o, ce voință și faptă perversă, amăgitoare și atee! Căci o povestire ca aceasta, subiect de veste bună, se schimbă în întristare, bucuria transformându-se în durere și în lacrimi. Căci încă nu trecuse doi ani, de când neamul acela cinstea religia cea dreaptă a creștinilor, când bărbați nelegiuți și respingători (căci ce i-ar putea numi un dreptcredincios?), bărbați ieșiți din întuneric (căci erau făpturi din părțile apusene), vai, cum voi povesti restul? – aceștia venind asupra poporului de curând întru dreapta credință, ca un trăsnet sau cutremur sau potop de grindină, sau mai degrabă propriu vorbind, ca un mistreț sărind în via Domnului cea iubită și de curând sădită, distrugând-o și cu picioarele și cu dinții, adică cu purtările lor urâte și cu stricarea dogmelor, la așa îndrăzneală au

ajuns! – au devastat-o. Căci i-au înșelat cu intrigi, pentru a-i strica și a-i smulge de la dogmele cele drepte și curate și de la credința cea neprihănită a creștinilor.

5. Mai întâi, i-au adus în chip ilegal la postirea sâmbetelor. Iar călcarea neînsemnată a celor predate, poate și ca să îngăduie tot disprețul dogmei. După aceea, părăsind prima săptămână a păresimilor de restul postului, i-au atras la mâncarea de lapte, de brânză și la nesațiul cu cele asemenea acestora. De aici, lărgindu-și drumul abaterilor și părăsind calea cea dreaptă și regală, ei care fac pe multe fete să fie femei fără bărbați, și tocmai ei au făcut să fie urâți și scârbiți preoții noștri împodobiți cu căsătorie legală, adevărați preoți ai lui Dumnezeu, semănând la aceea semințele culturii lui Mani și pustiind prin aruncarea neghinelor suflete, în care abia începuse să răsară sămânța dreptei credințe.

6. Dar nu s-au nici să unșă din nou pe cei unși cu mir de către preoți, declarându-se pe sine episcopi și pretinzând absurditatea, că miringerea săvârșită de preoți este inutilă și că în zadar a fost făcută.

7. E oare cineva, care să fi auzit o asemenea nebuni; pe care cei ieșiți din minte au cutezat-o fără să se sfiască, ungând din nou pe cei unși odată cu mir și batjocorind în prostie multă și râs lung tainele suprafirești și sfinte ale creștinilor? Iar motivul adus de acești neinițiați? Nu este permis, zic ei, preoților, ca să sfințească cu mir pe cei botezați, căci aceasta se cuvine legal numai arhierilor. De unde este legea aceasta? Și cine este legiuitorul? Care dintre apostoli sau cumva dintre părinți sau dintre sinoade? Unde și când întrunite și cu ale cui voturi hotărând? Nu este permis preotului să pecetuiască cu mir pe cei botezați? Atunci, nici să boteze deloc, nici să săvârșească cele sfinte, așa încât preotul tău să fie nu pe jumătate, ci cu totul alungat în ceata celor nesfințiți. Dacă slujește împărătescului trup și sânge al lui Hristos și sfințește prin ele pe cei mai înainte inițiați în sfintele taine, cum nu va și sfinți cu mir, ungându-i pe cei botezați? Dacă preotul botează, săvârșind pentru cel botezat darul curățitor, cum vei lua de la el paza și pecetea curățirii, al cărei săvârșitor este? Dar dacă îi iei pecetea, mi-i mai îngădui nici să slujească darul, nici să mai sfințească pe cineva prin el, pentru ca preotul tău, împodobit cu un nume gol, să te declare pe tine șeful cetei de slujitori ca și el însuși și episcop.

8. Dar nu numai la călcarea acestora au ajuns, ci, dacă există o culme a relelor, și la aceasta au alergat. Căci, pe lângă necuviințele arătate,

hirotonie de diacon sau de subdiacon, să nu fie nicidecum împiedicat a se ridica la această treaptă, locuind împreună cu soție legitimă, și nici să nu i se ceară la timpul hirotoniei să declare, că se va abține de la legăturile cele îndreptățite cu propria soție. Pentru ca nu cumva să fim siliți astfel să batjocorim căsătoria legiferată și de la Dumnezeu binecuvântată în prezența Lui, căci glasul evangheliei strigă: "Cei pe care Dumnezeu l-a unit omul să nu-i despartă", și apostolul învață: "Cinstiți este nunta întru toate" și "patul este neîntinat" și "te-ai legat de femeie? Nu cere deslegare". Dacă deci va îndrăzni cineva, pornind contra canoanelor apostolice, ca să lipsească pe vreunul din cei sfințiți, adică preot, diacon sau subdiacon, de legătura și împreunarea cu femeia sa legitimă, să fie anatema. De asemenea și dacă vreun preot sau diacon, sub pretext de pietate își alungă femeia să se afurisească, iar dacă persistă, să se cateherisească.

32. Pentru condamnarea desființării primei săptămâni (a postului mare) și reungerii cu mir a celor botezați și unși odată, cred că nici nu este nevoie de canoane, pentru că și singură arătarea lor ajunge ca să arate excesul lor de impietate.

33. Dar mai ales blasfemia contra Duhului, sau, mai bine zis contra întregii Sfinte Treimi, nici el lipsit de exces, chiar dacă n-ar fi îndrăznit ei nimic altceva din cele arătate mai sus, ajunge și singur, ca să aducă asupra lor mii de anateme.

34. Aducerea la cunoștință și arătarea acestora am găsit de cuviință, după obiceiul cel vechi al Bisericii, s-o facem și Frăției Voastre în Domnul, și vă îndemnăm și rugăm să fiți binevoitori și tovarăși de luptă cu noi, pentru dobărarea acestor concepții nelegiuite și atee, și să nu lăsați rânduiala părintească, pe care, prin cele ce au făcut strămoșii v-au predat-o ca s-o țineți, ci cu mult zel și bunăvoință să alegeți și să trimiteți în locul vostru reprezentanți, bărbați care să înlocuiască persoana voastră, împodobiți cu pietate și cu hirotonie, cu cuvântul și cu viața, pentru a înlătura din mijlocul Bisericii cangrena de curând strecurată a acestei impietăți, a smulge din rădăcini și a arunca în foc, prin hotărârea noastră comună, pe curioșii care caută să introducă sămânța răutății la poporul de curând format, așa cum cuvintele Domnului arată că trebuie să primească cei blestemați.

35. Căci în modul acesta, alungând impietatea și întărind dreapta credință, avem bune speranțe, că vom întoarce pe Bulgarii de curând catehizați și luminați întru Hristos la credința cea predată lor; și nu numai acest neam

a schimbat nelegiuirea de mai înainte cu credința în Hristos ci și cel de la mulți adesea vestit și întrecând în cruzime și ucideri pe toți ceilalți, adică cel numit Ros, care, subjugând pe cei din jurul lor, s-au îngâmfat de aceea peste măsură și contra puterii romane și au ridicat mâinile contra ei. Dar totuși, acum și aceștia au primit religia cea curată și nestrucată a creștinilor, în locul celei păgâne și atee, în care trăiau mai înainte, așezându-se cu dragoste în rândul oamenilor supuși și ospitalieri, în loc de jaful și marea îndrăzneală contra noastră, cum făceam până de curând. Și până întru-atât i-a înflăcărat dorul și râvna pentru credință (Pavel iarăși zice: "Binecuvântat fie Domnul în veci") încât au primit și episcop și păstori și îmbrățișează cu multă silință și îngrijire religia creștinilor.

36. Prin harul lui Dumnezeu deci, cel iubitor de oameni, care voiește ca toți să se măntuiască și să vină la cunoașterea adevărului, schimbându-și vechile lor păreri și primind în loc credința cea curată a creștinilor, dacă și Frăția voastră voiește să ajute și să conlucreze cu noi la tăierea și arderea lăstarilor creșcuți în lături, suntem încredințați în Domnul Iisus Hristos, adevărul nostru Dumnezeu, că turma Lui va crește încă tot mai mult și se vor împlini cele zise, că "mă vor cunoaște toți de la mic până la mare al lor" și "în tot pământul a ieșit graul învățăturilor apostolice și până la marginile lumii cuvintelor lor".

37. Trebuie deci, ca celor trimiși de voi în locul vostru și reprezentând sfinția Voastră personală, să li se încredințeze autoritatea voastră, pe care ați primit-o în Duhul Sfânt, ca, cu autoritatea scaunului apostolic, să fie puternici în cuvânt și neîmpiedicați de la faptă, pentru a decide privitor la aceste chestiuni și la altele asemenea lor. Căci și din părțile Italiei ne-a venit o epistolă sinodală plină de acuzații nespuse de grave, pe care cu multă condamnare și mii de jurăminte ni le-au transmis cei din Italia contra propriului lor episcop, ca să nu-i trecem cu vederea, fiind ei atât de grav hăituiți și apăsați de o tiranie așa de grea, și legile profeșeri batjocorite și toate rânduilele Bisericii răsturnate, lucruri care și mai de mult au ajuns în auzul tuturor prin călugări și preoți reveniți de acolo: Vasile, Zosima și Mitrofan și alții împreună cu ei, care deplângeau o asemenea tiranie și cu lacrimi apelau la noi, pentru răzbunarea Bisericii. Iar acum, precum ziceam, ne-au venit de acolo și diferite epistole din diferite locuri, pline de toată tragedia și de nenumărate plângeri. Copii de pe ele transmitem la toate scaunele arhieresti și apostolice, după rugămintea și cererea lor

– căci ne-au implorat cu jurăminte grozave și cu rugăminți –, ca să fie citite așa cum arată acelea înșile. Prin epistola noastră am rânduit, ca, adunându-se sfântul sinod ecumenic în Domnul, să se întărească prin hotărârea sfântă și comună și despre acestea cele ce vor părea lui Dumnezeu și canoanelor sinodale, și pace deplină să cuprindă Bisericele lui Hristos.

38. Și nu numai pe Fericea Voastră Vă invităm la aceasta, ci unii de la celelalte scune arhieresti și apostolice au și venit, iar pe ceilalți îi așteptăm să sosească în curând.

39. Nici Frăția Voastră în Domnul nu va face, prin amânarea și prelungirea timpului, ca frații să aștepte peste măsură, cunoscând că, dacă prin întârzierea ei mai mult decât se cuvine, se va face ceva nedesăvârșit în cele ce vor hotări, nu asupra altcuiva, ci asupra sa însăși și atrage osândă pentru aceasta.

40. Am socotit necesar să adăugăm la epistola noastră și aceasta: ca întregii voastre Biserici să i se comunice a așeza și înnumăra sfântul Sinod ecumenic al șaptelea împreună cu cele sfinte șase sinoade ecumenice, căci a ajuns la noi știrea, că unele Biserici de sub scaunul vostru apostolic înnumără sinoadele ecumenice numai până la al șaselea, iar de al șaptelea nu știu; cele întărite în acest sinod le țin cu multă grijă și respect, mai mult ca pe orice; dar a-l proclama în Biserică întocmai ca și pe celelalte încă n-au luat cunoștință, deși are pretutindeni aceeași autoritate, ca și acelea.

41. Căci și acest sinod a răpus o impietate din cele mai mari, având împreună șezători și hotărâtori pe cei veniți de la cele patru scaune arhieresti. Căci erau de față, după cum se știe, de la scaunul Vostru apostolic al Alexandriei Toma, monah și presbiter; și cei împreună cu el, de la Ierusalim și Antiohia, Ioan și cel împreună cu el, de la Roma cea veche Petru prea cucernicul protopresbiter și un alt Petru presbiter; monah și egumen al sfintei mănăstiri Sfântul Sava de la Roma.

42. Și adunându-se toți, împreună cu prea sfințitul și prea fericitul arhiepiscop al Constantinopolului, Tarasie, unchi al meu după tată, s-a ținut marele sinod al șaptelea ecumenic, care a biruit și condamnat impietatea iconomahilor sau hristomahilor, dar ale cărui acte n-a fost înlesnire să Vi se trimită, din cauză că neamul barbar și străin al arabilor vă ocupase țara. Din această cauză, mulți de pe acolo, deși-i cinstesc și-i primesc hotărârile, totuși, cum zic ei, nu li s-au adus la cunoștință ca fiind ale acestuia.

43. Trebuie deci, precum am zis, să se aducă la cunoștință și acest mare și sfânt și ecumenic sinod împreună cu cele șase de mai înainte. Căci a nu face astfel, înseamnă mai întâi a nedreptăți Biserica lui Hristos, trecând cu vederea un sinod atât de mare și rupând și desfăcând legătura și unirea ei cu o atât de mare parte; iar al doilea înseamnă că și iconomahii, a căror impietate știu bine că o urăți nu mai puțin decât ale celorlalți eretici, vor lua îndrăzneală, având pretext să sporovălescă, că nu într-un sinod ecumenic s-a condamnat impietatea lor, ci că nu-i atinge decât judecata unui singur scaun.

44. Pentru toate acestea cerem și vă îndemnăm ca frați, dând pilda celor cuvenite, ca și în epistolele și în toate istoriile și discuțiile bisericesti, să-l enumerați și socotiți împreună cu cele șase sfinte sinoade ecumenice, punându-l ca al șaptelea, după acelea.

45. Iar Isus Hristos, adevăratul nostru Dumnezeu, primul și marele Arhieru, care s-a adus jertfă bine primită pentru noi și i-a pus sângele său răscumpărare pentru noi, făcând El ca cinstitul vostru cap arhieresc să se ridice mai presus decât neamurile barbare care vă înconjoară; făcând El, ca să săvârșii lin și pașnic drumul vieții; făcând El ca să aveți parte și de moștenirea cea de sus, în nespusă bucurie și veselie, acolo unde este locul tituror celor ce se veselesc și de unde a fugit orice durere și suspin și intristare, în însuși Hristos adevăratul nostru Dumnezeu, căruia slava și puterea în vecii vecilor, amin.

Vă foarte rugăm încă, ca nici voi să nu încetați, să pomeniți pe smerenia noastră, după datoria sfințeniei părințești. (Migne, P.G. 102, 721-741, trad. de T.M. Popescu, Enciclica lui Fotie către patriarhii orientali (867), în: „Studii Teologice”, nr. 2/1930, p. 58-76).

Sentința de excomunicare de la 16 iulie 1054. Versiunea greacă

Prezidând preasfântul nostru stăpân și patriarh ecumenic Mihail în partea dreaptă a catehumeniilor [Marii Biserici a Sfintei Sofii] și șezând împreună cu el preaiubiții de Dumnezeu mitropoliti Teofan al Cyzicului și sincel, Nichita al Chalcedonului și sincel, Lavrentie al Dyrrachionului și sincel, Antim al Sidei, Nicolae al Trapezuntului, Ioan al Smirnei, Eusebie al Adrianopolului, Constantin al Mytilenei, Nicolae al Choneilor, Ipatie al Idruntului și arhiepiscopii Leon al Karavziei, Grigorie al Mesembriei, stând de față și arhonții patriarhali.

Nu era deci, pe cât se pare, sătul de cele rele cel viclean. De aceea nu încetează a se insinua între drept-credincioși și unelind mereu să năcocească ceva nou împotriva adevărului. Încă înainte de venirea Stăpânului în trup l-a momit pe om cu zeci de mii de amăgiri, și după acestea nu s-a lăsat, nici n-a încetat să-i cotocească și atragă pe cei care-l ascultă. Dar după ce și acestea au fost înlăturate, iar cei ce voiau să fie drept-credincioși nutreau nădejdea pioasă și adâncă că nu vor mai apărea vreodată născocitori ai unor noi impietăți, întrucât în toate cele pe care le-a încercat cel rău sfaturile lui s-au întors împotriva lui, venind acum niște bărbați impioși și respingători – căci ce altceva i-ar putea numi un drept-credincios –, bărbați iviți din întuneric – căci erau odrasle din părțile apusene –, venind deci în acest drept-credincios și de Dumnezeu păzit Oraș din care țâșnesc ca dintr-un loc înalt și ridicat la cer izvoarele ortodoxiei și șuvoaiele curate ale dreptei credințe se revarsă până la marginile lumii și udă ca niște râuri cu dogmele dreptei credințe sufletele de peste tot de sub soare, și căzând în el ca un trăsnet sau cutremur sau mulțime de grindină, sau mai bine zis ca un mistreț, au încercat să devasteze cu stricăciunea dogmelor cuvântul drept; ba au depus și un înscris pe Masa de taină a Marii Biserici a lui Dumnezeu prin care ne-au azvârlit anatemei pe noi, sau mai bine zis pe Biserica ortodoxă a lui Dumnezeu și pe toți cei care nu se lasă duși de impietățile lor, pentru că vrem să fim drept-credincioși și să promovăm ortodoxia, acuzându-ne între altele și pentru că

– nu ne radem bărbile asemenea lor și nu suportăm să schimbăm împotriva firii chipul potrivit firii al omului;

– ne împărtășim fără deosebire de la preoți căsătoriți;

– nu vrem să falsificăm cu gânduri false și cuvinte scrise pe lângă și cu exces de îndrăzneală sacrul și sfântul Simbol [al credinței], care are o tărie inatacabilă prin voturile Sinoadelor Ecumenice, nici nu spunem asemenea lor că Duhul Sfânt purcede – o, mașinațiunile celui rău! – din Tatăl și din Fiul, ci din Tatăl.

Ei însă nu vor nici să ia aminte la Scriptură care spune: „Nu tăiați bărbile voastre” [Lv 19, 27], nici să înțeleagă că Dumnezeu Creatorul a făcut acest lucru să fie potrivit femeilor, dar a socotit drept că el e nepotrivit pentru bărbați.

Ei necinstesc pe față canonul 4 al Sinodului din Gangra despre cei ce se scârbesc de căsătorie, și care spune: „Dacă ar face cineva o deosebire

față de preotul căsătorit, socotind că nu trebuie să se împărtășească atunci când acesta liturghisește ofranda [euharistică], să fie anatema”. Iar prin acestea nesocotesc și necinstesc și Sinodul V-VI [trullan, canonul 13] care spune: „Deoarece am aflat că în Biserica Romei s-a predat cu rang de canon că acei care vor să se învednicească de hirotonia în diacon sau preot să mărturisească în public că nu se vor mai atinge de femeile lor, noi, urmând vechiului canon al rigorii și ordinii apostolice, vrem ca și de acum înainte coabitările legale ale bărbaților sfințiți să rămână în vigoare, iar ei să nu desfacă nicidecum legătura lor cu femeilor lor sau să întorcă spatele relațiilor conjugale reciproce la vremea cuvenită. Astfel că dacă se va găsi cineva vrednic de hirotonia în diacon sau ipodiacon, acesta să nu fie nicidecum oprit să fie ridicat la această treaptă dacă locuiește cu o soție legiuită, nici să i se ceară în timpul hirotonei să mărturisească în public că se va abține de relațiile conjugale legitime cu soția sa, pentru ca de aici să nu fim siliți să insultăm căsătoria legiuită de Dumnezeu și binecuvântată prin prezența Lui, întrucât glasul Evangheliei sună: «Cei pe care Dumnezeu i-a unit omul să nu-i despartă» [Mt 19, 6], iar Apostolul învață despre căsătorie să fie cinstită în toate și patul neîntinat [Evr 13, 4] și: «Te-ai legat de o femeie? Nu căuta dezlegare» [1 Co 7, 27]. Așadar, dacă cineva punându-se în mișcare împotriva canoanelor apostolice va îndrăzni să lipsească pe cineva din cei sfințiți, sau preot sau diacon sau ipodiacon, de legătura și comuniunea cu femeia legiuită, să fie depus. Asemenea și dacă un preot sau diacon și-ar alunga femeia sub pretext de evlavie, să fie excomunicat; iar dacă stăruie, să fie depus.”

Pe lângă aceasta, când spun că Duhul purcede nu din Tatăl, ci din Fiul, ei nu vor nimic om să înțeleagă că n-au această expresie de la evangheliști și că nu și-au agonisit această dogmă blasfematoare de la un Sinod Ecumenic. Căci Domnul Dumnezeu nostru zice: „Duhul Adevărului, Care de la Tatăl purcede” [In 15, 26], iar ei, părinții acestei noi impietăți, spun „Duhul Care de la Tatăl și de la Fiul purcede”. Dar ei nu văd, iarăși, nici că, dacă însușirea Duhului se recunoaște în aceea că Duhul purcede de la Tatăl, așa cum însușirea Fiului se recunoaște în faptul că El Se naște din Tatăl, iar Duhul purcede și din Fiul, cum e flecăreala lor, de aici urmează că Duhul se distinge de Tatăl prin mai multe însușiri decât Fiul. Căci ieșirea Lui din Tatăl ar fi comună Duhului și Fiului, dar purcedea din Tatăl ar fi proprie Duhului. Dar dacă Duhul

S-ar distinge prin mai multe diferențe decât Fiul, atunci Fiul ar fi mai aproape de ființa Tatălui decât Duhul. Și așa sub altă piesă și pe altă scenă s-ar ivi iarăși îndrăzneala împotriva Duhului a lui Macedonie. Dar, în afară de cele zise, nu vor să înțeleagă deloc că dacă tot ce nu e comun Treimii Celei de o ființă și atotfiitoare e propriu doar Unuia din cei Trei, atunci emiterea Duhului nu e comună Celor Trei, ci e proprie doar Unuia din Cei Trei.

Dar ei, pe de o parte, ne-au insultat astfel pe noi și Biserica Ortodoxă a lui Dumnezeu, iar, pe de altă parte, venind din Roma cea Veche la preaiubitul de evlavie nostru autocrat [impărat] și agitându-și altele împotriva pleromei Bisericii Ortodoxe, au spus chiar de la început că vin de la Roma cea Veche, pretinzând că au fost trimiși de papa [Leon IX], dar în realitate au venit de la ei înșiși după sfaturile și îndemmurile viclene ale lui Argyros și n-au fost trimiși de papa, plâsmuind scrisorile pe care le purtau chipurile de la ei; căci acest lucru s-a cunoscut din multe altele, dar și din faptul că pecețile scrisorilor au fost dovedite în chip vădit că sunt falsificate.

Deci înscrisul acestor impioși împotriva noastră, scris cu litere italiene, a fost depus de ei mai întâi, în prezența ipodiaconilor de rând a doua săptămână, pe Masa Marii Biserici a lui Dumnezeu, după care, întrucât ipodiaconii i-au făcut vânt și l-au aruncat de pe dumnezeiasca Masă cerându-le celor ce l-au pus să-l ia, dar ei n-au vrut să facă acest lucru; fiind el aruncat pe jos, a venit în mâinile multora, iar pentru ca să nu se facă publice blasfemiile din el, smerenia noastră l-a ridicat și, chemând pe câțiva din cei care știu să traducă din limba italiană [latină] în limba greacă, și anume pe protospătarul Cosma Romanul, pe Pyrrhus și pe monahul Ioan Hispaul, a poruncit ca înscrisul să fie tradus. Și înscrisul tradus de ei sună cu cuvintele lor așa:

„Oricine ar vorbi contra credinței și sacrificiului [euharistic] al Scaumului Roman și Apostolic, să fie anatema – maranatha [1 Co 16, 22] – și să nu se numească creștin ortodox, ci eretic prozimit [apărător al pâinii dospite].

Humbert prin grația lui Dumnezeu episcop al Sfintei Biserici a Romei, Petru arhiepiscop al Amalfitanilor, Frederic diacon și cancelar către toți copiii Bisericii universale.

Sfântul Scaun Prim și Apostolic Roman, căruia i se potrivește în chip special, ca unui cap, purtarea de grijă de toate Bisericile, ne-a învrednicit să ne facă de dragul păcii și necesității bisericești apocriștari în acest Oraș împărătesc, ca să coborâm și să vedem, precum stă scris [Fc 18, 21], dacă s-a împlinit aievea strigătul care urca necontenit din acest oraș până la urechile ei; iar dacă lucrurile nu stăteau așa, să fie informat. Să știe, de aceea, înainte de toate slăviții autocrați, clerul, senatul și poporul Constantinopolului și toată Biserica universală că am cunoscut aici un lucru bun și foarte mare, și de aceea ne-am bucurat foarte tare, dar și un lucru rău, și de aceea ne-am întristat jalmic. Căci cât privește stâlpii imperiului, cei cinstiți ai lui și cetățenii cei înțelepți, orașul este preacreștin și ortodox. Dar cât privește pe Mihail cel numit abuziv patriarh și colaboratorii nebumiei lui, aceștia seamănă în fiecare zi neghinele ereziilor în mijlocul lui întrucât:

- ca simoniacii vând darul lui Dumnezeu;
- ca valesii îi fac eumuci pe cei ce locuiesc în preajma lor;
- ca arienii rebotează pe cei botezați în numele Sfintei Treimi, și mai ales pe latini;
- ca donatiștii jură că în afară de Biserica grecilor Jertfa adevărată [Euharistia] și Botezul au pierit din toată lumea;
- ca nicolaiștii apără și admit la căsătoria trupească și pe slujitorii sfântului altar;
- ca severianii spun că Legea lui Moise e blestemată;
- ca maniheii, între altele pentru că spun că tot ce e fermentat² însufleșit;
- ca pnevmatomahii sau teomahii au tăiat din Simbol purcederea Duhului Sfânt din Fiul;
- ca nazireii păzesc atât de mult curățirea trupească a iudeilor, încât se opun botezului copiilor care mor înainte de a opta zi de la naștere, și nu vor să fie împărtășite în caz de primejdie femeile aflate la menstruație sau în naștere, și opresc să fie botezate dacă sunt nebotezate;
- și, lăsându-și să crească ca nazireii pletele capului și bărbile, nu-i primesc la împărtășanie pe cei care-și tund pletele și-și rad bărbile după rânduiala Bisericii romane.

Povățuit fiind pentru aceste rătăcirii și alte multe faptele ale lui prin scrisoarea domnului nostru papă Leon, Mihail a disprețuit ascultarea și supunerea. După care a refuzat categoric prezența și discuția cu noi, trimișii lui, veniți să-i spună să pună capăt în mod rațional atâtor rele, nici n-a ascultat de sfatul sănătos al autocraților și a celor înțelepți care-l povățuiau să-l urmeze, ci, ca și mai înainte, a interzis săvârșirea liturghiilor în biserici, așa cum mai înainte a închis bisericile latinilor și, numărându-i azimiți, i-a persecutat cu vorba și cu fapta până într-atât încât a anatemizat în fiu lui Scaunul Apostolic, împotriva cărui încă semnează ca patriarh ecumenic. De aceea, nemaisuportând violența și insulta auzită la adresa primului Scaun Apostolic și văzând cum credința catolică se scufundă în multe chipuri, cu judecata anticipată a Sfintei și Nedespărțitei Treimi, a Scaunului Apostolic, a cărui reprezentare o avem, și a tuturor Părinților ortodocși ai celor Șapte Sinoade, subscriem anatemei din toată Biserica catolică, pe care domnul nostru preacucernicul papa a promunțat-o împotriva aceluși Mihail și a celor care-l urmează, dacă nu se supun:

Mihail neofitul și patriarh prin abuz care a primit numai de frică omenească haina monahală, iar acum e cunoscut de mulți pentru învinuire de neîndreptat, și, împreună cu el, Leon numit al Ahridei și sachelarul aceluiași Mihail, Nichifor, care a călcat în picioare în public sacrificiul [euharistic] al latinilor, și toți cei care le urmează în rătăcirile și îndrăznelile de mai sus, să fie anatema – maranatha [1 Co 16, 22] – împreună cu simonienii, cu valesienii, cu arienii, cu donatiștii, cu nicolaieții, cu severianii, cu pnevmaotmahii, cu manihelii și cu nazireii, ale căror învățături le împărtășesc, și cu ceilalți care spun că pâinea dospită e însușeflăită, și cu toți ereticii, sau, mai bine zis, împreună cu diavolul și îngerii lui, dacă nu se supun. Amin. Amin. Amin."

Acestea sunt cele cuprinse în acest înscris impios și necuvios. Iar smerenia noastră, nesuportând să rămână nerăzbutată și nepedepsită această îndrăzneală și nerușinare împotriva dreptei-credințe, a comunicat celea privoitoare la aceasta puternicului și sfântului nostru împărat, care, întrucât aceștia plecaseră cu o zi înainte, după ce i s-a raportat, a trimis să fie chemați înapoi în Marele Oraș. Și ei s-au întors în grabă, dar n-au vrut să vină la smerenia noastră sau la Sfântul și Marele Sinod și să dea

un răspuns pentru impietățile pe care le vomitaseră, ci, urmând înscrisului alcătuit de ei, au pretins că au de spus împotriva dreptei noastre credințe încă și mai multe decât cele scrise în el și că preferă mai bine să moară decât să vină în văzul nostru și al Sinodului. Căci aceste lucruri ne-a înștiințat pe noi și sinodul puternicului și sfântului nostru împărat că le-au spus ei prin răspunsul ilustrului magistru peste cereri și al prealubitului de Dumnezeu hartofilax și hypomnematoğraf [arhivar și scriitor de memorii]. Dar fiindcă puternicul și sfântul nostru împărat n-a binevoit ca ei să fie siliți împotriva voinței lor să se întâlnească cu noi și cu sinodul, pentru că păreau investiți cu oficiul de ambasadori, dar, iarăși, era necuvenit și de altfel nedemn ca o asemenea nerușinare împotriva dreptei-credințe să rămână nerăzbutată, a rânduit o vindecare excelentă a acestui lucru și a trimis smereniei noastre o cinstită și închinată scrisoare prin Ștefan, preacuviosul monah și econom al Marii Biserici, Ioan magistrul peste cereri, Constans vestarhul și consulul filozofilor [Mihail Psellos]. Iar această scrisoare sună cuvânt de cuvânt așa:

„Preasfinte Stăpâne, cercetând despre cele întâmplate, maiestatea mea imperială a găsit că rădăcina răului a fost făcută de tâlmacii și din partea lui Argyros. Pentru străini și cei trimiși de alții nu putem face nimic, dar pe cei vinovați i-am trimis bătuți la sfânta ta, ca prin ei să se învețe și alții să nu mai flecărească unele ca acestea. Iar după ce vor fi anatemizați și cei care l-au sfătuit și cei care l-au întocmit și l-au scris, și au avut o cât de mică știință despre facerea acestor lucruri, hârtia să fie arsă în fața tuturor. Căci maiestatea mea a poruncit ca și vestarhul, ginerele lui Argyros, și vestes-ul, fiul său, fiul său, să fie închiși în temniță, ca să petreacă acolo răbdând cele rele, așa cum merită din pricina acestei chestiuni. Luna Iulie, anul al 7-lea al indiciei."

Acestea le cuprindea deci divină scrisoare imperială. Așadar, potrivit rânduielii prealubitului de evlavie autocrat, însuși impiosul înscris, cei care l-au întocmit și fie au dat idee la facerea lui, fie i-au ajutat pe cei ce l-au făcut, au fost azvârliți anatemei în marele secretariat în prezența celor trimiși de împărat. Iar chestiunea s-a judecat în ziua a patra [miercuri] a săptămânii curente. Iar în prima zi [duminică], 24 Iulie curent, în care după obicei se citește în auzul mulțimii decretul Sinodului V Ecumenic,

urmează să fie anatemizat iarăși și acest împios înscris, precum și cel care l-au întocmit și scris și care și-au dat un consimțământ ori sfat la facerea lui. Dar originalul necuviosului și odiosului înscris aruncat de cei împioși n-a fost ars, ci depus în sacrul secretariat al arhivei spre demascare continuă a celor ce au blasfemiat astfel împotriva Dumnezeului nostru și spre o condamnare mai durabilă.

Trebuie să se știe că în ziua a 20-a a lunii curente, când au fost anatemizați cei care au blasfemiat împotriva credinței ortodoxe, au fost de față împreună cu arhierii adunați astăzi în ședință împreună cu noi și toți mitropolitii și arhiepiscopii aflători în oraș, și anume: Leon al Atenei și sincl, Mihail al Syleonului și sincl, Nicolae al Evhaitei și sincl, Dimitrie al Cariei și arhiepiscop, Pavel al Lemnosului, Leon al Cotradiei și Antonie al Zichniei. (Migne, PG 120, 736-748, trad. de I. Ică jr., 950 de ani de la „Marea Schismă”, interpretări și documente, în: „Revista Teologică”, nr. 4/2004, p. 91-98).

Sentița de excomunicare de la 16 iulie 1054. Versiunea latină

În anul al unsprezecelea al domniei lui Constantin Monomahul, indiction VII, chiar în ziua nașterii fericitului Ioan Botezătorul, după ce sosise de la domnul papa Leon al IX-lea opacrisiari ai sfântului scaun apostolic roman, adică Humbert, cardinal de Silva Candida, Petru, arhiepiscop de Amalfi și Frideric, diacon și cancelar, (venind ei) la mănăstirea Studion între zidurile Constantinopolului, călugărul Nichita numit și Pectoratus a anatemizat în prezența numitului împărat și a demnitarilor lui, de față fiind și nunții romani, o scriere apărută sub numele lui împotriva scaunului apostolic și a toată Biserica latină, și intitulată: Despre azimă, despre sâmbătă și despre căsătoria preoșilor. Pe lângă acestea, a anatemizat pe toți cei care ar tăgădui că sfânta Biserică romană este cea dintâi dintre toate Bisericile, și care ar cuteza să atingă în vreun punct credința ei întotdeauna ortodoxă. După care, același dreptcredincios împărat a poruncit îndată în prezența tuturor și la cererea acelorași nunții romani, ca să fie arsă numita scriere, și astfel au plecat.

În ziua următoare, numitul Nichita a ieșit din oraș și de bună voie a mers la legații din palatul Pighi. Primind de la aceștia dezlegare desăvârșită a întrebărilor lui, a anatemizat din nou de bună voie toate cele ce zisese și făcuse sau încercase împotriva scaunului celui dintâi apostolic. Și

primit așa de ei în comuniune, a fost făcut prietenul lor familiar. Apoi, din porunca împăratului, au fost traduse în grecește și se păstrează până astăzi în același oraș cele spuse sau scrise de legați împotriva diferitelor calomnii ale Grecilor și mai ales împotriva scrierilor episcopului Mihail de Constantinopol și ale mitropolitului Leon de Ohrida și ale des numitului călugăr Nichita.

În fine, Mihail evitând prezența lor și convorbirea cu ei și stăruind în prostia sa, nunții au mers la biserica Sfânta Sofia în ziua a 17-a a calendelor lui August (16 iulie) și plângându-se de încăpățânarea lui clerului pregătit după obicei pentru liturghie, la ceasul al treilea al zilei de sâmbătă, au depus o sentiță de excomunicare pe altarul principal, sub ochii clerului și ai poporului prezent. De unde ieșind îndată, și-au scuturat praful de pe picioare, ca mărturie, după spusa Evangheliei, zicând: “Să vadă Dumnezeu și să judece”. După aceea, sfântul bisericii latine chiar în orașul Constantinopol și anatemizând pe toți cei care de acum înainte ar primi împărtășania din mâna vreunui grec, care ar defăima euharistia romană, primind de la împăratul ortodox, cu sărutarea păcii, voie și daruri imperiale pentru Sfântul Petru și pentru ei, au plecat în grabă în ziua calendei a 15-a a lui august (18 iulie); dar înduplecat prin marea stăruință a rugămintșilor lui Mihail, care abia atunci făgădui să stea de vorbă cu ei, împăratul i-a rechemat de la Selymbria prin scrisori, în ziua calendei a 13-a a lui august (20 iulie). Chiar în acea zi, grăbindu-se, s-au înapoiat, mergând la Palatul Pighi. Aflând numitul Mihail, că ei s-au înapoiat, se sili să-i aducă în ziua următoare, sub pretextul unui sinod, în biserica Sfânta Sofia, pentru că arătând sentița lor, pe care o stricase cu totul traducând-o, să fie asaltați acolo de popor. Preîntâmpinând acestea, prudentul împărat n-a voit să se țină sinod decât numai în prezența lui. Și pentru că Mihail i se opunea în tot chipul, Augustul a poruncit ca legații să pornească îndată la drum, ceea au și făcut. După aceea, măhnit că nu i-a reușit cursa, nebulul Mihail a provocat o mare revoltă a poporului împotriva împăratului pentru că voința acestuia lucrase împreună cu legații papali. Împăratul a fost de aceea nevoit să predea lui Mihail, bătuși și tunși, pe interpreții latinilor, adică pe Paulus și pe fiul lui Smaragdus, și așa s-a potolit tulburarea aceea. În urmă, împăratul a primit de la legați, prin trimișii săi, un exemplar fidel remis din cartierul rușilor și l-a arătat cetățenilor, descoperind și convingând în fine, că Mihail a falsificat

sentința lor. Astfel mâniat, a îndepărtat de la palat, luându-le onorurile, pe prietenii și rudele acestuia și a păstrat chiar împotriva lui, până acum, grea mânie. În fine, textul sentinței de excomunicare este acesta:

„Humbert, prin grația lui Dumnezeu cardinal episcop al sfintei Biserici romane; Petru, arhiepiscop de Amalfi; Frideric, diacon și cancelar, tuturor fiilor Bisericii catolice.

Sfântul scaun roman, cel dintâi și apostolic, către care se îndreaptă mai cu deosebire, ca fiind el capul, solitudinea tuturor bisericilor, a binevoit să ne facă pe noi apocrisiarii săi în acest oraș împărătesc, a binevoit să ne facă pe noi apocrisiarii săi în acest oraș împărătesc, de dragul păcii și al trebuinței bisericesti, pentru ca, după cum este scris, să coborâm și să vedem dacă este în realitate adevărat strigătul, care fără încetare ajunge din acest mare oraș până la urechile lui, sau dacă nu este, să știe. Drept urmare, așteptăm în toate glorioșii împărați, clerul, senatul și poporul acestui oraș Constantinopol și toată Biserica catolică, că am observat aici mult bine, pentru care ne bucurăm mult în Domnul, dar și foarte mult rău, pentru care ne întristăm cu jale. Căci, cât pentru stâlpii imperiului și cinstiții lui cetățeni înțelepți, orașul este foarte creștin și ortodox. Cât despre Mihail însă, zis în mod abuziv patriarh, și despre partizanii prostiei lui, multe zăzani de erezii se seamănă zilnic în mijlocul lui. Pentru că vând darul lui Dumnezeu, ca simoniaci; ca valentinienii, își castrează oaspeții și înaintează nu numai în cler, ci și la episcopat; ca și arienii, rebotează pe cei botezați în numele Sfintei Treimi și mai ales pe latini; ca donatiștii, afirmă că în afară de biserica grecilor a dispărut din toată lumea Biserica lui Hristos, adevărata euhartistie și adevăratul botez; ca nicolaștii, îngăduiesc și apără căsătorie trupească pentru slujitorii sfântului altar; ca severienii, zic că legea lui Moise este blestemată; ca pnevmatomahii sau teomahii, au tăiat din Simbol purcederea Sfântului Duh de la Fiul; ca maniheii, zic între altele, că tot ce este fermentat este însușeșit; ca nazareii, observă până într-atât curățenia trupească a iudeilor, încât opresc să fie botezați copiii, care mor înainte de a 8-a zi de la naștere și să fie împărțite femeile care se găsesc în pericol de moarte la menstruație sau la naștere, sau să se boteze dacă sunt păgâne; și hrănindu-și perii capului și ai bărbii, nu primesc la împărțire pe cei care-și tund părul și-și rad barba, după obiceiul Bisericii romane. Muștră fiind prin scrisorile

domnului nostru papă Leon, pentru aceste erori și pentru multe alte fapte ale lui, Mihail a disprețuit să se îndrepteze. Pe lângă acestea, voind noi, nunții lui, ca să înlăturăm în chip rațional cauzele unor atât de mari rele, ne-a refuzat prezența lui și covorbirea cu el și a intezis săvârșirea liturghiei în biserică, așa cum și mai înainte a închis bisericile latinilor și numindu-i azimiți i-a persecutat pretutindeni cu vorba și cu fapta: într-atât, încât a anatematizat în filii lui scaunul apostolic, împotriva căruia încă semnează ca patriarh ecumenic. De aceea nemaiputând suporta nemaipomenita jignire și insultă aduse sfântului prim și apostolic scaun, și observând cum credința catolică se ruinează în multe chipuri, cu autoritatea sfintei și nedespărțite Treimi și a scaunului apostolic, a cărui delegație o îndeplinim, și a tuturor Părinților ortodocși din cele șapte sinoade și a întregii Biserici catolice, subscriem astfel anatema, pe care domnul nostru prea venerabilul papă a anunțat-o de asemenea împotriva lui Mihail și a partizanilor lui, dacă nu se vor îndrepta.

Mihail, patriarh abuziv și neofit, care a primit haina monahală numai de frica omenească, iar acum este și chiar defăimat de mulți pentru cele mai rele crime, și împreună cu el Leon de Ohrida, numit episcop, și sachelarul lui Mihail, Constantin, care a călcat împărtășania latinilor cu picioarele-i nelegiuite, și toți partizanii lor în erorile și în cutezanțele amintite, să fie anatema maramata, cu simoniaci, cu valentinienii, cu arienii, cu donatiștii, cu nicolaștii, cu severienii, cu pnevmatomahii și cu maniheii, cu nazareii și cu toți ereticii, ba chiar cu diavolul și cu îngerii lui, de nu se vor îndrepta cumva. Amin, amin, amin". (Migne, P.L. 143, 1001-1004, trad. de T.M. Popescu, Sentința de excomunicare de la 16 iulie 1054. Versiunea latină, în „Studii Teologice”, nr. 2/1931, p. 35-46).

LISTE DE EPISCOPI ȘI PATRIARHI

Patriarhi de Constantinopol

Filadelfiu	211-217
Evghenie I	240-265
Rufin I	284-295
Mitrofan I	306/307-314
Alexandru	314-337
Pavel I	337-339; 341-342; 346-351
Eusebiu de Nicomidia	339-341
Macedonie I	351-360
Eudoxiu de Antiohia	360-370
Evagrie	370
Demofil	370-380
Maxim Cincul	380
Grigorie I de Nazianz	379-381
Nectarie	381-397
Ioan I Hrisostom	398-404
Arsaciu	404-405
Atticus	406-425
Sisinie I	426-427
Nestorie	428-431
Maximian	431-434
Proclu	434-446
Flavian	446-449
Anatolie	449-458
Ghenadie I	458-471
Acaciu	472-489
Fravitas	489-490
Eufimie	490-496
Macedonie II	496-511
Timotei I	511-518
Ioan II	518-520
Epifanie	520-535
Antim I	535-536
Mina	536-552
Eutihie I	552-565
Ioan III Scholasticos	565-577
Eutihie II	577-582

Ioan IV Postitorul	582-595
Chiriac	595-606
Toma I	607-610
Serghie I	610-638
Pir (Pyrrhus) I	638-641
Pavel II	641-653
Pir II	654
Petru	654-666
Toma II	667-669
Ioan V	669-675
Constantin I	675-677
Teodor I	677-679; 686-687
Gheorghe I	679-686
Pavel III	688-694
Calinie I	694-706
Cir (Cyrus)	706-712
Ioan VI	712-715
Gherman I	715-730
Anastasic	730-754
Constantin II	754-766
Nichita I	766-780
Pavel IV	780-784
Tarasie	784-806
Nichifor I	806-815
Teodot	815-821
Antonie I	821-837
Ioan VII	837-843
Metodie I	843-847
Ignatie	847-858; 867-877
Fotie I	858-867; 877-886
Ștefan I	886-893
Antonie II	893-901
Nicolae I Mistical	901-907; 912-925
Eutimie	907-912
Ștefan II	925-927
Trifon	927-931
Teofilact	933-956
Polieuct	956-970
Vasile I	970-974

Antonie III Studitu	974-979
Nicolae II	979-991
Sisinie	996-998
Sergie II	1001-1019
Eustațiu	1019-1025
Alexei Studitul	1025-1043
Mihail I Cerularie	1043-1059

Episcopi de Alexandria

Sfântul Marcu I	† 63
Avianos	61-82
Avilios	83-95
Chedron	96-106
Primus	106-118
Justus	118-129
Eumen	129-141
Marcu II	142-152
Cheladion	152-166
Agripin	166-178
Iulian	178-189
Dimitrie	189-232
Eraclas	232-248
Dionisie	248-264
Maxim	265-282
Teonas	282-300
Petru I	300-311
Ahilas	312
Alexandru I	313-328

Patriarhi de Alexandria

Atanasie	328-373
Petru I	373-380
Timotei I	380-385
Teofil	384-412
Chiril	412-444
Dioscor	444-451
Proteriu	451-457
Timotei II Elur (monofizit).....	457-460; 475-477;

Timotei II Salofaciol (ortodox).....	460-475; 477-482
Petru III Mong (monofizit)	447-477; 482-489
Ioan I Talai	482
Atanasie II	489-496
Ioan I	496-505
Ioan II	505-516
Dioscor II	516-517
Timotei III	517-535

Patriarhi ortodocși

Pavel de Teba	537-540
Zoil	540-541
Apolinarie	551-570
Ioan II	570-580
Evloghie	581-608
Teodor	608-609
Ioan III Milostivul	610-619
Gheorghe I	620-630
Cir (Cyrus)	630/631-643/644
Petru III	643/644-651
Cosma I	742-768
Politian	768-812
Eustațiu	813-817
Hristofor	817-848
Sofronie I	848-860
Mihail I	860-870
Mihail II	870-903
Hristodul	907-932
Eutihie	933-940
Sofronie II?
Isac	941-954
Iov	954-960
Ilie I	963-1000
Arsenie	1000-1010
Teofil II	1010-1020
Gheorghe II	1021-1052
Leontie	1052-1059

Episcopi de Antiohia

Evodie	?
Iganatie	106-107
Heron	?
Corneliu	?
Eros	?
Teofil	181-182
Maximin	190-191
Serapion	190/191-211/212
Asclepiad	211/212-217/218
Filetos	217/218-230/231
Lebenos	230/231-238/244
Vavila	238/244-250
Fabius	250-252/253
Dimitrian	250/253-260/261
Pavel de Samosata	260-268
Domnus	268-270/271
Timeu	270/271-277/280
Chiril I	278/280-303
Tyrannos	304-314
Vital	314-320
Filogon	320-324
Eustațiu	324/325-330
Paulin II	330
Eulaliu	331-332
Eufronie	332-333
Flacillus	333-342
Ștefan I	342-344
Leontie	344-358
Eudoxiu	358-359
Anania	359
Meletie	360-381
Euzoios	360-376
Paulin III	362-388
Vital	375
Dorotei	376-381
Flavian	381-404
Evagrie	388-392/393

Porfiriu	404-414
Alexandru	414-424
Teodot	424-428
Ioan I	428-441/450
Domnus	441/442-450
Maxim	451-455
Vasile	457-458
Acachie	458-459
Martiriu	459-470
Petru Fulo	470; 485-489
Iulian	471-475
Ioan I Codonat	476-477
Ștefan II	477-479
Calandion	479-484
Paladiu	490-498
Flavian II	498-515
Sever	512-518
Paul II	519-521
Eufrație	521-526
Efrem	527-545
Domninus	545-559
Atanasie I	559-570; 593-598
Grigorie	570-593
Atanasie II	598/599-609
Macedonie	639-649
Gheorghe	?
Macarie I	?-681
Teofan	681-?
Toma	?-685
Gheorghe II	685-702
Ștefan III	742/743-744/745
Teofilact	744-750
Teodor I	750/751-773/774
Teodoret	787-?
Iov	813/814-844/845
Nicolae	845-867
Eustatie	845-861; 869
Ștefan IV	870
Teodosie	870-890

Simeon I	892-907
Ilie I	907-934
Teodosie II	936-943
Theocharistos	944-948
Hristofor	960-969
Eustrat	969
Teodor II	970-976
Agapie	978-996
Ioan III	996-1021
Nicolae II	1025-1030
Ilie II	1032-1033
Teodor III	1034-1042
Vasile II	?
Petru III	1052-1056

Episcopi de Ierusalim

Sfântul Iacob	†6
Simion	?
Iustus I	?
Zaheu	?
Tovi	?
Veniamin	?
Ioan I	?
Matei	?
Filip	?
Seneca	?
Iustus II	?
Levi	?
Efrem	?
Iosif I	?
Iuda	?- 134
Marin	134-?
Casian	?
Publius	?
Maximian	?
Iulian	?
Gaiu	?
Simah	?
Capit	?

Maxim I	?
Antonin sau Antonie	?
Vales	?
Dolihlan	?- 185
Narcis	185-213
Dius	?
Germanion	?
Gardie	?
Alexandru	213-251
Mazavan	251-260
Himeneu	260-298
Zabdas	298-300
Ermon (Hermas)	300-314
Macarie I	314-333
Maxim II	333-350/351
Eraclie	350/351-?
Chiril I	350/351-386
Ioan II	386-417
Prailie (Praylus)	417-422

Patriarhi de Ierusalim

Iuvenal	422-458
Teodosie (episcop monofizit)	451
Anastasiu I	458-478
Martiriu	478-486
Salustiu	486-498
Ilie I	494-516
Ioan III	516-524
Petru	514-552
Macarie II	552; 563/564-575
Eustohie (Eutihie)	552-563/564
Ioan IV	574-594
Amos	594-601
Isac (Hesychius)	601-609
Zaharia	609-631
Modest	632-633/634
Sofronie	633/634-638
Anastasiu II	692-705
Ioan V	705-735

Teodor I	752/754-767
Ilie II	787-797
Teodor	?
Gheorghe	807
Toma	807-821
Vasile	821-839
Ioan VI	839-843
Serghie I	843-859
Solomon	860-865
Teodosie	867-878
Ilie III	878-907
Serghie II	907-911
Leontiu	912-929
Anastasic I	929-937
Hristodul I	937-951
Agaton	951-964
Ioan VII	964-966
Hristodul II	966-969
Toma II	969-970
Iosif II	980-983/984
Agapie	983/984-985
Orest	986-1006
Teofil I	1012-1020
Nichifor I	1020-1048
Ioanichie	?
Sofronie II	1059-1064

Episcopii Romei

Linus	67-78
Anaclet	79-91
Clement	91-100
Euharist	101-110
Alexandru	110-119
Sixt	119-128
Telesfor	128-138
Higin	129-142
Pius I	142-157
Anicet	158-168
Sotir	168-176

Efeferie	176-190
Victor I	190-199
Zefirin	200-217
Calix	218-223
Hipolit (antipapă)	218-235
Urban I	223-230
Ponțian	230-235
Anter	236
Fabian	236-250
Corneliu	250-253
Novatian (antipapă)	251
Lucian I	253-254
Ștefan I	254-257
Sixt II	257-258
Dionisie	258-268
Felix I	268-274
Entichie	275-283
Gaius	283-296
Marculin	296-304
Marcu I	308-309
Eusebie	309
Miltiade	311-314
Silvestru I	314-335
Marcu	336
Iuliu I	337-352
Liberiu	352-356
Felix II (antipapă)	352-365
Damasus	366-384
Ursin (antipapă)	366-367
Siriciu	384-399
Anastasic I	399-401
Inocentiu I	401-417
Zosim I	417-418
Bonifaciu I	418-422
Eulaliu (antipapă)	418-419
Celestin I	422-432
Sixt III	432-440
Leon I (cel Mare)	440-461
Ilarie	461-468

Simpliciu.....	468-483
Felix III.....	483-492
Gelasii.....	492-496
Anastasiu II.....	496-498
Simah.....	498-514
Laurențiu (antipapă).....	498, 501-505
Hormisda.....	514-523
Ioan I.....	523-526
Felix IV (III).....	526-530
Bonifaciu II.....	530-532
Dioscor (antipapă).....	530
Ioan II.....	533-535
Agapet I.....	535-536
Silveriu.....	536-537
Vigiliu.....	537-555
Pelagiu I.....	556-561
Ioan III.....	561-574
Benedict I.....	575-579
Pelagiu II.....	579-590
Grigorie cel Mare.....	590-604
Sabinian.....	604-606
Bonifaciu III.....	607
Bonifaciu IV.....	608-615
Deuseddit (Adeodat).....	615-618
Bonifaciu V.....	619-625
Honoriu I.....	625-638
Severin.....	640
Ioan IV.....	640-642
Teodor I.....	642-649
Martin I.....	649-655
Eugen I.....	657
Vitalian.....	657-672
Adeodat II.....	672-676
Donus.....	676-678
Agathon.....	678-681
Leon II.....	682-683
Benedict II.....	684-685
Ioan V.....	685-686
Canon.....	686-687

Teodor, Pascal (antipapă).....	687
Sergiu.....	687-701
Ioan VI.....	701-705
Ioan VII.....	705-707
Sisiniu.....	708
Constantin.....	708-715
Grigorie II.....	715-731
Grigorie III.....	731-741
Zaharie.....	741-752
Ștefan II (antipapă).....	752
Ștefan III (II).....	752-757
Pavel I.....	757-767
Constantin, Filip (antipapă).....	767-769
Ștefan IV.....	768-772
Adrian I.....	772-795
Leon III.....	795-816
Ștefan V.....	816-817
Pascal I.....	817-824
Eugen II.....	824-827
Valentin.....	827
Grigorie IV.....	827-844
Ioan (antipapă).....	844
Sergiu II.....	844-847
Leon IV.....	847-855
Benedict III.....	855-858
Anastasiu (antipapă).....	855-880
Nicolae I.....	858-867
Adrian II.....	867-872
Ioan VII.....	872-882
Murin I.....	882-884
Adrian III.....	884-885
Ștefan VI.....	885-891
Formosus.....	891-896
Bonifaciu VI.....	896
Ștefan VII.....	896-897
Roman.....	897
Teodor II.....	897
Ioan IX.....	898-900
Benedict IV.....	900-913

Leon V	903
Christofor (antipapă)	903-904
Serghie III	904-911
Anastasia III	911-913
Landon	913-914
Ioan X	914-928
Leon VI	928
Ștefan VIII	928-931
Ioan XI	931-935
Leon VII	936-939
Ștefan IX	939-942
Marin II	942-946
Agapet II	946-955
Ioan XII	955-964
Leon VIII	963-965
Benedict V	964-966
Ioan XIII	965-972
Benedict VI	973-974
Bonifaciu VII (antipapă)	974-975
Benedict VII	974-983
Ioan XIV	983-984
Ioan XV	985-996
Grigorie V	996-999
Ioan XVI (antipapă)	997-998
Silvestru II	999-1003
Ioan XVII	1003
Ioan XVIII	1004-1009
Sergiu IV	1009-1012
Benedict VIII	1012-1024
Grigorie (antipapă)	1012
Ioan XIX	1024-1032
Benedict IX	1032-1044; 1045; 1047-1048
Silvestru III	1045
Grigorie IV	1045-1046
Clement II	1046-1047
Damasus II	1048
Leon IX	1048-1054

LISTE DE REGI ȘI ÎMPĂRAȚI

Împărați romani

Octavian August	31 î. Hr.-14
Tiberiu	14-37
Caligula	37-41
Claudiu	41-54
Nero	54-68
Galba, Otto, Vitelius	68-69
Vespasian	69-79
Titus	79-81
Domițian	81-96
Nerva	96-98
Traian	98-117
Adrian	117-138
Antonin Piu	138-161
Marcu Aureliu	161-180
Lucius Verus (asociat)	161-169
Comod	180-192
Septimiu Sever	193-211
Caracalla	211-217
Macrin	217-218
Eliogabal	218-222
Alexandru Sever	223-235
Maximin Tracul	235-238
Gordian I	238
Gordian II	238
Gordian III	238-244
Filip Arabul	244-249
Deciu	249-253
Valerian	253-260
Galien	260-268
Claudiu II	268-270
Aurelian	270-275
Tacit, Prob, Carus	275-284
Dioclețian	284-305
Maximian (Apus, august)	286-305
Constanțiu Chlor (Apus, cezar, august din 305)	293-306

Maximian Galeriu (Răsărit, cezar 293-305)	305-311
Maximian Daja (Răsărit, cezar, august)	305-313
Constantin I (Apus)	306-324
Licinii (Răsărit)	308-321
Constantin I	324-337
Constantin II	337-340
Constanțiu (Răsărit până 350)	337-361
Constans (Apus)	337-350
Iulian Apostatul	361-363
Jovian	363-364
Valentinian (Apus)	64-375
Valens (Răsărit)	364-378
Grațian (Apus)	375-383
Valentinian II	372-392
Teodosie I (Răsărit, 379-394)	379-395

Împărați de Apus

Honoriu	395-423
Ioan	423-425
Valentinian III	425-455
Avit	455-456
Maximian	457-561
Liviu Sever	461-465
Antemiu	467-472
Gliceriu	473-474
Iuliu Nepos	474-475
Romulus Augustulus	475-476

Împărați de Răsărit

Arcadiu	395-408
Teodosie II	408-450
Marcian	450-457
Leon I	457-474
Leon II	474
Zenon	474-476
Vasilise	475-476
Zenon	476-491
Anastasia	491-518
Iustin I	518-527

Justinian I	527-565
Iustin II	565-578
Tiberiu	578-582
Mauriciu	582-602
Foca	602-610
Heraclie	610-641
Heraclionas	641
Constans II	641-668
Constantin IV Pogonat	668-685
Justinian II	685-695
Leontios	695-698
Tiberiu II	698-705
Justinian II	705-711
Filip Bardas	712-713
Teodosie III	713-715
Anastasia II	715-716
Leon III Isaurul	717-740
Constantin V Copronim	741-775
Leon IV Hazarul	775-780
Constantin VI (Irina, coregentă)	780-790
Irina	790
Constantin VI (Irina, coregentă)	790-797
Irina	797-802
Nichifor	802-811
Stavrachios	811
Mihail I Rangabe	811-813
Leon V Armeanul	813-820
Mihail II	820-829
Teofil	829-842
Teodora	842-856
Mihail III (Bardas, 862-866; Vasile, 866 – coregenți)	842-867
Vasile I Macedoneanul	867-886
Leon VI Filosoful (Alexandru, coregent)	886-912
Alexandru	912-913
Constantin VII Porfirogenetul	913-919; 944-959
Roman I Lecapenos	919-944
Roman II	959-963
Nichifor II Foca	963-969
Ioan I Tzimiskes (Vasile II, Constantin VIII, coregenți)	969-976

Bardas Focas (uzurpator)	971; 987-989
Vasile II Bulgaroctonul	976-1025
Constantin VIII	1025-1028
Zoe (asociată celor patru soți).....	1028-1050
Roman III Argyros	1028-1034
Mihail IV Paflogonul	1034-1041
Mihail V Calaphates	1041-1042
Zoe	1042
Constantin IX Monomahul	1042-1054

Împărați latini de Constantinopol

Balduin I de Flandra	1204-1205
Henric de Flandra	1206-1216
Petru de Courtenary	1217
Iolanda	1217-1219
Robert de Courtenary	1221-1228
Balduin II	1228-1261
Ioan de Brienne	1231-1237

Regi franci

Pipin	687-714
Carol Martel	715-741
Pipin cel Scurt	741-768
Carol cel Mare	768-814
Ludovic Piosul	814-840
Carol Pleșuvul	843-877
Ludovic II	877-879
Ludovic III	879-884
Carloman	879-884
Carol cel Gros	885-887
Eudes	887-897
Carol III	898-922
Robert I	922-923
Raul	923-936
Ludovic IV	936-954
Lotar	954-986
Ludovic V	986-987
Hugo Capet	987-996

Robert Orbul	996-1031
Enric I	1031-1060

Împărați ai Sfântului imperiu romano-german

Carol cel Mare	800-814
Ludovic Piosul	814-840
Lotar	840-850
Ludovic II	850-875
Carol II Pleșuvul	875-877
Carol III	881-887
Guido de Spoleto	891-893
Lambert de Spoleto	893-898
Arnulf	896-899
Ludovic III	900-911
Ludovic III (din Provence)	901-902
Conrad I	911-918
Berengar de Frioul	915-924
Enric I	919-936
Otto cel Mare	936-973
Otto II	973-983
Otto III	983-1002
Enric II Sfântul	1002-1024
Conrad II	1024-1039
Enric III	1039-1056

Suverani bulgari

Asparuh	681-702
Tervel	702-718
X	718-725
Sevar	725-739
Kormisoș	739-756
Vinech	756-762
Teletz	762-765
Sabin	765-767
Umar	767
Toktu, Pagan	767-772
Telerig	772-777
Kardam	777-803

Krum	803-814
Omurtag	814-831
Malomir și Presian	831-852
Boris-Mihail I	853-889
Vladimir	890-893
Simeon	893-927
Petru	927-969
Boris II	969-971
Samuil	976-1014
Gavril-Radomir	1014-1015
Ioan-Vladislav	1015-1018

Jupani și crai sârbi

Vlastimir	mijlocul secolului IX
Multimir	?-891
Pravoslav	891-892
Petru Gojnikovici	892-917
Pavel Branovici	917-920
Zaharia Pravoslavjevici	920-924
Caslav Klonimirovici	927-950
Ioan Vladimir	1016
Ștefan Voislav	1040-1052
Mihail (în Zeta)	1052-1081

Notă: Aceste liste au fost întocmite după I. Rămureanu, M. Șesan, T. Bodgea, *Istoria Bisericească Universală*, vol. I, București, 1987, p. 589-600; H.G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 802-804; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963, p. 479-482.

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
Introducere	7
I. Întemeierea și organizarea Bisericii	21
II. Persecuțiile	43
III. Politica religioasă a împăraților romani	71
IV. Răspândirea creștinismului	83
V. Erezii și schisme	101
VI. Învățământul și literatura creștină	121
VII. Sinoade ecumenice și locale	129
VIII. Situația politică și religioasă în Răsărit și Apus în secolele VIII-IX	267
IX. Răspândirea creștinismului în secolele IX-XI	291
X. Marea schismă dintre Răsărit și Apus din anul 1054	327
Anexe	359